

T.C.
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERN TARIMA GEÇİŞ
SÜRECİNDE NUMUNE ÇİFTLİKLERİ

ÖZEN SÖYLER

DANIŞMAN: PROF. DR. MEHMET ALİ YILDIRIM

KİLİS

2023

ÖZET

OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERN TARIMA GEÇİŞ SÜRECİNDE NUMUNE ÇİFTLİKLERİ

Özen SÖYLER

Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Danışman: Prof. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM

Sayfa: 204 Yıl: 2023

Osmanlı Devleti, bir imparatorluk olarak tarih sahnesine çıktığı dönemlerde fetihlerle topraklarını genişletip toprağa dayalı bir vergi sistemi ile hüküm sürmüştür. Diğer orta çağ imparatorluklarında olduğu gibi, Osmanlı iktisat anlayışı üzerine yapılan araştırmalarda da üzerinde durulan temel mesele toprağın devlet ve toplum hayatı açısından önemi olmuştur. 17. ve 18. yüzyıllarda ıslahatlara ağırlık verilen Osmanlı Devleti'nde toprağa dayalı toplum yapısında ve tarımsal alt yapıda klasik dönemden farklılaşma görülmeye başlamıştır. Merkezileşme doğrultusunda vergi toplamada verimliliğin arttırılmaya çalışıldığı bu dönemi takip eden Tanzimat Dönemi'nde ise tarımın ticarileşmesine paralel olarak yeni tarımsal teknik ve aletlerin kullanılmasına hız verilmeye çalışılmıştır. Tanzimat Dönemi'nin genel karakterini oluşturan yeni bir insan tipi oluşturma çabalarına temel teşkil eden husus eğitimin yaygınlaştırılması olmuştur. Bu dönemde kuruluşu gerçekleşen askeri ve sivil mekteplere ek olarak ziraat okulları da Tanzimat reformlarının alt yapısını oluşturmuştur. Ziraat Mektepleri, çoban mektepleri ve baytar mekteplerine ek olarak numune çiftlik ve tarlaları da tarımın modernleştirilmesi için verim alınması beklenen araçlar arasındaydı. Osmanlı Devleti'nin vilayet merkezlerinde kurulan ve bu sayede çiftçilerin modern tarım teknikleri ile tanıştırıldığı numune çiftliklerindeki uygulamalı eğitiim sayesinde Osmanlı tarımı modern yöntem ve tekniklerle buluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal modernleşme, Tanzimat Dönemi, numune çiftlikleri, numune tarlaları

ABSTRACT

SAMPLE FARMS DURING THE TRANSITION TO MODERN AGRICULTURE IN THE OTTOMAN EMPIRE

Özen SÖYLER

Kilis 7 Aralık University Institute of Graduate Studies

Department of History

Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM

Pages: 204

Year: 2023

When the Ottoman Empire emerged on the stage of history as an empire, it expanded its territory through conquests and ruled with a land-based tax system. The main issue emphasized in the research on the Ottoman economic understanding was the importance of land in terms of state and social life. In the Ottoman Empire, where reforms were emphasized in the 17th and 18th centuries, a differentiation from the classical period began to be seen in the land-based social structure and agricultural infrastructure. In the Tanzimat period, which followed this period in which efforts were made to increase productivity in line with centralization, efforts were made to accelerate the use of new agricultural techniques and tools in parallel with the commercialization of agriculture. The basis for the efforts to create a new human type that formed the general character of the Tanzimat period was the dissemination of education. In addition to the military and civilian schools established during this period, agricultural schools also formed the basis of the Tanzimat reforms. In addition to Agricultural Schools, shepherd schools and veterinary schools, sample farms and fields were among the desired tools to modernize agriculture. Ottoman agriculture was introduced to modern methods and techniques thanks to the practical training in sample farms established in the provincial centers of the Ottoman Empire, where farmers were introduced to modern agricultural techniques.

Key words: Agricultural modernisation, Tanzimat era, sample farmsi sample field

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nde tarımsal modernleşme programının önemli bir ayağı olan numune çiftlikleri üzerine hazırlamış olduğum bu çalışma için çok sayıda kurum ve kişinin katkısı oldu. Her şeyden önce, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda belge taramak için yaptığım çalışma boyunca katkı ve desteğini gördüğüm arşiv dairesi personeline gönülden müteşekkirim. Milli Kütüphane ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nin sahip olduğu zengin kitap koleksiyonu sayesinde Osmanlı tarımsal modernleşmesinin çok çeşitli boyutlarını görme fırsatı yakaladım. Tanzimat Dönemi'nin devlet ve toplum hayatını kuşatan geniş modernleşme programının bir parçası olan zirai eğitim hamlelerini anlamak için her şeyden önce dönemin Kıta Avrupa'sında yaşanan değişim sürecini de tespit etmek gerekiyordu. Çalışma kapsamında Avrupa'da bu alanda görülen gelişmelerin geniş bir özetine yer verilmiştir. Araştırma eserleri ve monografik çalışmalar yardımıyla dönemin Kıta Avrupa'sında ziraat eğitiminde görülen gelişmeler hakkındaki bilgi verilerek Osmanlı Devleti'nde bu alandaki benzer çalışmaların ne ölçüde dönemin genel ikliminden etkilendiği ortaya konulmuştur. Diğer yandan, 19. yüzyılın başlarından itibaren hatta Avrupa genelinde tarımsal verimliliğin artırılması adına köklü adımlar atıldığı görülmüştür. Osmanlı modernleşme sürecinde Kıta Avrupa'sının merkezi bir öneme sahip olduğu bilindiğinden, numune çiftlikleri ve tarlalarının Avrupa'daki örnekleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ulaşılan verilerden yola çıkılarak denilebilir ki, Osmanlı Devleti'nde zirai modernleşme süreci büyük ölçüde küresel eğilimlerin ve yeniliklerin bir ürünü olarak devletin topyekûn modernleştirilmesi programı kapsamında yürütülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde ziraat eğitiminin önemli bir öznesi olan numune çiftliklerini odağa alan çalışmaların literatürde son derece cılız olduğu görülmüştür. Gerek Donald Quateart, gerekse de dönemi inceleyen tarım tarihi ya da iktisat tarihi alanlarında eserler üreten yerli araştırmacıların numune çiftlikleri üzerine müstakil bir çalışma kaleme almamış olmaları oldukça dikkat çekicidir. Bu durum, Osmanlı ziraat eğitiminde ziraat mekteplerinin başat bir rol oynamasının yol açtığı algısal daralmadan kaynaklanabileceği gibi, numune çiftliklerinin genel ziraat modernleşmesi içinde tali ya da mikro bir konu olarak görülmesi ile de alakalı bir durumdur. Oysa meselenin derinlikli bir incelemesi yapıldığında numune çiftliklerinin ziraat eğitiminde ve tarımsal modernleşmenin tabana yayılmasında yadsınamaz bir önem taşıdığı anlaşılmıştır. Gerek konu üzerinde yapılan

yoğun bürokratik yazışmalar, gerekse İmparatorluk coğrafyasının en ücra köşelerine kadar geniş bir bölgede bu müesseselerin kurulması konuya olan ilgiyi haklı kılmaktadır. Numune çiftlikleri ile ilgili Devlet Arşivleri Osmanlı Arşiv Dairesi'nde tespit edebildiğimiz yüzlerce klasör, numune çiftliklerinin kuruluş, işleyiş, öğretim faaliyetleri ve elde edilen sonuçlar konusunda ayrıntılı bilgilere ulaşılabilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde tarımı modernleştirmek kapsamında kuruluşu gündeme gelen ziraat mektepleri üzerine geniş ölçekli makale ve kitap düzeyinde eserlere rastlansa da Osmanlı taşrasına zirai modernleşmeyi yaymak amacıyla kurulmuş olan numune çiftlikleri ve tarlaları üzerine müstakil çalışmalar yapılmamıştır. Genellikle ziraat mekteplerinin birer şubesi olarak değerlendirilen numune çiftliklerinin işleyişi ve ne tür faaliyetlerle tarımsal modernleşmeye ne ölçüde katkı sunduğu bu çalışmanın sorunsalını oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılına dair geniş bir belge koleksiyonuna sahip olan Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nin Osmanlı Arşivi Dairesi'ndeki belgeler numune çiftliklerine dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Bu bağlamda tezin birinci bölümünde yenileşme çağında Osmanlı tarım reformunun genel karakteri daha çok konuyla alakalı monografiler ve basılı kaynaklardan yola çıkılarak betimlenmeye çalışılmıştır. Aynı bölüm başlığı altında Osmanlı Devleti'nin çağdaşı olan Avrupalı devletlerde tarım reformunun hangi aşamalardan geçerek 19. yüzyıldaki seviyesine eriştiği üzerine bazı yorumlamalar yapılacaktır. Çalışmanın temel argümanlarını oluşturan 2. ve 3. bölümler büyük ölçüde Osmanlı Devlet Arşivleri'ndeki dokümanların analiz edilmesiyle kaleme alınmıştır. Numune çiftliklerindeki genel işleyiş, karşılaşılan güçlükler ve temel faaliyetler başlıkları altında bütünlüklü bir yorumlama ile konu ele alınmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise Cumhuriyet'e devredilen miras kapsamında numune çiftliklerinin faaliyetlerine devam ettiği erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki genel uygulamalar incelenmiştir.

Osmanlı Arşivi Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Mukavele Kısmı, Sadaret Mektubî Kalemi, Yıldız Perakende Evrakı, Dâhiliye Nezareti İrade-i Umumîye Müdüriyeti gibi fonlarda bulunan beğeler yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Tarih araştırmalarının önemli kaynakları arasında sayabileceğimiz süreli yayınlar arasında Osmanlı tarımsal gelişmesinin takip edilebileceği Ziraat ve Ticaret Gazetesi koleksiyonu ilk sayısından

itibaren analiz edilmiştir. Bununla birlikte vilayet salnamelerinin incelenmesi yoluyla Osmanlı vilayetlerinde kurulan numune çiftliklerinin izleri aranmıştır.

Numune çiftliklerinin ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesi üzerine yapılan bu tez çalışması için bütün bilimsel araştırmalarda olduğu gibi konu bütünlüğünün sağlanması açısından konu sınırlamasına gidilmesi zaruri görülmüştür. Tanzimat Dönemi modernleşmesinin kilit kavramlarından biri olan “numune” kavramı Osmanlı siyasi elitlerinin hayata geçirmeyi planladıkları büyük kapsamlı projelerin ilk olarak prototip ya da modellemesini ifade etmektedir. Dolayısıyla tıpkı numune çiftliklerinde olduğu gibi, numune tarlaları, numune ağılları hatta numune hastanelerinin de kurulduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bu tezin kapsamı numune çiftlik ve tarlalarına hasredilmiş olup başka çalışmalarla ayrıntılı bir şekilde incelenebilecek diğer kuruluşlar bu çalışmada ele alınmamıştır. Donald Quateart, Musa Çadircı, Tefik Güran, Rifat Önsoy, Mehmet Ali Yıldırım, Şevket Pamuk ve konu üzerine çalışmaları buluna diğer araştırmacıların telif etmiş oldukları eserler bu çalışmaya belirli bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu noktada tespit etmiş olduğumuz önemli kaynaklara erişmek için Siirt Üniversitesi Kütüphane ve Dökümantasyon Daire Başkanlığı personelinin gösterdiği dostluk ve yardımseverliği vurgulamamda fayda var. Osmanlı modernleşmesinin Türkiye Cumhuriyeti’ne de miras bıraktığı numune çiftlikleri deneyiminin araştırılmasını doktora tez konusu olarak hazırlamamda büyük emeği olan, tezin başlığının belirlenmesinden her ayrıntısına kadar ufuk açıcı öneri ve müdahaleleriyle katkıda bulunan danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM’a ve doktora sürecimde desteğini esirgemeyen Doç. Dr. Resul BABAOĞLU’na sonsuz şükranlarımı sunarım.

KİLİS

27.11.2023

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, kullanmış olduğum tüm bilgiler ve yorumlar için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi, hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili bu beyanıma aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

İmza

Özen SÖYLER

İÇİNDEKİLER

	sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ.....	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	9
1.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE TARIMI MODERNLEŞTİRME ÇABALARI.....	9
1.1. 1. 19. Yüzyıl Avrupa'sında Tarım Reformu.....	9
1.1.2. Osmanlı Devleti'nde Erken Dönem Tarımsal Gelişmeler.....	17
1.1.3. Tanzimat Dönemi'nde Zirai Modernleşme Hamleleri.....	22
1.1.4. Osmanlı Devleti'nde Modern Zirai Eğitiminin Başlaması	31
İKİNCİ BÖLÜM.....	37
2.1. KURULUŞ SÜRECİNDE NUMUNE ÇİFTLİKLERİ.....	37
2.1.1 Nizamnameler Işığında Osmanlı Coğrafyasında Kurulan Numune Çiftlikleri	37
2.1.1.1. Dersaadet civarındaki numune çiftliğine dair nizamname.....	37
2.1.1.2. Birinci Osmanlı Nümûne-i Terakkî-i Zirâat Anonim Şirketi nizamname-i dâhilîsi.....	41
2.1.1.3. Trabzon Numune Çiftliği/Osmanlı Ziraat Şirketi	44
2.1.1.4. Çukurova Şirket Çiftliği hakkında kaleme alınan lâyiha.....	48
2.1.1.5. Numune çiftliğine alınacak talebe ve ders programı hakkında bir taslak	49
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	53
3.1. NUMUNE ÇİFTLİKLERİNİN KURULUŞ NEDENLERİ VE AMAÇLARI. 53	
3.1.1. Kurulan Numune Çiftlikleri ve Numune Tarlaları	61
3.1.1.1. Dersaadet Numune Çiftliği	61
3.1.1.2. Gelibolu Sancağı Numune Çiftliği	63
3.1.1.3. Edirne, Manastır, Ankara, Halep, Suriye, İzmir, İzmit, Erzurum ve Adana'da tesis edilen numune çiftlik ve tarlaları ile ilgili bazı hususlar.....	65
3.1.1.4. Canik Sancağı, Ayamama, İşkodra, Edirne ve Aydın numune çiftlikleri.....	72

3.1.1.5. <i>Yanya ve Girit numune çiftlikleri</i>	80
3.2. NUMUNE TARLALARI	82
3.3. NUMUNE ÇİFTLİKLERİNİN İŞLEYİŞİNDE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR.....	87
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	98
4.1. II. ABDÜLHAMİT VE II. MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDE TARIMSAL MODERNLEŞME: NUMUNE ÇİFTLİKLERİNDE KURUMSAL İŞLEYİŞ.....	98
4.1.1. Numune Çiftlikleri Bünyesinde Yapılan Faaliyetler	98
4.1.1.1. <i>Yetiştirilen ürünler</i>	107
4.1.1.2. <i>Numune çiftliklerinin fiziksel yapısı, müştemilat ve yapı özellikleri</i>	112
4.1.1.3. <i>Teşkilat yapısı ve yöneticileri</i>	117
4.2. MODERN TARIM ALETLERİ VE TOHUM TEMİNİ.....	119
4.3. BÜTÇE VE FİNANSAL MESELELER.....	127
4.4. ZİRAAT DEPOLARI VE YAPILAN DİĞER YATIRIMLAR	141
4.5. NUMUNE ÇİFTLİKLERİNİN ZİRAİ EĞİTİMDEKİ ÖNEMİ	151
SONUÇ	159
EKLER	164
KAYNAKÇA.....	183
ÖZGEÇMİŞ	192

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Dersaadet Numune Çiftliği'nde görev yapacakların listesi	39
Tablo 2: Numune çiftliği memurları	51
Tablo 3: Selanik Zirâat Ameliyât Mektebi ve Nümûne Çiftliği'nin [1]325 senesi vâridât ve masârifâtını mübeyyin muvâzene cetvelidir.	69
Tablo 4: Selanik Zirâat Ameliyât Mektebi ve Nümûne Çiftliği'nin [1]325 senesi Maaş Cetveli.....	69
Tablo 5: İzmir'de te'sîs olunacak Nümûne Çiftliği için iştirâ kılınacak hayvânât ve âlât ve edevât-ı zirâ'îyye ve tohum ve hayvân yemi ve sâirenin müfredât defteridir.	77
Tablo 6: İzmir'de te'sîsi muktezâ-yı irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhîden olan Nümûne Çiftliği'nin tahsîsât-ı dâime bûdcesi.....	79
Tablo 7: Ankara Nümûne Ağıl ve Çiftliği'nde te'sîs olunacak südhâneye mahsûs âlât ve edevât	99
Tablo 8: Yanya Vilayeti'nde Topçu Tarlası'nda tesis edilecek dutluk için harcama kalemleri	104
Tablo 9: Halkalı Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği'nde yapılacak olan tadilat	114
Tablo 10: Bazı vilayetlerin tarımsal harcama kalemleri	128
Tablo 11: Bazı harîr dâru't-ta'lîmleri için gerekli olan mesarifat	129
Tablo 12: Konya Vilayeti 1335 senesi bütçesinde ön görülen tadilatı gösteren cetvel	134
Tablo 13: Selanik Zirâat Ameliyât Mektebi ve Nümûne Çiftliği'nin 1325 senesi vâridât ve masârifâtını mübeyyin muvâzene cedvelidir.	136
Tablo 14: 1 Kânûn-ı Sâni sene 1318 tarihinde küşâd edilen Zirâat Şubesi birinci senesi ders programı	152
Tablo 15: 11 Eylül 1319 tarihinde teşkil edilen Zirâat Şubesi İkinci Senesi ders programı	153
Tablo 16: Selanik Ziraat Ameliyyat Mektebi ve Numune Çiftliği 1325 Yılı Maaş Tablosu	155
Tablo 17: Fenn-i zirâat tahsîli için Fransa ve Almanya'ya gönderilmek üzere imtihan olan talebenin isimleri ve mezun oldukları okullar	157
Tablo 18: Erzurum Vilayeti Numune Çiftliği Giderleri.....	145
Tablo 19: Berat sancağı dâhilindeki Biyofçe çiftliğinde numune tarlası tesisi için gereken zirai alet ve edevatı	148

KISALTMALAR DİZİNİ

A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
A.g.t.	Adı geçen tez
S.	Sayı
s.	Sayfa
C.	Cilt
BOA.	Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
A. DVN. MKL	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemî
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
Ş.D.	Şura-yı Devlet
Y. PRK. MF.	Yıldız Perakende Maarif Nezareti Maruzatı
DH. İ. UM.	Dâhiliye İdare-i Umumiye
Y. PRK. OM	İrade Orman ve Maadin
DH. MKT.	Dâhiliye Mektubi
DH. MTV.	Yıldız Mütenevvi Maruzat
ML. EEM.	Maliye Nezareti Maliye Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti
MKT. MHM.	Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı
DH. İD.	Dâhiliye İdare
İ. DUİT.	İrade Dosya Usulü
İ. OM.	İrade Orman ve Maadin
HR. TO.	Hariciye Nezareti Tercüme Odası
DH. UMVM.	Dâhiliye Evrak Odası Kalemî
Y. A. HUS.	Yıldız Hususi Maruzat
MF. İBT.	Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye
C. İKTS	Cevdet İktisat
Y. PRK. UM.	Yıldız Umumi
BEO.	Babıali İrade
DH. MUI	Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
İ. MMS	İrade Meclis-i Mahsus
İ. RSM	İrade Rüşumat
HH. İ.	Hazine-i Hassa İradeler
DH. MTV	Dâhiliye Mütenevvia
Y. PRK. OMZ	Yıldız Perakende Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti Maruzatı

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin 14-16. yüzyıllardaki kademeli yükselişi, ana vasıfları klasik dönem olarak tanımlanan ve köklü dönüşümlerden ziyade kanun-ı kadimin esas alındığı bir zamana denk gelir. Klasik dönemde Osmanlı iktisadi sisteminde iktisadi olay, iktisadi fonksiyonlar ve bu fonksiyonları yönetmekle görevli uzman kadrolar henüz teşekkül etmemekle beraber yine de toplumsal alanda bir iktisadi canlanmadan söz edebilmek mümkündür.¹ Büyük ölçüde devletin belirleyici ve düzenleyici otorite olduğu klasik dönem Osmanlı tarımsal yapısı, tımar sistemi ile tarımsal üretime müdahaleyi ön görüyordu. Bu sistemde devlet bir yandan, köylülüğün vergilendirilmesini sağlarken bir yandan da köylülerin geçimlik ekonomisini korumayı amaçlıyordu. Bu amaç doğrultusunda köylünün toprağını terk etmesi de çeşitli şekillerde zorlaştırılmıştır. Raiyet denilen vergi mükellefi köylü, kendisine gösterilen köyde oturmak ve kayıt edildiği toprağı ekmek ile mükellefti. Toprağını terk eden köylü, çift bozan adı altında bir tazminat ödemek zorunda bırakılarak bir anlamda köylünün toprak ile olan bağına devamlılık kazandırılmaya çalışılmıştır.² Benzer bir şekilde, devlet aygıtının amacı mali kaygıların ötesinde toprağın belli ellerde toplanmasını engellemek ve tarımdaki artı ürünün kentlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere belirli pazarlara yönelmesini sağlamaktı. Bunun temelinde Osmanlı Devleti'nin adalet ve "nizam-ı alem" in sağlanma kaygısı yer almaktaydı.³ Kuruluş devrindeki tarihi şartlar ve devlet sisteminin gereği olarak reyanın büyük bir kısmı, memleket toprakları üzerinde kiracı durumunda bulunmuş, bu miri toprak statüye göre köylüler, fetih esnasında mülkiyeti devlete mal edilmiş bu toprakları işleyerek geçimlerini sağlayıp devlete vergi vermekle mükellefti.⁴ Osmanlı Devleti'nde toprakların taksimatının dayandığı esasa göre, vakıf topraklar kamu yararına vakfedilmiş topraklar iken miri sınıfına giren topraklar ise has, zeamet ve tımar olarak sınıflandırılmıştır. Tamamına yakını devletin uhdesinde olan toprakların ekilip biçilmesiyle artık ürün elde edilmesi devlet sisteminin temelini oluşturmuştur.⁵ Denilebilir ki Osmanlı Devleti, toprağı bağlı işgücü kaynağı kıt, toprak bakımından zengin ve sermaye bakımından

¹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014), 40.

² Suat Aksoy, *100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1971), 31.

³ Hurricihan İslamoğlu-İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 32.

⁴ Şahin Ceylanlı, "Osmanlı Toprak Düzeni Üzerine Bazı Düşünceler," *Sosyoloji Konferansları* 23, (1991): 148.

⁵ Ceylanlı, "Osmanlı Toprak Düzeni Üzerine Bazı Düşünceler," 149.

yoksul bir tarım ekonomisine dayanıyordu. 1700'lü yıllarda baskın bir şekilde tarım ekonomisine şeklini veren bu durum, 1900'lü yıllara dek sürmüştür. Bu koşullarda köylülerin topraktan elde ettikleri ürünler esas olarak kendi tüketimlerini karşılamaya dönük olmuştur.⁶

Devlet mülkiyetine dayalı klasik Osmanlı toprak düzeninde miri arazi sınıfına girip malikâne olarak tabir edilen topraklarda ise şahısların ömür boyu tasarruf hakkı bulunmaktaydı. Uzunçarşılı ve Hammer'a göre malikâne sistemi 17. yüzyılın başlarında II. Ahmet'in saltanatı döneminde ortaya çıkmıştır. Bu sistem padişahın herhangi bir kısıtlama getirmeksizin bir toprağın kullanım hakkını veya mülkiyetini bir şahsa devretmesi şeklinde tasavvur edilebilir.⁷ Kısaca özetlemek gerekirse, Osmanlı Devleti'nde tarım arazisinin kullanımını düzenleyen hukuki çerçeveyi şer'i kanunlar ile padişahların koyduğu örfi hukuk esasları belirlemekteydi. Genel anlamda köylülerin toprak üzerindeki haklarını şer'i normlar sağlarken devletin toprak üzerindeki denetimini ise örfi hukuk düzenlemekteydi.⁸ Mehmet Genç'in tanımlamasıyla sosyal düzenin korunması ve devlet faaliyetlerinin aksamadan yürütülebilmesi için iktisadi hayatın sıkı kontrolüne dayanan ekonomi biçimi, iâşe (provizyonizm) olarak vasıflandırılmıştır. Bu iktisat anlayışında Osmanlı Devleti, piyasadaki ürünün kalitesini yükseltmek ve mal arzının devamlılığını sağlamayı temel amaç olarak görmekteydi. Temel geçim ürünlerinin fiyatını düşük tutmak için piyasaya sıkı bir müdahaleyi gerekli kılan bu ilkede orta büyüklükteki aile işletmelerini öne çıkarmaktaydı. Toprağın verimine göre, 60 ile 150 dönüm büyüklüğündeki arazilerin tahsis edildiği orta büyüklükteki aile işletmelerinin korunması başlıca hedef olarak görülmüştür.⁹ Ülke içindeki ihtiyacın giderilmesinden sonra ortay çıkması durumunda artık ürünün yurt dışına ihraç edilmesine müsaade edilirdi.

Osmanlı Devleti'nde iktisadi zihniyette bir reformasyon sürecini başlatacak olan Tanzimat dönemine kadar yürürlükte kalacak olan iktisadi yapı ufak değişiklikler dışında

⁶ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 195.

⁷ Avdo Suceşka, "Malikâne: Osmanlı İmparatorluğu'nda Miri Toprakların Yaşam Boyu Tasarruf Hakkı", çev. Murat Özyüksel, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 41/ 1-4: 276.

⁸ Halil İnalçık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 17.

⁹ Genç-Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, 43.

uzun bir müddet uygulama alanı bulacaktır.¹⁰ 17. yüzyıl boyunca köylülerin üreticiler olarak kırsal nüfusun azalması karşısında nasıl bir tepki verdiği önemlidir. Anadolu’da nüfus yoğunluğunun düşük bir seviyeye doğru evirildiği bu dönemde büyük toprak sahibi nüfuzlu zümreler topraklarını genişletmeyi başarmışlardır. 17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın başlarında büyük toprak sahipleri giderek ticari bir değere kavuşacak olan tarımsal ürünlerin üretiminde denetimi ellerine geçirerek köylü reayanın aleyhine olacak şekilde iktisadi güç elde edebilmişlerdir. Orta büyüklükteki çiftliklerin Osmanlı merkezi otoritesi tarafından korumaya alındığı bilinmesine karşın, taşradaki nüfuz sahibi zümreler toprağın gasp edilmesi olaylarına sıkça karışmışlardır.¹¹ Bu dönemde, tarıma dayalı kapitalizm öncesi bir toplum olarak Osmanlı toplumunda da pazar ekonomisi ve pazar için üretim çok daha sınırlı kalmıştır. Sözü edilen iktisadi düzende toplumsal iş bölümü de gelişmediği için aynı zamanda tarımsal üretimde bir uzmanlaşma da gözlenememektedir.¹² Şevket Pamuk’un aktarımına göre, Osmanlı Devleti’nde toprakların yüzde 90’a yakınında kuru tarım yapılarak hububat ekilirdi. Hububat ekiminde, yüzyıllardır geçerli olan yöntem bir çift öküzün çektiği kara sabana dayanan üretim teknolojisiydi.¹³

Toprak mülkiyetinin özel kişilerce kontrolü ve aile tarımı ölçeklerinden daha geniş toprak sınıflarından biri olan çiftlikler, tarımsal işletmeciliğin Osmanlı Devleti’ndeki en yaygın işletme biçimiydi. Gelirlerin toplanması ya da tarımsal artığa el konması şeklinde ortaya çıkan taşradaki iktisadi yapı, merkezi otoritenin devlete belli bir hizmette bulunanlara ya da çeşitli vergileri devlet adına toplayanlara verdiği bir imtiyaz olarak kabul edilebilir. Osmanlı taşrasında ekonomiyi şekillendiren esas dinamik, mültezim ve tüccar gibi toplumsal zümrelerin topraklarını genişleterek köylülüğü serfleştirmelerinin hiçbir zaman imkân dâhilinde olmamasıdır. Bu tür büyük tarımsal işletmeler ve toplumsal yapıların ortaya çıkmasının önündeki en büyük engel ise merkezi otoritenin müsadere kurumunu

¹⁰ Ahmet Güner Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması (Klasik dönemden II. Abdülhamid’e)*, (İstanbul: Der Yayınları, 1986), 307.

¹¹ Suraiya Faroqhi, “Geçim: Ekonomik Kriz ve Kısmi Canlanma”, içinde, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, ed. Halil İnalcık-Donald Quataert, C.2, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004), 580.

¹² Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 38.

¹³ Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 39.

son derece etkin bir şekilde kullanabilmesidir.¹⁴ Görüldüğü gibi, Osmanlı toplumunda ekonomi, toplumsal ilişkiler bütünü içinde şekillenmektedir. Bu toplumsal ve iktisadi düzende merkezi devlet unsuru, “yeniden dağıtımçı” ilkenin önünü açtığı bir piyasanın varlığını mümkün kılarken kapitalist üretim ilişkilerinin ortaya çıkması için ise gerekli şartları oluşturamamıştır.¹⁵

17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı bürokratları giderek bozulmaya başlayan mali ve idari yapıda baş gösteren sıkıntıları çözmek için çoğu zaman başarı elde ettiler, ancak tarımda tımar sisteminin bırakılıp gittikçe genişleyen bir şekilde iltizam sistemine yönelmeleri beraberinde yepyeni bir tarımsal düzeni getirmiştir. Bu durumda çoğu zaman reaya ile merkezi otorite arasında bir belirsizlik durumu ortaya çıkmıştır. Diğer yandan, Osmanlı Devleti’nin iaşecilik ilkesine dayanan iktisadi dünya görüşü dış ticaretin önünde bir engel olarak durmaktaydı. Avrupa’nın merkantilist bir döneme girdiği dönemde dünyadaki gidişatın aksi bir yönde hareket eden Osmanlı elitleri ithalatı önceleyen bir iktisadi politika uygulamışlardır.¹⁶ Ancak bu durum ister istemez 19. yüzyılın başlarından itibaren dönüşmeye başlayacaktır. Tarımsal üretimin vergilendirilmesi konusunda gidilen değişiklikler sonucunda devletin kimin hangi toprağın üzerinde ne kadar hakkının olduğunu belirleme kudreti giderek azalmaya başlamıştır. Ancak bu dönemin en ayırıcı yönü Osmanlı tarımsal yapısının küresel ticaret sistemine eklemlenmeye başlamasıydı. Avrupa’da devrimlerin yaşandığı istikrarsızlık ortamında Osmanlı hububatının kilo başına değeri 12 kuruştan 45 kuruşa kadar yükselmişti.¹⁷ Bu dönemde Osmanlı Devleti ile Batılı Devletler arasındaki ticaretin gelişmesinin bir nedeni Amerikan ve Fransız devrimlerinin dünya pamuk ticareti üzerine yaptığı etkiydi. Diğer yandan, Osmanlı Devleti’nin Avrupa’daki Yedi Yıl Savaşları ve Napolyon Savaşları’nın dışında kalması da tarım üzerinde olumlu etki yaratmıştır.¹⁸

¹⁴ Çağlar Keyder, Faruk Tabak, “Giriş”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 7.

¹⁵ Diren Çakmak, *Osmanlı İktisadi Düşüncesinin Evrimi, Societas ve Universitas Gerilimi*, (İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2011), 36.

¹⁶ Genç-Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi, 63.

¹⁷ Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi-On Dokuzuncu Yüzyıl*, çev. Kudret Emiroğlu, (İstanbul: Belge Yayınları, 1993), 23.

¹⁸ Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, 24.

Osmanlı ekonomisinin dünya ticaretine eklenmesi sürecinde toprağın yapısında da kaçınılmaz bir dönüşüm yaşanmıştır. Daha fazla üretimin özendirilmesi için gitgide daha fazla miri arazi şahıslara önce ömür boyu geçerli olacak şekilde, daha sonra da miras bırakma hakkıyla birlikte malikâne şeklinde mukataa edilmiştir.¹⁹ Bir başka deyişle, tarımın ticarileşmesiyle birlikte tarıma dayalı idari yapıda da değişimler gözlenmiş, geleneksel norm ve kurallar esnetilmeye başlamıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Suriyesi’nde tarımsal üretim kayda değer bir boyuta erişirken aynı zamanda geleneksel üretim kalıpları da değişmeye başlamıştır. Denilebilir ki bu yüzyılda çeşitli yöntem ve teknikler denenerek ya da daha da önemlisi toprağın yapısındaki değişimle beraber tarımsal üretimde kayda değer bir artış yaşanmıştır.²⁰ Reşat Kasaba’nın deyimiyle, 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu, klasik dönemin biçimsel ve özsel ilkelerinden tamamıyla bir kopuş yaşamıştır.²¹

19. yüzyılda tarımsal yapıdaki dönüşümü ortaya çıkaran gelişmelerden bir diğeri de toprak mülkiyeti biçimleri üzerinde önemli etkileri olan 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi’dir. Devletin özel mülkiyeti tanımaya başladığı bu tarihlerden itibaren Osmanlı coğrafyasında tarımsal üretim geniş işletmelerde yapılmaya başlamış, ayrıca tarımın ticarileşmesinin de önü açılmıştır. Ancak yine de Anadolu’da küçük işletmelerin varlığı 19. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Anadolu’da emeğin göreceli kıtlığı ve nüfusun azlığına mukabil toprağın ise bol olması bu durumu ortaya çıkarmıştır.²² Devletin tarımsal üretimdeki verimliliği arttırmak yönünde attığı bir adım olan göçerlerin kontrolü neticesinde bazı göçer grupları hububat ekimine yönlendirmeyi başarmıştır. Bunun için uygulamaya koyulan ıslah programları 19. yüzyılda sonuç vermeye başlayınca göçer aşiretler tarafından yapılan hayvancılık faaliyetlerinde azalma yaşanırken tarımda ise hızlı bir canlanma görülmüştür. Qauteart’a göre, Osmanlı Devleti’nde yapımına hız verilen demiryolu ağı sayesinde İzmir, Selanik, İstanbul ve Beyrut gibi önemli merkezlere ulaşım kolaylaşmış ve iç piyasa canlanmıştır. Aynı şekilde Avrupa’da 1840’tan sonra

¹⁹ İnalcık, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar,” 22.

²⁰ Linda Schilcher, “Geç Osmanlı Suriyesi’nde Tahıl Ekonomisi ve Büyük Ölçekli Ticarileşme Sorunu”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, ed. Çağlar Keyder, (Faruk Tabak, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 180.

²¹ Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi-On Dokuzuncu Yüzyıl*, 22.

²² Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 215.

gelişen yaşam standartları ile yurt dışı ile ticaret olanakları da artmıştır.²³ Bütün bunlar, Osmanlı Devleti'nde tarımsal üretimin artmasını beraberinde getirdiği gibi, 19. yüzyılın ortalarından itibaren tarımsal modernleşme programına duyulan ihtiyacı da gündeme getirecektir.

Zaman içerisinde tarımsal yapısında köklü bir dönüşüm geçirmesine rağmen, Osmanlı Devleti'nde teknolojiye gerilik yüzünden ürün fazlası yaratma imkânları sınırlı kalmıştır. Ticaret ve sanayi sektörleriyle sağlıklı bir bütünleşme kuramayan tarımsal yapı ekonomik gelişmeyi sağlayacak bir katalizör olma işlevini yerine getirememiştir. Tevfik Güran'a göre Osmanlı Devleti 19. yüzyılın başlarında tarımda önemli gelişme sağlayamayan ülkelerden biriydi. Diğer yandan, sermaye kıtlığı da Osmanlı tarım üreticisinin malul olduğu sorunların başında geliyordu. 19. Yüzyılda toprak yoğun bir zirai faaliyet türü olan hayvancılık çok yaygındı, bitkisel üretim alanında nadas süreleri çok uzun olmakla beraber gübre kullanımı ve iyi tohum bulunamamasına ek olarak tarım araçları da ilkel bir görünüme sahipti.²⁴

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki zirai gelişiminde yapısal değişimlerin teknolojik değişimlere öncülük ettiği söylenebilir. Tarımdaki geleneksel sosyal ilişkilerin dönüşmeye başladığı bu yüzyıl aynı zamanda Osmanlı taşrasında uygulamaya konulan Tanzimat reformlarının sağladığı güvenlik ve asayişin tarım sektöründe de olumlu etkileri olmuştur. Kırsal bölgelerde güvenliğin artmasına paralel bir şekilde yeni oluşmaya başlayan ulaşım ağları sayesinde kırsal nüfus verimli ova ve vadilerde iktisadi faaliyetlere yönelmeye başlamışlardır. Bu değişim, kuşkusuz ki tarımsal verimliliğin artmasını beraberinde getirmiştir. 1858 Arazi Kanunnamesi ile özel mülkiyetin belirli ölçülerde mümkün hale gelmesine ek olarak 1867 yılında tarımsal toprakların yabancılara satışına cevaz veren yasal düzenleme ile Osmanlı taşrasında tarım devriminin alt yapısı oluşmaya başlamıştır.²⁵ Diğer yandan, 19. yüzyılda Osmanlı devlet yapısı, Avrupa mali sermayesinin Osmanlı piyasasına sızmasına bir ölçüde izin vermiştir. Bu dönemde başlayan ikili demiryolu antlaşmaları ve diğer alt yapısal yatırımlar ilk doğrudan yabancı

²³ Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, 196.

²⁴ Tevfik Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 77.

²⁵ Şevket Pamuk, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), 230.

sermaye yatırımlarını oluştururken Avrupa ile olan ticari ilişkilerin de artmasına hizmet etmiştir.²⁶

Osmanlı Devleti'nde tarımın modernleşmesi üzerine geniş bir literatür oluşmuş durumdadır. İmparatorluğun küresel kapitalist düzene geçiş sürecine tekabül eden 19. yüzyılda tarımsal yapıda geniş ölçekli bir değişim gözlenmekle beraber iktisadi genişlemenin en önemli ayağını oluşturan tarım üzerindeki araştırmalar genel itibarıyla üretim ve pazar gibi konular üzerine yoğunlaşmaktadır. Yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından kaleme alınmış olan eserler gerçekten de Osmanlı Devleti'nin tarımsal modernleşmesi hakkında önemli bulgular içermektedir. Donald Quataert tarafından telif edilmiş olan Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım adlı eser, 1876-1908 yılları arasındaki tarımsal yapıdaki değişimi üretim ve pazarlama başlıkları altında incelemektedir. Tarımın vergilendirilmesi ve zirai eğitime ayrılan bölümler bu çalışma için dikkate değer bulgular içermektedir.²⁷ Benzer bir yayın olarak Tanzimat'ın 150. Yıldönümü için editoryal bir yayın olarak hazırlanan eseri de zikretmek faydalı olacaktır. Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan ve Tanzimat'ın farklı açılardan değerlendirilen kitabın bölümlerinden biri de Tevfik Güran tarafından kaleme alınan *Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler 1839-1876* başlıklı yazı konumuz açısından yol gösterici olmuştur.²⁸ Aynı yazara ait olan *19. Yüzyılda Tarım Reformu* başlıklı eser, Osmanlı Devleti'nde tarım ve hayvancılığı bütüncül bir biçimde ele alarak tarım teknolojisi ve yöntemler incelenmiştir.²⁹

Osmanlı Devleti'nde ziraat eğitiminin yaygınlaştırılması Tanzimat döneminin geniş kapsamlı modernleşme programı çerçevesinde düşünülebilir. Tanzimat'ın idare alanında getirdiği ve dolaylı olarak tarımsal hayatı da etkileyen reformlar için ufuk açıcı bir çalışma olarak Musa Çadircı'nın Tanzimat Döneminde Türkiye, Ülke Yönetimi başlıklı eseri bu konuda başvurulacak eserler arasında kayda değer bir niteliktedir.³⁰ Aynı yazarın

²⁶ Immanuel Wallerstein, Hale Dedeli, Reşat Kasaba, "Osmanlı İmparatorluğunun Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme Süreci," *Toplum ve Bilim* 23, (1983): 49.

²⁷ Donald Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, çev. Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008).

²⁸ Tevfik Güran, "Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler 1839-1876," içinde, haz. Hakkı Dursun Yıldız, *150. Yılında Tanzimat*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), 219-235.

²⁹ Tevfik Güran, *19. Yüzyılda Tarım Reformu*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998).

³⁰ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Türkiye: Ülke Yönetimi*, der. Tülay Ercoşkun, (Ankara: İmge Kitabevi, 2017).

Tanzimat Dönemi'nde Anadolu kentleri üzerine yazmış olduğu monografi de Osmanlı taşrasındaki iktisadi ve mali konularda önemli bulgulara yer verilmiştir.³¹ Osmanlı zirai eğitimi üzerine var olan geniş külliyat makale ve kitap türlerinde kaleme alınmıştır. Mehmet Ali Yıldırım'ın Halkalı Ziraat Mektebi'nin açılması süreci ve Amasyan Efendi'nin hazırladığı layihayı tetkik ettiği makale, Osmanlı Devleti'nde modern eğitim sürecinde zirai eğitim ayağına odaklanmaktadır.³²

³¹ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991).

³² Mehmet Ali Yıldırım, "Halkalı Ziraat Mektebi'nin Açılış Sürecine Dair Bazı Mülâhazalar ve Amasyan Efendi'nin Layihası," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 32/ 53, (2013): 265-302.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE TARIMI MODERNLEŞTİRME ÇABALARI

1.1. 1. 19. Yüzyıl Avrupa'sında Tarım Reformu

18. yüzyıl aydınlanması Avrupa'nın gelişiminde ciddi bir sıçrama noktasıydı. Bilimsel gelişme başta teknoloji olmak üzere birçok alanda değişimlere yol açmış ve Avrupa'daki büyük dönüşüme sebep olmuştu. Her şey giderek sistemli bir hale geldi ve düzenleme olgusu yöneticilerin ve bilim insanlarının temel uğraşı oldu. Fransız Devrimi ve Napolyon dönemi, medeniyeti oluşturan unsurların mekanik birer parçalar şeklinde algılanıp yönlendirilmeye çalışıldığı bir zaman periyoduuydu. Hobbes, Locke, Kant, Smith gibi düşünürlerin teorileri Avrupa düşünce dünyasını kuşatmıştı.³³

Artan şehirleşme, teknolojik ilerlemeler, lojistik imkânların gelişimi ve proto- endüstri 19. yüzyılda yaşanacak gelişmeler için ciddi bir alt yapıydı. Önceki yüzyıllarda kaydedilen gelişmeler ivmelenerek 19. yüzyıla taşınmıştı ve bunlar gelişmeyi çarpan etkisiyle desteklemekteydi. Şehirleşme, günlük yaşantıyı ve ilişkileri değiştirecek, teknolojik ilerlemeler nüfus artışının devamlılığını mümkün kılacak, lojistik gelişmeler ve proto- endüstri 19. yüzyılın sonunda küreselleşmeyi ve sanayi devrimini getirecekti. Bu majör faktörler dönemin tarımı üzerinde de etki sahibidir.³⁴

İktisat tarihçileri genellikle 19. yüzyılda yaşanan gelişmeleri İkinci tarım devrimi olarak adlandırmaktadır. Dönemin Avrupası'nda tarım uygulamalarındaki değişim, Amerika'dan ithal ürünlerin girişi ve teknolojik ilerleme nüfusun artışına yol açmıştı. Aynı zamanda tıbbi açıdan ilerleme sağlanmış ve 18. yüzyılın sonlarında ölüm oranlarında düşüş yaşanmıştı. Önceki dönemlerde kaydedilen aşama, 19. yüzyıldaki pek çok yeniliğe zemin hazırladı. Tarım alanındaki gözle görülür birçok yenilik bu dönemin koşullarında mümkün oldu. Bazı çiftlikler 19. yüzyılda ciddi bir dönüşüm yaşadılar.

Asırlardır tarımda kaydedilen gelişmelerin temelinde yatan itki iki sebebe dayanır. Bunlardan biri ölüm oranlarını düşürme arzusu diğeri ise bolluk ile kıtlık arasındaki dengesizliği ortadan kaldırma çabasıdır. Bu dengesizliğin nedenini anlamak doğayı

³³ Nurten Kiriş, Yılmaz, "Avrupa ve Türk Aydınlanması Üzerine Bir Değerlendirme," *Tabula Rasa: Felsefe & Teori* 28, (2018): 59-60.

³⁴ Kiriş, Yılmaz, "Avrupa ve Türk Aydınlanması Üzerine Bir Değerlendirme," 60-62.

tanımaktan geçmektedir. Günümüzde fevkalade kurumsallaşmış olan, iklim bilim ve zirai bilimlerin konumu bu çalışmaların bir sonucudur. En geniş tabiriyle doğa bilimleri olarak nitelendirilen bu araştırmalar insanın yaşamını derinden etkileyen doğal engelleri ortadan kaldırmayı amaçlar. Avrupa’da modern dönem süresince tarihte görülmemiş nüfus artışının sebebi de o güne kadar devam eden nüfus- ürün zincirinin kırılıp daha az ölüm daha çok ürün koşullarının elde edilmesidir.³⁵

18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyıl boyunca tarım-nüfus ilişkisi akademik çevrelerin ilgi odağı olmuş ve bu ilişki açıklanmaya çalışılmıştır. David Ricardo ve Malthus gibi ünlü iktisatçılar nüfus üzerine çalışmalar yapmışlar ve bu iki figürün çalışmaları özellikle 19. yüzyılın tartışmalarına yön vermiştir. Makalesinin bir kısmında “An Essay on the Principle of Population” adlı çalışmayı ele alan Çağlar Karaca “Malthus’un nüfus ilkesi özetle şu şekildedir: Nüfus geometrik oranla, yani katlanarak artarken, nüfusu besleyen kaynaklar, yani toprağın üretkenliği aritmetik oranla artar” cümlesiyle Malthus’ un teorisini özetlemektedir.³⁶ Verimlilik ve üretim tartışmaları, belki de aynı yüzyılın sonunda gerçekleşen ve sanayi devrimiyle sonuçlanan sürecin hazırlayıcısıdır.

Belirli çevrelerin inceleme ve tartışmaları, modern dönemin karakteri haline gelen standartlaştırmayı da beraberinde getirmiştir. Standardizasyon modern ile modern öncesini keskin bir biçimde birbirinden ayırır. Modern öncesi dönem pratikleri lokaldır ve hudutları belirsizdir. Modernleşme ise doğası gereği bu “belirsizlikleri” anlaşılır bir çerçeveye sokmayı ve hatta daha da ileri giderek tanımlamayı amaçlar. Özellikle ulus devletlerin kurulması ve gelişmesi Avrupa’daki yerel uygulamaların ulusal bir forma evrilmesiyle sonuçlandı. Dil, eğitim, ölçü ve pek çok benzeri alanda standartlar belirlenerek yerel uygulamalara çeşitli sınırlar çizilmiş oldu. Böylelikle aynı ülkede yaşayanlar birbirleriyle benzer sembollerle etkileşim kurmaya başladı. Özellikle dil reformu, eylemlere ciddi oranda yansdı.³⁷ Tarımda da bu standartlaşma uygulamaya sokuldu. Modern öncesi dönemin önemli sorunlarından biri ölçü ve tartı sisteminde görülen farklılıktı. Ölçü birimlerinin bölgeden bölgeye inanılmaz değişimi, ulusal bazda

³⁵ Mesut Küçükcalay, “Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi,” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2, (1997): 55.

³⁶ Çağlar Karaca, “Malthus’ un Nüfus Teorisinin Biyoloji-İdeoloji Ekseninde Eleştirisi,” *Dört Öge* 22, (2022): 101-102.

³⁷ Aliye Çınar, “Modern Batı Düşüncesinde Dilin Kökeni Olarak Ontolojik Farklılık Sorunu,” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1, (2007): 197.

ortak ticareti, güvenilirliği ve fiyat takibini güçleştirmektedir. Ölçü ve tartı birimleri, birbiriyle ticaret yapan bölgeler için elbette anlaşılırdı ama bu farklılıkların ulusal hatta uluslararası ticarete genişledikçe anlaşılmaz bir hale geldiği ve bazı zamanlar sorunlara yol açtığı söylenebilir. En nihayetinde ulus-devletler, akışkan ve belirli bir standartlara göre hazırlanmış verileri inceleyip ulusal tedbirler almayı arzu eder. İktisat ve istatistik bilimlerinin gelişimiyle bu ihtiyaç hâsıl olmuştur.³⁸

Fransız Devrimi'nden sonra, ölçü ve tartının ulusal ölçekli değer haline getirilmesine yönelik ciddi atılımlar yapılmıştır. Ağırlık ve ölçü birimlerini birleştirme projesi, 9 Mart 1790'da Ulusal Meclis Vekili Charles Maurice de Talleyrand'ın çabalarıyla meclise sunuldu ve proje 8 Mayıs'ta meclisten geçerek Bilim Akademisi sorumluluğunda çalışmalara başlandı. Konuyu araştırmak üzere bir komisyon kuruldu. Litre, gram, metre ve kilogram gibi birimler üzerine çalışmalar yapıldı. Ayrıca, kararlaştırılan birimler kanunlarla ulusal hale getirilmeye çalışıldı.³⁹

Fransa'daki çalışmalar Avrupa'ya örnek oldu ancak bu uygulamalar 19. yüzyıl boyunca istenen verimliliğe ulaşamadı. Henüz düzenleme sürecinin yaşandığı görülen 19. yüzyıl, sorunların saptanıp yasal zeminde ele alındığı bir çağ oldu. Eugen Weber'in kitabında yer verdiği kısım bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

*“1867 tarihli resmi tarım araştırması yerel ölçü birimlerindeki büyük çeşitliliğin tuhaflığını vurgulayıp daha yapılması gereken ne kadar çok işin kaldığını yansıtan bir öncelikler listesiyle sona eriyordu: (1) Tavizsiz bir şekilde yasal ölçü birimlerinin kabul ettirilmesi; (2) pazar yerlerinde ağırlık ve ölçü birimlerinin standartlaştırılması; (3) kırsal kesimde ağırlık, en-boy ve hacim ölçecek resmi memurlukların kurulması.”*⁴⁰

Fransa'da gerçekleşen bu çalışmaların uluslararası hale gelmesi ise, 8-13 Ağustos 1872'de bir araya gelen Uluslararası Metrik Komisyonu'ndan sonra mümkün oldu. Uluslararası Metrik Konvansiyonu olarak deklere edilen anlaşma 1875'de 17 ülkenin katılımıyla imzalandı. 1889'da ise Birinci Ağırlıklar ve Ölçüler Konferansı toplandı. Böylece, büyük ölçüde Fransa'da başlayan çalışmalar Avrupa geneline yayılmış oldu. Tarımsal ürünlerin

³⁸ Küçükkalay, “Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi,” 56.

³⁹ François Cardarelli, *Encyclopaedia of Scientific Units, Weights and Measures*, (Springer, 2003), 3-4.

⁴⁰ Eugen Weber, *Köylülerden Fransızlara: Fransa Kırsalının Modernleşmesi 1870-1914*, (çev. Çağdaş Sümer), (Ankara: Heretik Basın Yayın, 1976), 69.

ticareti ve stoklanması belirli bir standartta yürütülmeye başlandı ve hem yerel kontrol hem de uluslararası ticaret açısından önemli bir dönüm noktası oldu.⁴¹

Dil çalışmalarının da tarımsal gelişim açısından değeri büyüktü. Avrupa'daki okuryazarlık oranındaki artış çiftçilerin tarım konusunda bilgilendirilmesinin de önünü açtı. 19. yüzyılda kaleme alınan eserlerle dönemin güncel tarım bilgisinin çiftçiye ulaştırılması ve çiftliklerin veriminin arttırılması hedeflenmekteydi. Bu kitaplar tarımla ilgili çeşitli konularda yazılmıştı. Çiftlik terimlerini hedef alan sözlükler, hayvan hastalıklarına yönelik çalışmalar, böcek istilasına yönelik tedbirler ya da tarım ve gübrelemeyle ilgili teknikler bu kitapların ana konularını oluşturmaktaydı. Aşağıda, 19. yüzyılda yazılmış bazı kitaplara örnekler verilmektedir.⁴²

- (1806) "A General Treatise on Cattle, the Ox, the Sheep, and the Swine, comprehending their Breeding, Management, Improvement, and Diseases" (Sığır, Öküz, Koyun ve Domuzların Yetiştirilmesi, Yönetimi, İyileştirilmesi ve Hastalıklarını kapsayan Genel Bir İnceleme)- John Lawrence
- (1845) "The dictionary of the farm" (Çiftlik Sözlüğü)- William Lewis Rham
- (1847) "The Enemies to Agriculture, Botanical and Zoological; being a brief account of The Weeds, Quadrupeds, Birds, Insects and Worms which are injurious to the farmer" (Tarım, Botanik ve Zoolojinin Düşmanları; Çiftçiye zarar veren Otlar, Dört Ayaklılar, Kuşlar, Böcekler ve Solucanlar hakkında kısa bir açıklama) -John Donaldson
- (1851) "Soils and Manures" (Topraklar ve Gübreler) -John Donaldson
- (1860) "British Agriculture, containing the cultivation of land, management of crops, and the economy of animals" (Arazi ekimini, mahsul yönetimini ve hayvan ekonomisini içeren İngiliz Tarımı) -John Donaldson

Elbette bu örnekler çoğaltılabilir. Neticelendirmek gerekirse, bütün bu çalışmalar ve fazlası, tarımsal gelişmeyi hedef almaktaydı. Ziraatla uğraşan kişilerin eğitimi, tarımın seyri için kritikti. Tarımda yaşanan sorunlara bulunan bilimsel çözümler verimliliği

⁴¹ François Cardarelli, *Encyclopaedia of Scientific Units, Weights and Measures*, 3-4.

⁴² Küçükkalay, "Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi," 57.

arttırsa da bu bilimsel çözümlerin topluma ulaşması ve uygulamaya sokulması da bir o kadar önemliydi. Örneğin Fransa'da 16 Haziran 1879 yılında ziraat eğitimine ilişkin çıkarılan bir kanunla tarım eğitimini teşvik edecek düzenlemelere gidilmiştir. Buna göre; tarım, bağcılık ve bahçeciliğe odaklanılacak, ziraat öğretmenleri ikametlerine yakın yerlerde görev alıp konferanslar verecek ve tarım profesörlerinin tur masrafları bütçeden karşılanacaktır. Bu dönemde özellikle tarım profesörlerinden sık sık tarım konferansı vermeleri beklenmektedir. 1867 sonrasında tarım profesörlerinin sayısını arttıran Fransa, ziraat öğretmenlerinin ve çiftçilerin eğitimi için yoğun bir program izlemiştir. 1893 raporuna göre tarım profesörlerinin her biri ortalama 31,1 konferans vermiş ve ortalama 3563 dinleyiciye ulaşmışlardır.⁴³

Çiftçiye eğitmenin ve okuryazar hale getirmeye çalışmanın en önemli sebebi etkileşim kurma becerisiydi. Okuma bilmeyen çiftçiler küresel düzene katılamıyor ve 'öteki' ile iletişimi zorunlu haller dışında gerçekleştiriyordu.⁴⁴ Bu durum, burjuva tarzı araçların kullanılmasına ve hatta bu araçlara bağımlı olunmasına sebep oluyordu. Protestan Avrupa bu problemi çok daha erken tarihlerde fark etmiş ve 16. yüzyılın sonlarında kırsalda örgün eğitim uygulamalarına başlamıştı. Avrupa'nın genelinde ise durum böyle değildi. 19. yüzyılda dahi eğitim homojen bir biçimde dağıtılamamıştı. Yerel otokrasinin ve bölgesel ayrımların bunda önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, ulaşımda yaşanan devrime kadar, mesafeler önemini korumaktaydı. Demiryollarının inşası ve yolların artışı 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde bu problemlerin birçoğunu çözmüştü. Maliyetlerdeki düşüş sistemin değişiminde rol oynadı. Bağımlılıkların giderek azalması ve etkileşimin artışı kırsal farklılaşmayı doğurdu.⁴⁵

Bahsedilen dönemde tarım kurumlarının açılması da değişimin tetikleyicisi oldu. Tarımla ilgili sistemleşmenin günden güne artışı, kaçınılmaz şekilde üründe uzmanlaşmayı da beraberinde getirdi. Doğayı anlama ve ona yön verme çabası, Avrupa'da çok daha önceleri görülse de bunun halkın farklı kesimlerine yayılması da bambaşka bir süreçti.

⁴³ Thérèse Charmasson, Michel Duvigneau, Anne-Marie Lelorrain ve Henri Le Naou, *L'enseignement Agricole 150 ans d'histoire*, (Educagri éditions, 1998), 57-58.

⁴⁴ Eugen Weber, *Köylülerden Fransızlara: Fransa Kırsalının Modernleşmesi 1870-1914*, (çev. Çağdaş Sümer). (Ankara: Heretik Basın Yayın, 1976), 94.

⁴⁵ Paul Claval, "European Rural Societies and Landscapes, and the Challenge of Urbanization and Industrialization in the Nineteenth and Twentieth Centuries," *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography* 70/1, (1988): 27-38.

Bu alışmalar, kurumsal çatı altında toplanarak belirli metotlar etrafında yürütülmeye başlandı. 19. yüzyılda açılan bu kurumlardan bazı örnekler aşağıda sıralanmıştır:

- 1843 Rothamsted (Rothamsted Research)
- 1856 Kraliyet Veterinerlik ve Ziraat Üniversitesi (The Royal Veterinary and Agricultural University)
- 1885 Alman Tarım Araştırma Kurumu (Agricultural Research Institute)
- 1894 Günümüzde Wye Koleji olarak bilinen Güney Doğu Ziraat Koleji (South Eastern Agricultural College)

Bu yüzyılda görülen bazı yenilikler, bilimsel araştırmaların bir sonucuydu. Bu ıktıların en çarpıcı sonucu, modern gübre endüstrisinin doğuşuydu. Yapılan araştırmalar Justus Liebig'in bu alandaki nc isim olduğunu ortaya koymaktadır. Liebig tarımsal ürünlerin ihtiyaç duyduğu maddeleri incelemişti. Bulduğu sonuçlar bilim dünyası için aydınlatıcıydı. Bu konudaki ilerlemelere büyük katkı sağlayan Liebig, kemiği sülfirik asitle işlemiş ve 1840'da süper fosfat üretmeyi de başarmıştı. Ancak, Liebig süper fosfat üretiminde yalnız değildi. Rothamsted'de deneyler yapan John B. Lawes, bu ürünü kendisinden bir yıl önce keşfetmeyi başarmıştı. Lawes 1843'te kireç süper fosfatın patentini alarak ticari bir kazanca dönüştürdü. Tarımsal retim alanında ciddi bir rekabet bulunmaktaydı. Aktarılan verilere göre 1853 yılında İngiltere'de 14 firma bu kireç süper fosfat üretir hale gelmişti. Modern gübrelemeye geçiş tarımsal verimliliği fazlasıyla arttırdı.⁴⁶

Tarımda gübrelemenin yanı sıra yeni doğal metotlar da geliştirilmiştir. Türkçe'de norfolk sistemi, münavebe ya da ekim nöbeti olarak farklı şekillerde ifade edilen (aslen four-field crop rotation ya da norfolk rotation) sistem Avrupa'da nadasın yerini almıştır. Esasen 18. yüzyılda da kullanıldığı bilinen metot 19. yüzyılda yaygın hale gelmiştir. Toprakta aynı ekili ürünün yıllarca yüksek verimle üretilmesi mümkün olmamaktadır. Nadasa bırakmak ise, toprağın o yıl işlenememesi anlamına gelmektedir. Bu sorunu zezebilmek adına dönüşümlü bir ekim metoduna geçilmiş ve farklı ürünler yıllar içinde dönüştürülerek belirli alanlara ekilmiştir. Özellikle yonca ve baklagilleri dâhil etmek yoluyla yapılan bu

⁴⁶ Darrell A. Russel ve Gerald G. Williams, "History of Chemical Fertilizer Development," *Soil Science Society of America Journal* 41/2, (1977), 260-261.

nöbet ekim sistemi toprağı yüksek verimle kullanmak için oldukça faydalı bir uygulama olmuştur. Aynı zamanda yabancı otların temizliğı de bu şekilde sağlanabilmiş ve önceki asırlara göre verim artışı ciddi boyutlara çıkmıştır.⁴⁷

Avrupa tarımı için dönemin tartışmalı konularından biri de bireysel mülkiyet konusu ve devletin bunun üzerindeki rolüdür. Bu tartışma, verimlilik ve vergilendirme üzerinden ele alınmıştır. Geçmiş tarihlerden itibaren, Hobbes, Locke, Bentham, Smith, Stuart Mill ve Marx gibi isimler konu hakkında teoriler ve eserler üretmişlerdir. Ortak kullanım alanlarında “müştereklerin trajedisi” ortaya çıkmaktaydı. Bu durumu ortadan kaldırmak ve verimliliğı maksimize etmek için bireysel toprak sahipliğı yöntemine geçildi. Özel mülkiyet çok geçmeden refahın ön koşulu haline geldi.⁴⁸ Özellikle İngilizler özel mülkiyetin önemini öylesine benimsedi ki, sömürgelerinde de bu yapıyı uygulamaya sokarak toprakları kişilere paylaştırdı.

Özel mülkiyet kişilerin zenginleşmesinin anahtarıydı. Bu noktada sermaye sahipleri verimi arttıracak yolları aramakta ve sonu uzmanlaşmaya varacak bir sürecin parçası olmaktaydılar. Bu, sadece verim için değil aynı zamanda ticari pratikler için de benzer bir şekilde ilerledi. Sermaye sahipleri hem ürün verimliliğini hem de karını maksimize edecek çözümler bulmaya yönelmekteydi. Nihai olarak becerikli olanlar uzmanlaştı, ürünü ve karı maksimize ettiler ve aynı zamanda refahları zincirleme bir biçimde artış gösterdi⁴⁹. Bu değer üretimindeki artış devlete vergi olarak dönmekte ve ulusal çapta bir gelişimin tetikleyicisi olmaktadır.

Bireysel toprak sahipliğinin etkilerinden belki de en güçlü olanı teknolojik ilerlemedir. Kazancı arttıracak yollar ararken geliştirilen araçlar, teknolojik ilerleme için oldukça önemli hale geldi. Bu araçlar sadece tarımda dönüşümü getirmedi aynı zamanda sanayileşmenin de köklerini oluşturdular. Pulluk 19. yüzyıl boyunca düzenli bir şekilde gelişimini sürdürdü. Charles Newbold pulluğı, John Deere pulluğı ve Daniel Webster pulluğı gibi modeller dönemin tarımında etkin biçimde kullanıldılar. Zamanla tarım makineleri çeşitlenerek ekim, harman, tırmık ve hasat makineleri gibi farklı türde icatlar

⁴⁷ *Dictionary of Agriculture*, (London: A & C Black Publishers, 1990), 172.

⁴⁸ Paul H. Rubin ve Tilman Klumpp, “Property Rights and Capitalism,” *Oxford Handbook of Capitalism*, (2011): 3-5.

⁴⁹ Paul H. Rubin ve Tilman Klumpp, “Property Rights and Capitalism”, *Oxford Handbook of Capitalism*, (2011): 6-7.

ortaya çıktı. Primitif tarım araçları kademeli bir biçimde gelişerek yüzyılın sonundaki sanayileşmenin odağı haline geldiler ve modern tarım araçları halini aldılar.1785’de Robert Ransome’ un piyasaya sürdüğü soğutulmuş demir belki de bütün bu gelişmelerin başlıca hazırlayıcısıydı.⁵⁰

Bu dönemde tarımı etkileyen etkenlerden biri de sosyal yaşantının düzeni ya da düzensizliğidir. Nüfusun yönetimi kilit noktadır. Şehirlerde artan nüfus beraberinde yönetsel problemleri de ortaya çıkarmıştır. Giderilemeyen sosyal sorunlar her türlü faaliyeti olumsuz etkilemektedir. 19. yüzyıl Avrupası’nda Fransa, İtalya ve İspanya’da yaşanan sorunlar tarımı olumsuz etkilemiştir. Buna karşın düzenin görece sağlandığı İngiltere, Almanya ve Hollanda gibi ülkelerde görünüm daha olumludur.⁵¹ Fransa’nın durağan görüntüsü irdelenmesi gereken bir meseledir. Fransa’da tarımsal gelişimindeki yapısal gecikme sosyolojik nedenlerle açıklanmaktadır. Uluslararası rekabetten korunma, küçük mülk sahipliği ve teknik gelişime karşı tutumların Fransa’ya 19. yüzyılın sonlarına doğru çarpıcı bir durağanlığı getirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bir diğer güçlü argüman ise tarım sektöründen diğer sektörler geçmedeki isteksizliktir. İşçi başına düşen üretim ya da arazi miktarı gibi verilere bakıldığında Fransa, muadili ülkelerin gerisinde gözükmektedir. Fransız kırsalındaki değişim süreci bu yüzyılda Fransa tarımına olumsuz yansımıştır.⁵² Bu çıkarımları yapabilmek adına dönemin önemli kayıtları tarım muhasebeleridir. Gelir-gider verilerinin kaydedildiği belgeler kar-zararın analizi için kullanılmıştır. İngiltere’de örnekleri geçmiş tarihlere dayanan kayıtlar, Almanya’da ilk olarak Albrecht D. Thaer tarafından 1809 yılında yazılmıştır. “Grundsadze Der Rationalen Landwirtschaft” (Rasyonel Tarımın Prensipleri) adlı eser 19. yüzyılın başlarında, bu alanda kaleme alınan önemli eserlerden bir tanesidir. Tarım muhasebesi uygulaması geliştirilerek farklı ülkeler tarafından da kullanılmıştır. Kayıtlar ihtiyaca göre şekillendirilmiş ve çeşitli amaçlardaki incelemelere hizmet etmiştir.⁵³ Thompson’ın geçim ekonomisinin dönüşümüne yönelik sözleri durumu özetlemekteydi. Tarım sürekli

⁵⁰ Jay Brownlee Davidson, “History of Farm Machines,” *The Palimpsest* 31/3 , (1950): 96-112.

⁵¹ Nihal Cihan Temizer, “19. Yüzyılda Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarım Politikalarının Muhasebe Defterleri Üzerinden,” *Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi* 22, (2022): 81.

⁵² Vernon W. Ruttan, “Structural Retardation and the Modernization of French Agriculture: A Skeptical View”, *The Journal of Economic History* 38/3, (1978): 714-719.

⁵³ Temizer, “19. Yüzyılda Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarım Politikalarının Muhasebe Defterleri Üzerinden”, 86.

kendini yenileyen ‘maden endüstrisi’ olmaktan uzaklaşıp zamanla ‘imalat endüstrisi’ haline dönüştü.⁵⁴ Gerçekten de ikinci tarım devrimi çiftlikleri ticarileştirmişti. Ürünler seçilerek ve belirli miktarda ekilmekte, kar kaygısı güderek ince hesaplara girilmektedir. Özellikle İngiltere’de 19. yüzyılda bazı çiftlikler ciddi sıçramalar yapmıştı. 1880’ e kadar bu koşullar gözle görülür bir olgunluğa erişti. Modern gübreleme, yeni araçlar ve güçlü çiftlikler daha büyük bir atılım için gereken alt yapıyı sunuyordu. Nasıl 19. yüzyıl tarımı gücünü 16. yüzyıldan beri tarımda gözlenen her türlü iyileşmeden alıyorsa, endüstriyel üretimde patlamanın yaşanacağı 20. yüzyılın başları, 19. yüzyılda yaşanan sürecin kaçınılmaz bir sonucuydu.

1.1.2. Osmanlı Devleti’nde Erken Dönem Tarımsal Gelişmeler

Osmanlı iktisadi düzeninde tarımsal faaliyetler başta gelen kalemler arasında yer almasına karşın, bu sektörün sistemli bir biçimde ele alınması için gerekli olan reformların uygulanması için 19. yüzyılı beklemek gerekmiştir. Eugene Moral’ın Heuschling’ten aktardığı yoruma bakıldığında Osmanlı Devleti’nin büyük ölçüde köylülere bıraktığı tarımsal üretimin mahiyeti konusunda bir fikir edinmek mümkündür.

*Türkiye, doğanın kendisine bağışladığı zenginlikleri akıllıca kullanarak en zengin, en çok ürün veren ülkeler arasında yer almalıydı. Ama Türkiye’de tarım bilimi yoktur, toprağın o kadar çeşitli olan ürünlerinin üretimleri yalnız göreneğe dayanır. İllerin çoğunda, tarlalar arazinin yalnızca üçte ikisini tutarken geniş ve verimli alanlar boş otlaklara bırakılmıştır. Her ne kadar olağan bir yılın ürünü bilgili bir tarımla verebileceğinin ancak onda biri kadar değerlendirilebilirse de, toprağın son derece verimli olması sayesinde ürünler, tüketimin üzerindedir.*⁵⁵

19. yüzyıla gelinceye değin Osmanlı idari yapısında ve mali sisteminde yaşanan aksaklıkların giderilebilmesi için devlet adamlarının sunmuş oldukları layihalar ve reform önerileri ile çözümler getirilmeye çalışılmıştır. 17. yüzyıl sadrazamlarından Kuyucu Murat Paşa’nın emri üzerine, özellikle tımar sistemindeki bozulmaya işaret ederek idari sistemdeki suistimalleri kapsayan geniş bir değerlendirme hazırlayan Ali Ayni ve ondan bir yıl kadar sonra Mustafa Koçi Bey, ayrıntılı reform önerileri sunmuşlar, Batıda Hacı Kalfa olarak tanınan Kâtip Çelebi ise eyalet yönetimindeki mali ve askeri sorunları gündeme getirmiştir.⁵⁶ Esasen, 17. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı klasik yönetim

⁵⁴ F. M. L. Thompson, “The Second Agricultural Revolution, 1815–1880,” *Economic History Review*, *Economic History Society* 211, (1968): 64.

⁵⁵ Eugene Moral, *Türkiye ve Reformları*, (İstanbul: Süre Yayınları, 1984), 107.

⁵⁶ Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform, 1856-1876*, çev. Osman Akınhay, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005), 20.

sisteminde birtakım köklü değişimler de yaşanmaya başladığı da bilinmektedir. Toprak düzenini ilgilendiren en önemli düzenleme olan eyalet ve sancak yönetimlerinin klasik şeklinden tamamen ayrılmış olması sözü edilen dönem için yepyeni bir idari uygulama anlayışını ifade etmekteydi. Sancakların üzerinde yer alan idari birim için kullanılan terim “beylerbeyilik” ve yönetsel bölge anlamına gelen “vilayet”, 16. yüzyılın sonlarına doğru “eyalet” şeklinde kullanılmaya başlamıştır. Burada söz konusu olan yalnızca idari bir değişiklikten öte, devletin toprak üzerinde örgütlenme tarzının değişmesi ile birlikte gelen bir sonuçtur. Tımar sisteminin merkezileştirme misyonunu giderek kaybettiği bir zamana denk gelen bu değişiklik, taşranın yönetimine göreceli bir özerklik getirerek söz konusu süreçte küçük toprak birimleri ile bunların tasarrufunu elinde bulunduran zümreler tedricen ortadan kaldırılmış ve daha büyük birimler kurulmuştur. Ayrıca tarımsal üretimin merkezine yerleşecek olan bu birimler merkezin görevlendirdiği kişilere bırakılmıştır. Tımar sisteminin çözülmeye başladığı bu çağda nakit ihtiyacı giderek artan devlet sancak beylerini giderek saf dışı bırakmaya başlamıştır. Yeni düzende, iltizam gibi usullerin terk edilerek aracılardan ortadan kaldırılmaya başlanması, Tanzimat döneminin idari merkezileştirme politikalarına zemin teşkil edecektir.⁵⁷

Nüfus artışı ve fetihlerin durması gibi nedenlerle yer yer karşılaşılan topraksızlık durumu köylerden kentlere doğru göçü hızlandırmış ve sipahilerin de tımarlarını terk etmeleriyle köylülerin üzerindeki yükün artması söz konusu olmuştur. Yoksullaşan sipahilerin içerisinde tımarlarını terk edenler doğrudan tımar sisteminin çözülmesine yol açmışlardır. Yeni oluşan toprak düzeninin merkezine çiftlikler yerleşmeye başlamıştır. “Çiftlik” kavramı genellikle mültezimlerin ellerinde biriken toprağı karşılamak için kullanıldığı görülmektedir.⁵⁸ İncalcık ise çiftlik tabirinin önceleri bir çiftçi aileye yetebilecek büyüklükte toprak birimi iken daha sonraları büyük zirai işletmeleri ve malikâneleri ifade eden bir anlam kazandığını öne sürmektedir.⁵⁹ Osmanlı terminolojisinde çiftliğin kullanımı çoğu zaman sınırları belli bir işletme mantığını karşılamaktan uzakta olsa da bu kavramsal netliğin eksikliğine rağmen tarihsel metinlerde geçen çiftlik ibareleri belirli

⁵⁷ Nuray Ertürk Keskin, *Türkiye’de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi*, (Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2009), 137.

⁵⁸ Abdullah Aysu, *Osmanlı’da Tarım Politikaları*, (İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2020), 93.

⁵⁹ Halil İncalcık, “Çiftlik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993).

bir anlamın karşılığı olarak kullanılmıştır.⁶⁰ Mehmet Öz'ün de aktardığı gibi, ortalama bir çiftliğin veya kaydedilen bir raiyyetin çiftliğinin tahminen kaç dönümden oluştuğunu tahmin etmek son derece güçtür.⁶¹ 18. yüzyılda Avrupa'da yaygınlaşmaya başlayan bir tarımsal işletme şekli olan çiftlikler Osmanlı Devleti'nde tarıma dayalı bir sermaye sınıfının da oluşmaya başlamasıyla gündeme gelmiştir.⁶² Bir başka çalışmasına atıfla İnalçık, Avrupa'da feodal düzene dayanan tarımsal yapı ile Osmanlı Devleti'ndeki çiftlik müessesesi arasında bir benzerlik kurulamayacağını açıklamasına⁶³ karşın Osmanlı tarihinin özellikle bu devrelerini ele alan tarihçilerin etnosantrik eğilimini eleştiren Ebou-al-Haj ise iltizam sistemi başta olmak üzere toprağa dayalı birçok uygulamanın benzer örneklerine Avrupa'da rastlanabileceğini aktarmıştır.⁶⁴

Osmanlı taşrasında nüfus artışına paralel bir şekilde tarımsal verimliliğin artırılması amacıyla bazı önlemler alınmıştır. Üretime kazandırılan yeni arazilerle bir anlamda taşranın şenlendirilmesi amacına yönelik yeni uygulamalarla tarımsal üretimde verimlilik artışına gidilmiştir.⁶⁵ Diğer yandan, Osmanlı çiftçisinin Tanzimat öncesi dönemde entansif tarım yöntemlerine tamamen bigâne kaldığını ileri sürmek mümkün değildir. Zira Anadolu'da bilhassa sebze ve meyvecilikte ticari üretim için reayanın emek-yoğun çabalarının olduğu bilinmektedir. Osmanlı çiftçisi zorlayıcı arazi ve iklim şartlarına rağmen yeniliklere başvurarak tarımsal üretkenliklerinin kapasitesini zorlamışlardır.⁶⁶ 15-16. yüzyıllar Avrupa'da değişim dönemleri olarak kabul edilirken Osmanlı dünyasının bir durağanlık yaşamadığı konusunda genel bir kabulden söz edilebileceği aşîkârdır.⁶⁷ Ancak karşıt görüşte olan araştırmacılara göre Osmanlı Devleti'ndeki dönüşüm ile

⁶⁰ Zafer Karademir, "Statüleri ve Mahiyetleri Açısından Osmanlı Ekonomisinde Büyük Çiftlikler (18. Yüzyıl)", *Cihannüma, Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* IV, (Aralık 2018), 18.

⁶¹ Mehmet Öz, "XV-XVI. Yüzyıllar Anadolu'sunda Tarım ve Tarım Ürünleri", *Kebikeç* 23, (2007): 113.

⁶² G. E. Mingay, "The Size of Farms in the Eighteenth Century", *The Economic History Review* 14/3, (1962): 469.

⁶³ Halil İnalçık, "Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings", *Review, Journal of the Fernand Braudel Center*, State University of New York, Binghamton, N. Y., 3/4, (1979): 69/96.

⁶⁴ Rıfa'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası*, 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu, çev. Oktay Özel-Cenay Şahin, (Ankara: İmge Kitabevi, 2000), 21.

⁶⁵ Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Anadolu'sunda Tarım Üretiminde Yeni Boyutlar: Muzâra'a ve Murâba'a Sözleşmeleri", *Kebikeç* 23, (2007): 129-139.

⁶⁶ Zafer Karademir, *Osmanlı Yeni Çağı'nda Tarımsal Gelişim: Ziraat, Hasılat, Ticaret*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2023), 13. Ayrıca bkz., Wolf-Dieter Hütteroth, "Ecology of the Ottoman Lands", *The Cambridge History of Turkey*, C. 3, *The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, der. Suraiya Fsroghi, Cambridge, (2006), 18-43.

⁶⁷ Karademir, *Osmanlı Yeni Çağı'nda Tarımsal Gelişim: Ziraat, Hasılat, Ticaret*, 14.

Avrupa’da endüstri devrimi ile başlayan dönüşüm farklı ritimlerde yaşanmıştır.⁶⁸ Her şeyden önce Osmanlı Devleti’nde özel mülkiyetin oldukça geç tarihlerde gündeme gelecek olmasının tarımsal modernleşmesinin önündeki en büyük engellerden biri olduğunu düşünen Divitçioğlu’na göre, su kanallarının maliyetinin yüksekliği, bu alandaki yatırımların üstesinden ancak devlet imkânlarıyla gelinebileceği gerçeğini ortaya koyarak bu durumu açıklamaktadır.⁶⁹ 17. yüzyıla gelindiğinde tarım arazilerinin özel mülkiyete devredilmesi uygulamasına hız verilmiş olmasına rağmen bu uygulamanın oldukça sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Çorum ve çevresindeki sosyal hayata odaklanan çalışmasında Faroqhi, bu uygulamanın Kayseri’de ara sıra gözlemlenmesine rağmen Çorum’da ise daha başlangıç aşamasında bile olmadığını belirtmektedir.⁷⁰ Bu gerçeğe rağmen, Osmanlı Devleti’nde yeniçağın tarımsal ekonomisi üzerine yapılan mukayeseli çalışmaların da gösterdiği gibi Osmanlı çiftçisinin tarımsal üretkenliği yabana atılamayacak bir seviyede olmuştur.⁷¹ Faroqhi’ye göre 17. ve 18. yüzyıllarda devletin yürürlüğe koyduğu kurallar 1500’lerde olduğu kadar açık değildir. Bir yandan köylünün tasarruf hakkının bir sonraki nesle devredilmesinde İslami miras hukukunun bariz etkileri görülebilirken 1600’lerde kişinin erkek çocuğunun bulunmaması durumunda kız çocukları “resm-i tapu” adı verilen özel bir vergiyi ödeyerek tasarruf hakkını devralabiliyorlardı. 19. yüzyıla gelindiğindeyse miri araziler ve mülk topraklarda sınır belirginleşmeye başlamıştır. Erkek ya da kadın kimse miri araziye annesinden devralamazken, özel mülkiyet söz konusu olduğunda bu kesinlikle mümkün hale gelmiştir.⁷²

Osmanlı Devleti’nde tarımsal modernleşmenin başlayacağı yıllara kadar toprağın işlenmesinde öne çıkan temel kurumların başında çiftlik şeklindeki örgütlenme gelmekteydi. Daha önce de değinildiği gibi, çiftliklerin ifade ettikleri niceliksel büyüklük konusunda bir kesinlik yoktur. Ancak denilebilir ki 18. Yüzyıldaki tarımsal birimlerin

⁶⁸ Taner Timur, *Türk Siyasi Tarihi, Siyasal Sistemin Evrimi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 7.

⁶⁹ Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, (Kırklareli: Sermet Matbaası, 1981), 17. Ayrıca bkz. İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü*, 40.

⁷⁰ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyası’nda Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev. Gül Çağalı Güven-Özgür Türesay, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 325.

⁷¹ Kayhan Orbay, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tarımsal Üretkenlik Üzerine Tetkikat ve Notlar”, *Belleten* 81/292, (2017): 788; Metin M. Coşgel, Agricultural Productivity in the Early Ottoman Empire”, *Research in Economic History* 24, (2007): 161-187.

⁷² Suraiya N. Faroqhi, “Kırsal Yaşam”, *Türkiye Tarihi, Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, C. 3, Ed. Suraiya Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, (İstanbul: Kitap Yayınları), 446.

büyük çoğunluğu modern standartlara göre çok küçük vaziyetteydi. Pamuk ve diğer endüstriyel bitkilerin yetiştirilmesinde ve işlenmesinde küçük birimler merkezi rol alıyorlardı. Yüksek verim elde etmeye yönelik herhangi bir girişimden söz edilemeyen bu dönemde Osmanlı topraklarının tamamında nadas usulü tarımsal faaliyetler başı çekmekteydi. Diğer bir konu da Osmanlı Devleti'ne bağlı eyaletlerde standart uygulamalardan bahsedilemeyeceği gerçeği idi. İmparatorluğun özellikle batıdaki topraklarında tarımın ticarileşmeye başlamasıyla tarımsal faaliyetlerde kullanılan yöntem ve tekniklerde değişime dönük bir kıpırdanma görülürken bazı uzak eyaletlerde ise geleneksel tarım koşullarının egemen olduğu bilinmektedir.⁷³ Ne var ki Osmanlı Devleti'nde merkeze uzak olan ancak bulundukları bölgelerin canlı bir ticaret merkezi olan vilayetler tarım alanında da ayrışyordu. Sözelimi Diyarbakır, tarım ve tekstil alanında gelişen bir merkez olmasının yanı sıra, aktif bir entelektüel ve kültürel hayata da sahipti. Diğer taraftan Batı Karadeniz kentleri de Marmara ve Ege kıyıları boyunca uzanan tarımsal arazilerin İstanbul'a fazlasıyla yakın olması tarımsal ticaret olanaklarını arttırıyordu. Bu bölgedeki bir ortalama iltizam, Halep'teki arazilerin neredeyse beş katı değerliydi. Rumeli'ye bakıldığında, buradaki geniş tarım arazilerinde yüksek seviyeli ticari tarım yapılmıyordu. Özellikle buğday, yanı sıra yün ve deri de Viyana ve savaş yıllarında Selanik üzerinden ihracata gidiyordu.⁷⁴ Rumeli bölgesinde özellikle pirinç tarımının yaygınlaşmasında bölgeye yerleştirilen Türkmen aşiretlerinin önemli bir rollerinin olduğu görüşünde olan İncelik, Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kalemlerinden birini oluşturan tarımsal faaliyetlerin düzenli bir şekilde yapılabilmesi için katı önlemlerin alındığını ileri sürmektedir.⁷⁵

Tanzimat Dönemi'ne kadar süregiden geleneksel tarım yöntemleri ile Osmanlı Devleti'nde tam anlamıyla tarımın ticari bir sektör olarak ele alınabilmesi oldukça güçtür. Tarımsal verimliliği yüksek bölgeler olmasına karşın bu bölgeler istisna sayılabiliirdi. Anadolu'daki arazilerin büyük bir bölümü dağlık bölgelerdi ve demiryolunun geç

⁷³ Bruce McGowan, "Ayanlar Çağı, 1699-1812", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C.2, 1600-1914*, Edt. Halil İncelik-Donald Quataert, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006), 805.

⁷⁴ Douglas A. Howard, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tanju Günseren, (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2017), 280.

⁷⁵ Halil İncelik, *Seçme Eserleri II: Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-16-6), Siyasal Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 286.

yaygınlaşması da üretilen ürünlerin pazara kavuşmasının önünde önemli bir engeldi. Dağlık ve engebeli tarım arazilerinde ise köylüler yalnızca toprağın sadece üst yüzeyini süren, ama alt üst etmeyen hafif saban ile idare ediyordu. Kıyı bölgelerinde ise nispeten tarıma daha elverişli topraklar var olmasına karşın buralar da bataklık ve sıtma tehlikesi oldukça yaygın bir durumdaydı. Su sıkıntısının yaşandığı senelerde elde edilen ürün ekilen ürünün dört katını bile geçmediği için bölgesel kıtlıklar baş gösteriyor ve bu durum da gıda teminini güçleştiriyordu. Köylerde üretilen hasadın büyük bir kısmı iç tüketime yönelik olduğu bilinmekle beraber, kıyı bölgelerinde üretilen ipek, kuru üzüm, üzüm pekmezi, incir, limon suyu ve nar gibi ürünler daha çok büyük kentlerdeki zengin tüketiciler için pazarlanıyordu.⁷⁶

1.1.3. Tanzimat Dönemi'nde Zirai Modernleşme Hamleleri

Tanzimat Dönemi'nde her alanda başlatılan modernleşme programı iktisadi gelişmeye dayandırılarak iktisadi gelişmeler ile idari reformlar arasında bir paralellik kurulmuştur. Bu dönemde yeniden teşkilatlandırılan ordu ve eğitim kurumlarının işler hale getirilebilmesi için ciddi bir maliye alt yapısının tesisi gerekiyordu. Diğer yandan, yeni benimsenen iktisat politikaları ve iktisadi tedbirlerle vergi gelirlerinin arttırılmasından ziyade servet ve gelir kaynaklarının çoğaltılmasına öncelik verilmiştir. Tanzimat Fermanı'nın getirdiği dini ve siyasi serbestliğin ticaret sahasında liberal politikaları doğurması tarıma dayalı ticari faaliyetlerin de canlanmasının zeminini oluşturmuştur.⁷⁷ Tanzimat Dönemi'nde uygulanan reform programının önemli bir destekçisi olan İngiltere Başbakanı Lord Palmerston'un idari ve siyasi alandaki liberalleşme yönündeki teşviklerine ek olarak üzerinde durduğu diğer bir konu da tarım sektörünün modernleştirilmesi ve buna bağlı ticaretim canlandırılmasıydı.⁷⁸ Rusya İmparatorluğu karşısında Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma politikasını sürdüren İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nde desteklediği reform programı eyaletlerin iç düzenini güncellemek,

⁷⁶ Suraiya Farokhi, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Ercan Ertürk, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010), 62.

⁷⁷ Rifat Önsoy, "Tanzimat Döneminde İktisadi Düşüncenin Teşekkülü", *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, Bildiriler*, Ankara, 13-14 Mart 1985, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984), 92.

⁷⁸ Ahmet Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi Diplomasi ve Reform (1833-1841)*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 166.

verimli endüstri ile tarımı teşvik etmek ve ticareti geliştirmek gibi etmenlere dayanıyordu.⁷⁹

Tanzimat'ın siyasal elitleri her şeyden önce bir ziraat bürokrasisi oluşturarak zirai modernleşme programını uygulayacak bir mekanizma yaratmak için çaba sarf etmişlerdir. Bu alanda öncelikle yapılan iş 1843 yılında Maliye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan, ancak daha sonraki dönemlere Ticaret Nezareti'ne bağlanacak olan Ziraat Meclisi'nin tesis edilmesidir. Zirai üretimin arttırılması, dış ticaret dengesinin sağlanması ve halkın gelir ve refah düzeyini arttırmak için gerekli önlemlerin alınması bu meclisin başta gelen görevleri arasındaydı.⁸⁰

Tanzimat Dönemi'nde yapılan idari düzenlemelerin tarımsal yapıyı içine alan bir yönü de iltizam sisteminin kaldırılarak yerine muhassıllık örgütünün kurulmasıdır. Taşradaki idari merkezlere kurulan muhassıllık meclisleri eliyle vergilerin toplanması bu alanda belirli bir ölçüde merkezileşmeyi sağlamasının yanında mütegalibenin köylünün üzerindeki etkisini azaltmıştır. Yine, Tanzimat döneminin bir gereği olarak hukuk devleti olma şiarıyla hareket eden devlet adamları bu yolla vergide adaleti de sağlamayı hedeflemişlerdir. Muhassıllar, görev yaptıkları bölgelerde merkezi idareyi temsil eden birer kamu görevlisi konumundaydılar. Mülki amirlerine karşı sorumlulukları olmayan muhassılların vergi toplamanın dışında başka bir görevi de Tanzimat'ı halka anlatmak ve nüfus ve emlak yazımı şeklinde sıralanabilir. Muhassıllık kurumunun ilk uygulanmaya başlamasıyla bir yetki karmaşası yaşanması doğaldı. Zira valilerin yetkilerinin azaldığı bu ortamda sancaklarda ve eyaletlerde görev yapan muhassılların birbirlerinden habersiz hareket etmeleri bazı sorunları doğurmuştur. Ancak burada asıl üzerinde durulması gereken, Tanzimat'ın devlet adamlarının taşrada modern bir vergi düzeni oluşturmaya çalışmalarıdır.⁸¹

Tanzimat Dönemi'nde zirai gelişmenin sağlanabilmesi adına bir dizi kurumsal yapılanma gerçekleşmiştir. 1858 yılında çeşitli alt yapı yatırımlarının ve imar düzenlemelerinin yapılabilmesi için kurulan "Meclis-i Meabir" in çatısı altında 1863 yılında üç kişilik Ziraat

⁷⁹ Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi Diplomasi ve Reform (1833-1841)*, 166.

⁸⁰ Tefik Güran, "Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler, 1839-1876", *150. Yılında Tanzimat*, Yay. Haz. Hakkı Dursun Yıldız, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 220.

⁸¹ Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2010), 114.

Fırkası kurulmuştur. Bu özel komisyon, tarımın geliştirilmesi, tarım alanında gündeme gelen bazı önerilerin görüşülüp karara bağlanması, ticari değeri yüksek ürünlerin üretiminin teşvik edilmesi ve tarımsal istatistiklerin tutulması gibi görevleri üstlenecektir. Bu dönemde başlı başına bir tarım nezaretini teşekkül etmediği görülmektedir. Bunun yerine, ticaret, maden veya nafia gibi nezaretlerin çatısı altında tarımsal alandaki işler görülmüştür. 1868 yılında mahalli ölçekteki zirai işlerin yürütülebilmesi amacıyla Şurayı Devlet'in çatısı altında Nafia Dairesi kurulmuştur.⁸²

Tanzimat'ın ilerleyen yıllarında tarımsal meselelerin görüşüleceği kurum olarak Meclis-i Umur-u Nafia dikkati çekmektedir. Tarım, sanayi ve ticaretin geliştirilmesi amacıyla çalışmalar yapan Ticaret Nezareti'ne bağlanan bu meclis, Tanzimat döneminde tarım alanında yapılacak yatırımların planlanacağı bir merkez halini alacaktır. Ancak 1841 senesinde Ticaret Nezareti ile birlikte ticaret mahkemelerinin de İstanbul gümrük emanetine bağlanmasıyla söz konusu meclis de kaldırılacaktır.⁸³ Bu aşamadan sonra ziraat ile ilgili meselelerin kolayca hallolması amacıyla müstakil bir Ziraat Nezareti kurulacaktır. Ticaret Nezareti'nden ayrı olarak 1846 senesinde kurulan Ziraat Nezareti'nin bünyesinde Ziraat Meclisi'nin de üye sayısı çoğaltılarak yer aldığı görülmektedir. Babıali'deki eski Meclis-i Vâlâ ve hariciye dairelerinin birisi ticaret, diğeri de ziraat nezaretine tahsis olunmuştur. Ancak bir süre sonra Ziraat Nezareti'nin yeniden Ticaret Nezareti'ne bağlandığı görülmektedir.⁸⁴ Ziraat bürokrasisindeki bu hızlı yapısal dönüşüm sürecinde Ziraat Meclisi'nin aktif görevler aldığı anlaşılmaktadır. Ziraatı kalkındırmak için ilk iş olarak bir anket düzenleyen Ziraat Meclisi, Anadolu ve Rumeli'de var olan hububat, zahire ve hayvan miktarını belirlemeye çalıştı. Ekilmeyen arazilerin tarıma kazandırılması ve ihtiyaç duyulan tarımsal aletler gibi hususlarda çalışmalar yapan Ziraat Meclisi, bu alanda önemli ve toparlayıcı bir rol oynamıştır.⁸⁵ Tanzimat'ın ilk yıllarında taşraya atanan deneyimsiz ziraat yöneticilerinin etkili bir

⁸² Güran, "Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler, 1839-1876", 221.

⁸³ Adem Keleş, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Tarımının Modernleşmesi ve Tarımı Geliştirmek İçin Uygulanan Teşvik Politikaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2008), 24.

⁸⁴ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993), 140.

⁸⁵ Keleş, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Tarımının Modernleşmesi ve Tarımı Geliştirmek İçin Uygulanan Teşvik Politikaları*, 25.

performans sergileyememeleri ve yatırımlar için bütçe ayırlamaması gibi hususlar nedeniyle ziraatte önemli bir değişimden bahsedilememektedir.⁸⁶

Osmanlı Devleti'nde tarımsal gelişmenin önündeki önemli engellerden biri olan toprak mülkiyetinin oldukça sınırlı tutulması hususunda da Tanzimat döneminde birtakım önlemler alınmıştır. Her şeyden önce 1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunnamesi bu konuyla alakalı hükümler içermektedir. Toprağın mülkiyetini ve veraset usullerini düzenleyen 88. maddede bir kazada tapu memuru olan bir kimsenin mahlûl bir araziyi kendisine veya evlatlarına, kardeşlerine, ana babasına, karısına ve köle ve cariyesine tefviz edemeyeceği yazılıdır. Yine bu dönemde köleliğin yasaklanması uygulamaları kapsamında köle veya cariye efendisinin izniyle memurdan razıyı tefviz veya 3. şahıslardan ferağ yoluyla elde etmişse, bu köle veya cariye azatlanmadan önce veya sonra ölürse arazisi kimseye kalmaz hükmü dikkat çekmektedir.⁸⁷

Tanzimat Dönemi'nde idari reformlarından biri olan ve askerlik süresini düzenleyen hüküm dolaylı olarak tarımsal hayatı da olumlu yönde etkilemekteydi. Her şeyden önce belirsiz bir süre için askere alınan Müslüman fertlerin oluşturduğu tarımsal işgücü Anadolu kentlerinin zirai kalkınması için muazzam bir önem taşıyordu. Bu yönüyle bakıldığında askerlik süresinin bir kesinliğe kavuşturulması tarımı da rahatlatan ve üretkenliği arttıran bir husustu.⁸⁸ Diğer yandan Tanzimat reformlarıyla kurulan *Liva idare Meclisleri* de taşra yerleşimlerinde eğitim ve tarım işlerinin daha düzenli bir şekilde yürütülmesi görevleni üstlenmiştir.⁸⁹

19. yüzyılda Osmanlı tarımını etkileyen ve köklü bir dönüşümü başlatan hususlardan biri de sözü edilen dönemde muazzam etkileri olan iktisadi büyüme olmuştur. Bu dönemde hacmi iyice genişleyen dış ticaret kanalları ile Osmanlı yöneticileri tarım ve sanayi alanlarında ciddi bir kapasite artırımına gitmek durumunda kalmışlardır. Bu noktada devletin bizzat mal ve hizmet üretiminde rol oynamaya başladığı görülmektedir. Oluşturulan iktisadi devlet teşekkülleri ile büyük yatırım faaliyetlerine girişilmiştir. İç ve

⁸⁶ Keleş, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Tarımının Modernleşmesi ve Tarımı Geliştirmek İçin Uygulanan Teşvik Politikaları*, 25.

⁸⁷ Gülnihal Bozkurt, "Osmanlı Devleti'nde Köle Ticaretinin Önlenmesi İçin Yapılan Çalışmalar", *XI. Türk Tarih Kongresi*, C. IV, (1994): 1499-1531.

⁸⁸ Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Ülke Yönetimi*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2017), 66.

⁸⁹ Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Ülke Yönetimi*, 64.

dış ticareti devletleştiren *Yed-i Vâhid* uygulamaları 19. Yüzyılda önce birkaç kalem mal ile başlarken 1826'dan sonra ise afyon, palamut, yün, ipek, zeytinyağı, sabun ve kömür gibi mallar ile genişletilmiştir. Ayrıca Selanik, Antalya ve İzmir gibi limanların ticaretini kapsayacak bir şekilde devlet müdahalesi görülmüştür.⁹⁰

Avrupa'da sanayi devriminin yarattığı müthiş dalgaya rağmen Osmanlı Devleti'nde 1881-1908 yılları arasında Anadolu ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanmakla birlikte bu dönemde toplam nüfusun %75-80'i tarım kesimindeydi. Tarımın Anadolu gayrisafi milli hasılasına katkısının %59 olduğu tahmin edilmektedir.⁹¹ İmparatorluğun çözülme döneminde Batıdaki toprak kayıplarından sonra Anadolu ve Suriye bölgesinin tarımsal gelir açısından önemi artmıştır. Bu koşullarda ürün çeşitliliğinin de zaman içerisinde artmasına paralel bir şekilde yıldan yıla Anadolu ve Suriye coğrafyasının tarımsal ihracattaki payının da artış gösterdiği görülmektedir. 1881'de Anadolu'nun başlıca ihracat ürünü tahıl iken, 1908'e gelindiğinde tütün toplam ihracatın içinde %12'lik payıyla ilk sırayı almıştır. Bu dönemde bölgenin bütün kesimlerinde ticari tarım çeşitliliğini sürdürmüştür. Denilebilir ki, Tanzimat Dönemi'nin tarım alanındaki modernleşme hamlelerinin başında tarımsal ürün çeşitliliğinin ve buna paralel bir şekilde üretimin de artırılması gelmekteydi. Bölgesel üreticiler pazarın etkisiyle bir üründen diğerine geçiş yapmış olsalar bile, dönem boyunca Anadolu ekonomisinde tarımın öncelikli konumu değişmemiştir. Tanzimat döneminde toplanan öşür miktarına bakıldığında Anadolu'daki tarımsal üretkenliğin %75-80 dolaylarında bir artış gösterdiği görülmektedir. Bu olumlu gelişmeler büyük ölçüde ulaşımındaki gelişmelerle alakalı bir durumdu. Anadolu tarımının ticarileşmesi ve Osmanlı ekonomisinin dünyaya eklenmesinde bu durum kilit bir önem taşımaktaydı.⁹² Douglas Howard'a göre diğer büyük Avrupalı güçlerin tersine Osmanlı demiryolları askeri ihtiyaçlar gözetilerek yapılmamış, tercihen ticari karlar öne çıkarılarak yapılmıştı.⁹³ Son dönem Osmanlı basınında yer alan bir görüşün de altını çizdiği gibi,

⁹⁰ Mehmet Genç, "Modern İktisadi Büyüme Karşısında Osmanlı Sistemi ve Ekonomisi", *Türkiye Günlüğü* 119, (Yaz 2014): 14.

⁹¹ Donald Quateart, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Çev. Sabri Tekay, (İstanbul: İletişim Yayınevi, 2017), 29.

⁹² Quateart, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, 30.

⁹³ Howard, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 368.

*Ziraat olmayınca ne bir fabrika işler, ne de idhalat ve ihracat çoğalır. Fakat ziraatin de... vesait-i nakliye. Vasıta-i nakliyenin bulunmadığı bir mahalde ancak derece-i ihtiyaca göre mahsul yetiştirilir. Vesait-i nakliye var ise, açıktan talep de zuhur edeceği için o zaman derece-i ihtiyaç mikyasa tutulamaz.*⁹⁴

Bu dönemde tarımla uğraşanların ihtiyaç duydukları kredilerin ucuz yollu sağlanması için Tanzimat devlet adamlarının çözmesi gereken bir sorun olarak duruyordu. Bunun dışında vergi konusundaki düzenlemelerle çiftçinin refaha ermesi amaçlanmaktaydı. Reformist bürokratlar öncelikle pamuk ve zeytinin ekim alanlarını genişletmeye çalıştılar. İpekçilik ve merinos koyunu yetiştirmeyi teşvik etmek de bu dönemin tarım ve hayvancılık politikasının esasını oluşturuyordu. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti'nde pamuk ekiminin yaygınlaşması Tanzimat Dönemi'nin politikalarının bir sonucu olmasının yanında, iç savaştan dolayı pamuğun Amerika'dan Avrupa'ya gelmesinin kısılması ile de ilgili bir durumdu. Pamuk ve diğer ticari tarım ürünlerinin ekiminin genişletilmesi ve daha sonraki dönemlerde görüleceği üzere modern tarım teknikleri ile verimin arttırılmaya çalışılması Tanzimat Dönemi'nin tarım üzerindeki olumlu etkilerinden bazılarıdır.⁹⁵

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi ile başlayan tarımsal modernleşme hamleleri Meşrutiyet dönemine de bir reform programını miras bırakmıştır. Bu dönemde ekonomiyi geliştirmek gibi daha kapsamlı bir programın parçası olarak 1876 yılında İstanbul ve taşra vilayetlerinde Ticaret ve Ziraat Cemiyetleri'nin kurulması kararı alınmıştır. Bu cemiyetlerin bulundukları bölgelerdeki tarım ile ilgili meselelerde kararlar almak üzere her hafta toplanması öngörülüyordu. Daha sonra bu cemiyetlerin Ziraat Odaları'nın kuruluşuna kaynaklık ettiği gözlenmektedir. Üyeleri arasında üreticilerin de yer aldığı bu örgütlerin daha önceki cemiyetlerden farklı olarak planlamadan da öte uygulama aşamasında varlık gösterdikleri anlaşılmaktadır.⁹⁶

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı tarımının geliştirilmek istenmesinin bir nedeni de ihracatın büyük ölçüde tarıma dayanıyor olmasıydı. Büyük kısmı hammadde ve zirai ürünlerden oluşan Osmanlı ihracat kalemleri, hükümetin müsaadesi nispetinde gerçekleşmekle birlikte ihtiyaç fazlası mallar ihraç edilebiliyordu. Bu bakımdan başta

⁹⁴ Mehmed Ekrem, "Ziraat", Mecmua-i Edebiyye, S. 53, 25 Teşrin-i evvel 1317/7 Kasım 1901.

⁹⁵ Piotr P. Moiseyev, "Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat Döneminde Tarımın ve Köylülüğün Durumu", XI. Türk Tarih Kongresi, 5-9 Eylül 1990, C. 4, Ankara, 1637.

⁹⁶ Donald Quateart, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, Çev. Nilay Özok Gündoğan, Azat Zaman Gündoğan, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), 80.

hububat olmak üzere, pamuk, ipek, afyon gibi zaruri ihtiyaç maddelerinin ihracında sık sık kısıtlamalar getirilmesine rağmen başta İngiltere olmak üzere Kıta Avrupası'ndaki diğer ülkelere ihracat istikrarlı bir şekilde yükselmeye devam etmiştir. Bu dönemde Osmanlı tarımının en büyük handikabı hava koşullarının belirleyici olmasıydı. Nitekim İngiltere, 1850 yılında ham ipek ihtiyacının yalnızca %8,9'unu, hububat ihtiyacının da %9'unu Osmanlı Devleti'nden karşılıyordu.⁹⁷

19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Osmanlı tarımsal yapısında birtakım değişimler gözlenebilir hale gelmiştir. Tarımsal işletme büyüklükleri üzerine yapılan hesaplamalarla dönemin tarımsal alt yapısı konusunda bazı bulgulara erişilebilmektedir. Çiftlik işletmelerinin sermaye donatılarının küçük üretici aile işletmelerinden daha yeterli olduğu görülmektedir. Bu dönemde işletmelerin sermaye donatıları içinde hayvanların değeri büyük bir yer tutmakta buna mukabil tarım araçları ise önemsiz kalmaktaydı. Ancak bu dönemde Osmanlı Devleti'nin bazı bölgelerinde tarımsal aletlerin önemi hızla artmaktaydı. Çiftlik sermayesi içinde teknolojik tarım aletlerinin önemi ve ağırlığı artış göstermekteydi. 19. yüzyıl sonlarına doğru Edirne Vilayeti'nin Çöke Nahiyesi'ne bağlı olan ve tarım işlerinde makinadan yararlanan bir çiftlik işletmesinde koşum hayvanlarının değeri, tarımsal aletlerin gerisinde kalmıştır.⁹⁸ Diğer yandan, Osmanlı tarımının 19. yüzyıl ortasındaki ikinci bir temel özelliği de küçük üretici kesimin zirai yapının merkezinde yer almasıdır. 1840'lerden sonra emlak, arazi ve temettuat sayımlarından seçilen örneklerle dayanılarak yapılan gözlemlere göre Anadolu'da ekili toprakların %82'si 60 dönümden daha küçük işletmeler tarafından işletilmekteydi. 1856 yılında yapılan bir sayıma göre, Anadolu'da Çan Kazası'nda ortalama işletme büyüklüğünün 48 dönüm dolaylarında olduğu görülmektedir. Geçimlik bir ekonomi tarzına denk gelen bu koşullar Osmanlı tarım ekonomisinin kapitalist ekonomiye açılmasının önündeki en büyük engellerden biriydi.⁹⁹

Osmanlı Devleti'nde çiftçilerin modern tarım aletleriyle tanışması ve bu teknolojik aletleri tarımsal işlerde kullanmaya başlaması yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Çoğunlukla ağaçtan yapılmış saban, orak, tırpan ve çapa gibi geleneksel aletler

⁹⁷ Rifat Önsoy, *Tanzimat dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988), 20.

⁹⁸ Tefik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998), 85.

⁹⁹ Güran, "Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler, 1839-1876", 224.

kullanırken toprağı en fazla 10-15 cm. derinliğe kadar sürebiliyordu. Oysa pulluk ise toprağı 20-25 cm. derinliğe kadar sürebiliyordu. Üstelik yeni aletlerle zamandan da tasarruf edilebildiğı düşünölünce bir iş gününde sabahla 3, pullukla ise 12 dönüm arazinin sürülebildiğı gerçeğı daha iyi anlaşılabilir. ¹⁰⁰ Diğer taraftan buharlı makinaların Osmanlı çiftçisi tarafından kullanılamamasının bir nedeni de tarımsal yapının niteliğı ile alakalıydı. Sınırlı genişlikte olan Osmanlı çiftlikleri oldukça maliyetli bir yöntem olan buharlı makinalar için ekonomik sonuçlar doğurmaktan uzaktı. ¹⁰¹ Tarımsal üretim girdilerinin en önemlilerinden olan tohumu Osmanlı çiftçisi serpmeye yöntemiyle atarken, tohum ayıklama, kaliteli tohumların seçilmesi ve kaliteli toprakta yetiştirme gibi hususlar ise pek dikkate alınmamaktaydı. Modern tarım tekniklerinde ise tohum ayıklama makinaları yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı. Amerika’da bu tarım makinalarının bir günde ayıkladığı tohumu Osmanlı Devleti’nde 400 tarım işçisi yapabilmekteydi. ¹⁰²

Modern zirai makinelerinin kullanımının teşvik edilmesi için geç kalınmasına rağmen, Anadolu’daki tarımsal üretimde verimliliğın yükseltilebilmesi için bu alanda teknolojik bir devrimin başlatılması zarureti giderek daha fazla hissedilir olmuştur. Yeni tarım alet ve makinelerinin kullanımı yalnızca tarımsal verimliliğı getirmeyecek, aynı zamanda ekilebilir arazinin miktarında da bir artış yaratacaktı. 1876’dan önce geleneksel tarım aletleri yaygın bir şekilde kullanılırken II. Abdülhamid’in saltanatında modern zirai aletler ve makineler dikkate değer bir şekilde kullanılmaya başladı. Ancak kimi bölgelere yen aletlerin kullanımıyla somut sonuçlar alınabilirken bazı bölgelerde ise bu geçiş süreci istenen hız ve nitelikte olmamıştır. Bu dönemde bu tarz işlerin planlanması için kurulmuş olan *Ziraat Heyet-i Fenniyesi* makineleşmeyi etkin bir şekilde yaygınlaştırmanın ön koşullarını yaratmayı amaçlıyordu. ¹⁰³

Osmanlı Devleti’nde tarımsal gelişme çalışmalarının bir diğer yönü de çiftçilerin üretim alanlarını genişletmek ve piyasa değeri yüksek olan ürünlerin teşvik edilmesine dönük uygulamalardı. Bu çerçevede ekimi yaygınlaştırılmak istenen ürünler için geçici vergi muafiyetleri getirtilerek tarımsal metotların modernleştirilmesi amacıyla Avrupa’dan teknolojik alet ve motorların getirtilmesi teşvik edilmiştir. Uygulama açısından ise bir

¹⁰⁰ Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, 86.

¹⁰¹ Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, 86.

¹⁰² Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, 86.

¹⁰³ Quateart, *Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, 139.

diğer gelişme de Tapu Nizamnamesi'ne konan bir hükümle üretim alanlarının genişletilmesi için boz ve kıraç alanların açılıp tarla haline getirilmesi halinde düşük bir tapu harcı alınması ve bu alanların çiftçiye bedelsiz olarak verilmesi uygulaması dikkat çekmektedir. Bu topraklardan bir yıl öşür alınmayacak, bu alanların taşlık bir bölgede bulunması halinde ise bu süre iki yıla kadar çıkarılabilecektir. Bu kategoriye giren topraklarda pamuk yetiştirilmesi halinde ise bu süre beş yıla kadar çıkarılabilecekti. Sözü edilen tarihlerde Amerikan iç savaşından dolayı Avrupa'daki pamuk piyasasının krize girmesi, Osmanlı devlet yöneticilerinin pamuk üretimini teşvik etmelerine neden olmuştur. Pamuk üretiminin yaygınlık kazandığı bölgelerde yol ve köprü gibi alt yapı yatırımlarının yapılmasına öncelik tanınarak üreticilerin ihtiyaç duydukları tarımsal alet ve makinaların ithalinde ise gümrük vergisi alınmayacaktı.¹⁰⁴

Tanzimat Dönemi'nin zirai gelişme politikalarının bir diğer yönü de çiftçilerin üretim alanlarını genişletmeye ve ticari değeri yüksek ürünlerin ekimini özendirmeye dönük politikaydı. Üretimde modern araçların kullanılması büyük ölçüde verim düzeyinin yükseltilmesi amacı ile ilintiliydi. Bu çerçevede içinde ekimi yaygınlaştırmak istenen ürünler için geçici vergi muafiyetleri getirilmiş, modern tekniklerin tarımda uygulanması için Avrupa'dan getirilecek olan alet ve edevatın gümrük vergisinden muaf tutulması gibi uygulamalara gidilmiştir. Özellikle modern çiftlik ve mekteplerin kurulması aşamasında ihtiyaç duyulan teknolojik aletler ile tohum ve fidan gibi tarımsal girdilerin gümrük resminden muaf tutulduğu sayısız uygulama ile karşılaşılacaktır. Diğer yandan, tarımsal ürünlerin serbest bir şekilde satılması için bazı sınırlamaların kaldırılması ve piyasa ekonomisine geçilmesi yönünde adımlar atılması oldukça önemli adımlardı.¹⁰⁵ 1882 yılından sonra başlatılan bir uygulama olan vergi muafiyeti, hükümetin tercihleri ile alakalı olduğu kadar İngiliz şirketlerin lobicilik faaliyetleri ile de alakalı bir durumdu. Erken sanayileşmiş İngiltere'nin üretmiş olduğu makineler için iştah açıcı bir Pazar olan Osmanlı Devleti'nde piyasayı kontrol etme arzusu ile uyumlu bir hamleydi.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Tevfik Güran, "Tanzimat döneminde Tarım Politikası, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Der. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanhoğlu, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006), 773-785.

¹⁰⁵ Güran, "Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler, 1839-1876", 224.

¹⁰⁶ Murat Baskıcı, "Osmanlı Tarımında Makineleşme 1870-1914", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 58/1, (2003): 39.

Tanzimat Dönemi'nin önemli devlet adamlarından biri olan Mithat Paşa'nın tarım alanında öncülük ettiği yenilikler Osmanlı çiftçisinin verimli üretime geçmesine ortam sağlamıştır. Bu dönemde tarımla uğraşanlara düşük faizli borç veren bankaların kurulması ve tarım kesiminin tasarruf hesapları açmaları ticari tarımı desteklemiştir. Mithat Paşa'nın Bağdat'ta geliştirdiği tarım yöntem ve uygulamaları modern Irak'ın oluşumunda ciddi bir etkisi olmuştur.¹⁰⁷

19. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti'nde yetiştirilen bazı tarım ürünlerinin ekim alanının artması doğrudan ticari olanakların artması ile ilgili bir durumdu. İngiliz tekstil sanayisinin vazgeçilmez bir unsuru olan boya kökü İzmir çevresinden ithal ediliyordu. 1860'larda ve 1870'lerin başında katrandan sentetik bir boya maddesi olan alizarin elde edildi ve 20 yıldan kısa bir sürede doğal boya pazarını işgal etti. Bu durum doğal olarak Osmanlı kök boya sektörünü olumsuz alama etkiledi. Benzer bir durum Osmanlı Devleti'nde üretilen pamuk için de geçerliydi. Amerika'dan Avrupa pazarına taşınan kaliteli pamuk giderek daha fazla tercih edilmeye başlayınca Osmanlı üreticisinin önemli bir gelir kalemi ortadan kalkmış oluyordu. Bu örneklerin yarattığı olumsuz tabloya karşın afyon üretiminde ise benzer bir durum söz konusu değildir. 1834'te *Doğu Hint Kumpanyası*'nın tekelinin kaldırılmasının ardından Osmanlı Devleti ile Çin arasındaki ticaret de hızlı bir şekilde artmıştır. Haşhaş ekimine ayrılan tarlalardan elde edilen rekolte 1836 yılında 330.000 ton iken, 1866'da 418.000 ton olmuş, 1870'lere gelindiğinde ise 600.000 tonu geçmiştir.¹⁰⁸

1.1.4. Osmanlı Devleti'nde Modern Zirai Eğitiminin Başlaması

Tanzimat Dönemi'nin devlet adamları çağın gerektirdiği yeni insan tipinin yetiştirilmesinin ülke kalkınasının ön şartı olduğu konusunda hemfikirlerdi. Meşrutiyet döneminin önemli fikir liderlerinden Ahmet Rıza, Anadolu'ya gerçekleştirdiği bir ziyarette köylünün perişan durumunu görünce bunun tarımın geriliğinden kaynaklandığı düşüncesinden hareketle Fransa'ya gidip ziraat öğrenmeye karar vermiştir.¹⁰⁹ Ahmet

¹⁰⁷ Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, *Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1808-1975*, Çev. Mehmet Harmancı, (İstanbul: E Yayınları, 2003), 101.

¹⁰⁸ Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi Ondokuzuncu Yüzyıl*, (İstanbul: Belge Yayınları, 1993), 77.

¹⁰⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yay. Ha. Ahmet Kuyaş, (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Yayınları, 2012), 393.

Rıza'nın ziraat alanında eğitim görmek için Fransa'ya gitmesine mukabil Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminin başlarından itibaren mesleki teknik eğitim kurumları yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Kız-erkek öğretmen yetiştiren mektepler, teknik okullar ve hekimlik okulları bu dönemin mesleki eğitim kurumları arasındaydı. İstanbul'da ve vilayetlerde değişik alanlarda açılan birçok meslek okulunun ilk örneklerinden biri 1847'de Yeşilköy'de Ayamama Çiftliği'nde hizmete giren Ziraat Mektebi'dir.¹¹⁰ 1847 yılında Küçükçekmece civarında kurulduktan sonra dört yıl gibi kısa bir süre faaliyet sürdürüp kapanan Ziraat Talimhanesidir. Uygunsuz iklim koşulları ve modern ziraat eğitimini ülke sathına yayma imkânından yoksun olacağı anlaşıldığından kapanmıştır. Amerikalı, Fransız ve Ermeni uzmanların görev aldığı bu okul modern ziraat eğitiminin ilk örneklerinden biri olarak bilinmektedir.¹¹¹ 1848 yılı Mart ayı başlarında Ziraat Mektebi'ne 9'u Müslüman, 5'i Gayrimüslim olmak üzere toplam 14 muvazzaf (burslu-maaşlı) öğrenci alındığı görülmektedir. Alınan ilk öğrencilerin Mekteb-i Tıbbiye'den seçilmiş olması Osmanlı eğitim ortamı ile alakalı bir gerçeği akla getirmektedir. Bu dönemde kurulan yüksek düzeyli mekteplere belirli bir eğitim seviyesindeki öğrencilerin bulunamayışı oldukça büyük bir problemdi. 1849 yılına gelindiğinde mektebin öğrenci sayısında bir artış gözlenmiştir. 28'i Gayrimüslim, 23'ü Müslüman olmak üzere toplam 51 öğrencinin bu okulda eğitim gördüğü anlaşılmaktadır.¹¹²

Ülkede modern bir ziraat mektebinin teşekkül etmesi 20 yılda hayata geçirilebilmiştir. Bu süre zarfında her vilayete birer ziraat müdürünün atanması ve bu müdürler vasıtasıyla çiftçiler ile iletişim kurulabilmesi aradan geçen zaman zarfında göze çarpan olumlu adımlardan biridir.¹¹³ Bunun dışında ülkede bir ziraat mektebinin açılması, 1869 senesinde Sultan Abdülaziz'in Babıali'de ziraatın geliştirilmesini de içeren konuşmasını yapmasından sonra gündeme gelmiştir.¹¹⁴ Ancak Osmanlı Devleti'nde tekrardan bir ziraat mektebinin açılması II. Abdülhamid döneminde gerçekleşebilmiştir. Modern makinaların

¹¹⁰ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), 78.

¹¹¹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi, M.Ö. 1000-M.S. 2007*, (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2017), 171.

¹¹² Mehmet Ali Yıldırım, "Osmanlı'da İlk Çağdaş Zirai eğitim Kurumu: Ziraat Mektebi (1847-1851)", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 24, (2008): 229.

¹¹³ Mehmet Ali Yıldırım, "Halkalı Ziraat Mektebi'nin Açılış Sürecine Dair Bazı Mülâhazalar ve Amasyan Efendi'nin Layihası", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 32/53, (2013): 266.

¹¹⁴ Yıldırım, "Halkalı Ziraat Mektebi'nin Açılış Sürecine Dair Bazı Mülâhazalar ve Amasyan Efendi'nin Layihası", 267.

kullanımına hız verildiği II. Abdülhamid döneminde 1890'lardan sonra Anadolu'da demir saban ve modern aletlerin kullanılması teşvik edilmiştir. Bu tarihlerde Anadolu'da biçerdöverler, harman makineleri ve sabanlar hızla yaygınlaşmaya başlamıştır. Bununla birlikte II. Abdülhamid döneminde tarımsal hayatı canlandırmak maksadına yönelik sulama projeleri ve modern tarım tekniklerine dayanan uygulamalar da dikkat çekmektedir.¹¹⁵ İşte bu olumlu koşullar altında Ahmet Cevdet Paşa'nın Ticaret ve Ziraat Nazırlığı zamanında gündeme gelen ziraat mektebi kurma fikrine Amasyan Efendi öncülük etmiştir.¹¹⁶ 1882-1885 yılları arasında Ticaret ve Ziraat Nazırlığı yapan Suphi Paşa'nın nazırlığı döneminde bir ziraat okulu ve bu okula bağlı bir numune çiftliği kurulmasına sıcak bakan Sultan Abdülhamid, Avrupai düzeyde eğitim verecek bir yüksek ziraat okulunun kurulması için gerekli talimatları vermiştir.¹¹⁷ Bu gelişme üzerine Avrupa'daki okullar incelenmiştir. Yapılan incelemeler göre Avrupa'da dört farklı tarzda eğitim veren ziraat mekteplerinin olduğu görülmüştür. Buna göre birinci kısım okullar yalnızca pratik eğitim veren okullar iken ikinci kısma giren okullarda teorik ve uygulamalı eğitimin verildiği anlaşılmıştır. Üçüncü ve dördüncü kategorilere giren okullarda ise hem pratik hem de teorik eğitimlerin eşit düzeylerde verildiği anlaşılmaktadır. Halkalı'da açılması planlanan okulun ise teorik ve pratik eğitimlerin eşit ağırlıklarda verileceği bir okul olarak planlanması yoluna gidilmiştir.¹¹⁸

Hadika gazetesinin 28 Muharrem 1287 (30 Nisan 1879) tarihli nüshasında yer alan bilgilerden hareketle bu mektep hakkında bazı ayrıntılara erişmek mümkündür. Mektebi Tıbbiye şakirdanının seramedanından on nefer Müslüman ve on nefer Hristiyan seçilip bunların dışından da 30 nefer de dışarıdan alınmıştır. Okulda uygulanan ilk ders müfredatına bakıldığında söz konusu dönem için modern bir eğitim ortamının yaratılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. İlm-i hesap ve coğrafya ve usulü hendese ve hikmet ve yol ve köprücülük ve icmalen teşrih-i hayvanat ve miktarı kifayede fenni baytarı ve ilm-i nebatat ve terkibi arazi ve ilm-i ziraat ve envaı bahçıvanlık ve şeker terkip ve istihsali ve ipek kurtlarına ve İspanya yani Merinos koyunlarına dair ameliyat ve

¹¹⁵ Oktay Kızılkaya-Tolga Akay, *II. Abdülhamid'in Tarımsal Kalkınma Hamlesi (Konya Ovası Sulama Projesi)*, (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2014).

¹¹⁶ Özgür Yıldız, "Halkalı Ziraat Mektebi'nin Tarihçesi", *The Journal of Academic Social Science Studies, JASSS*, 5/ 4, (August 2012): 295.

¹¹⁷ Volkan Çeşme, "Halkalı Ziraat Mektebi", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011), 15.

¹¹⁸ Çeşme, "Halkalı Ziraat Mektebi", 15.

mufassalan ameliyatı ziraat bunlardan bazılarıdır.¹¹⁹ 1891 yılında okulun binalarının tamamlanmasıyla tam teşekküllü bir eğitim kurumu haline gelen Halkalı Ziraat Okulu'na öğrenci kabulü için her yılın temmuz ayında İmparatorluğun dört bir yanında ihtiyar meclisleri ve belediye meclisleri başvuru sahiplerinin başta Osmanlı tebaasından olup olmamak, 16-22 yaş grubuna dâhil olmak, sağlık durumlarının iyi olup olmadığı ve çiftçi çocuğu olup olmamak gibi şartları değerlendirirlerdi.¹²⁰ Halkalı Ziraat Mektebi'nin öğrenci ve mezunları, oda, yemek, okul harcı ve ulaşım gibi bazı avantajlardan hükümet hesabına yararlanıyorlardı. Daha önce de bahsi edildiği gibi Halkalı Ziraat Mektebi'nde eğitim teorik ve uygulamalı bir şekilde ilerliyordu. Teorik eğitim beş mualim tarafından verilirken, uygulamalı program ise tarımsal makine ve araçların kullanımı, meyve ve sebze ekimi, asmaların budanması ve aşılınması, dut bahçelerinin bakımı ve ipekböceği yetiştirme, tarım zararlıları ve bunların neden olduğu hastalıkların giderilmesi gibi geniş bir çerçevede sürdürülüyordu.¹²¹

Halkalı Ziraat Mektebi ilk mezunlarını 1896 yılında vermiştir. Dört yıllık ziraat eğitimi veren Halkalı Ziraat Mektebi, 1893'ten itibaren ormancılık eğitiminin eklenmesiyle Halkalı Ziraat ve Ormancılık Mekteb-i Alisi adını almıştır. 1910 yılına gelindiğinde bir ormancılık mektebinin açılmasıyla Halkalı Ziraat Mektebi'ndeki ormancılık eğitimi de son bulmuştur.¹²² Osmanlı Devleti'nde tarımın ticarileşmesi hedefi Jön Türklerin de üzerinde önemle durdukları bir konuydu. II. Meşrutiyet döneminde de tarımın ticarileşmesine hız verilerek modern ziraat tekniklerinin eğitim yoluyla yaygınlaştırılması sözü edilen dönemin temel hedefleri arasındaydı.¹²³

II. Abdülhamid döneminde tarım ve hayvancılık alanlarında modernleşmeyi sağlayacak bir eğitim hamlesinin başlatıldığı görülmektedir. 1890'lı yıllardan itibaren hız verilen bu çabalar yeni kurulan eğitim müesseseleriyle daha iyi anlaşılmaktadır. Halkalı Ziraat Mektebi'ne ek olarak İmparatorluğun merkezi vilayetlerinde ziraat mekteplerinin art arda açıldığı görülmektedir. 1889 yılında Selanik'te tahsil müddeti üç yıl olan Ziraat Ameliyat Mektebi açılmıştır. Bu okul, yüksek tahsil müessesesi olmaktan ziyade Sedes adlı çiftlikte

¹¹⁹ *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını*, İstanbul, 1938, 193.

¹²⁰ Quateart, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, 98.

¹²¹ Quateart, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, 99.

¹²² Makbule Sarıkaya, "Ziraat Mektepleri", *Kafdağı* 2/1, (2017): 27.

¹²³ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996), 69.

ameli tarzda eğiti verilen bir uygulama okulu niteliği taşımaktaydı. 1892 yılında ise Bursa’da Hamidiye Ziraat Mektebi adıyla ve yine üç yıllık bir zirai eğitim müessesesi tesis edilmiştir. Bu dönemde bağcılık, numune çiftlik ve tarlaları ile çoban mektepleri kurulması suretiyle Osmanlı Devleti’nde ziraai modernleşmenin alt yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır.¹²⁴

II. Abdülhamid döneminde ziraat alanında eğitim veren kurumların yaygınlaşmasının önemli bir nedeni vilayetlerde kurulan ziraat odalarının çalışmalarıydı. Bu dönemde açılan ziraat odaları yalnızca İstanbul’da değil, 1897 yılına gelindiğinde Edirne, Kastamonu, Konya ve Trabzon Vilayetlerini içine alan geniş bir bölgede faaliyet göstermişlerdir. Yurt dışında eğitim almış uzman kişilerin getirtilerek deneyimlerinden faydalanma yoluna gidilmiştir. Örneğin Fransa’daki Grignon Ziraat Okulu’ndan mezun olan Amasyan Efendi bunlardan biridir. Amasyan Efendi, bir yandan Avrupa’ya öğrenci göndermeye çalışırken bir yandan da yeni eğitim kurumlarının tesis edilmesi için adımlar atmıştır. 6500 dönüm arazi üzerine kurulan Halkalı Ziraat Mektebi en bilinen örnek olsa da Osmanlı Devleti’nin geniş coğrafyasında modern ziraat eğitiminin yaygınlaştırılması amacıyla yoğun bir program uygulanmıştır.¹²⁵

Halkalı Ziraat Mekteb-i Alisi dışında bazı vilayetlerde de açılan ziraat mektepleri teorik ve uygulamalı eğitimlerle öğrenci yetiştirmekle kalmamış, aynı zamanda bu okullara bağlı olarak kurulan numune çiftlikleri ile bölgedeki çiftçilere uygulamalı eğitim verilerek yeni yöntem ve teknikler öğretilmiştir. Bu okullardan 1881 yılında kurulan Edirne Hamidiye Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği tahsisat sıkıntısı ve hocaların yetersizliği gibi nedenlerle 1884 yılında kapatılmıştır. 1887 yılında eğitim faaliyetlerine başlayan Selanik Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi ise daha sonraki yıllarda eklenen süthane ve böcekthane gibi bölümlerle birlikte geniş bir alanda uygulama eğitimine başlamıştır.¹²⁶

¹²⁴ Osman Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San’at Müesseseleri Dolayısıyla, Türk Maarif Tarihi*, C. 3-4, (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 875.

¹²⁵ Özkan Keskin, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modern Ziraat Eğitiminin Yaygınlaştırılması: Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi”, *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 28, (2010), s. 90.

¹²⁶ Bkz. Ahmet Vurgun, “II. Abdülhamid Döneminde Zirai Eğitim Hamlesi: Hüdavendigar Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi ve Numune Çiftliği (1891-1909)”, *Selçuk Türkiyat*, S. 51, (Nisan 2021), ss. 83-114.

Osmanlı Devleti'nde ziraat eğitimi ile alakalı bir yasal düzenleme ya da nizamname örnekleri konusunda karşımıza çıkan ilk örnekler müstakil tarzda yapılan iç düzenlemelerdir. Ancak genel bir ziraat eğitimi nizamnamesi 1912 yılında çıkarılmıştır. Padişah Mehmed Reşat döneminde Sadrazam Said Paşa ve Ticaret ve Ziraat Nazırı Artistidi imzasıyla çıkarılan Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnamesi, İkdam gazetesinin 3 Mart 1828 (16 Mart 1912) tarihli sayısında yayınlanmıştır. Bu nizamnamede ziraat mektepleri dört kategoriye ayrılmıştır. Amele mektepleri, çiftlik mektepleri, ameliyat mektepleri, mıntika ziraat mekâtib-i aliyeleri başlıkları altında hükümler yer almıştır. Toplamda 119 maddeden oluşan nizamnamede yer alan hükümler Osmanlı Devleti'nde verilen ziraat eğitiminin bütünlüklü bir şekilde ele alınabilmesi için gerekli olan şartların oluşmasını sağlamayı amaçlamaktadır.¹²⁷ Çiftlik Mektepleri başlığı altında yer alan hükümlerin numune çiftlikleri dâhilinde verilen eğitimi de düzenlediği anlaşılmaktadır. Nizamnamenin 16-29. Maddeleri çiftliklerde verilen eğitimi düzenlemiştir. Buna göre, bu okullar, çiftçi çocuklarına uygulamalı olarak yeni ziraat usullerini öğretmek ve Türkçe okuyup yazar ve kendi tarlasını idareye muktedir çiftçi, yarıcı ve subaşı yetiştirmek amacıyla kurulmuşlardır. Öğrenim süresi olarak iki ya da üç senenin uygun görüldüğü bu okullar ihtiyaç duyulan mahallerde açılacaklardır. Çiftçi çocuklarının yatılı bir şekilde eğitim görecekları bu okullara 15 yaşından küçük, 18 yaşından büyük olmayan öğrenciler kabul edileceklerdir. Okuma yazma, hesap, kesr-i adi, usul-i defteri, coğrafya-yı umumi ve memalik-i Osmaniye coğrafyası gibi teorik derslerin yanında, uygun görülecek uygulamalı dersler de müfredat dâhilinde öğrencilere talim ettirilecektir.¹²⁸

¹²⁷ Sevtap Kadioğlu, "Osmanlı Döneminde Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnamesi", *Kutadgubilig, Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, S. 8, (Ekim 2005), ss. 239-257.

¹²⁸ Kadioğlu, "Osmanlı Döneminde Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnamesi", 249.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. KURULUŞ SÜRECİNDE NUMUNE ÇİFTLİKLERİ

2.1.1 Nizamnameler Işığında Osmanlı Coğrafyasında Kurulan Numune Çiftlikleri

2.1.1.1. Dersaadet civarındaki numune çiftliğine dair nizamname

Osmanlı Devleti'nde Numune çiftliklerine ilişkin ilk nizamname varakası 23 Şubat 1871 tarihini taşımaktadır. 12 maddeden oluşan oldukça rafine esasları ihtiva eden nizamnamenin ilk üç maddesi kuruma alınacak şakirdana ayrılmıştır. İstanbul ve civarından öğrenci alınabileceğini içeren ilk maddeden sonra takip edilecek tedrisatın içeriğine değinilmiştir.

Usûl-i zirâat şifâhen tadrîs olunmakla beraber ameliyâtı dahi icrâ etdirilir ve bu ameliyât çift sürmek, çapa urmak, tohum ekip biçmek, harman sürmek, hendek açmak, tereyağı ve peynir yapmak, ipek böceği beslemek ve hayvân hastalığına bakmak gibi çiftlik idâresine müteferri' olan husûsâtdan ibâretidir

Şeklindeki ifadelerden anlaşıldığına göre Dersaadet Numune Çiftliği için tam anlamıyla uygulamaya dönük bir eğitim ortamı tasavvur edilmiştir.¹²⁹ Numune Çiftliği'ne kabul edilecek olan öğrencilerin 17 yaşını doldurmuş olmaları gerektiğine ilişkin maddeden anlaşıldığına göre en azından temel eğitim kademesini bitiren gençlerin hedef kitleyi oluşturmuştur. Diğer bir husus da çiftliğe kabul edilecek olan öğrencilerin en azından okuma yazma becerisine sahip olmaları gerektiği için adayların durumlarının okula kayıt edilmelerinden önce gereğince tahkik edilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.¹³⁰ Ayrıca seçilecek olan öğrenciler tâife-i zürrâ'dan olmaları da bu kurumun ziraat ile uğraşan kitleyi eğitmek üzere kurulduğunu ortaya koymaktadır. Öğrencilere tahsillerinin başından itibaren yıllık 400-600 kuruş arasında maaş verilecek olması dikkat çekmektedir. Ayrıca tahsilleri sona erdiğinde de mükâfat olarak birinci derecesine biner, ikincisine de altışar yüz üçüncüsüne de dörder yüz kuruş sermaye verilmesi hükmü konulmuştur.¹³¹

Dersaadet Numune Çiftliği'nin idare kadrosu *fenn-i ziraatde mahir* bir müdür ve Ziraat Nezareti'ne aid olarak muallim ve memurlardan müteşekkildir. Diğer yandan, kurumdaki tüm memurların atanmasından da Ziraat Nezareti'nin sorumlu olduğu vurgulanmıştır.

¹²⁹ BOA. A. DVN. MKL., 9-14-1-1, 2 Zi'l-hicce 1287/23 Şubat 1871.

¹³⁰ Dersaadet civarındaki Numune Çiftliği'ne dair nizamname. Madde:8.

¹³¹ Dersaadet civarındaki Numune Çiftliği'ne dair nizamname. Madde:3.

Nizamnamenin altıncı maddesi üç başlıkta müdürün görev ve sorumluluklarına ayrılmıştır:

Kâffe-i umûr ve husûsunu idâre edip mu'allimlerin vereceği derslerin hüsn-i icrâsına ve şâkirdânın zâbatasına ve çiftliğin îrâd ve masârîfına nezâret edip bi'z-zât şâkirdâna dahi ders verir ve ta'lîm edeceği mâddeler üzerine vâki' olacak ifâdâtını şâkirdândan muktedir olanlarına zabt ettirdikten sonra beher üç ayda bir kerre risâle sûretinde neşr eyler. Sâniyyen; çiftlikten alınan mahsûlâtın usûl-i zirâat üzere kaydını tutup beher üç ayda Nezâret'e bildirir ve vakt-i hasâdda der-anbâr olan mahsûlâtı nizâm-nâmesi mücebince cins ve mikdârıyla fûrûht ederek îrâd ve masrafını Nezâret'e bildirir. Sâlisen; her ayın ilk on günlerinde çiftliğin ve şâkirdân ile idâre-i zirâatınne hâlde bulunduğunu ve mikdâr-ı masârîfât-ı seneviyyesini mübeyyin Nezâret'e bir jurnal takdîm eder.¹³²

Görüldüğü gibi çiftlik müdürüne oldukça geniş bir sorumluluk alanı yükleyen nizamname, yapılacak bütün işlerin yasal çerçevesini açık bir şekilde çizmiştir.

Nizamnamenin bundan sonraki maddeleri çiftlikte uygulanacak olan eğitim faaliyetlerinin ayrıntısına ayrılmıştır. Dokuzuncu maddeye göre öğrenim süresinin iki yıl olduğu anlaşılmıştır. İkinci yılın sonunda yapılacak olan imtihan sonucunda şahadetname almaya hak kazanan öğrencilere verilecek olan sermaye tutarı nereden gelmişlerse oranın mülki idaresine teslim edilecek olup sınavı geçemeyenlere ise sermayenin yarısı ödenecek ve şahadetname ise verilmeyecektir.¹³³ Çiftlikteki öğrenim süresi boyunca muallimler öğrencilere hesap ve defter tutmak ve yer ölçmek gibi teorik bilgilerin yanında, okuldaki bahçıvan ustası ağaç yetiştirmek, budamak ve aşılama usulünü öğretir ve çiftlikteki çeşitli ağaç fidanlarını ve meyve-sebze botanik bahçelerinin oluşturulmasından sorumludur. Çiftlikte görev yapan ameliyat ustası ve sair ustalar her türlü eski ve yeni alet ve edevatın üretimi ve korunmasından sorumlu olup bunların tamir edilmesi ile nalbantlık ve değirmencilik usulünü öğretmekle görevlidirler. Yedinci maddenin dikkat çeken bir ayrıntısı da çiftlikte görev yapacak olan muallim ve ustaların gece ve gündüz numune çiftliğinde iskân edilecek olmalarıdır.¹³⁴ Dersaadet Numune Çiftliği'nin hangi bölümlerden oluşacağı ve diğer fiziksel nitelikleri nizamnamenin onuncu maddesinde belirtilmiştir. Buna göre çiftlikte şâkirdân için inşa olunacak bina üç salondan ve bir odadan müteşekkil olup yatakhane, yemekhane, dersane ve sonuncusu da hastaların yatırılacağı odadan (revir) ibarettir. Sözü edilen mahallerin köylü usulünde gayet sade ve ehven suretle inşa edileceği vurgulanmış, ayrıca *yiyecekleri dahi ehl-i*

¹³² Dersaadet civarındaki Nümune Çiftliği'ne dair nizamname. Madde:5.

¹³³ Dersaadet civarındaki Nümune Çiftliği'ne dair nizamname. Madde:9.

¹³⁴ Dersaadet civarındaki Nümune Çiftliği'ne dair nizamname. Madde:7.

zirâatdin dâimî isti'aşe etdikleri usûlü tatbîk edilir şeklindeki ifadeden çiftlikte öğrenim görev öğrencilerin alışık oldukları yaşam şeklinin dışına çıkılmamasına dikkat edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.¹³⁵

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi eğitim reformlarının izine numune çiftliklerinde de rastlandığına kanıt oluşturabilecek bir madde olan on birinci maddede öğrencilerin giymekle mükellef tutuldukları üniforma ile ilgili detaylar bulunmaktadır. Buna göre öğrenciler yaz aylarında bezden, kış aylarında ise abadan üretilen beli kuşaklı ve yakasının iki tarafında birer buğday başağı işlenmiş Acem gömleği ile genişçe bir pantolon giyeceklerdir. Görüldüğü gibi, söz konusu maddedeki hüküm numune çiftliklerinin modern bir uygulamalı eğitim kurumu olarak planlandığını ortaya koymaktadır.¹³⁶ Numune çiftliğinde görev yapacak olan 26 görevlinin liste şeklinde verildiği on ikinci maddeye göre çiftlik bünyesinde oldukça geniş bir yelpazede hizmet yapacak personel görevlendirilmiştir.

Tablo 1: Dersaadet Numune Çiftliği'nde görev yapacakların listesi

Kaynak: BOA. A. DVN. MKL., 9-14-1-1, 2 Zi'l-hicce 1287/23 Şubat 1871.

Sayı	Görevli	Sayı	Görevli
1	Doktor	1	Anbarcı
1	Defter ve hesâb ve yer ölçmek hocası	1	Çoban
1	Bağçevân ustası	1	Etmekci
1	Ameliyât hocası	1	Câmeşûy me'mûru
1	Âlât ve edevât ustası	2	Câmeşûycu
1	Peynir ve tereyağı ustası	1	Aşçıbaşı

¹³⁵ Dersaadet civarındaki Nümune Çiftliği'ne dair nizamname. Madde:10.

¹³⁶ Dersaadet civarındaki Nümune Çiftliği'ne dair nizamname. Madde:11.

1	Baytar ustası	2	Aşçı yamağı
1	Değirmenci ustası	1	Odacı
1	Çiftlik ve araba koşuları me'mûru	2	Hizmetçi
1	Ekip dikmek ve biçmek ve hâsılât me'mûru	1	Vekîl-i harc me'mûru
1	Hekîm	1	Kapıcı

Yalova'da bulunan Baltacı Çiftliği'nin şirkete devredilmesi konusunda resmi makamlar arasında yoğun yazışmalar gerçekleşmiştir. Şûrâ-yı Devlet ve Maliye Nezareti arasında teati edilen yazışmalardan takip edilebildiği kadarıyla Yalova'da bulunup Hazine-i Hassa-i Şahane'den cihet-i Maliye'ye devreden Baltacı Çiftliği arazisinden bir kısmının bölgedeki Dağıstan muhacirlerine verilmesi bölge ahalisinin tepkilerine yol açmıştır. Bölge ahalisinin şiddetli muhalefeti üzerine çiftliğe mücavir ahaliye *bedelat-ı misliye* ile araziye muhtaç olan çiftçilere toprak dağıtılması ve eğer artan arazi olursa Dağıstanlı muhacirlere verilmesi kararı alındıysa da bölge ahali bu çözüm yöntemine de muhalefet etmiş ve bölgede huzursuzluk yaşanmıştır. Bunun üzerine Söz konusu Baltacı Çiftliği'nin 50 sene müddet ile Birinci Osmanlı Nümûne-i Terakkî-i Zirâat Anonim Şirketi adıyla teşekkül eden şirkete verilmesi hakkında bir mukavele hazırlanmıştır. Buna göre, söz konusu çiftliğin kaç dönümden ibaret olduğu ve şimdiye kadar bölgede yaşayan ahali tarafından işlenmiş olan arazi her sene talip olmaları halinde kendilerine icar olunması karar altına alınmıştır. Ayrıca civardaki çiftçiler tarafından işlenecek olan toprağın dışında kalan arazinin bile muhacirine icar olunamayacağı da ifade edilmiştir.¹³⁷ Hazırlanan bu taslak, Şûrâ-yı Devlet Nâfia, Maârif ve Maliye Dâiresi'nde görüşüldükten sonra bazı hususlar Maliye Nezareti'ne bir tezkire ile bildirilmiştir. Buna göre, Dağıstan muhacirleri tarafından verilen bir arzuhalde civar ahalinin çiftlik arazisinden şimdiye kadar ancak iki bin dönüm araziye ekip biçtikleri ve geriye kalan araziden de ancak iki bin dönümünün söz konusu şirket tarafından numune çiftliğine dönüştürüleceği için

¹³⁷ BOA. ŞD., 458-25-2-1,2. 20/21 Rebî'u'l-evvel 1330/ 9 Mart 1912.

geriye kalan on bin dönümden fazla arazinin kendilerine dağıtılmasını talep etmişlerdir. Görüldüğü gibi hükümet civar köylerde yaşayan ahali ile Dağıstanlı muhacirler arasında bir anlaşmazlık çıkmaması için mukaveleye bazı maddeler eklemek suretiyle sorunu halletmeye çalışmıştır.

2.1.1.2. Birinci Osmanlı Nümûne-i Terakkî-i Zirâat Anonim Şirketi nizamname-i dâhilîsi

1912 yılında kurulan Dersaadet Birinci Osmanlı Numune-i Terakki Anonim Şirketi'nin temel amacı dönemin bilimsel metotlarını kullanarak ziraat ve hayvancılık sektörlerinde çalışanlara eğitimler vermek ve bu alanlarda üretimin kalitesini yükselterek ekonomik kalkınmayı sağlamaktı. II. Meşrutiyet devrinin çalkantılı siyasal atmosferine rağmen şirketleşme konusunda yaşanan gelişmeler öne çıkmaktadır. Dersaadet Birinci Osmanlı Numune-i Terakki Anonim Şirketi'nin konumuz açısından önemi, şirket yöneticilerinin projelerini hayata geçirebilmek amacıyla bir numune çiftliği kurma girişimleridir.¹³⁸ 10 Ekim 1911 tarihini taşıyan şirket nizamnamesi yedi ana başlık ve muhtelif alt başlıklardan oluşmaktadır. Nizamnameye göre İstanbul dışında da şube açma yetkisi bulunan şirket dönemin modern zirai usullerini hayata geçirip bölgedeki çiftçilere benimsetmek adına çalışmalara başlayacaktır. Yalova civarında Baltacı Çiftliği'ni numune çiftliği olarak dönüştürme süreci resmi makamlar arasında teati edilen yazışmalardan izlenebilmektedir. Belirtilmesi gereken bir husus da şirketin nizamnamesine bakıldığında II. Meşrutiyet döneminde şirketleşmenin oldukça profesyonel bir noktaya ulaştığı gerçeğidir. Nizamnamenin maddeleri, şirket faaliyetlerinin her aşamasında bir bütünlük ve standarda erişmeyi hedeflemektedir.

Osmanlı Devleti'nde numune çiftliklerinin kurulma sürecinde yapılan yazışmaların hemen hemen bütününde gözlenebilen çiftliklerin kuruluşlarına dair gerekçelerin benzerine *Birinci Osmanlı Nümûne-i Terakkî-i Zirâat Anonim Şirketi Nizamnamesi*'nde de görülmektedir. *Memleketin terakkisinde hadim olmak üzere kurulacağı* belirtilen nizamnamenin birinci maddesinde şirketin Devlet-i Aliyye'nin kavânîn ve nizâmât-ı hâliyye ve müstakbelesine tâbi' olacağı ifadesi yer almıştır.¹³⁹ Şirketin 50 sene müddetle

¹³⁸ Ergin Çağman, "Dersaadet Birinci Osmanlı Numune-i Terakki-i Ziraat Anonim Şirketi ve Faaliyetleri", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* V/2, (Aralık 2019): 117.

¹³⁹ BOA. A. DVN. MKL., 53-5-2-1,2,3,4,5,6, 16 Şevval 1329/10 Ekim 1911.

kurulacağının belirtildiği nizamnamenin dikkat çeken maddelerine bakıldığında hangi amaçların gözetildiğini açıklayan dördüncü madde öne çıkmaktadır.

Şirketin maksad-ı aslîsi memâlik-i Osmaniyyede iyi cins sağmal hayvânâtın teksîriyle terakkiyât-ı hâzıra-i fenniyye dâiresinde sîd istihsâlâtının ta'mîm ve tevsî'i için Yalova'da yahud diğer münâsib bir mahalde bir nümûne çiftliği te'sîs olup bu maksada vusûl için istimâl edeceği ber-vech-i âtîdir

Şeklindeki ifadelerden anlaşıldığına göre şirketin ana faaliyet alanı, bir numune çiftliğini kurulması suretiyle modern tarımsal tekniklerin yaygınlaştırılmasına dönüktü.¹⁴⁰

Yalova'da hazineye ait olan miri çiftlik ve arazilerden yetecek miktarda bir alanın numune çiftliğine dönüştürülmesiyle köylülerin istifade etmeleri için ziraat ve sütçülüğün yaygınlaştırılması şirketin temel amaçları arasındaydı. Bunun yanı sıra, şirket nizamnamesinden takip edilebildiği kadarıyla yabancı devletlerden getirilecek olan sağmal hayvanların bölgenin iklim ve coğrafi şartlarına alıştırılması ve değişik cins ineklerin sayısının çoğaltılması için pancar türü tarımsal ürünlerin ekimi ön görülmektedir. Bölgede sütçülüğün geliştirilmesi için en yeni usullerin bölgedeki köylerden çirak olarak alınacak olan çocuklara benimsetildikten sonra bu çocukların geldikleri bölgelere geri gönderilmeleri de nizamnamenin bir diğer maddesiydi. Şirketin Yalova'da kuracağı numune çiftliğinin bütün arazisi Cuma günleri çevredeki çiftçilere açılıp yeni tarımsal aletlerin tanıtılması, süthane ve diğer müstemilatın gezdirilmesi, tohumların hangi surette seçildiğinin anlatılması, balıkçılık, ipekçilik, sebzeçilik, hülâsa çiftçiliğe dair bütün işlerin tanıtılması sağlanacaktır.¹⁴¹ Öte yandan, Avrupa'dan süt ürünlerinin ithal edilmesinin önüne geçilmesi ve yerli üretimin teşvik edilebilmesi için süt, yoğurt, kefir, tuzlu ve tuzsuz tereyağı ve peynir gibi ürünlerin muhafaza edilebilmesi için İstanbul'da büyük bir deponun yaptırılması gerektiği belirtilmektedir.¹⁴²

Yirmi bin Osmanlı lirası sermaye ile kurulan şirket her biri bir Osmanlı lirası kıymetinde yirmi bin hisse senedi ile bölünmüştür. Nizamnamenin üçüncü kısmında şirket sermayesi ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Buna göre yabancı uyruklu şahısların kat'î bir surette şirket sermayedarı olmalarına izin verilmemiştir. Taksitleri ödenmeyen hisselerin satılması gazetelere verilecek ilanlar ile satılabileceği belirtilmiş, ayrıca Dersaadet veya

¹⁴⁰ Dersaadet Birinci Osmanlı Nümûne-i Terakkî: Zirâat Anonim Şirketi'nin Nizâmnâmesi, Madde: 4.

¹⁴¹ Dersaadet Birinci Osmanlı Nümûne-i Terakkî: Zirâat Anonim Şirketi'nin Nizâmnâmesi, Madde: 4.

¹⁴² Dersaadet Birinci Osmanlı Nümûne-i Terakkî: Zirâat Anonim Şirketi'nin Nizâmnâmesi, Madde: 4.

sair mahallerde borsada henüz alınıp satılması söz konusu değilse müzayede usulüyle bu hisselerin satılabileceği belirtilmiştir.¹⁴³

Şirketin idari yapısına bakıldığında bir anonim şirket görünümünde olan Dersaadet Birinci Osmanlı Nümûne-i Terakkî: Zirâat Anonim Şirketi'nin hissedarlardan oluşan bir heyet-i umumiyenin yönetimin en tepesinde bulunduğu anlaşılmakta, ayrıca yedi ile on üç azadan oluşan bir idare meclisinin de yetkili kılındığı belirtilmektedir. Bununla birlikte bir teftiş heyeti ve bir şirket müdürünün idari kadroda yer aldığı ifade edilmiştir.¹⁴⁴ Şirketin heyet-i umumiyesinin her senenin mart ayında davet üzerine toplantı düzenleyeceği ve bu toplantılarda da Ticaret Nezareti'nden bir komiserin hazır bulunacağı belirtilmiştir. Nizamnamenin 19. Maddesinde heyet-i umumiyeye üye olanları tarif etmektedir. Buna göre heyet-i umumiyenin üyeleri en az 50 hisseyi elinde bulunduranlardan teşkil edilecektir.¹⁴⁵ 21. madde ise heyet-i umumiyenin görevlerine ayrılmıştır. Şirketin senelik genel hesapları ve kararlaştırılan diğer konuların tetkiki, meclis-i idare azasından müddeti hitam bulanların değiştirilmesi, meclis-i idare ve heyet-i teftişçe azalarına verilecek mükâfatın miktarının belirlenmesi ile bu azaların ifa eyledikleri vazifeden dolayı berat mazbatalarının tanzim edilmesi görevler heyet-i umumiyenin görevleri arasında sayılmıştır.¹⁴⁶ Heyet-i umumiyenin bütün çalışmalarının kayıt altına tutulmasına özen gösterilmiştir. Yapılan görüşmelerin bir defter-i mahsusaya kaydedilmesinin ardından heyet azası ve reisi tarafından imzalanması hükmü nizamnamenin 23. maddesinde yer almaktadır.

Şirketin çalışma usullerini ve yasal alt yapısını ortaya koyan bu nizamnamenin şekillenmesinden sonra Ticaret ve Ziraat Nazırı tarafından sadarete yazılan resmi yazıyla üst makamlara bildirilmiştir. Yazıda kullanılan bu ifadelerle;

Merkezi Dersaadet'de olarak memâlik-i Osmaniyye'de iyi cins sağmal hayvânâtının teksîriyle terakkiyât-ı hâzıra-i fenniyye dâiresinde süd istihsâlâtının ta'mîmi ve zirâatin tevsî'i için Yalova'da veyahud diğer münâsib bir mahalde bir nümûne çiftliği te'sîs etmek üzere elli sene müddet ve yirmi bin Osmanlı altını sermâye ile Birinci Osmanlı Nümûne-i Terakkî-i Zirâat Anonim Şirketi nâmıyla teşkili...

¹⁴³ Dersaadet Birinci Osmanlı Nümûne-i Terakkî: Zirâat Anonim Şirketi'nin Nizâmnâmesi, Madde: 12.

¹⁴⁴ Dersaadet Birinci Osmanlı Nümûne-i Terakkî: Zirâat Anonim Şirketi'nin Nizâmnâmesi, Madde: 13.

¹⁴⁵ Dersaadet Birinci Osmanlı Nümûne-i Terakkî: Zirâat Anonim Şirketi'nin Nizâmnâmesi, Madde: 19.

¹⁴⁶ Dersaadet Birinci Osmanlı Nümûne-i Terakkî: Zirâat Anonim Şirketi'nin Nizâmnâmesi, Madde: 21.

Şirketin hangi amaçlarla faaliyet göstereceği belirtilmiş ve nizamnamenin iki nüshası Dersaadet Mukavelat Muharrirliği 'ne gönderilmiştir.¹⁴⁷

2.1.1.3. Trabzon Numune Çiftliği/Osmanlı Ziraat Şirketi

1918 yılına gelindiğinde Trabzon'da çay, mandarin, bambu ve benzeri muhtelif ağaç ve sebze yetiştirmek, bölgede ziraatı geliştirmek ve benzeri amaçlarla Trabzon Belediye azalarından Ziraat Mühendisi Stratigopouly Kenocrati'nin teklifi ve Süleyman Necib Efendi'nin himayelerinde merkezi Trabzon olmak üzere Trabzon Numune Çiftliği adında bir ziraat şirketinin kurulması kararlaştırılmıştır. Trabzon Belediye Meclisi İdaresi'ne Kenocrati tarafından yazılan resmi yazıda Trabzon'da bir numune çiftliği ile bir ziraat istasyonunun Avrupa usulü ile teşekkülü hakkında daha önce belediyeye sunulan plan ve projelerden bahsedilmiştir. Yazıda ayrıca Trabzon ahalisine çay, mandarin ve diğer kıymetli fidanların ekim usullerini öğretmek için çalışmalar yapılacağı belirtilmiştir. Şirketin kurulabilmesi ve numune çiftliğinin tesis edilebilmesi için Trabzon Belediyesi'nin miri arazi ya da emval-i metrukeden bir araziyi tahsis etmesi talep edilmiştir.¹⁴⁸ Kenocrati'nin bu teklifinin Trabzon yerel idaresini hemen harekete geçirdiği anlaşılmaktadır. Yazının alınmasından iki gün sonra Belediye Reisi Ahmed imzasıyla Batum'da bulunan Kenocrati'ye gönderilen yazıda işe başlamak üzere bir an önce arkadaşlarıyla beraber Trabzon'a gelmeleri istenmiştir.¹⁴⁹ Ziraat Mühendisi Kenocrati'nin verdiği cevaba bakıldığında henüz şirketin kurulmasından önce işe girildiği görülmektedir. Zira Kenocrati, Batum'da bulunan tohumluk patates ve sıska soğan gibi ürünlerin tohumlarının temin edileceği ve diğer tohumların da Rus ziraat şirketinden temin edileceği belirtilmiştir. Numune çiftliği için on civarında Çinli işçinin Trabzon'a gelmesinin elzem olduğu, bir tercüman tutulması ve diğer masraflar için bir miktar avans talebinde bulunmuştur.¹⁵⁰ Kenocrati'nin bu teklifi de Belediye Reisi Ahmed tarafından uygun görülmüştür. Batum'da Vasil Yuvanidi Efendi'ye Belediye Reisi imzasıyla yazılan resmi yazıda satın alacağı tohumlarla beraberinde getireceği arkadaşları

¹⁴⁷ BOA. A. DVN. MKL., 53-5-3-1, 12 Rebî'u'l-âhir 1330/ 31 Mart 1912.

¹⁴⁸ BOA. A. DVN. MKL. 65-41-1-1, 27 Şevval 1336/5 Ağustos 1918.

¹⁴⁹ BOA. A. DVN. MKL. 65-41-2-1, 29 Şevval 1336/7 Ağustos 1918.

¹⁵⁰ BOA. A. DVN. MKL. 65-41-3-1, 5 Zilkade 1336/12 Ağustos 1918.

ve 10 Çinli amelenin masrafları için 200 liranın Kenocrati Efendi'ye verilmesi istenmiştir.¹⁵¹

20 Kasım 1918 tarihini taşıyan Trabzon Numune Çiftliği'nin nizamnamesi 11 bölüm ve 35 maddeden oluşmaktadır. Şirketin unvanı, maksadı ve merkezi başlığını taşıyan birinci bölümde şirketin ziraat mühendisi ve hukuk mezunlarından Kenocrati Stratigopouly Efendi'nin teklifi üzerine imza sahipleri ile çıkarılacak hisse senedatının hamilleri miyanında bir Osmanlı Ziraat Şirketi şeklinde tesis edildiği belirtilmektedir.¹⁵² Merkezi Trabzon olan şirketin meclis-i idaresinin alacağı karar ile Devlet-i Osmaniye'de ve memalik-i ecnebiyede lüzum görüldüğü kadar şubeler tesis edebileceği hükmü bulunmaktadır. Nizamnamenin beşinci maddesi şirketin faaliyetlerine ayrılmıştır. Buna göre, numune çiftliği için gerekli olan tohum ve fidanların çiftlikte bulundurulacağı belirtilmiştir. 10 bin lira sermaye ile kurulan şirketin 10 bin hisse şeklinde senetlere bölüneceği ve heyet-i umumiyenin bu sermayeyi yüzde 10 oranında arttırabileceği yüzde 50'den fazlası için hükümetten müsaade alınması gerektiği ifade edilmiştir. Şirketin idaresi konusunda da birtakım düzenlemeler içeren nizamnameye göre beş sene için seçilecek sekiz üyenin yer alacağı bir meclis-i idarenin teşekkül edilmesi karar altına alınmıştır. Nizamnamenin 14. maddesinde yer alan hükme göre meclis-i idare üyeleri şirketin kasasında 75 adet hisse senedi bulunduracak ve bu senetler üyelikleri devam ettiği müddetçe satılamayacaktır.¹⁵³ Meclis-i idare a'zâları arasından biri reis ve diğerini de reis-i sani ilan edeceklerdir. Ayrıca bir mühendis ve bir de kâtip meclis-i idarede hazır bulunacaktır. Meclis-i idare şirketin menfaati icap ettikçe ayda iki defa meclisin belirleyeceği bir mahalde veya şirket merkezinde toplanacaktır. Meclis-i idare a'zâsından birinin istifası sebebiyle yerinin münhal kalması durumunda yerine başkası seçilir ve a'zâların mecliste hazır bulunacakları her gün için bir ücret ödenecektir.

Nizamnameye göre meclis-i idarenin görevleri 19. maddede sekiz başlık altında ifade edilmiştir. Öncelikle her türlü zirai ve ticari faaliyetin icrasında yetkili olan meclis-i idare, ziraat, sanayi ve madencilik gibi alanlarda müesseseler ihdas etmeye ve bunlara hissedar olmaya da yetkilidir. Şirketin yeni şubelerinin kurulması ve lağvedilmesi ile muamelat-ı

¹⁵¹ BOA. A. DVN. MKL. 65-41-4-1, 3 Zilkade 1336/10 Ağustos 1918.

¹⁵² "Trabzon Nümüne Çiflik" nâm Osmanlı Zirâat Şirketi Nizâmname-i Dâhilîsi, Madde: 1

¹⁵³ "Trabzon Nümüne Çiflik" nâm Osmanlı Zirâat Şirketi Nizâmname-i Dâhilîsi, Madde:14.

ziraiye, sanayi ve ticaretin genel şartlarını tayin etme yetkisine de sahiptir. Şirketin direktörleri, başmühendisi ve memurları atama ve görevden alma yetkisini ellerinde bulundurmakla beraber heyet-i umumiyyeye sunulacak muhasebatı her sene tanzim ve tevdi edilecek tutarın miktarını belirler.

Şirket nizamnamesinin 21. maddesine bakıldığında her yılın sonunda hesapların kontrol edilmesi ve bir taslak hazırlanması amacıyla heyet-i umumiye tarafından her sene iki müfettiş tayin edilir. Teftiş sonucunda hazırlanan taslak önce heyet-i idareye ardından da heyeti umumiyyeye sunulur.¹⁵⁴ Maddeden anlaşıldığına göre heyet-i idarenin yanında şirket yönetiminde aktif bir heyet-i umumiye de bulunmaktadır. 22. maddede yer alan hükümde; *Sûret-i muntazamada akd-i ictimâ' eden Hey'et-i Umûmiyye bi'l-cümle hissedârânın vekilidir* ifadesi bulunmaktadır.¹⁵⁵ Şirketin hissedarları arasında 40 hisse ve fazlasını elinde bulunduran herkesin heyet-i umumiyyeye dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Heyet-i umumiye, senede bir defa şirket merkezinde Eylül on beşinden mukaddem içtima eder. Heyet-i umumiye, meclis-i idare lüzum gördükçe veyahut hisse senetlerinin çeyreğine karşılık gelecek hisseyi elinde bulunduran bir veya birden fazla hissedarın talebi üzerine olağanüstü toplantılar düzenler. Ayrıca heyet-i umumiye toplantının düzenlenmesinden bir ay önce Trabzon gazetelerine Türkçe olmak üzere ilan verir ve davetname yoluyla toplantının içeriği hissedarlara tebliğ edilir. Toplantıya asaleten veya vekâleten katılan hissedarlar şirket sermayesinin çeyreğine karşılık geliyorsa heyet-i umumiye teşekkül etmiş olur. Heyet-i umumiyyeye meclisi idare reisi başkanlık eder ve reisin olmaması durumunda meclis-i idare tarafından seçilen a'zâdan biri makam-ı riyaseti işgal eyler. Diğer yandan, heyet-i umumiyyede müzakere olunan hususlar, toplantıda hazır bulunan hissedarların oy çokluğuyla kararlaştırılır.¹⁵⁶

Yılda bir kez toplanan heyet-i umumiye, meclisi idarenin ve müfettişlerin şirketin ahvali hakkında her sene takdim edecekleri layihayı görüşür, hesapları tetkik, tahkik, kabul veya ret eder. Hisse sahiplerine ödenecek temettünün belirlenmesi de ayrıca meclis-i umumiyyede görüşülen konular arasındadır. Lüzum görülmesi durumunda ise meclis-i idarenin bazı üyelerinin değiştirilmesi ve yerlerine yenilerinin tayin edilmesi gibi konular

¹⁵⁴ "Trabzon Nümûne Çiftlik" nâm Osmanlı Zirâat Şirketi Nizâmnâme-i Dâhilîsi, Madde:21.

¹⁵⁵ "Trabzon Nümûne Çiftlik" nâm Osmanlı Zirâat Şirketi Nizâmnâme-i Dâhilîsi, Madde:22.

¹⁵⁶ "Trabzon Nümûne Çiftlik" nâm Osmanlı Zirâat Şirketi Nizâmnâme-i Dâhilîsi, Madde:26.

da meclis-i umumiyenin yetkisi dâhilindedir. Sonuç olarak denilebilir ki şirketin yarına olacak bütün hususlar meclis-i idare ve meclisi umumiyenin yetki alanında tutulmuştur.¹⁵⁷

Nizamnamenin 29. maddesi şirketin mali yılını *Teşrîn-i Evvel-i Rûmî ibtidâsından bed' ile Eylûl nihâyetinde hitâm bulur* şeklinde izah etmiştir. Her senenin sonunda meclis-i idare, şirketin hali hazırını borç ve alacaklarını gösteren bir müfredat defteri ile heyet-i umumiye takdim eder. Heyet de kabul veya ret şeklinde bir karar alır, bir de müfettişlerin raporunu değerlendirdikten sonra hissedarlara ödenecek temettüyü belirler. Ayrıca şirketin defter ve diğer hesapları heyet-i umumiyenin toplanmasından 40 gün evvel müfettişlere sunulacaktır.¹⁵⁸ Nizamnamenin 30. Maddesi ise temettünün taksimatı ile ilgilidir. Genel masraflar ve şirketin genel borçlarının ödenmesi, tahvillerin faiz ve diğer ödemeler ödendikten ve ana sermayenin yüzde üçüne tekabül eden ihtiyat akçesi çıkarıldıktan sonra kalan miktar *hâsılât-ı sâfiyye* olarak nitelendirilmiştir. İşbu *hâsılât-ı sâfiyye*'den evvel emirde sermayenin yüzde beş faiz çıkarıldıktan sonra kalan miktar temettü olarak tevzi edilir. Nizamnamede yer alan hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla sermayenin yaklaşık olarak %10'u meclis-i idare ve meclis-i umumiye a'zâsı ile şirketin müdürleri ve heyet-i fenniyesi ve memurini arasında pay edildikten sonra %35'ine kadarlık kısmı da şirketin ihtiyat akçesi olarak ayrılmıştır. Dolayısıyla sermayenin %80'ine denk gelen kısmın hissedarlara temettü olarak dağıtıldığı ortaya çıkmaktadır. 31. Maddede de ihtiyaç akçesi olarak ayrılan meblağın şirketin ihtiyâcât-ı fevka'l-âdesine karşılık tutulacaktır.¹⁵⁹

Şirket sermayesinin %75'inin kaybedilmesi halinde meclis-i umumiye şirketin müddetinden evvel feshine karar verebilir. Diğer yandan, sermayedarların yarısının teklifi üzerine de şirketin feshedilmesi mümkün olabilecektir. Şirketin faaliyet müddetinin sona ermesi üzerine şirketin feshedilmesi heyet-i umumiye, meclis-i idarenin teklifi üzerine tasfiye muamelatını icra edecektir. Bu aşamada bir veya daha fazla sayıda tasfiye memuru tayin edilerek uygun görülen her türlü görev ve sorumluluk bu ekibe yüklenecektir.

¹⁵⁷ "Trabzon Nümûne Çiftlik" nâm Osmanlı Zirâat Şirketi Nizâmnâme-i Dâhilîsi, Madde:26.

¹⁵⁸ "Trabzon Nümûne Çiftlik" nâm Osmanlı Zirâat Şirketi Nizâmnâme-i Dâhilîsi, Madde:29.

¹⁵⁹ "Trabzon Nümûne Çiftlik" nâm Osmanlı Zirâat Şirketi Nizâmnâme-i Dâhilîsi, Madde:31.

Tasfiye ile birlikte *heyet-i umumiyenin de hukuku şirketin devam ettiği müddet zarfında olduğu vech ile mer'i olacaktır.*¹⁶⁰

Şirketin faaliyetlerinin kayıt altına tutulması ve gerekli olan istatistik bilgilerinin elde edilebilmesi amacıyla nizamnamenin 35. maddesi bir hüküm ihtiva etmektedir. Buna göre, şirket Ziraat ve Ticaret Nezareti İstatistik İdaresi'nce verilecek bir örnek göz önünde bulundurularak her sene şirketin muamelat-ı umumiyesini içeren bir cetvel hazırlanacak ve ilgili yerlere takdim edilecektir. Ayrıca hazırlanan bu nizamnamenin de 50 nüshası hükümete verilecektir.

2.1.1.4. Çukurova Şirket Çiftliği hakkında kaleme alınan lâyiha

Çukurova Bölgesi'nde kurulmak istenen numune çiftliği için bir şirket tesis edilerek çiftliğin bu şirket eliyle yönetilmesi hususu, Adana Vilayeti tarafından hazırlanan bir mazbata layihasında belirtilmiştir. Hazırlanan layihanın ilk maddesine göre, üç sene aşardan muaf olarak Devlet-i Aliyye Yumurtalık Nahiyesi'nin deniz cihetinden şirketi mezkûreye meccanen 50 bin dönüm arazi verilecektir. Şirketin imtiyazı 50 sene olacağından bu müddet geçirildikten sonra çiftlik Devlet-i Aliyye'ye terk olunacaktır. Bu şirket 1000 hisseye pay edileceğinden her bir hisse 50 Osmanlı lirası olarak toplamda 50 bin lira şirketin teşkiline değin Vilayet sandığında müdürün emri altında tutulacaktır.¹⁶¹

Bu şirketin Adana'da oturan ortaklarından ibaret olan meclisi vali-i vilayetin riyaseti altında olacak ve altı ayda bir toplanarak ortakların adlarını sicil defterine kayıt edecektir. Müdür olarak seçilerek şirketin yönetimine geçen kişi ziraat ve ekim-dikim işleri için gerek duyulacak olan alet ve edevatın Avrupa'nın hangi bölgelerinden ithal edileceği gibi meselelerin hallinden mesul tutulacaktır. Müdür, her senenin mart ayı başlangıcında şirketin masraflarını gösteren bir kıt'a cetveli şirket meclisine takdim ve tasdik ettirdikten sonra bu cedveli herkese göstermek zorundadır.

Müdür, ayrıca vilayet valis maarifetiyle şirketin menfaati için hangi ürünlerin ekilip yetiştirileceği gibi konulardan da mesul olacaktır. Şirket hisselerinin satılması gibi

¹⁶⁰ "Trabzon Nümüne Çiftlik" nâm Osmanlı Zirâat Şirketi Nizâmname-i Dâhilîsi, Madde:34.

¹⁶¹ BOA. ŞD:, 2115-38-2-1,2, 28 Rebiülevvel 1288/10 Haziran 1871.

durumlarda şirket vekillerine haber verilecektir. Bunlar isterler ise şirketin ismine bu hisseleri alır, istemezler ise başkalarına satıp şirketin sicil defterine kaydedeceklerdir.

Hissedarlardan birinin hayatını kaybetmesi durumunda ise yapılacak muamele şu şekilde ifade edilmiştir: *Hissedârândan birinin vukû'ı vefâtından hisse-i mu'ayyenesi Arâzî Kânûnnâme-i Hümayûnu'nun ahkâmınca veresesine intikâl edecektir.* Layihanın son maddesinde ise şirketin sermayesinin hangi masrafların karşılanmasında kullanılacağıının gösterildiği bir tabloya yer verilmiştir.¹⁶²

Lira-yı Osmanî

10.000	<i>Edevât ve makine ve sâirenin iştirâsıçün</i>
05.000	<i>Birinci sene me'mûr ve mütevazzıfın ve ameleleriçün maâş</i>
07.000	<i>Birinci senede iktizâ eden me'kûlât ve bider¹⁶³ için</i>
03.000	<i>Maden kömürü için</i>
07.000	<i>Ebniye imâriçün</i>
08.000	<i>Hayvânât ve masârifât-ı sâire için</i>
<u>10.000</u>	<i>Lüzûmu olmadığında şirket hesâbına olarak güzeşte-i mu'tedile ile çiftçilere verilecek nakid akçe</i>
50.000	

2.1.1.5. Numune çiftliğine alınacak talebe ve ders programı hakkında bir taslak

Numune çiftliklerinin işleyişi ve eğitim ortamı konusunda genel bir kaniya ulaşmamızı sağlayacak belgelerden biri de numune çiftlikleri için genel amaçlı yazılan bir taslak metindir. 1883 yılına tarihlenen bu taslağın birinci bölümü “Ta'rîfât” başlığını taşımaktadır.

Sûret-i mükemmele ve müfidede idare olunan çiftliğe nümûne çiftliği tesmiye olunur ki orada emr-i zirâat ve harâsete ve hayvânât ile sebze ve eşcâr-ı müsmireye ziyâdesiyle dikkat ü ihtimâm ve edevât-ı zer'îyye matlûb istimal edilir. Bu misilli çiftliklerde ücret ile işçi yerine tâife-i zürrâ'ın oğulları istihdâm olunup bunlar çiftliğin işlerini görürler ve mukâbeleten fenn-i felâhatın ameliyât ve nazariyâtını meccânen tahsîl ederler

Şeklinde bir bilginin yer aldığı bu bölüm numune çiftliklerinin tanımını ortaya koymuştur.¹⁶⁴ Oldukça dikkat çeken bir ifade de numune çiftlikleri denilince, *ameliyâtca ma'lûmât-ı mükemmele istihsâl etmiş zürrâ' yetişdirecek bir zirâat mektebi anlaşılmak*

¹⁶² BOA. ŞD:, 2115-38-2-1,2, 28 Rebiülevvel 1288/10 Haziran 1871.

¹⁶³ Bider: Tohum.

¹⁶⁴ BOA. Y. PRK. MF., 1-31-1,2,3,4, 29 Zilhicce 1300/31 Ekim 1883.

lazım gelir şeklindedir.¹⁶⁵ İkinci bölümde numune çiftliklerine kabul edilmek için hangi şartlara sahip olmak gerektiği belirtilmiştir. Buna göre, her Osmanlı'nın bu çiftliklere kabul edilebileceği belirtilmiş, bunun için de *zürrâ' çocuğu olmak ve âdî bir işçi gibi çalışabilecek kadar kuvvetli bulunmak kâfidir. Kabûl olunacak şahıs lâ-ekal on altı ve nihâyet yirmi beş yaşında olmalıdır.*¹⁶⁶ Numune çiftliklerine kabul edilecek 16-25 yaş aralığındaki çocukların en azından Türkçe okur-yazar olmaları ve ilk üç sene zarfında okula her sene on talebe kabul olunup ilk mezunların verilmesiyle bu sayının 20'ye çıkarılabileceği ifade edilmiştir. Görüldüğü gibi bu bilgi, numune çiftliklerinde öğrenim süresini de ortaya koymaktadır.

Numune çiftliklerinde nazariyat ve ameliyât olmak üzere teorik ve uygulamalı iki tür eğitim verileceği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda yapılacak olan eğitim uygulamaları şu şekilde gösterilmiştir;¹⁶⁷

Nazariyat

Türkçe

İlm-i rakam

Hikmet ve kimya ve ilm-i nebâtât mebâdîsi

Zirâat, ilm-i terbiye-i hayvânât ve zirâata müte'allik hesâb

Baytarlık

Gars-ı eşcâr usûlü ve bağçevânlık

Programın ameliyât kapsamında yapılacak olan eğitim faaliyetleri ise şu şekilde sıralanmıştır;

Ameliyât

Çift sürmek ve zer' etmek ve mahsûl biçmek ve toplamak usûlü ve sâire

Âlât ve edevât-ı zer'ıyyeyi ve sûret-i istimallerini bilmek

Sığır ve koyun ve bârgîr beslemek ve yetiştirmek usûlü

Hayvânâtın teşhîs-ı emrâzıyla sûret-i tedâvîleri

Eşcâr-ı müsmireyi dikmek ve budamak ve aşlamak usûlü ve sâire

İpek böceği yetiştirmek

Asma dikmek ve iyi şarâb yapmak usûlü

¹⁶⁵ BOA. Y. PRK. MF., 1-31-1,2,3,4, 29 Zilhicce 1300/31 Ekim 1883.

¹⁶⁶ BOA. Y. PRK. MF., 1-31-1,2,3,4, 29 Zilhicce 1300/31 Ekim 1883.

¹⁶⁷ BOA. Y. PRK. MF., 1-31-1,2,3,4, 29 Zilhicce 1300/31 Ekim 1883.

Zeytun ve ceviz ve fındık ağacı yetiştirmek ile ve bunlardan yağ çıkarmak usûlü
Tereyağı ile her nev‘ penâir imâli

Özellikle ameliyât başlığı altında sıralanan uygulama örnekleri uzman çiftçilerin yetiştirilmesine yönelikti. Tarımsal faaliyetlerden hayvancılık ihtisasına kadar geniş bir yelpazede uzmanlık bilgisi elde edecek olan öğrenciler, numune çiftliklerinde üç yıl eğitim görecektir. Müddet-i tahsîliyye başlığı altında öğrenim süresinin üç yıl olacağı ifade edilmiştir. Altı ayda bir kez imtihan yapılarak öğrencilerin gelişimi ölçülecektir. Taslağa göre, her bir öğrenim yılı iki sömestre ayrılmıştır. Birinci yarıyıl Eylül ayının birinde başlayıp Kanun-ı sani’nin 31’inde sona erecektir. İkinci altı ay ise Şubat’ın 15’inde başlayıp Haziran’ın 15’inde sona erer. Numune çiftliklerinin giderlerinin Hazîne-i Hâssa’dan tesviye edileceği ifadesi de finansal kaynağı açıklamaktadır.¹⁶⁸

Nizamname taslağının önemli kısımlarından biri de çiftlikte çalışacak görevlilerin üstlenecekleri vazifeler, alacakları maaşlar ve sayıları ile alakalı olan çizelge idi. Bu çizelge, her şeyden önce örnek bir numune çiftliğinde kaç personele görev verileceği ve bu görevlilerin ne kadar maaş alacaklarını ortaya koyması bakımından önemliydi. Zira bu çizelgeden yola çıkılarak numune çiftliklerinde ne tür görevlerin ifa edildiği konusunda bir fikir edinmek mümkün hale gelmektedir. Diğer yandan, personelin alacağı maaşın miktarı ile ortalama giderlerin hesaplanması mümkündür. Diğer yandan, personel sayısının bilinmesi, söz konusu müesseselerin büyüklüğü ve yürütülen faaliyetlerin niteliği ile ilgili tahminlerde bulunmayı mümkün hale getirmektedir.

Tablo 2: Numune çiftliği memurları

Kaynak: BOA. Y. PRK. MF., 1-31-1,2,3,4, 29 Zilhicce 1300/31 Ekim 1883.

Mâhiyye		[Aded]
4000	Müdür	
3000	Müdür-i sâni zirâat ve terbiye-i hayvânât ve zirâate müte‘allik hesâb mu‘allimi	1
1500	Lisan-ı Türkî mu‘allimi	1
1000	İlm-i hesâb ve hikmet ve kimya ve ilm-i nebâtât mebâdîsi mu‘allimi	1
2000	Gars-ı eşcâr usûlü ve bağçevanlık mu‘allimi	1

¹⁶⁸ BOA. Y. PRK. MF., 1-31-1,2,3,4, 29 Zilhicce 1300/31 Ekim 1883.

1000	Fenn-i baytarî mu'allimi	1
1500	Çiftçi başı	1
300	Yük arabacısı	1
300	Demirci	1
500	Vekîl-i harc	1
300	İşçi başı	1
150	Yamak	1
400	İki hizmetkar	2
200	Ekmekçi	1
500	İki subaşı	2
400	İki bekçi	2
150	Çoban	1
150	Sığır çobanı	1
150	Kapıcı	1
250	Bağçevân	1
17750		23
Guruş		
213200	Bu hâlde senevî lüzûm görünecek meblağ	
154800	Şâkirdân ve hademenin i'âşeleri için	
20000	Şâkirdânın elbisesiyle kömür ve odunları için	
5000	Kağıd ve kalem ve kitablar için	
393000		

Görüldüğü gibi, örnek bir numune çiftliği, tam teşekküllü bir eğitim kurumu olarak öne çıkmaktadır. Denilebilir ki, numune çiftlikleri uygulamalı eğitimlerin yoğun bir şekilde verildiği meslek okulları sınıfına dâhil edilebilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. NUMUNE ÇİFTLİKLERİNİN KURULUŞ NEDENLERİ VE AMAÇLARI

19. yüzyılda Osmanlı tarımını geliştirmek ve tarımsal üretimi arttırmak maksadıyla kuruluşları gündeme gelen numune çiftlikleri ile ulaşılacak önemli amaçlar arasında dönemin önemli bir düşüncesi olan terakki/kalkınma ilk sıralarda gelmiştir. Osmanlı coğrafyasının geneline yayılan numune çiftliklerinin tesis edilmesi sürecinde resmî kurumlar arasında yapılan yazışmalarda ifade edilen çeşitli hususlardan yola çıkılarak numune çiftlikleri ile ulaşılacak istenen hedefler tespit edilebilmektedir. Belgelerin satır aralarında yer verilen görüşler dönemin tarımsal reform programı ile alakalı detaylar barındırmaktadır. Ayamama Çiftliği ile Numune Çiftliği'nin birleştirilmesini ihtiva eden yazışmalara bakıldığında numune çiftliklerinin sağlayacağı faydalar ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir. Hazine-i Hassa'ya gönderilen bir resmi yazıda yer verilen aşağıdaki ifadeler kurulması planlanan numune çiftliği ile sağlanacak faydalar sıralanmıştır;

Ayamama Çiftlik-i Hümayûnu'nun Nümüne Çiftliği ittihâzıyla terakkiyât-ı hâzırâya tevfikân fenn-i nâfi'-i zirâat ve harâsetinin bahşetdiği muhasenât ve menâfi'den istifâde olunması husûsuna akdemce bi'l-istizân irâde-i seniyye-i cenâb-ı cihândârî isâbet-fermâ-yı sünûh buyurulduğu gibi bunun vaz'-ı esâsında bulunmak üzere Ebniye-i Hâssa Anbarı Müdürü Mîr-alay izzetlü Osman Bey'in mahalline i'zâmına geçende müsâ'ade-i seniyye-i hazret-i mülkdârî şâyân buyurulmuş idi.¹⁶⁹

Verilen örnekten de anlaşıldığı gibi numune çiftliklerinin kuruluş süreci Osmanlı tarım reformunun önemli bir unsuru olarak değerlendirilmiş ve dönemin çağdaş bilimsel teknik ve yöntemlerinin Osmanlı tarımına numune çiftlikleri vasıtasıyla girebileceği öngörülmüştür. Benzer şekilde Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde yürütülen tarımsal faaliyetlerin bilimsel bir düzlemde ilerleyebilmesi için de çiftçilerin eğitilmesi meselesi gündeme gelmiştir. 19 Ağustos 1895 tarihli bir belgede Memalik-i Osmani'de gül yağı sanatının yaygınlaştırılması için Hüdavendigâr Ziraat Ameliyat Mektebi ve İzmir Numune Çiftliği'nde gül fidanları yetiştirmek üzere ve Diyarbakır'da gül yağı imalatı talim etmek üzere gönderilecek muallimin maaş ödemeleri için Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâreti'nden bir miktar para talep edilmiştir. Orman ve Maâdin ve Zirâat Nâzırı tarafından Sadaret'e yazılan yazıda Memâlik-i şâhâne'de gül yağı imali sanatının icra edilmesi için imal olunacak gül yağlarının dâhili gümrük vergisinden istisnası ve gülistanların da tıpkı patates mahsulü gibi beş sene müddetle öşürden muaf tutulması

¹⁶⁹ BOA. HH., 74-57-1, 26 Receb 1306/28 Mart 1889.

talep edilmiştir. Gül fidanı yetiştirilmesi için bu sene Dersaadet civarından ve vilayet-i şahaneden fazla sayıda gül fidanı getirilmesi için gerekli çalışmalar başlatılmış olup Hamidabad Sancağı'na mahsus olarak Konya Vilayeti'nden 60 bin adet gül fidanı istenmiş ve Kızanlık'tan gül fidanı celbi gayr-ı mümkün olduğu için ihtiyacı karşılayacak miktarda gül fidanı yetiştirebilmek maksadıyla iklim ve arazileri müsait olan Hüdavendigâr Ziraat Ameliyat Mektebi Çiftliğiyle İzmir'de bulunan Amerika Asma Fidanlığı'nda birer gül fidanlığı tesis edilmesi yoluyla buralarda yetiştirilecek gül fidanlarının ahaliye dağıtılması düşünülmüştür.¹⁷⁰ Belgeden anlaşıldığı gibi Osmanlı çiftçisinin ihtiyaç duyduğu fidanların taşıma yoluyla temin edilmesinin yarattığı güçlüklerle bir çözüm bulmak amacıyla bu fidanların yerinde yetiştirilmesi bir çözüm olarak akla gelen ilk yöntemdir. Denilebilir ki numune çiftliklerinin tohum ve fidan yetiştirme misyonu Osmanlı tarım reformunu önemli bir noktaya taşıyacaktı. Bu işlerin yürütülebilmesi için ayrılan bütçe tablosunda ayrıca Isparta'da yetiştirilen gül yağlarının paketlenmesi için Avrupa'dan son teknoloji ürünü bir imbik ve aynı amaçla kullanılacak şişe ve diğer aletin satın alınması ve getirilmesi için gerekli olan masrafin karşılanması talep edilmiştir. Esasen Osmanlı coğrafyasında bulunan Diyarbakır ve Mardin gibi bölgelerde gül bahçeleri mevcut olmasına karşın bölgedeki ahali, gül yağı imalini bilmedikleri için bunlardan layıkıyla istifade edememektedirler. Bu nedenle Diyarbakır Vilayeti'nden gönderilen resmi yazıda bölgede gül yağı üretiminin geliştirilmesi için gül yağı imaline vakıf bir muallimin iki sene kadar hizmet yapmak üzere vilayete gönderilmesi talep edilmiştir.¹⁷¹

Arnavutluk dâhilinde bulunan Berat Sancağı civarında bulunan Mujake (Mujakiye) nevahisinde Beyofça Çiftliği'nde bir numune tarlasının tesisi ile alakalı yazışmalarda da benzer kaygılarla harekete geçilmesi talebinde bulunulmuştur. Belgede geçen;

Müzakiye nevâhî-i cesîmesi arâzîsinin vüs'atine ve kuvve-i inbâtiyyesinin kemâline mebnî pek geri kamış olan emr-i zirâatin usûl-i cedîde vechile ıslâhını umûm ahâlîye irâe ve ta'lîme ve mahsûlât-ı zirâ'îyyenin tenvî' ve teksîrine hizmet etmek üzere nevâhî-i mezkûre vasatında her hafta pazar kurulmak hasebiyle umûm ahâlînin gözü önünde bulunan Biyokşa Çiftliği'nde Vilâyet zirâat müfettişinin intihâb eylediği mahalde bir nümûne tarlasının sûret-i te'sîsi

¹⁷⁰ BOA. ŞD., 520-46-1-1,2, 27 Safer 1313/19 Ağustos 1895.

¹⁷¹ BOA. ŞD., 520-46-1-1,2, 27 Safer 1313/19 Ağustos 1895.

Şeklindeki ifadelerden anlaşıldığı gibi bölgedeki çiftçilerin modern tarım teknikleriyle tanışması amaçlanmıştır.¹⁷²

Zor Sancağı'nda bir nûme çiftliği kurulmasına ilişkin mutasarrıflığa yazılan bir yazıda kullanılan dil Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde söz konusu çiftliklerin kuruluş sürecinin temel gerekçesini oluşturan hususlara yer verilmiştir;

Terakkiyât-ı zirâ'îyye ve zirâat-ı cedîdenin ameliyât ile ahâlîye irâesi ve nebâtât-ı mevrû'anın ıslâhı çâreleriyle uğraşılma ve hâricden idhâl olunup iklim-i mahallîye muvâfık geleceği tahakkuk eden nebâtât-ı müfîdenin ta'mîm-i zirâatine çalışılması için lâzım olan bir mahallin tedârûkiyle tecrübe ve nûmûne çiftliği ihdâsına Meclis-i Umûmî-i Livâca karâr verilmiş ve muhassasât-ı lâzimesi dahi tasdîk kılınmış idi

Şeklindeki ifadelerden de anlaşılabildiği gibi modernleşme çağında Osmanlı tarım reformunun dayandığı esaslar imparatorluk genelinde standart bir algı yaratmıştır.¹⁷³

Erzurum Valisi Mehmed Emin imzasıyla Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne yollanan ve Erzurum'da bir numune çiftliği kurularak bölgedeki tarımsal faaliyetlerin desteklenmesini içeren yazının ilk başlarında kullanılan ifadeler, modernleşmekte olan bir imparatorluğun yönetici elitlerinin tarıma bakışını yansıtan önemli bir örnektir:

Nâzır beyefendi hazretleri

Ma'lûm-ı âlînidir ki yirminci asır eski devirlerin fütûhât zafernâmelerine nihâyet vererek her memleketin yeni târihine yeni bir kahramanlık devri açmış ve dehâ-yı beşere başka bir mübâreze meydanı ve şeref ufku göstererek insâniyetin mukadderâtını hilkat ve hayâtın hikmetine muvâfık bir şekle sokmak sûretiyle bir inkılâb-ı ictimâ'î ve medenî vücûda getirmiştir. Bugün arzın her bucağında milletlerin hâkimiyetleri adaleleri kemikleşmiş pazuların pençeleri içinde insan kanları bulaşık kılıç ve kalkanlara değil hüner ve ma'rifetlerle bezenmiş ellerin parmakları arasında alın terleriyle ıslak çekiç ve sabanlara dayanmaktadır. Zayıfları ezilmeğe mahkûmeden kânûn-ı meş'ûm artık bu inkılâb-ı güzîne ehemmiyet vermeyerek avâmîl-i ilmiyye ve sinâiyye ile kuvâ-yı iktisâdiyye ve medeniyyeye hürmet etmeyen ve hükm-i zamâne baş eğmeyerek istikbâle doğru emin ve sağlam terakkî adımlarıyla yürümeyen âciz ve sefiller için pek bî-emândır. Hâl böyle iken biz Osmanlılar umûmun hak ve menfaatlerinden, fikir ve heyecanlarından kuvvet almak cihetiyle her millete ebedî bir istikbâl va'd eden bu inkılâbın ve haritalara, târihlere, hürriyetlere, istiklâllere hâkim bulunmak hasebiyle her kavim için havf ve endişeye sezâ olmak lâzım gelen bu kânûnun dehşetini takdîr edemeyerek bi'l-cümle ihtiyâcat-ı millîye ve şahsiyyemiz için Avrupa'nın esâret-i iktisâdiyyesi altına düşmüş ve her zaman her bir ırkının zekâ-yı sinâat ve medeniyetine menba'-i ilhâm ve sermâye-i inkişâf olmuş ve ihtiyâc-ı râhat ve necâtını te'mîn eylemiş olan zengin bir toprağın üzerinde bizim bugün işgâl ettiğimiz mevki '-i hakîr pek yazık ki açlıktan ölmek zarûretiyle işgal eylemekte bulunduğumuz sefil bir çiftçiliktir.¹⁷⁴

Numune çiftliklerinin lüzumu hakkında Fransızca yayınlanan tarih ve yayın yeri bilgisi eksik bir makalede yer verilen düşüncelerin dönemin Osmanlı karar alıcı otoritelerini etkilediği anlaşılmaktadır. Yıldız Perakende Kataloğu'nda bulunan bu makalenin yayınlanma tarihi

¹⁷² BOA. ŞD., 529-45-1-1,2, 4 Zi'l-ka'de 1318/23 Şubat 1901.

¹⁷³ BOA. DH. İ. UM., 11-5-9-26-9-1,2, 12 Safer 1335/8 Aralık 1916.

¹⁷⁴ BOA. DH. İD., 99-32-33-1, 30 Teşrin-i sani 1327/13 Aralık 1911.

belirtilmemiş olsa da ortaya atılan düşünceler dönemin küresel yönelimleri hakkında bir fikir vermektedir. Osmanlı Devleti'nin de Avrupa ölçeğinde yaşanan bilimsel devrimin dışında kalmadığı düşünüldüğünde söz konusu yazının Osmanlı devlet adamlarını etkilemesi normal bir durum olarak karşılanmalıdır. *Memâlik-i mahrûse-i hazret-i pâdişâhîde Nümûne Çiftlikleri ihdâsının lüzûm ve ehemmiyetine dâir bazı erbâb-ı fen ve ma'lûmât tarafından kaleme alınan Fransızca makâlenin tercemesidir* başlığıyla ilgili otoritelere bildirilen yazıdaki temel düşünce, tarımsal modernleşmenin medeniyet yolunda ilerlemenin önemli şartlarından biri olduğudur. İnsanoğlunun zaruri ihtiyaçlarından sanayide muhtaç olunan hammaddeye kadar birçok konuda ihtiyaç duyulan doğal ürünlerin ziraat yoluyla elde edilebileceği ifade edilerek tarımsal üretim insan hayatı için olmazsa olmaz bir sektör şeklinde tasvir edilmiştir.¹⁷⁵ Yazının ana düşüncesine bakıldığında dikkat çeken yönlerinden biri de tarımsal faaliyetlerin felsefî ve uhrevî bir bakışla olumlanmasıdır;

Zirâatin âdât ve ahlâk-ı beşeriyye üzerine icrâ eylemekde olduğu te'sîrât-ı ma'neviyye dahi başkaca mühimdir. Dâimâ harâsetle meşgul olan kimseler yed-i kudret-i ilâhiyyenin tabiata bahş ve i'tâ eylemiş olduğu hasâis-i i'câzkârîyi temâşâyâ pek çok kereler ihtilâs-ı fırsat edebildikleri cihetle bu kuvve-i kâdirenin ulviyeti yanında kendi acz ve ihtikârlarını gereği gibi hissederek her husûsda mahviyet ve hilm ve tevâzû' cihetine meyyâl bulunurlar. Ve tabiâtin arz eylediği misâl-i ef'âle imtisâlen sa'y ve amele râğbet ve muhabbet ederler. Hele tarakki-i zirâat ve harâsetden memâlik-i mahrûse-i şâhânece me'mûl ve muntazar olan te'sîrât-ı ma'neviyyenin ehemmiyeti derece-i nihâyededir. Çonka dâire-i zirâatin tevessü'ü vatan-ı azîz-i müstereklerinin süruruyla mesrûr ve elem ve kederiyle müte'ellim ve'l-hâsıl nîk ve bed kaffe-i ahvâlinden hâh-ı nâ-hâh hisse-yâb-ı nef' ve te'essür olan bunca akvâm-ı muhtelif-i Osmaniyyeyi âdetâ bir uhuvvet-i vataniyye dâiresi içine alarak beyinlerinde zâten mevcûd olan revâbit-ı kuvve-i meveddet ve muhabbeti bir kat daha te'kîd ve teşyid etmiş olacağı âşikârdır.

Osmanlı Devleti'nde geleneksel yaşam ve alışkanlıkların modernite ile tanıştığı Tanzimat Dönemi'nde tarımsal reformların alt yapısının manevî değerler doldurulması dönemin genel karakteri ile uyum arz etmektedir. Tarımsal faaliyetlerin servet-i umumiyyenin en başta gelen kaynağı olarak resmedildiği yazıda çiftçilerin sadece geleneksel yöntemlere takılıp modern usullere direnç gösterdiklerine ilişkin suçlamaların yersiz olduğu ifade edilerek çiftçilerin ahval ve efkârına vakıf olmayan birtakım çevrelerin bu haksız suçlamaları yaptıklarının altı çizilmiştir. Hâlbuki bu suçlamaların dayandığı bir esas olan ve çiftçilere yeni usulleri öğretmenin boşa zaman harcamak anlamına geleceği iddiası gerçeklikten uzak bir görüştür. *Hâlbuki zürrâ' hakkında bu i'tikâd bir sû-i zandan ibâretdir. Erbâb-ı zirâatin usûl-i felahat ve harâsetce ıslâhât-ı hakîkiyyeye ve bu ıslâhâtı kuvveden fi'le çıkarabilecek olan ulûm ve fûnûna râğbet-i tâmmeleri vardır.*¹⁷⁶ Dolayısıyla çiftçilerin eğitilmesi için

¹⁷⁵ BOA. Y. PRK. OMZ., 1-25- (1,2,3,4,5,6,7,8), 29 Zilhicce 1305/6 Eylül 1888.

¹⁷⁶ BOA. Y. PRK. OMZ., 1-25- (1,2,3,4,5,6,7,8), 29 Zilhicce 1305/6 Eylül 1888.

atılacak olan adımlar zaruri ve sonuç verecek adımlar olarak görülmüştür. Sonuç ne olursa olsun Osmanlı Devleti'nde tarımsal faaliyetlerin geliştirilmesi için gerekli olan her türlü vasıta ve tedbir, her türlü hayvanat-ı ehliye yetiştirmek ve ziraat makineleri üretmenin en etkili ve verimli yolunun eğitim ve bilimsel tecrübenin yaygınlaştırılması için numune çiftliklerinin ihdas edilmesi gerekmektedir.¹⁷⁷ Avrupa ile Amerika'nın bazı memleketlerinde ziraatın gelişmişlik seviyesi ancak bir asırdan beri başlamış olan çalışmaların semeresi olup başlıca numune çiftlikleri sayesinde vücuda gelmiş ve günden güne daha ileri seviyelere taşınmaktadır.

Yazıya göre Amerika ve diğer Avrupa ülkelerinde kalkınmanın kaynağı her ne kadar endüstriyel kaynaklı görünse de esasında tarımsal verimlilik ve üretim ile alakalı olduğu ortadadır. Çünkü sanayi alanında görülen gelişmeler de hakikatte zirai üretim neticesinde elde edilen hammaddeler sayesinde husule gelmektedir. Bir memlekette numune çiftlikleri ile sağlanacak terakki neticesinde elde edilebilecek maddi servet için ilk verilebilecek örnek ülke İngiltere olacaktır. İngiltere'nin 31 milyon hektar arazisi olup 11 dönümden ibaret olan hektar başına ortalama bir hesapla 165 frank harcanıp bu araziden yıllık beş milyar frank yani 200 milyon Osmanlı lirası gelir elde edilmektedir.

İşbu hesâba göre dokuz milyonu Avrupa ve seksen milyonu Asya ve Afrika kıt'alarında olmak üzere doksan milyon hektardan ibâret ve binâberin nefsi-i İngiltere memâlikinde üç kat vâsi' demek olan memâlik-i şâhânedan senevî altı yüz milyon Osmanlı Lirası kıymetinden mahsûlât hâsıl olabileceği ve bunun a 'şârı altmış milyon Osmanlı Lirası tutacağı ve İngiltere'de ahâlînin infâk ve i 'âşesi için adam başına bir hektar toprak i 'tibâr olunmasına nazaran memâlik-i mahrûsenin bugünkü günde ahâlîsinin mikdar-ı nüfûsu yirmi beş milyondan ibâret olduğu halde terakki-i zirâat sâyesinde doksan milyon nüfûsu idâreye kâfi olacağı bedîhî ve âşikârdır.¹⁷⁸

Yapılan hesaplama gerçekten de Osmanlı bütçe kalemleri arasında ziraatı önemli bir konuma getiriyordu. Bu durumun da darlık yaşanan Osmanlı maliyesinde bir çıkış yolu ya da bir ferahlama yaratacağını tahmin etmek zor olmasa gerektir. Ancak İngiltere'nin bu seviyeye erişebilmek adına kurduğu numune çiftlikleri yoluyla tarımsal faaliyetleri modern ve bilimsel bir alt yapıya kavuşturmak suretiyle hareket etmesi ile alakalı bir durumdu. İngiltere'de zirai faaliyetlerin gayet musanna ve mükemmel hayvanat ile ürün yetiştirmek hususunda umûmen usul ve yöntemlerin bilimsel metotlara dayanması neticesinde söz konusu terakkinin ortaya çıktığının altı çizilmiştir. Osmanlı Devleti'nin

¹⁷⁷ BOA. Y. PRK. OMZ., 1-25- (1,2,3,4,5,6,7,8), 29 Zilhicce 1305/6 Eylül 1888.

¹⁷⁸ BOA. Y. PRK. OMZ., 1-25- (1,2,3,4,5,6,7,8), 29 Zilhicce 1305/6 Eylül 1888.

de bu örnekten yola çıkarak gerekli tedbirleri alması ve bu bilimsellik cereyanına eklemlenmesi zaruri olarak görülmüştür. İngiltere'ye benzer şekilde Prusya'da da Büyük Frederich'in 1763 senesinden 1783'e kadar 20 yıllık sürede ziraatın geliştirilmesi için takriben yedi milyon Osmanlı lirası harcadığına yer verilen yazıda şimdiki halde Prusya Devleti'nin bütçesinde masârıf-ı umûmiyyenin yüzde yirmisinin zirâate mahsus olduğu belirtilerek Prusya memalikinde çeşitli derecelerde bin civarında ziraat mektebi ve numune çiftliği ile halkı ziraat yoluna teşvik etmek üzere bir o kadar da ziraat şirketlerinin olduğuna yer verilmiştir.¹⁷⁹ Bu örneklerden yola çıkılarak Osmanlı Devleti'nde ziraatın genel durumuyla ilgili çıkarımlar yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde tarım alanında bir istatistik idaresinin bulunmayışı ziraatın gelişmesinin önündeki önemli engellerden biri olarak ifade edilmiştir. Böyle bir istatistik idaresi mevcut olmuş olsaydı gelişmiş memleketlere nispetle Osmanlı vilayetlerinin de bu hususta pek geride kaldıklarının ortaya çıkacağı görüşünün öne sürüldüğü yazıda en azından bu yolla ihtiyaç duyulan alanlardaki eksikliklerin tespit edilerek hazret-i pâdişâhîde bu duruma bir çare düşünülebileceği savunulmuştur.¹⁸⁰ Ardından Osmanlı tarımsal üretiminin mevcut durumu hakkında genel yorumlamaların yapıldığı bölümde de kısa bir envanter çıkarılmıştır;

İmkân müsâ'id olduğu mertebe destrest olabildiğimiz ma'lûmâta nazaran zirâatimiz mûcib-i memnûniyet olabilecek bir halde değildir. Çünkü hubûbât ve ale'l-umûm mahsûlâtımızın kalletinden sarf-ı nazar nefâseti dahi derece-i matlûbede görünmemekdedir. Eğer memleketin servet-i tabîyye ve kuvâ-yı ma'nevîyesine bî-hakkın güvenmeseydik ve'l-hâsıl istikbâlimize her vechile emniyetimiz olmasaydı şu hâli âtimizce bir nazar-ı telâş ve endîşe ile görür idik. Hamd olsun ki sâye-i hümayûn-ı cenâb-ı mülûkânede bu husûsuda dahi ümidimiz kavî ve emniyetimiz nâ-mütenâhîdir. Ânîfen dahi beyân olunduğu vechile memâlik-i şâhânenin vüs'ati doksan milyon hektardan ibâret olup bu mikdâr arâzînin yirmi milyonu hubûbâta hasr olunduğu takdîrde kuvve-i inbâtîyye ve ahvâl-i iklimiyyede memâlik-i mahrûse ile derece-i mütesâviyede bulunan Fransa'da hektar başına birbiri üzerine on dört hekto litre mahsûl husûle gelmekde olmasına nazaran memâlik-i Devlet-i Aliyye'de iki yüz seksen milyon hektolitre yani sekiz yüz kırk milyon keyl mahsûl alınabileceği ve bu mahsûlün sikke-i hâlise olarak kilesi yirmişer guruşdan bir milyar altı yüz seksen milyon guruş tutacağı ve şimdiki halde yalnız altı milyondan ibâret olan bedel-i a'sârın bu takdîrce on altı milyon liraya bâliğ olacağı inde'l-hesâb tebeyyün etmektedir.¹⁸¹

Yazının içeriğinden anlaşıldığına göre hayvancılık konusunda da Osmanlı Devleti'nin Avrupalı çağdaşlarından oldukça geri bir konumda bulunmaktadır. Şöyle ki Fransa'da çobanlara ayrılmış bulunan 10 milyon hektar genişliğinde arazi olup bu mera alanlarında besilenmiş olarak senelik 50 milyon koyun ile buna mukabil 15 milyon sığır yani toplamda 60 milyon canlı hayvan yetiştirilmektedir. Buna karşılık memâlik-i mahrûsede

¹⁷⁹ BOA. Y. PRK. OMZ., 1-25- (1,2,3,4,5,6,7,8), 29 Zilhicce 1305/6 Eylül 1888.

¹⁸⁰ BOA. Y. PRK. OMZ., 1-25- (1,2,3,4,5,6,7,8), 29 Zilhicce 1305/6 Eylül 1888.

¹⁸¹ BOA. Y. PRK. OMZ., 1-25- (1,2,3,4,5,6,7,8), 29 Zilhicce 1305/6 Eylül 1888.

bulunan canlı hayvan sayısı altı milyona baliğ olmaktadır. Hâlbuki Osmanlı coğrafyasının zirâate uygun fevkalade geniş topraklarında fenn-i ziraatın talim edilmesi sayesinde geniş ve güzel meralar elde edilebileceği ve buralarda çok sayıda hayvan yetiştirilebileceği ileri sürülmüştür. Süt üretiminde de böyle bir çalışmanın oldukça önemli faydalar doğurabileceği ifade edilmiştir. Zira Osmanlı Devleti'nde süt üretiminde ciddi bir zafiyet yaşandığı da bilinmektedir.

Memâlik-i şâhânede en südlü inekler senevî bin kıyyeden ziyâde süd vermediği halde Flemenk'de inekler seenevî beş bin kıyye süd vermekdedirler. Memâlik-i şâhânenin ekser cihetleri i 'tidâl-i âb u hava ve kuvve-i inbâtiyyede Flemenk'den aşağı olmayıp belki bu memlekete fâik ve müreccah olmasına nazaran şu netîce-i mergûbenin burada dahi imkân-ı husûlû mertebe-i bedâhetdedir. İngiltere'de südü bol ve eti çok a'lâ cinsden hayvânât yetiştirilmektedir.

Görüldüğü gibi ziraatın bilimsel usullerle talim edilmesi sayesinde süt üretimindeki bu eksikliğin giderilebileceği aşîkârdır.¹⁸² Fransa'da olduğu gibi İngiltere'de de Durham bölgesinin süt üretiminde ilk sıralarda geldiği belirtilmektedir. Durham'da bir çiftçi selhâneden satın aldığı adi cins bir inekten fenn-i ziraat sayesinde 20 sene zarfında mükemmel bir cins inek yetiştirebilmiştir. Koyun cinslerine gelince de Osmanlı Devleti'nde benzer bir zafiyetten bahsedilebilir. Memâlik-i şâhânede 3-4 cins koyun olup bunları hakkıyla beslemek ve yeni cinsler elde etmek için aynı şekilde fenn-i ziraate vakıf çiftçilerin yetiştirilmesine bağlı olduğu ifade edilmiştir.¹⁸³

Osmanlı Devleti'nde tarım reformunun oldukça geniş bir fayda sağlayacağını altı çizildiği yazıda reformların askeri alanlarda da önemli faydalar doğurabileceğine değinilmiştir. Ordu için at gibi binek hayvanların yetiştirilebilmesi için tavla ve ahır kurulması numune çiftliklerinin tesis edilmesiyle gündeme gelebileceği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, Osmanlı coğrafyasında ekimi bir türlü yaygınlaştırılamayan ya da istenen verimin sağlanamadığı patates, pirinç, susam, şeker kamışı, pancar, keten, haşhaş ve pamuk gibi ürünler için bilimsel metotlarla örnek tarlaların açılması gerektiğine değinilmiştir. Ayrıca Yemen ve Bağdat vilayetlerinde geniş alanlarda tarımsal üretimin

¹⁸² BOA. Y. PRK. OMZ., 1-25- (1,2,3,4,5,6,7,8), 29 Zilhicce 1305/6 Eylül 1888.

¹⁸³ BOA. Y. PRK. OMZ., 1-25- (1,2,3,4,5,6,7,8), 29 Zilhicce 1305/6 Eylül 1888.

devam etmesine rağmen ürünlerin nakliyesinde yaşanan sorunların yeni yollar ve köprülerin inşasıyla aşılabileceği belirtilmiştir.¹⁸⁴

Tarım reformlarının fayda sağlayacağı bir diğer sektörün de endüstri olduğu şu ifadelerle belirtilmiştir;

Memâlik-i mahrûse ahâlisinin ahsen ve ehven sûretde ma 'mûlât-ı sînâiyye vücûda getirmekde olan Avrupa erbâb-ı sanâyiine buş şeylerde dahi şimdilik rekâbet edemeyeceği vârestî- külf-i îzâh olup fakat arâzîmizin leh'l-hamd derece-i nihâyede olan feyz ve bereketi ve şimdiye değin el sürülmeyip hâlâ bâkir ve makfûl bir hâled demek olan hazâin-i serveti ve müstemil olduğu bunca ekâlîm-i muhtelifenin vücûda getirdiği mahsûlât-ı mütenevvi 'asî sâyesinde hiref ve sanâyiin muhtâc olduğu mevâdd-ı asliyyeyi istihsâl husûsunda tabiatın en ziyâde imtiyâz ve müsâ'adâtına mazhar olan memâlik ile rekâbet edebileceği bedîdâr olup binâberîn bir taraftan hiref ve sanâyiin dahi istikmâl-i esbâb-ı terakkisinde tecvîz-i kusûr olunmamakla beraber bunların esâsı ve mâ bihi'l-bekâsı demek olan mevâdd-ı asliyyenin ber-vech-i matlûb vücûda getirilmesi husûsuna bezl-i mechûd edilmek ehemmi ü elzemdir.

Sanayinin çeşitli alanlarında kullanılmak üzere tarımsal hammaddenin üretilmesinde verimliliğin artırılması da numune çiftlikleri sayesinde mümkün olacaktır. Ayrıca ziraatın geliştirilmesi sonucunda elde dilecek maddi refah ülkenin zenginleşmesine de katkıda bulunacaktır. Osmanlı Devleti'nde ziraatın bu şekilde ilerleyebilmesi için Avrupa milletlerin izlediği yolun tercih edilmesi gerekmektedir. Mevzu bahis olan numune çiftliklerinin Fransa'da önemli örnekleri bulunmaktadır. İmparator 3. Napolyon ziraatı teşvik etmek için memleketin muhtelif yerlerinde geniş araziler satın alarak bu arazilerde numune çiftlikleri kurmuş idarelerini de alanında ehil uzmanlara bırakmıştır. Fransa'da numune çiftliklerini yöneten kadro, arazinin durumu ve iklim şartlarını dikkate alarak gerekli olan makine, alet ve vasıtalar satın alarak buralarda bilimsel metotlarla tarımsal faaliyetler yürütmüşlerdir. Örneğin 3. Napolyon döneminde *Campagne* bölgesinde daha önceleri çoraklığıyla bilinen arazide sekiz numune çiftliği kurulmuş ve bu çiftlikler sayesinde beş sene içinde iki bin hektar arazi ekilmiş ve 80 bin franktan fazla mahsulat elde edilmiştir.¹⁸⁵ Söz konusu eyaletin ahalisi de senede 40 bin frank kar edildiğini öğrenince bölgeden arazi satın almak için yarışmış, bu durum da eyaletin gelirlerinde müthiş bir artış getirmiştir. Şu hâlde memalik-i mahruse-i şahanede bu yolla numune çiftlikleri kurulup terkedilmiş arazilerin ihya edilmesinin elzem olduğu aşîkârdır. Yazının geneli ile ilgili kısa bir değerlendirme yapılacak olursa ilk değinilmesi gereken husus Osmanlı Devleti'nde mevcut tarımsal üretimin Avrupalı devletler ile kıyas yoluna

¹⁸⁴ BOA. Y. PRK. OMZ., 1-25- (1,2,3,4,5,6,7,8), 29 Zilhicce 1305/6 Eylül 1888.

¹⁸⁵ BOA. Y. PRK. OMZ., 1-25- (1,2,3,4,5,6,7,8), 29 Zilhicce 1305/6 Eylül 1888.

gidilmiş olmasıdır. Fransa ve İngiltere örneklerinden yola çıkılarak Osmanlı Devleti'nde de numune çiftliklerinin kurulması tarımsal gelişme ve devletin topyekûn kalkınması için bir çözüm yolu olarak resmedilmiştir. Daha açık bir ifadeyle geleneksel usul ve yöntemleri yaygın bir şekilde kullanan Osmanlı çiftçisinin bilimsel metot ve uygulamalarla tanışması Osmanlı devlet ricalinin Tanzimat döneminde üzerinde hassasiyetle durduğu bir konu olmuştur. Geniş bir coğrafyaya yayılan ve elverişli iklim koşullarının hâkim olduğu Osmanlı Devleti'nde tarımsal verimliliğin yalnızca yaşamsal önemdeki ürünlerin bollaşmasını sağlamayacağı, aynı zamanda sanayiden maliyeye oldukça geniş bir alandaki kalkınmayı sağlayacağı yazıda birçok değinilen bir husus olmuştur.

3.1.1. Kurulan Numune Çiftlikleri ve Numune Tarlaları

3.1.1.1. Dersaadet Numune Çiftliği

İstanbul'da bir numune çiftliğinin kurulmasının gündeme gelmesi, Osmanlı Devleti'nde Amerika ve Avustralya hububatının yaygın bir şekilde tercih edilmesine bağlı olarak ürünlerin fiyatlarının düşmesi ve öşür gelirlerinin azalması ile ilişkilendirilebilir. Ticaret Nezareti'ne yazılan bir tezkerede yer verilen;

Beyâna hâcet olmadığı üzere memâlik-i ecnebiyyenin ve ale'l-husûs Amerika'nın rekâbetine mebnî memâlik-i mahrûsede zehâyir fiâtı gitdikçe tedennî ve emvâl-i devletin kısm-ı a'zamı olan vâridât-ı öşriyye dahi o nisbetde tenezzül eylemekde olmağla bu hâle mukâvemetin çâresini olsa olsa tohumların ıslâhında ve usûl-i zirâatin ta'mîminde aramak lâzım geleceğine

Şeklindeki ifadelerden anlaşıldığı gibi yerli ürünlerin rekabet gücünün artırılması numune çiftliklerinde yapılacak tohum ıslahı gibi işler sayesinde mümkün olacaktı. İstanbul'da kurulması gündemde olan Ziraat Mektebi Müdürü Amasyan Efendi aynı zamanda bir numune çiftliği de kurulmasıyla görevlendirilmiştir.¹⁸⁶

Memâlik-i Şâhâne'de zehâir fiyatlarının gittikçe azalmaya başlamasının her ne kadar Amerika ve Avustralya'nın rekabetinden kaynaklandığı dile getirilip bu durumun da ziraat mektepleri ve numune çiftlikleriyle aşılabileceği söylene de bu olumsuzluğu besleyen ikinci bir unsur da yolların durumuydu. Yük taşıtlarının yetersizliği ve yolların düzensizliğinden dolayı yerli mahsulatın taşımacılığı oldukça pahalıya mal olduğu için ecnebi memleketlerden gelen ürünlerde olduğu gibi yerli ürünlerin ucuza satılamaması

¹⁸⁶ BOA. A. MKT. MHM., 487-33-1-1,2, 21 Cemazeyilahir 1302/7 Nisan 1885.

maliyenin gelirlerini azaltan bir etki yaratıyordu. Devletin vergi gelirlerini azaltan bu hususun aşılması için de gerekli önlemlerin alınması gerektiği belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nde usul-i ziraatın Avrupa'da olduğu gibi mükemmelen ıslah edilmiş olsa yıllık mahsulatın da şimdikinden birkaç misli fazla olacağı ifade edilmiştir. Ancak buna rağmen şoseler ve demiryollarının inşa edilmeden ve iç gümrükler ilga olunmadıkça ve ithalata ek vergiler getirilmedikçe yabancı ürünler ile rekabet edilemeyeceği ifade edilmiştir.¹⁸⁷ Bu değerlendirmeler yapıldıktan sonra Osmanlı ricalinin bazı vilayetlerde bu alanda gerekli çalışmaları başlattığına yer verilmiştir. Buna göre bazı vilayetlerde afyon, kolza, pamuk ve Havana tütünü gibi değerli ürünlerin ekiminin yaygınlaştırılması ve hayvan cinslerinin ıslahı için müfettiş ve uzman kadrolarının hummalı bir çalışma başlatmışlardır. Dersaadet'e gelince de kurulma süreci devam eden ziraat mektebi için kış aylarının geçmesinden sonra inşaat faaliyetlerinin hızlandırılacağı ve mektebe bağlı bir numune çiftliğinin tesis edilmesi için 20 bin lira tutarındaki meblağın tahsis edilmesinde bir sıkıntı baş göstermiştir. Bu nedenle Dersaadet'te bir numune çiftliği kurulması için başka yollar aranmıştır. Bu çözüm yollarından biri, Halkalı Çiftliği'nin numune çiftliğine dönüştürülmesiydi. Bu nedenle Edirne Müfettişi Cemal Bey, memur olarak tayin edilmiş ve ileride mektep müdürlüğü vazifesini dahi icra etmek üzere maaşının Mekteb-i Ziraat tahsisatından alması için düzenleme yapılması teklif edilmiştir. Ancak Ziraat Mekteb-i Müdürü Amasyan Efendi'nin hastalığının uzun sürmesinden dolayı numune çiftliğinin tesis edilmesi de akamete uğramıştır.¹⁸⁸ Bunun üzerine Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn tarafından hazırlanan zabıtnamede Amasyan Efendi'nin ziraat mektebi bünyesinde kurulması planlanan numune çiftliği için almış olduğu 300 bin kuruş mablağın ne kadarının kullanıldığı ve numune çiftliğinin akıbeti ile ilgili Ticaret Nezareti ile bir yazışma yapılmıştır. Ticaret Nezareti ise vermiş olduğu cevapta Osmanlı Devleti'nde tarımın geliştirilmesi ve yabancı ürünlerle rekabet gücünün yükseltilmesi için tarımı ıslah çabalarında ziraat mektebi ve numune çiftliğinin önemli bir rolünün olduğu belirtildikten sonra dersaadetteki yatırım için ayrılan orman gelirlerinin mal sandıklarına aktarıldığı, maden gelirlerinin ise maaşların ödenmesine ayrıldığı vurgulanmıştır. Dolayısıyla İstanbul'da bir numune çiftliği kurulması hususu ilk başlarda bütçe engeline

¹⁸⁷ BOA. A. MKT. MHM., 487-33-1-1,2, 21 Cemazeyilahir 1302/7 Nisan 1885.

¹⁸⁸ BOA. A. MKT. MHM., 487-33-1-1,2, 21 Cemazeyilahir 1302/7 Nisan 1885.

takılmıştır.¹⁸⁹ Ancak on yıl kadar süre geçtikten sonra Halkalı Ziraat Mektebi'ne merbut bir numune çiftliğinin faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır. Numune çiftliklerinin kuruluş sürecini takip edebildiğimiz Osmanlı bürokratik yazışmaları olabildiğince parçalı ve bütünlükten uzak olmaları konuyu toparlamak açısından belirgin bir güçlük yaratmaktadır. Bu husus, Halkalı Numune Çiftliği'nin kesin kuruluş tarihi için de geçerli olmuştur. 1312 yılına ait bir belgede Halkalı Ziraat Mektebi'ne merbut numune çiftliğinde bir orman fidanlığı yetiştirmek ve ebniyesinde bazı noksanların ikmali için bütçe tahsisinde bulunulmuştur. Orman ve Maadin Ziraat Nezareti ile yapılan yazışma neticesinde şu ifadelerle yer verilmiştir;

*... çiftliğin hâl-i hâzırı şu maksadın husûlünü te'mîne kâfi olmayıp orada mevcûd hayvânât-ı bakariyye hem pek mahdûd ve hem de mahsûlleri gâyet az olmağla beraber koyun dahi aslâ olmadığından ve henüz bir eşcâr-ı müsmire bağçesi ve oraya nakl olunan mülgâ Orman Mektebi talebesine orman yetiştirilmek usûlü fi'len gösterilebilmek için bir orman fidanlığı mefkûd ve ebniyece de ba'zı nevâkısı meşhûd idiğünden gerek şu noksânların ikmâli ve gerek çiftliğin arâzî-i vâsi'asında kâide-i kadîme-i zirâatin tedricen usûl-i cedîdeye tahvîli mütehattim ve hayvânâtın mûcib-i istifâde bir hâl ve dereceye isâli İsviçre'nin Bombardıye ve Kırım ve Haleb ve Rumili cinslerinden dörder inek ve İsviçre ve Rumili cinslerinden birer boğa ve süddaven (?) ve merinos cinslerinden onar damızlık koyun ve koç celb ve mübâyâ 'asına ve eşcâr-ı müsmire bağçesi vücûda getirilmesi dahi envâ '-ı eşcâr-ı müsmire ve orman fidanlığı te'sîsi...*¹⁹⁰

Ziraat Heyet-i Fenniyesi tarafından hazırlanan raporda yer alan bilgilere göre, mevcut haliyle ihtiyaca cevap vermekten uzak olan Halkalı Ziraat Mektebi Numune Çiftliği'nin eksiklerinin giderilmesi hususu nezarete sevk edilmiş ve belgenin devamına bakıldığında ihtiyaç duyulan tahsisat temin edilmiştir.

3.1.1.2. Gelibolu Sancağı Numune Çiftliği

Numune çiftliklerinin ülke sathında yaygınlaştırılması sürecinde yapılan bütün planlamaların hayata geçirilebildiğini söylemek mümkün değildir. Osmanlı Devleti'nin taşrasında zaman zaman numune çiftliklerinin kurulması halktan gelen isteklerle gündeme gelmiştir. Gelibolu Sancağı İdare Meclisi üyelerinin imzalarıyla vilayet merkezine gönderilen bir yazıda sancak dâhilinde bulunan Mekteb-i Mülkiye idadisinden gereken verim alınamadığı gerekçesiyle okulun bir numune çiftliğine dönüştürülmesi teklifi yer almıştır. Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'ye şakird yetiştirmek maksadıyla kurulan mezkûr okulun umumiyetle çiftçilikle geçinen bölge ahalisinin gereksinimlerine uygun bir okul olmadığı ileri sürülmüştür. Buna göre, bölge ahalisinin söz konusu okuldan

¹⁸⁹ BOA. A. MKT. MHM., 487-33-1-1,2, 4 Receb 1302/19 Nisan 1885.

¹⁹⁰ BOA. ŞD., 518-37-1-1,2, 27 Cemaziyülahır 1312/26 Aralık 1894.

hakkıyla istifade edemediği için ve bu okul için yıllık 90 bin kuruşu aşan bir ödeneğin de bu şekilde heba edildiği savunulmuştur. Sözü edilen mektebin lağvedilmesi ve bu okul için ayrılan bütçenin bir numune çiftliği kurulması için harcanması her şeyden önce bölge ahalisinin çocuklarına yeni usul ziraat talimi yapılması neticesinde livanın varidatının ve nihai olarak da devletin de gelirlerinin yükseltilmesi mümkün hale gelecektir.¹⁹¹

Gelibolu Livası Meclis-i İdaresi'nce hazırlanan ve Edirne Vilayeti'ne yollanan mazbata Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn'da görüşülmüştür. Meclis-i Mahsus'a bildirilen görüşe göre her ne kadar bölgede bir numune çiftliği tesis edilmesi zarureti açık olmasına rağmen mekteb-i idadinin lağvedilmesi suretiyle numune çiftliği kurulması görüşü uygun bulunmamıştır. Bu halde bir numune çiftliğinin tesisi için başka bir mahal bulunması ve inşası için de gerekli girişimlerin başlatılması vilayet merkezine bildirilmiştir.¹⁹²

Yazışmaların devamı takip edildiğinde Edirne Vilayet tarafından Sadaret makamına yollanan yazıda da Gelibolu Livası idare meclisinin hazırlamış olduğu mazbata takdim edilip söz konusu teklif dile getirilmiştir. Ancak merkezi idarenin konuya bakışı farklı bir temelde olduğu için Gelibolu'da bir numune çiftliğinin kurulması isteği hayata geçirilememiştir. Anacak söz konusu yazışmaların döneme dair anlattıkları oldukça ilgi çekicidir. Her şeyden önce Osmanlı modernleşme döneminin en önemli bileşenlerinden biri olan zirai modernizasyon programının Osmanlı taşrasında da halk tarafından benimsenen bir hedef olduğu ilk göze çarpan hususların başında gelmektedir. Diğer yandan, Osmanlı siyasi elitleri, tarımdaki modernleşmenin lokomotif olan numune çiftliklerinin sayısını geliştirmek için arttırmamışlardır. Gelibolu örneğinde incelenen yazışmalardan da anlaşıldığı gibi mevcut eğitim kurumlarının lağvedilerek numune çiftliği kurulması düşüncesi Osmanlı merkezi idaresi tarafından olumsuz karşılanmış, zirai alandaki modernleşme ve kurumsallaşma hedeflerinin başka alanlardaki ilerlemenin önüne geçmesi istenmemiştir.

¹⁹¹ BOA. A. MKT. MHM., 499-28-2, 5 Receb 1306/7 Mart 1889.

¹⁹² BOA. A. MKT. MHM., 499-28-3, 10 Receb 1306/12 Mart 1889.

3.1.1.3. Edirne, Manastır, Ankara, Halep, Suriye, İzmir, İzmit, Erzurum ve Adana’da tesis edilen numune çiftlik ve tarlaları ile ilgili bazı hususlar

Ziraat Heyet-i Fenniyesi Reisi Aram Efendi’nin tetkikleri neticesinde Osmanlı Devleti’nin bazı sancak ve vilayetlerinde kurulan numune çiftlikleri için çeşitli düzenlemeler yapılması kararlaştırılmıştır. Süreç içerisinde mezkûr numune çiftliklerinin geçirdikleri dönüşüm ve bazı hususlarda alınan önlemler ilgili birimlerle yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır. Hicri 1300 senesinde İzmir’de menafi sandıklarının varidatından 16 bin lira alınarak bir ziraat mektebi inşa edilmiş olmasına karşın bu mektebin hiçbir zaman açılmayarak yerine sanayi mektebi kurulması bazı şikâyetlere neden olmuştur. Daha önce de Gelibolu örneğinde karşılaşılan bu durum, halkın şikâyetlerine sebep olmuştur. Bölge ahalisinin genellikle tarım işiyle uğraşmalarından ve İzmir Sancağı’nın da temel gelir kaynağı tarım olmasından dolayı söz konusu sanayi mektebinden beklenen verimin alınamadığı belirtilmiştir.¹⁹³ Görüldüğü gibi, 19. yy’da nüfusunun önemli bir kısmı tarım ve hayvancılıkla uğraşan Osmanlı Devleti’nde iktisadi kalkınmanın en başta gelen unsuru olarak zirai modernleşme görülmüştür. Sanayi mektepleri, mülki mektepler ya da kalkınmayı sağlayacak donanımlı insanlar yetiştirmeye dönük diğer eğitim kurumları numune çiftlikleri ve ziraat mekteplerine nazaran ikinci planda tutulmuştur.

Adana bölgesinde bir numune çiftliğinin kurulması meselesi erken bir tarihte gündeme gelmiştir. 1871 yılına ait bir tahriratta Çukurova’da Yumurtalık Nahiyesi’nde ziraatın ilerlemesi için 50 bin dönüm arazi-i miriye üzerinde bir numune çiftliğinin kurulması talebi yer almıştır. Çiftliğin devlet tarafından 50 seneliğine kurulacak bir şirket marifetiyle işletilmesi hususu ise istisnai bir yöntemi işaret etmekteydi. Anada Vilayeti Meclis-i Umumisi üyelerinin imzalarıyla Dâhiliye Nezareti’ne yollanan bir mazbata layihasında konu ile ilgili ayrıntılara ulaşmak mümkündür.

*Çünkü Vilâyet-i mezkûrenin her şube ve küt’asında bulunan arâzinin kuvve-i nâbitesi yek-diğerine iddiâ-yı rûchâniyet ve herbirisi birer milyon ahâlîyi müstağnî-i arzu-yı servet edecek derecede dilîr ve eskiden ahâlî-i vilâyetin çoğu vahşet-i zaide ile ticâret ve birazı da ânların tasallutundan dolayı bi’z-zarûre zirâat-i cüz’iyyeye kanâatle bir takımı şeref-i medeniyet ve bir boyu esâs-ı insâniyetden bi’haber olduğu hâlde sâyi-e satvet-vâye-i hazret-i pâdişâhîde ibtidâ fırka-i ıslâhiyyenin esb ve esliha-i ahâlî-i vahşiyeyi edevât-ı zer’iyyeye tebdîl ve tahvîl ve müteâkiben usûl-i teşkiliyyenin mu’âmelât-ı Mecelle’yi bir derece daha ta’dîl etmesiyle herkes idâre-i beytiyyesini temettü’ât-ı meşrû’ada aramağa mecbûr...*¹⁹⁴

¹⁹³ BOA. MKT. MHM., 727-3-2, 17 Şevval 1309/15 Mayıs 1892.

¹⁹⁴ BOA. ŞD:, 2115-38-2-1,2, 28 Rebiülevvel 1288/10 Haziran 1871.

Çukurova bölgesindeki tarımın iktisadi yönü, İngiltere ile karşılaştırılmıştır. Buna göre, İngiltere’de bir çiftçi bin dönüm arazi için senelik 1000 lira masraf yapıp senede iki defa aldığı mahsul sarfiyatını çıkardıktan sonra kalan para ile ailesinin iâşesini sağlayabilir. Çukurova bölgesinde ise 1000 dönüm arazi sahibi yılda bir kere kaldırdığı hasılat ile hanesini besleyememektedir. Bu örnekten yola çıkılarak bölgenin tarımsal gelişiminin nihai olarak iktisadi gelişiminin sağlanabilmesi için alınması öngörülen önlemlerin başında bir numune çiftliği kurulması fikri gelmekteydi.¹⁹⁵

Binâen aleyh zâlik nümûne çiftliği emelinin isâbeti kuvvet bulmağla işin o cihetine girildikde Vilâyet'in münâsib mahallinden elli bin dönüm arâzî ifrâz ve i'tâ olunur ise mes'ûliyeti tarafına âid olmak üzere Almanya veyahud İngiltere'ye gidip bir zirâat şirketi küşâd ile icâb eden sermayeyi bir ay zarfında cem' edebileceğini ve böyle olmayıp da hukûk-ı imtiyâz ve menâfi'i teba'a-i Devlet-i Aliyye'ye âid olarak küşâd arzu olunduğu sûrette dahi levâzımını tesviye ve itmâma hâzır olup şirket-i mezbûre ise on bin lira makine ve sâire ve üç bin lira maden kömürü ve sekiz bin lira hayvanât ve edevât bahâsı ve yedi bin lira ebniye inşâsı ve yedi bin lira birinci senede tohum ve me'kûlât bahâsı ve beş bin lira kezâlik ilk senede me'mûrîn ve amele maâşî ki cem'an kırk bin ve lüzûmu olduğu hâlde şirket hesabına olarak güzeşte-i mu'tedile ile zürrâ'a verilmek için on bin lira ki min haysül'l-mecmû' elli bin lira sermaye ile teşekkül edeceğini ta'ahhüd ve dermiyân etmiştir.¹⁹⁶

Adana Vilayeti tarafından düzenlenen layihada yer alan bu ifadeler, kurulması planlanan numune çiftliğinin ne surette teşkil edeceği ve işletilmesiyle ilgili ayrıntılara da yer verilmiştir. Çiftliğin Yumurtalık Nahiyesi’nde kurulacak olmasının sağlayacağı büyük bir avantaj olarak liman sayesinde lojistik konusundaki kolaylık olarak gösterilmektedir.

Osmanlı Devleti’nde yönetici elitler iktisadi kalkınmanın hızlandırılabilmesi için bölgesel farklılıklar dikkate alınarak çeşitli adımlar atma yoluna gitmişlerdir. Her bölgenin iklim ve toprak koşullarına göre ekim-dikim işlerinin yönlendirilmesi için yerel halkın ve çiftçilikle uğraşanların yönlendirilmesi için yoğun bir yazışma trafiğine gidildiği anlaşılmaktadır. Erzurum, Adana, Konya, Ankara, Sivas, Manastır ve Selanik vilayetleriyle İzmit Mutasarrıflığı’na yollanan yazıdan da anlaşılabilirdiği gibi, yeni usul ve tekniklere uygun bir şekilde her bölgenin koşullarına göre tatbik edilecek ve Avrupa’da yaygın olmasına karşın memalik-i mahrûsede ekimine heves edilmeyen veyahut ekilmesine rağmen layıkıyla sonuç alınamayan bazı ürünlerin yaygınlaştırılması için çalışmalar başlatılmıştır.¹⁹⁷ Bu kapsamda çeşitli vilayetlerde daha önce satın alınan numune tarlalarının bazı eksiklerinin giderilmesi için ilgili vilayetlere yazılar

¹⁹⁵ BOA. ŞD.; 2115-38-2-1,2, 28 Rebiülevvel 1288/10 Haziran 1871.

¹⁹⁶ BOA. ŞD.; 2115-38-2-1,2, 28 Rebiülevvel 1288/10 Haziran 1871.

¹⁹⁷ BOA. MKT. MHM., 727-3-3, 22 Şevval 1310/9 Mayıs 1893.

yollanmıştır. Örneğin Adana ve Konya’da daha önce tesis edilen numune tarlalarının çeşitli müstemilatlarının inşaatında görülen eksikliklerin bir an önce tamamlanması istenmiştir. Ankara’da ise farklı bir sorunla karşılaşmıştır. Daha önce satın alınan arazinin numune tarlası tesisine elverişli olmadığından yeni bir arazini satın alınması yoluna gidilmiştir. Ziraat Heyet-i Fenniyesi Riyaseti tarafından alınan karar gereğince bölgede bir şimendifer hattının açılacak olmasından dolayı bir an önce numune tarlasının faaliyete geçirilmesi istenmiştir. Selanik ve Manastır’da da benzer bir durumdan söz edilmiştir. Numune tarlası kurulması için uygun bir arazi bulunamaması üzerine mezkûr tarla henüz açılamamıştır. Öte yandan, Ziraat Heyet-i Fenniyesi Riyaseti de yalnızca Selanik ve Kosova ahalisinden öğrenci kabul edilen Selanik Ziraat Mektebi’nin genişletilmesi için okula ayrılan tahsisatın arttırılacağı kararını almıştır.¹⁹⁸ Selanik Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği’nde görevlendirilmek üzere bir ameliyat muallimi atanmasına ilişkin 1312 senesine ait bir belgeden anlaşıldığına göre Selanik’te de faaliyete geçen bir numune çiftliği tesis edilmiştir. Buna göre;

*Selanik Vilâyeti’nde te’sîs ve küşâd olunmuş olan Hamidi Zirâat Ameliyât Mektebi ve Nümûne Çiftliği Ameliyât-ı Zirâ’iyyesi günden güne tezâyüd ederek el-yevm müstahdem bulunan ameliyât mu’allimi yalnızca ifâ-yı vazîfeye yetişememekde olmasıyla buna muâvenet için şehri beş yüz gurus maâsla fenn-i zirâate âşinâ birinin ta’yîn ve istihdâmı derece-i vücûbda görünmüştür.*¹⁹⁹

İzmit’te ziraat ile uğraşan insan sayısındaki fazlalığa rağmen henüz bir numune tarlası tesis edilmemesi, Ziraat Heyet-i Fenniyesi Riyaseti tarafından eleştirilmiş ve bu konuda bir an önce gerekli önlemlerin alınarak eksikliklerin tespit edilmesi yönünde talepte bulunulmuştur.²⁰⁰ İrade-i seniyye uyarınca İzmit Mutasarrıflığı’na yollanan yazıda İzmit’te kurulması planlanan numune tarlası için kasabaya yarım saat mesafede ve Baytar mevkiinde şose yol üzerinde takriben 1000 dönümlük arazinin satın alınabilmesi için işe girişilmesi istenmiştir.²⁰¹ Bunun üzerine Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti ile yapılan muhaberatla söz konusu arazinin haritasının tanzim edilmesi için işe girişilmesi talep edilmiştir. İzmit Mutasarrıflığı’ndan cevap gelmemesi üzerine nezaretçe bir çalışma başlatılmış olup dönüm başına beş bin lira bedel ile bir hesaplama yapılmıştır.²⁰² Aslına bakılırsa numune tarlalarının kurulması süreçlerinde karşılaşılan en önemli sıkıntılardan

¹⁹⁸ BOA. MKT. MHM., 727-3-3, 22 Şevval 1310/9 Mayıs 1893.

¹⁹⁹ BOA. ŞD. 517-35-1-1,2, 23 Safer 1312/26 Ağustos 1894.

²⁰⁰ BOA. MKT. MHM., 727-3-3, 22 Şevval 1310/9 Mayıs 1893.

²⁰¹ BOA. A. MKT. MHM., 272-3-16, 8 Rebiülahir 1311/19 Ekim 1893.

²⁰² BOA. A. MKT. MHM., 272-3-16, 11 Rebiülahir 1311/21 Ekim 1893.

biri de merkezi idare ile taşra yerel idareleri arasındaki iletişim problemi olmuştur. Merkezdeki mercilerin taşrada kurulması planlanan numune tarlaları konusunda yolladıkları yazılarda yer alan talepler çoğu zaman görmezden gelinmiştir. İzmit örneğine benzer bir şekilde Erzurum Vilayeti'nde de kurulan numune tarlası için 79 dönüm genişliğinde bir arazi satın alınmış ise de söz konusu arazinin yeterince geniş olmamasından dolayı yeni istimlakler yoluyla arazinin genişletilmesi istenmiş, ancak taşra mülki idaresinin son derece yavaş davranması Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti'nin art arda yazılar göndermesine neden olmuştur.²⁰³

19. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı yönetici elitlerinin numune çiftliklerinin ülke sathında yaygınlaştırılması konusunda kararlı bir tutum sergiledikleri gerçeği bürokratik yazışmalardan kolayca anlaşılabilmektedir. Manastır'da tesis edilmesi konusunda daha önce bazı hazırlıkların başlatılmış olmasına ve bunun için bir tahsisat ayrılmasına rağmen bu konuda bir çalışma başlatılmaması eleştirilmiştir. Bu nedenle, Selanik ve Kosova ahalisinden öğrenci kabul edilen Selanik Ziraat Mektebi'nin genişletilmesi için ihtiyaç duyulan finansman, Manastır Numune Tarlası için ayrılan tahsisattan karşılanmıştır. Ancak Manastır ahalisinin önemli bir kısmının ziraat işleriyle meşgul olmasından dolayı söz konusu bölgede “kavâ'id-i cedîde-i zirâatin” Selanik ve Kosova'dan önce burada halka öğretilmesi zaruri olduğundan söz konusu numune tarlasının açılması için derhal girişimlerde bulunulması konusunda uyarıda bulunulmuştur.²⁰⁴ Numune çiftliklerinin yaygınlaştırılması konusunda yapılan yazışmalar, bütünlüklü verilere ulaşmamızı zorlaştırsa da hangi bölgelerde numune çiftliği tesis edildiğine yönelik bazı bulgular içermektedir. Selanik Vilayeti'nde kurulması kararlaştırılan Ziraat Ameliyat Mektebi ile Numune Çiftliği binalarının inşa edilmesi için gerekli olan bütçenin sağlanması konulu belge, Selanik'te bir numune çiftliği kurulduğunu ya da en azından bu yönde bazı adımlar atıldığını göstermektedir. Belgede geçen; *Selanik'de te'sisi muktezâ-yı irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhîden bulunan Zirâat Ameliyât Mektebiyle Nümûne Çiftliği ebniyesinin inşââtı rehin-i hüsn-i hitâm olmuş ise de* şeklindeki ifade bu yargımızı güçlendirmektedir.²⁰⁵ Daha sonraki yıllarda Selanik Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği ile ilgili bazı gelişmelerin bürokratik yazışmalara konu olduğu görülmektedir. Selanik

²⁰³ BOA. A. MKT. MHM., 272-3-25, 5 Rebiülevvel 1312/6 Eylül 1894.

²⁰⁴ BOA. MKT. MHM., 727-3-10, 26 Zilkade 1310/11 Haziran 1893.

²⁰⁵ BOA. ŞD., 1189-26-1-1,2, 11 Muharrem 1307/7 Eylül 1889.

Ziraat Ameliyat Mektebi ile Numune Çiftliği'nin 1325 senesi gelir ve giderlerini gösteren tabloları ihtiva eden resmi yazı incelendiğinde sözü edilen kurumların faaliyetleri ve personelleri ile ilgili bir fikir edinebilmek mümkündür.

Tablo 3: Selanik Zirâat Ameliyât Mektebi ve Nümûne Çiftliği'nin [1]325 senesi vâridât ve masârifâtını mübeyyin muvâzene cetvelidir.

Kaynak: BOA. TFR. İ. M., 24-2328-5-1,2, 28 Cemaziyülahir 1327/17 Temmuz 1909.

Nev'-i masârifât	[1]325 senesi Masârifât-ı mütehakkıkası		Mart'dan Mayıs nihâyetine kadar te'diye olunan		Haziran'dan Şubat gâyetine kadar te'diyesi icâb eden		Numara
	Guruş	Para	Guruş	Para	Guruş	Para	
Maâşât	70200		10686	10	59513	30	1
Masârifât	65721		10660		55061		2
Me'kûlât, melbûsât e masârifât-ı sâire	239538	36	37016	32	202522	4	3
Yekûn	375459	36	58363	2	317096	34	
Fazla-i vâridât	266698	9			266698	9	
Cümle-i yekûn	342158	5	58363	2	583795	3	

Tablo 4: Selanik Zirâat Ameliyât Mektebi ve Nümûne Çiftliği'nin [1]325 senesi Maaş Cetveli.

Kaynak: BOA. TFR. İ. M., 24-2328-5-1,2, 28 Cemaziyülahir 1327/17 Temmuz 1909.

Esâmî-i masârifât	[1]325 senesi masârifât-ı Mütehakkıkası		[1]325 senesi Mayıs nihâyetine kadar te'diyât		[1]325 senesi Haziran ibtidâsına masârifât olup mâl sandığından verilmesi lâzım gelen		Şehrî	Mülâhazât
	Guruş	Akçe	Guruş	Akçe	Guruş	Akçe	Guruş	
Mu'allim Nesib Bey	4800		800		4000		400	

Mu'allim Necib Bey	3600		600		3000		300	
Mu'allim ve Tabîb Edhem Efendi	3600		600		3000		300	
Mu'allim Ali Osman Efendi	1800		300		1500		150	
İmâm Arif Efendi	4560		760		3800		380	
Mu'allim Muâvini Hasan Efendi	4032		672		3360		336	
Mubassır-ı Sânî Ali Efendi	3600		500		3100		300	
Anbar ve Kılar Me'mûru Mustafa Efendi	3600		583	10	3016	30	300	
Altmış nefer talebenin ceb harçlığı	6000		1180		4820		600	
Aşçıbaşı Eyüb Ağa	3000		500		2500		250	
Aşçı Yamağı Hamdi	1440		240		1200		120	
Korucu Emrullah Hurşid	1368		228		1140		114	
Bağçevân Yorgi	2400		400		2000		200	
Bağçevân Yamağı İlya	1350		200		1150		100- 150	150 Nisan'dan Haziran gâyesine kadar üç aylığı yüz elliden mütebâkî

								dokuz aylığı liradır.
Bağçevân Yamağı Atnaş	1350		209		1141		100- 150	Bu dahi
Bağçevân Yamağı Vasil	1350		114		1236		100- 150	Bu dahi
Çoban Pradiş	1680		280		1400		140	
Çoban Yamağı İbrahim	1560		260		1300		130	
Çoban Yamağı Mustafa	840		140		700		70	
Sığirtmaç Mehmed	1368		228		1140		114	
Sığirtmaç Yamağı Mustafa	912		142	20	769	20	76	
Hadem Hasan	1824		304		1250		152	
Hademe Yamağı Koçu	912		152		760		76	
Südhâne hademesi Panayot	1368		228		1140		114	
Yanaşma Koçu	1500		250		1250		125	
Yanaşma Kâmil	1596		266		1330		133	
Seyis Dafçe	1800		300		1500		150	
Fırıncı Dimitri	360		60		300		30	
Sebze Bâyi‘i Atnaş	450		114		336		114- 150	Üç ay istihdâm olunacaktır.

Muvakkat Yanaşma Kara Yani	450		49	10	400	30	114- 150	Üç ay istihdâm olunacaktır.
Ta‘tîl ve mevsim-i zer‘ esnâsında tutulacak amele	1251				1251		150- 160	
Yekûn	65721		10660		55061			

Daha önce de Ticaret ve Nafia Nezaret-i Celilesi’nden defaatle talep edilmesine rağmen bu hususta sonuç alıcı girişimlerde bulunulmaması eleştirilmiş ve daha önce verilmiş olunan tahsisatın kullanılması istenmiştir.²⁰⁶ Daha önce de değinildiği gibi numune çiftlik ve tarlalarının tesis edilmesinde yoğun bir şekilde karşılaşılan bir sorun olarak taşra idareleri ile merkezi yönetim arasındaki koordinasyon eksikliğinin bir örneğine de Sivas’ta karşılaşılmaktadır. Sivas Vilayeti’nde daha önce tesis edilen numune tarlasının eksikliklerinin giderilmesi ve tarla civarında bir han inşa edilmesi için ek bir bütçeye ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için bulunan çözüm de Ziraat Bankası’ndan tahsis edilmiş olan bütçeye ek olarak ihtiyat olarak bulundurulmuş 100 bin kuruşun kullanılması uygun görülmüştür. Ticaret ve Nafia Nezareti’nin konuya bulduğu bu çözüm Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti ile paylaşılmış ve Sivas’taki taşra mülki idaresine bu şekilde bildirilmiş olmasına rağmen bu yönde bir icraata başlanmamıştır.²⁰⁷

3.1.1.4. Canik Sancağı, Ayamama, İşkodra, Edirne ve Aydın numune çiftlikleri

Çarşamba ile Samsun arsında Tekyeköy hududu dâhilinde bulunan Gelemen Sazlığı’nın hiç kimsenin tasarrufunda olmaması hasebiyle burada bir numune çiftliği kurulması düşüncesi ilk etapta oldukça olumlu karşılanmıştır. Zira söz konusu arazinin zirâate elverişli bir hale getirilmesi ve bölge halkının sazlıktan kaynaklanan sağlıksız koşullardan kurtarılması için bu fikir kayda değerdi. Ancak yapılan incelemelerden sonra bu sazlık arazisinin numune çiftliği kurulması için elverişli olmadığı anlaşılmış güç olmamıştır. Bunun üzerine bölgede yeni bir arazi arayışına gidilmiştir. Konuyla alakalı

²⁰⁶ BOA. MKT. MHM., 727-3-10, 26 Zilkade 1310/11 Haziran 1893.

²⁰⁷ BOA. MKT. MHM., 727-3-27, 24 Rebiülahir 1312/25 Ekim 1894.

yapılan yazışmadan anlaşıldığına göre, Meclis-i Liva'nın müzayede usulüyle bir arazi satın almaya çalışmasına rağmen bir tapu kâtibinin işgüzarlığı nedeniyle Dâhiliye Nezareti'nin araya girmesiyle söz konusu müzayede iptal edilmiştir.²⁰⁸ Bunun üzerine Meclis-i İdare-i Liva, sazlık statüsündeki arazinin numune çiftliğine dönüştürülmesi fikrine yeniden dönmüştür. Fakat bu sefer de Dâhiliye Nezareti parçalara bölünerek halka dağıtılan sazlığa numune çiftliği yapılmak üzere el konulmasını kanuna uygun bulmamıştır.²⁰⁹ Aslında Dâhiliye Nezareti, bu iş için Maliye Nezareti'nin devreye girerek bir numune çiftliği kurulması fikrini şu ifadelerle ortaya koymuştur:

...hâlbuki terakkî-i zirâat ve umrân-ı memleket esbâbına tevessül her vech ile matlûb ve mültezem olmağla beraber her Nezâret'in ayrıca vâridât ve masârıfını mübeyyin muvâzenesi bulunmakda ve Defter-i Hakanî bûdcesindeki vâridât-ı melhûza yekûnundan bir kısmını da arâzî-i hâliyye ve mahlûlenin bedelât-ı müzâyede ve misliyyesi teşkil etmekde olduğundan ve terakkî-i zirâat için nümûne çiftlikleri ve sair ihdâs edilmek üzere Zirâat Nezâret-i bûdcesinde ayrıca masraf gösterilmiş olacağına göre livâca nümûne çiftliği ihdâsına lüzûm olduğu takdirde mahallinden Nezâret-i müşârun-ileyhâya mürâcaatla tahsisât talebinde bulunulması lâzım gelip yoksa arâzî-i emiriyyenin bu vechile fuzûlen ferâğına teşebbüs edilerek hâsıl olacak esmânından Nezâret-i müşârun-ileyhâ nâmına nümûne çiftliği iştirâsı husûsunda beytû'l-mâl için bir mecbûriyet-i kânûniyye görülemediğinden âna göre icrâ-yı icâbı Defter-i Hakanî Nezâreti'nden bildirilmiş ve sûret-i iş'âra nazaran arâzî-i hâliyyeden bulunmak hasebiyle beytû'l-mâla âid olan mebhûsun-anh sazlığa Meclis-i İdare-i Livâ'nın vukû'-ı müdâhalesi usûl ve kânûna mugâyir bulunmuş olduğundan müdâhalât-ı vâkî'anın men'iyile arâzî-i mezkûrenin mahallî Defter-i Hakanî İdâresi'ne teslimi icâb edeceği Maliye Nezâret-i Celîlesi'nden bildirilmekle mücebince ifâ-yı muktezâsı mütemennâdır, efendim.²¹⁰

Maliye Nezareti'nin konuya yaklaşımı da Dâhiliye Nezareti ile uyumlu olmuştur. Gelemen Sazlığı'nın halka satılmasından gelir elde edilmesiyle bir numune çiftliği kurulmasından ziyade bu iş için yeni bir tahsisat talebinde bulunulması Maliye Nazırına göre daha isabetli görülmüştür.²¹¹ Bu konudaki yazışmalardan anlaşıldığına göre, mezkûr livada bulunan meclis-i idarenin almış olduğu karara göre bölümlere ayrılarak halka satılan Gelemen Sazlığı'ndan elde edilen finansman ile numune çiftliği için bir arazi satın alınması Ziraat Nezareti'nin daha önce yayınlamış olduğu bir talimatname ile uyuşmadığı için bu yöntemden vazgeçilmiştir. Ancak numune çiftliklerinin kuruldukları bölgelerde zirai faaliyetlere getirdiği yenilikler ve verimlilik nedeniyle Canık Sancağı'ndaki bu teşebbüs için bir çözüm bulunmak istenmiştir. Çiftlik için belirlenen arazinin bataklık ve göl niteliği taşıması ve bataklık ve gölün kurutulmasının da uzun bir zaman alacağı

²⁰⁸ BOA. DH. İD., 8-8-1, 3 Teşrin-i sani 1326/16 Kasım 1910.

²⁰⁹ BOA. DH. İD., 8-8-1, 11 Kanun-ı evvel 1326/24 Aralık 1910.

²¹⁰ BOA. DH. İD., 8-8-1, 11 Kanun-ı evvel 1326/24 Aralık 1910.

²¹¹ BOA. DH. İD., 8-8-3, 17 Zilhicce 1328/20 Aralık 1910.

gerekçesiyle başka yöntemler aranması tavsiye edilmiştir.²¹² Öte yandan nezaretlerin konuya bakışı böyleyken olayın bir başka boyutunun olduğu da anlaşılmıştır. Söz konusu sazlığın bulunduğu Tekkeköy’de Liva Ziraat Komisyonu tarafından tarıma uygun hale getirilen araziye almak isteyen Muhtar Mehmet ve kardeşi araya girerek bölgede bir numune çiftliği kurulmasını engellemek istemişlerdir. Bu durum da Canik Mutasarrıflığı tarafından ilgili yerlere bildirilmiş ve sorunun bu yönüne dikkat çekilmiştir.²¹³ Esasen bu konu Canik Sancağı İdare Meclisi üyelerinin de mühürlerinin bulunduğu bir mazbata ile Dâhiliye Nezareti’ne bildirilerek olayın aslı aydınlatılmak istenmiştir. Gelemeden Sazlığı’nın bulunduğu bölgedeki Bodur ve Beyazoğulları tarafından sahte şahadetname tertip edilip Çarşamba tapu kâtibinin de bu suistimale iştirak etmesiyle mezkûr sazlığın bir kısmına vaz-ı yed* edilmek istenmesi tespit edilmiştir. Bu durum gerek Tekkeköy ahalisi gerekse de kura ahalisi tarafından ihbar edilmiştir. Yapılan keşif ve tahkikatın neticesinde mezkûr sazlığın arazi-i mevâtan* olduğu anlaşılmış ve bölgenin tarıma uygun hale getirilmesi için çalışmalara başlanmıştır.²¹⁴ Ziraat Komisyonu’nun bu şekilde sazlığı tarıma uygun hale getirmesinden sonra da Meclis-i İdare-i Liva bu arazide bir numune çiftliği kurulmasını uygun görmüştür. Ancak ziraat alanındaki mütehassıslar mezkûr arazinin bir numune çiftliği kurulmasına uygun olmadığını ifade ettikten sonra da başka bir mahalde numune çiftliği kurulması için yapılacak istimlaklerde kullanılmak üzere adı geçen araziye satıp bir finansman elde etmek istemişlerdir. Ancak tam da bu noktada Müderris Mahmud ve Beyazoğlu Ahmed isimdeki iki şahıs sazlığa el koymak maksadıyla Dâhiliye ve Maliye nezaretlerine telgraflar yollayarak şikâyetlerde bulunmuşlardır.²¹⁵ Canik Mutasarrıfı da konuya dâhil olarak Müderris Mahmud Efendi ile Boduroğlu Osman’ın Tekkeköy Karyesi’nin ileri gelenlerinden olarak arazi gasp ederek zenginleşmeye alışkın olduklarından mezkûr sazlığa da göz diktiklerini belirterek düzenledikleri şahadetnamenin de sahte olduğunu öne sürmüştür.²¹⁶

²¹² BOA. DH. İD., 8-8-4, 10 Mart 1327/23 Mart 1911.

²¹³ BOA. DH. İD., 8-8-18, 19 Rebiülevvel 1330/8 Mart 1912.

* Vaz-ı yed: el koymak.

* Arazi-i mevât: işlenmemiş, ölü arazi.

²¹⁴ BOA. DH. İD., 8-8-24, 4 zilkade 1328/7 Kasım 1910.

²¹⁵ BOA. DH. İD., 8-8-24, 4 zilkade 1328/7 Kasım 1910.

²¹⁶ BOA. DH. İD., 8-8-25-1,2, 19 Eylül 1327/2 Ekim 1911.

Dâhiliye ve Maliye nezaretlerinin bu yöndeki görüşlerine rağmen Canik Mutasarrıflığı konuyu Şura-yı Devlet'e intikal ettirerek nezaretlerin kanuni hükümlere dayanarak ortaya koydukları görüşlerin yoruma açık olduğunu belirtmiştir. Şöyle ki, Kanun-ı Esasi'nin tevsi-i mezuniyet esasına göre taşra idaresinin bazı konularda bağımsız davranabileceğine ek olarak arazi Kanunnamesi uyarınca *efrada ve kura ahalisine dağıtılmayan toprakların üç sene zarfında kim tarafından ekilirse ona bırakılır* hükmü çerçevesinde hareket edilecek olursa söz konusu arazideki bataklık üç yıl içerisinde kurutulup araziden yararlanılabileceği ifade edilmiştir. Ardından da verilecek olan kararın Maliye Nezareti'ne bildirilmesi arz edilmiştir.²¹⁷ Canik Mutasarrıflığı ile Defter-i Hakani arasında vuku bulan anlaşmazlığın çözülmesi için Şua-yı Devlet ve sadaret makamına başvurulmuştur. Ancak konuyu inceleyen Dâhiliye Nezareti, Canik Mutasarrıflığı'na gönderdiği cevabi yazıda daha önce Defter-i Hakani Nezareti ile mahalli Defteri Hakani Memurluğu'nun konu ile alakalı ortaya koymuş olduğu görüşün aynı zamanda Dâhiliye Nezareti'nin de görüşü olduğunu belirtmiştir. Dâhiliye Nezareti, bir anlamda bölge ahalisinin Gelemen Sazlığı üzerindeki emellerini destekleyerek numune çiftliğinin başka bir mahalde farklı bir finansman ile kurulması yönünde görüş bildirmiştir.²¹⁸

Osmanlı Devleti'nde kurulan numune çiftliklerinden biçim olarak diğerlerinden ayrılan bir örnek de Ayamama Çiftliği'ne bir numune çiftliği eklenmek suretiyle mevcut tarımsal faaliyetin numune çiftliği görünümüne kavuşturulmasıdır. Yapılan işlemin gerekçesi olarak istifadeyi arttırmak şeklinde yapılan açıklamada kullanılan;

Ayamama Çiftlik-i Hümayûnu'nun Nümûne Çiftliği ittihâzıyla terakkiyât-ı hâzıraya tevfikân fenn-i nâfi'-i zirâat ve harâsetinin bahşetdiği muhassenât ve menâfi'den istifâde olunması husûsuna akdemce bi'l-istîzân irâde-i seniyye-i cenâb-ı cihândârî isâbet-fermâ-yı sünûh buyurulduğu gibi bunun vaz'-ı esâsında bulunmak üzere...

Şeklindeki ifadeler aslında numune çiftliklerinin en başından beri sağlaması beklenen faydaları işaret etmektedir.²¹⁹

Maliye Nezareti Muhasebe-i Umumiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından hazırlana bir mazbataya göre, İşkodra Vilayeti'nin dört havzasında numune çiftliği tesis edilmesi konusunda satın alınması ve inşa edilmesi lazım gelen arazi ve binalar için gereken

²¹⁷ BOA. DH. İD., 8-8-4, 14 Şubat 1326/27 Şubat 1911.

²¹⁸ BOA. DH. İD., 8-8-31, 9 Haziran 1328/22 Haziran 1912.

²¹⁹ BOA. HH. İ., 74-57-1, 26 Receb 1306/28 Mart 1889.

masrafların karşılanması için 1328 senesi Ticaret ve Ziraat bütçesinin 39. maddesinin inşaat ve ıslahat faslına 500 bin kuruş eklenmesi talep edilmiştir.²²⁰ İşkodra Vilayeti'nde bir numune çiftliği kurulması için gerekli olan bütçenin alınmasından sonra bina inşaatı ve arazi satın alınması işlerine girişilmiştir. Edirne Vilayeti'nde de numune çiftliği kurulması gündeme geldiğinde vilayet bütçesine ek tahsisat konulması yoluna gidilmiştir. Vilayet bütçesinde yapılan tadilat neticesinde dördüncü fasıldan 50 bin kuruş, âdi muvâzene-i husûsiyyenin on sekizinci faslının birinci maddesine nakledilmiştir.²²¹ Vilayet bütçesinde yapılan bu değişiklik ile numune çiftliğinin memurin ve amele-i daime ve muvakkate ücretlerinin temini sağlanmaya çalışılmıştır.

II. Abdülhamid döneminde özellikle 1890'lardan sonra numune çiftliklerinin kuruluşuna hız verildiği görülmektedir. Bu alanda kararlı bir seferberlik başlatıldığına yönelik en güçlü emare ardı ardına vilayet merkezlerinde numune çiftliklerini konu alan belgelere rastlanmış olmasıdır. 1313 yılına tarihlenen bir belgede Aydın Vilayeti'nde tesis olunan numune çiftliği için satın alınan arazi konusunda bazı bilgiler yer almaktadır. Aydın Vilayeti Numune Çiftliği'nin tesis edilmesi için uygun fiyatla satın alınacak bir arazi bulunması konusunda bazı sorunlar yaşanmış olsa da bu vilayette bir numune çiftliği tesis edilebildiği anlaşılmaktadır. Kaldı ki, ertesi yıl yapılan bir yazışmada Aydın Vilayeti Numune Çiftliği için Amerikan asma fidanları yetiştirilmek üzere bir fidanlık tesis edilmesi hakkında bilgiler mevcuttur.

Aydın Vilâyeti'nde floksere illeti tevsî-i dâire-i sirâyet etdiği cihetle illet-i mezkûreye karşı tedbîr-i müfîrid ve mücerreb bulunan harâb bağların Amerika asma fidanlarıyla tecdîd ve ihyâsı için senevî bir milyon aded fidana ihtiyâc olup eğerçi İzmir'de Karşıyaka'da ve Magnisa'da mukaddemâ birer Amerika asma fidanlığı te'sîs ve mu'ahharan Urla'da dahi öyle bir fidanlık teşkil olunmuş olduğu hâlde Karşıyaka ve Magnisa fidanlıklarından beher sene ancak dört yüz bin aded fidan yetiştirmek ve Urla'da yapılan fidanlıkda dahi iki yüz bin aded yetişebilecek ise de onu da mahallî arâzîsi yalnız oraya mahsûs cinsden yetiştirmekde olmasından dolayı işbu fidanlıklardan hâsıl olan ve olacak bulunan mikdâr-ı fidanın Vilâyet-i müşârun-ileyhânın ihtiyâcâtına kifayet edemeyeceğinden ve birkaç sene olduğu gibi Erenköyü'ndeki Asma Fidanlığı'ndan fidanlar irsâli ise bu cihetlerin ihtiyâcâtı tekessür etmesinden nâşî mümkün olamayacağı bu kere anlaşıldığından Vilâyet-i müşârun-ileyhâda te'sîsi muktezâ-yı irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhîden olan ve arâzîsi Seydiköyü'nde intihâb ve teferruğ kılınan Nümûne Çiftliği'nde o misilli fidanlar yetiştirilmek üzere bir fidanlığın daha te'sîsi...

Belgeden de anlaşıldığına göre numune çiftlikleri kurdukları bölgelerin iklim ve coğrafi şartlarına uygun faaliyetler için tasarlanmış olup nihai olarak bölge çiftçisinin iptidai yöntemlerle sürdürdükleri tarımsal faaliyetleri modernizm ile buluşturma amacını

²²⁰ BOA. İ. DUİT., 82-48-1, 28 Rebiülahir 1330/16 Nisan 1912.

²²¹ BOA. İ. DUİT., 128-70-1, 5 Rebiülahir 1338/28 Aralık 1919.

taşıymaktaydı. Aydın Vilayeti Numune Çiftliği'nde kurulması planlanan asma fidanlığı da bu tarz pratik bir fayda sağlama amacına dönük olmuştur.²²² Aydın Vilayeti Numune Çiftliği konusunda yapılan yazışmaların devamında bu çiftliğin Seydiköy'de kurulduğu anlaşılmaktadır. Daha sonraki yıllarda Seydiköy'de kurulan Ziraat Mektebi'nden umulan faydalar ile bölgede kurulacak bir numune çiftliğinden umulan çıktılarının benzerliği dikkat çekmektedir. Bölgedeki bağcılık ve üzümculük faaliyetlerinde görülen önemli bir sorun olan floksera (asma biti) hastalığının giderilmesi ve ürün verimliliğinin sağlanması burada ulaşılmak istenen sonuçlar arasındaydı.²²³

*Vilâyet dâhilinde mevcûd bulunan Amerika asma fidanlıklarının bir kat daha ıslâh ve tevsî'i ile devâm-ı idâreleri te'mîn edilmek ve mâhir bağcı ve aşî ustaları yetiştirilmek üzere Seydiköy Nümûne Çiftliği'nde bir Bağcılık ve Aşî Ameliyât Mektebi küşâdı ve Amerika asma çubuklarının ne sûretle garsı ve tımr edileceğinin ve aşılanağının icâbı vechile ta'lîmi ve bağcılık ameliyâtının lâıyıkıyla irâesi ve ileride vâridât husûlû zımnında mezkûr çiftlikde yüz dönümlük bir nümûne bağî te'sîs ve çubukların her sene usûlî dâiresinde tehye edilen arâzî mu 'âyene olunmak şartıyla iktizâ eden nev'lerden tevzî' ve bunların gars ve tımarını ve bağlara ârız olan hastalıkların usûl-i tedâvisini ahâlîye irâe ve ta'rîf etmek...*²²⁴

Sonuç olarak bölgedeki bağcılık faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için Seydiköy'deki Numune Çiftliği'nde bir fidanlık tesis edilmesi için Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâret-i Celîlesi zirâat tahsîsâtından ve diğer yarısının da Düyûn-ı Umûmiyye İdâresi'nden verilmesine karar verilmiştir.²²⁵ Diğer yandan, Seydiköy'de kurulacak olan numune çiftliği için yapılacak olan yatırımı ve satın alınacak malzemeyi gösteren cetvel kurulacak olan numune çiftliğinde yürütülecek faaliyetler konusunda bir fikir vermektedir.²²⁶

Tablo 5: İzmir'de te'sîs olunacak Nümûne Çiftliği için iştirâ kılınacak hayvânât ve âlât ve edevât-ı zirâ'îyye ve tohum ve hayvân yemi ve sâirenin müfredât defteridir.

Kaynak: BOA. ŞD., 2691-24-48-1,2, 1 Zilkade 1315/24 Mart 1898.

Yekûn Guruş	Bedel-i muhammeni	Aded	Hayvânât
----------------	----------------------	------	----------

²²² BOA. ŞD., 1210-5-1-1,2, 27 Zilhicce 1314/29 Mayıs 1897.

²²³ Zeynel Özlü- Abdullah Kara, "20. Yüzyıl Başlarında Aydın Vilayeti'nde Kurulan Bir Mektep: Seydiköy Ziraat Mektebi", *Doçent Doktor Numan Durak Aksoy Anısına Hayatı, Eserleri ve Armağanı*, (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü, 2017), 807. Ayrıca bkz. Erdoğan Keleş, "II. Abdülhamid Devrinde Aydın Vilayetinde Sanat ve Meslek Okulları", *History Studies* 5/2, (March 2013): 199-241.

²²⁴ BOA. ŞD., 1414-12-3-1, 29 Cemaziyülahır 1319/13 Ekim 1901.

²²⁵ BOA. ŞD., 1414-12-3-1, 29 Cemaziyülahır 1319/13 Ekim 1901.

²²⁶ BOA. ŞD., 2691-24-48-1,2, 1 Zilkade 1315/24 Mart 1898.

	Guruş		
	4000	6	Yerli karasığır ineği, en a‘lâ cinslerinden intihâb olunmak üzere
	4000	4	Haleb yahud Mısır ineği, mahallerinden tedârük olunmak üzere
	1500	1	Haleb veyahud Mısır boğası, mahallerinden tedârük olunmak üzere
	7000	10	Koşu öküzü, yerliden tedârük olunacak
	6000	6	Koşu bârgîri, yerliden tedârük olunacak
	3600	3	Damızlık kısrak
	2000	1	Damızlık aygır
	20000	200	Koyun ve keçi
	1000	150	Tuyûrât-ı muhtelif
49100		380	
			Âlât ve edevât-ı zirâ‘iyye
	6000	12	Demir pulluk ve saban, Dombal 2, Baraban 2, Rodsak 2, Boden 2, Oliver 4
	2500	2	Bıçme ve çapa makineleri muhtelif yedek ayaklarla
	800	2	Demir tarak, üç parçalı
	1000	1	Loğ, dökme ve dişli
	300	1	Boğaz dolduran saban
	3500	1	Tohum makinesi, ismit
	2000	1	Ot biçmek makinesi Wood fabrikasından
	5000	2	Orak makinesi Wood fabrikasından
	1000	1	Bârgîr tırmığı
	1000	1	Kalbur makinesi
	1400	1	Tohum tefrik makinesi
	400	1	Mısır danelemek makinesi
	800	2	Yem ezici ve kırıcı makinesi
	400	1	Pancar ve sâire kök kesmek makinesi
	30000	1	Harman makinesi
	5000	0	Demirhâne ve na‘lbend edevâtı
	3000	0	"Direnel" arabası kazma bel ilh.

113200	64100		
113200			Nakl-i yekûn
	3500	2	Harîk tulumbası ve oturtma kantar
	10000		Süthâne ve aralık edevâtı
	3000		Civeiv ve kuluçka makineleri
	10000		Hayvânât koşumları ve arabaları
26500			
			Edevât-ı sâire ve mefrûşât
	4000		Çiftlik ve idârehâne ve matbah takımı ve edevât-ı muhtelif
	4000		Mu'âyenehâne için âlât ve edevât-ı muhtelif
	13000		Mefrûşât
	4000		Âlât ve edevât-ı tarassudiyye
25000			
134700			
	25000		Hayvân yemin
	10000		Tohumluk

Tablo 6: İzmir'de te'sisi muktezâ-yı irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhiden olan Nümûne Çiftliği'nin tahsîsât-ı dâime bûdcesi

Kaynak: BOA. ŞD., 2691-24-49-1, 1 Zilkade 1315/24 Mart 1898.

Fasıl	Mâdde	Senevî Guruş	Şehrî Guruş		Neferen
1				Birinci Kısım İzmir Nümûne Çiftliği tahsîsâtına dâir Maâşât ve ücûrât	
		12000	1000	Müdüriyet maâşı	1
		6000	500	Müdür muâvinliği maâşı	1
		1800	150	Korucu ücûrâtı	1
		3600	300	Çiftçi başı ücûrâtı	1
		5400	450	Yanaşma ücûrâtı	3
		3000	250	Odacı ve yanaşma ücûrâtı	1
		3600	300	Bağçevân ücûrâtı	1

		3600	300	Bağçevân yamağı ücûrâtı	2
		1800	150	Çoban ücûrâtı	1
		1200	100	Sığırtmaç ücûrâtı	1
		42000	3500	Yekûn	13
2				Me'kûlât	
	2	15600	1300	Bâlâda muharrer on üç nefer me'mûrîn ve müstahdemînin şehri yüz gurus hesabıyla me'kûlâtları bedeli	
3				Mahrûkât ve sâire	
	3	14400	1200	Mahrûkât ve mefrûşât ve kırtasiye ve ta'mîrât ve sâire için	
		72000	6000	Cümle-i yekûn	

Her iki tablo incelendiğinde, Seydiköy Numune Çiftliği için oldukça kapsamlı bir yatırım yapıldığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan, numune çiftliği çatısı altında ne tür faaliyetlerin yapılacağı da daimî tahsisattan yapılacak maaş ödemeleri incelendiğinde görülmektedir.²²⁷

3.1.1.5.Yanya ve Girit numune çiftlikleri

Osmanlı Devleti'nde diğerlerine nazaran nispeten erken bir tarihte kurulan Yanya Vilayet Çiftliği'nin tesis edilmesi süreciyle alakalı yazışmalar takip edildiğinde söz konusu çiftliğin hangi motivasyonlarla kurulduğu ve bu kuruluş sayesinde hangi faydaların elde edilebileceği hususu daha iyi anlaşılabacaktır. Yanya Vilayeti Valisi Safvet imzasıyla Sadaret makamına yazılan bir arz tezkeresinde Yanya Vilayeti'nin bilhassa Berat ve Çamlık havalisinde çok geniş ve verimli araziler, her nevi mahsulün ekilmesi ve ağaç cinslerinin yetiştirilmesine uygun koşullar taşıdığına yer verilmiştir.

Yanya Vilâyeti'nin her cihetinde ve husûsiyle Berat ve Narda ve Çamlık havâlisinde bulunan bunca arâzî-i vesî'anın kuvve-i nâbitesi ve mevâki'inin i'tidâl-i havası her nev' mahsûlün zer' ve idrâkine ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmirenin garsına isti'dâd ve kâbiliyeti gayr-ı münker ve emr-i zirâat ve felâhatın tezyîdiyle ma'mûriyetin ân be-ân terakkîsi esbâbının istihsâli hakkındaki efkâr-ı umâr-nisâr-ı âlî bedîhi ve azher olup eğerçi erbâb-ı zirâat ve felâhata har çend teşvikât-ı mukteziyye ve teshîlât-ı kâmile icrâ ve irâesi hakkında memû in-i mahalliyyeye vesâyâ ve teblîgât ifâsından ve ba'zı kazâlar iin tütûn ve pamuk tohumu celb ve istihzârından geri kalınmadığı bedîhi ise de ne çâreki bu havali halkı buğday ve mısır ve şa'ir gibi zahîre ve hubûbâtdan başka bir mahsûlün zer' ve idrâkine her nasılsa alışmadıkları ve müstefid

²²⁷ BOA. ŞD., 2691-24-49-1, 1 Zilkade 1315/24 Mart 1898.

olacaklarını bilmedikleri hâlde görenek olduğu efkâr-ı fâsideyle sûret-i iğmâzdan yine bildiklerinden şaşmadıkları mülâbeseyle o makûle erbâb-ı zirâat ve felâhat bunca menâfi'den ve bunca arâzî-i münbite ve vesî'a ma'mûriyet ve zirâatden mahrûm ve mu'attal bırakıldığı...

Yazıdan da anlaşıldığına göre, Yanya Valisinin de altını çizdiği gibi bölge ahalisinin geleneksel yöntemlerle sınırlı çeşitlilikte tarım ürünü yetiştirmekte ve yine bu usullerle yapılan tarımsal faaliyetlerden de arzu edilen verim elde edilememektedir.²²⁸ Yanya Valisi, kısaca bulundukları bölgede emlak-ı hümayundan gayet mümbit ve mahsûldâr çiftlikler bulunduğunu belirterek bu sayede bir numune çiftliği kurulması için arazi sorunu çekilmeyeceğini kastetmiştir. Ayrıca, Nâfia Nezâret-i Celîlesi tarafından fenn-i zirâate vâkıf bir nâzırın tayin edilerek Fenn-i ziraatın teorisini ve uygulamalarını öğrenmek, teknolojik alet ve edevatın kullanımını fiilen görmek ve yeni yöntemlere aşina olmak için 3-4 çiftçinin İtalya ya da başka bir ülkeye gönderilmesi için işe girişilmesi istenmiştir. Belgede geçen

Kurâ ahâlisinden ve erbâb-ı isti'dâddan birer ikişer âdem getirdilip ta'lîm etdirildiği ve ileri seneler için yerlerine diğerleri işlendirildiği takdîrde nazariyât-ı fi'liyyeden üç dört sene zarfında âlât-ı cedîde ile amelîyât-ı zirâ'îyenin terakkîsi ve masârıf-ı vâkı'a mezkûr nümûne çiftliğinden alınacak hâsılâtı karşılaştırlarak hâricden masrafvukû' bulmaksızın her nev' mahsûlün Vilâyetçe ta'mîm-i zer' ve idrâkını müstelzim olacağı mütâla'ası...

Şeklindeki ifadeler sözü edilen dönemde taşra yöneticilerinin de merkezi reform programlarına olan bağlılığını göstermektedir.²²⁹

Meclis-i Ziraat azasından Kiğork imzasıyla Ticaret Nezaret-i Celîlesi'ne gönderilen yazıda ise numune çiftliklerinin tesis edilmesinde sık karşılaşılan bir sorun olan bütçe meselesi şu ifadelerle belirtilmiştir:

Vâkı'a böyle nümune çiftliklerinin teşekkül edilmesi her vilâyetçe menfa'atlı bir şey olduğu derkâr ise de istenilen mu'allimlerin idâresi ve âlât-ı mezkûrenin celbiyle daha tohum ve hayvanât gibi elzem olan sâir eşyânın tedârükü çiftliğin cesâmetine nisbeten mikdâr-ı kâfi sermayeye muhtâc olduğundan ve beklenilecek hâsılât-ı vâkı'a bu sermayeyi haylice vakitden sonra karşılaştırlabileceği (karşılayabileceği) me'mûl idüğünden evvel be-evvel meblağ-ı mezbûrun mikdârının keşf ve ta'yîniyle mahallince tedârükü câresinin aranılması icâb edeceği vârid-i hâtır-ı çâkerî olmuş ise de yine her hâlde emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.²³⁰

Bütün bu yazışmalardan sonra Yanya Vilayeti'ne gönderilen emirnamede kurulması istenen numune çiftliği için Avrupa'dan getirilecek olan alet edevat ve hayvanat ve eşya-yı sairenin celp ve tedariki için lazım gelecek sermayenin mahallince tahmin ve tayini ile

²²⁸ BOA. ŞD., 2086-32-5-1,2, 17 Safer 1289/26 Nisan 1872.

²²⁹ BOA. ŞD., 2086-32-5-1,2, 17 Safer 1289/26 Nisan 1872.

²³⁰ BOA. ŞD., 2086-32-4-1,2, 7 Rebiülahir 1289/14 Haziran 1872.

tedarikine çare bulunması istenmiştir. Diğer yandan, bölgedeki hangi çiftliklerin numune çiftliğine dönüştürüleceği konusu da Yanya Vilayeti'nin inisiyatifine bırakılmıştır.²³¹

Girit Vilayeti için bir numune çiftliğinin ittihaz edilmesi konusunda vilayet yönetimi ile merkezi devair arasında vuku bulan yazışmalarda da benzer kaygılar ve beklentiler yer almaktaydı. Hazırlanan mazbatada Girit Vilayeti'nin Hanya Kasabası'na bir saat mesafede bulunan Livazya Ovası'nda olup gayr-ı ma'mur olan arazi-i miriyyeden münasip bir miktarının Hanya'da bulunan Cemiyet-i İlmiye'ye terk edilmesi için Girit Vilayeti girişimler başlatmıştır.

*Siyâk-ı iş'âr-ı mahallîye nazaran; zirâat ve harâset mâtde-i mu'tenâ-bihâsının intişâr ve terakkîsi maksadıyla Hanya'da teşekkül etmiş olan Cem'iyet-i İlmiyye tarafından zikr olunan arâzî-i emîriyye-i hâliyyede bir nümüne çiftliği te'sîsi fenn-i zirâatin cezîrece intişârıyla fevâid ve muhasenât-ı adîdeyi mûcib olacağı ve istenilen arâzînin yüz dönümden ibâret olup beş bin gurus kıymeti bulunduğu anlaşıldığından ber-mûceb-i istîzân arâzî-i mezkûrenin Zirâat Nümüne Çiftliği ittihâz edilmek üzere Cem'iyet-i İlmiyye-i mezkûreye meccânen terk ve ihsânı zımında mu'âmele edilmesi istenmiştir.*²³²

Ziraat müfettişlerinden Fotyadi'nin Dâhiliye Nezareti'ne bildirdiğine göre istenen arazinin 100 dönüm olması ve bahsi geçen bölgede arazinin bir dönümünün 50 kuruş değerinde olması dolayısıyla kullanılmak istenen arazinin bedeli beş bin kuruşa tekabül etmektedir.²³³

3.2. NUMUNE TARLALARI

İstanbul'un önemli bir hinterland bölgesi olan Hüdavendigar için de bir numune çiftliğinin tesis edilmesinin gündeme alınması, tarımsal modernizasyonun yaygınlaştırılmak istenmesi ile alakalı bir durumdu. *Bab-ı Ali Meclis-i Mahsus* üyelerinin mühürleriyle hazırlanan bir mazbataya bakılacak olursa Hüdavendigar Vilayeti'nde hangi saiklerle bir numune çiftliği açılacağı aşağı yukarı anlaşılabilir. Usûl-i cedide veçhile zirâatin geliştirilmesi maksadıyla daha önce Dersaadet civarında, Edirne, İzmir ve Selanik vilayetlerinde ziraat mektepleri ve numune çiftlikleri kurulmak istenmesine rağmen geniş bir bütçeye ihtiyaç duyulmasından dolayı bu fikir bir süreliğine rafa kaldırılarak Suriye, Halep, Adana, Konya, Ankara, Sivas, Manastır ve Yanya'da numune çiftlikleri kurulmasına karar verildiği belirtilmiştir. Buna ek olarak İzmit Sancağı'nda bir numune tarlası açılması uygun görülmüştür. Bu şekilde genel bir arka plan ortaya konulduktan

²³¹ BOA. ŞD., 2086-32-1-1,2, 11 Cemaziyülahir 1289/16 Ağustos 1872.

²³² BOA. ŞD., 2428-27-1-1,2, 17 Muharrem 1297/31 Aralık 1879.

²³³ BOA. ŞD., 2428-27-1-1,2, 5 Safer 1297/18 Ocak 1880.

sonra, Ziraat Bankaları Nizamnamesi'nin 39. Maddesi mucebince bankaların bu tarz ıslahat ve terakkileri desteklemek için finansman ayırması gerektiği bilgisine yer verilmiştir.²³⁴

Konuyu ele alan Ticaret ve Nafia Nazırı, Ziraat Bankaları Nizamnamesi'nin 39. Maddesine ek olarak ortaya çıkan toplam masraf olan 108.700 kuruş meblağın menafi sandıklarının 1307 senesi nihayetine değin senelik daimi masrafları olan 31.200 kuruşun mezkûr tarlaların her sene alınacak mahsulat bedeli olarak karşılanması hususunu dile getirmiştir.²³⁵ Hüdavendigar Vilayeti'nde bir numune çiftliği kurulmasına ilişkin yapılan yazışmalardan takip edilebildiği kadarıyla bütçedeki yetersizliklerden dolayı bu planlama rafa kaldırılış, ancak bu sefer de numune ve tecrübe tarlalarının kurulması gündeme gelmiştir. Nispeten daha az bir maliyet gerektirdiği için numune tarlalarının yaygınlaştırılması tercih edilmeye başlamıştır. Ziraat Müdüriyeti tarafından kaleme alınan yazıda, Osmanlı Devleti'nde ziraatte tedabir-i fenniyyenin numune çiftlikleri vasıtasıyla icra edilebilmesi için yaklaşık olarak 100'ü aşkın numune çiftliği kurulmasına ihtiyaç duyulmasına karşın, bunun mümkün olmadığı belirtilmiştir. Bu nedenle numune tarlalarının kurulması yoluyla Fransa ve Almanya'daki alet ve edevatın kullanılarak mahalline göre kimyevi ve adi gübrelerin kullanılması sayesinde tarımsal gelişmenin sağlanabileceği yorumları yapılmıştır. Bu sayede numune tarlalarının numune çiftliklerine göre beklenen fayda ve çıktılar açısından geri kalmayacağı yorumu yapılmıştır.²³⁶ Diğer yandan, bu dönemde topraktaki kimyasal maddeler hakkında da bilimsel bir birikim kaydedilmiş durumdaydı. Toprağın yapısında bulunan azotun açığa çıkarılması ve toprağın havalandırılması için gerekli işlemlerin aksatılmaması gerektiği dönemin mecmualarında yer almıştır.²³⁷

Tarımsal verimlilik ve modernleşmenin sağlanabilmesi için ülke genelinde yaygınlaştırılması yoluna gidilen numune çiftlikleri kuruldukları bölgelerde kısa zaman içerisinde bölge ahalisinin modern tarıma adapte edilmesi noktasında önemli işlevler yüklenmiştir. Kuruluş sürecinde büyük bir yatırım gerektiren numune çiftliklerine nazaran daha küçük çaplı uygulama tarlalarını ifade eden numune tarlaları ise nispeten

²³⁴ BOA. İ. MMS., 101-4282-1, 4 Safer 1306/10 Ekim 1888.

²³⁵ BOA. İ. MMS., 101-4282-2, 23 Muharrem 1306/29 Eylül 1888.

²³⁶ BOA. İ. MMS., 101-4282-3, 12 Muharrem 1306/18 Eylül 1888.

²³⁷ *Resimli Gazete*, S. 34, 31 Teşrin-i evvel 1307.

vilayet merkezlerine daha uzak olan bölgelerdeki tarımsal modernizasyonun sağlanması amacına dönüktü. Ticaret ve Nafia Nezareti'nin 1888 senesinde imparatorluk genelinde zirai modernleşmeyi sağlamak adına yeni bir çözüm önerisi olarak numune tarlalarının yaygınlaştırılmasını ortaya atmıştır. Bu yeni öneriye göre, numune çiftliklerinin yerine numune tarlaları kurulacak ve bu tarlalarda, Fransa ve Almanya'dan getirtilen modern aletler kullanılarak modern tarım yöntemleriyle ziraat yapılacak ve bu yolla modern teknikler Osmanlı çiftçisine benimsetilecekti. Bu tarlalar vasıtasıyla çiftçiler arasında suni ve doğal gübre kullanımı, meyve ağaçlarının ıslah edilmesi ve mahsulün verimliliğini arttırmak amacıyla kaliteli tohum ekiminin de özendirilmesi amaçlanmaktaydı. Numune tarlalarında yetiştirilecek olan ürünlerin ülkenin coğrafi ve iklim şartlarına uygunluk göstermesine dikkat edilecekti. Tarlalarda kahve, deracin, karanfil, biber, şeker kamışı, rami, şeker pancarı, patates, Amerika fıstığı ile çeşitli lifli sebzelerin yetiştirilmesi yaygınlaştırılmak amaçlanmaktaydı.²³⁸

Numune tarlalarının kuruluş serüvenine bakıldığında her zaman için karşılaşılan sorunların halledilmesinde pratik çözümler olarak akla geldikleri anlaşılmaktadır. Zor Sancağı örneğinden yola çıkılacaksa bölgedeki verimliliği ölçmek ve tarımsal üretimde durum tespiti yapmak maksadıyla bir numune tarlası açılmasının arzu edildiği görülmektedir. Ancak burada da başlı başına bir numune tarlası tesis etmenin her zaman yeterli olamayacağı için aynı zamanda bir fen memuru atanmasının da zaruri olduğu düşüncesi ileri sürülmüştür. Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi'nden Sadaret'e yazılan bir tezkirede merkez kazasıyla Sebha ve Kevkeb nahiyyelerinin iki mevsimde ekilen gayet mümbit ve mahsuldar bir araziye sahip olduğu, ancak ahalinin fenn-i zirâate adem-i vukufı dolayısıyla istifade olunamadığının altı çizildikten sonra, bölgenin 4700'ü aşkın genişlikteki bahçelerinde çeşitli cinsteki ağaçların aşılması konusunda yaşanan güçlüğü aşılabilmesi için bir fen memuru atanması ve numune tarlası açılmasının zarureti ifade edilmiştir.²³⁹

Bu örnekten anlaşılmaktadır ki numune tarlaları, vilayet merkezlerine uzak bölgelerde tarımsal verimliliğin sağlanması konusundaki güçlüklerle pratik çözümler bulunması

²³⁸ Burcu Kurt, "Osmanlı Zirai Modernleşmesine Bir Örnek: İzmir Numune Tarlası Teşebbüsü", Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, Edt. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik, Ali Yeşildal, Kocaeli, 2016, 715.

²³⁹ BOA. DH: MKT., 1241-82-1, 18 Safer 136/22 Mart 1908.

amacıyla yaygınlaştırmak istenmiştir. Konunun aktarıldığı Şura-yı Devlet Maliye Dairesi'nde bu iş için ayrılacak bütçenin Ziraat Nezareti kanalıyla elde edileceği konusu görüşülmüştür. Numune tarlası tesisinin gerektirdiği bütçenin küçük bir miktarının bile ahaliye ödetilmesinin münasip olmayacağı görüşü kesin bir şekilde savunulmuştur.²⁴⁰ Benzer bir örnekte de görülebileceği gibi, Edirne'deki Sanayi Mektebi'ne ait çiftlik binaları ile araziye yerleşmiş bulunan askerlerin merkez-i Ordu-yı Hümâyûn'da inşâsına başlanılan kışlanın hitâmında buraya nakledilmesinden sonra çiftliğin bir numune tarlasına dönüştürülmesi kararı alınmıştır.²⁴¹ Edirne'deki Mekteb-i Sanayi'nin bir numune tarlasına dönüştürülmesi konusunda akla gelen ilk husus, teorik mesleki eğitimin ağırlıkta olduğu bir okulun kapatılmak suretiyle uygulamalı bir eğitim sistemine geçiş için ortaya konulan iradedir.

Konya Numune Tarlası'ndaki faaliyetler ve tarımsal uygulamaların daha da zenginleştirilebilmesi adına Numune Tarlası Müdürü Konya Vilayeti'ne yazılan bir mazbatada yer alan ayrıntılar numune tarlalarının işleyişi ile alakalı önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Numune Tarlalarına Mahsus Talimatname adıyla zikredilen, ancak herhangi bir şekilde tespit edemediğimiz belgeye göre, mahall-i zirâatin terakkisi için tohum cinslerinin ıslah edilmesi ve diğer uygulamaların çiftçilere talim ve tefhim etmekle beraber ecnebi tohumlarının getirilmesi ve yeni usullerle uygulamalar yapılması numune tarlalarına yüklenen işlevler arasındaydı.²⁴² Bunların dışında, Konya Numune Tarlası'nda yürütülecek şu faaliyetlerden söz edilmektedir;

*...mahallinin ahvâl-i tabîyye ve ihtiyâcâtına muvâfık geleceği bi'l-mütâla'a anlaşılan ecnebî tohumlarını bi'l-celb kavâ'id-i fenniyye üzere zer' ile ahâlîye irâe ve bir sebze ve eşcâr-ı müsmire bağçesi ve yabanî eşcâr fadinları ahâlîye tevzî' olunmak üzere bir fidanlık te'sîs etmek, vüs'at-i münâsibede bir ormanlık yetiştirmek, mahallî mevki' ve iklimi ve mahreci nazar-ı dikkate alarak sanâyi'-i zirâ'iyyeden hangileri kâbil-i terakkî ise ânların te'sîsine âlet ve vâsita olmak, sun'î çayır yetiştirmek, hayvânât-ı ehliyyenin ıslâh-ı ecnâsına çalışmak ve icrâ edilecek tecârib ve tedkikât netâyicini vilâyet gazetesıyla neşretmek gibi vezâif-i mühimme uhde-i çâkerâneme mevdû' olduğu hâlde vesâit-i lâzîmenin mefkûdiyeti hasebiyle vezâif-i mezkûrenin icrâsından mahrûm bulunduğumdan nümûne tarlasına me'mûriyet-i çâkerânemden beri bayağı çiftçiler gibi elli altmış dönüm arâziyi ekip biçmekden başka meşgûliyetim yokdur.*²⁴³

Ayrıca numune tarlasında suni çayır, sebze ve meyve bahçeleri teşkili ve tanzimi ile numunelik tohumların ekilmesiyle neşv-ü nemalarına göre Konya iklimine elverişli olup

²⁴⁰ BOA. DH: MKT., 1241-82-3, 17 Rebiülahir 1326/17 Temmuz 1908.

²⁴¹ BOA. DH. MUİ., 20-2-20-1, 25 Teşrin-i evvel 1325/7 Kasım 1909.

²⁴² BOA. ŞD., 2691-24-23-1,2, 1 Muharrem 1316/22 Mayıs 1898.

²⁴³ BOA. ŞD., 2691-24-23-1,2, 1 Muharrem 1316/22 Mayıs 1898.

olmadığına dair bir fikr-i sahih edinmek kabil olmadığı gibi hasılat-ı seneviyedeki tabloya bakıldığında yetersiz olduğu ortaya çıkmaktadır.

Nümûne tarlasında şimdiki hâl ittihâz olunan usûl-i münâvebede 60 dönüme hubûbât, finik ve sâire gibi bütün senede ancak iki nihâyet üç def'a sulamağa muhtâc nebâtât zer' edilecektir. Bu suyu da ekser senelerde dereden almak kâbildir. Asıl suya ihtiyâc olan mahal çapalı nebâtât, nümûnelik, sebze kısımlarının cem'an bâliğ olduğu on yedi dönüm mevrû'âdan ibâret kalmaktadır. Bunlardan ba bazıları haftada bazıları ise ancak ayda bir suyu ihtiyâc göstereceğinden vasatî olarak on beş günde bir iskâsı farz edilse on yedi dönüm için yedi günlük su ma'a ziyâde kifâyet eder.

Görüldüğü gibi, Konya Numune Tarlası'nda yapılacak ekim-dikim faaliyetlerinin iklim koşullarından ne şekilde etkileneceği önceden hesap edilerek ortaya çıkacak şartlara göre hareket edilmiştir.²⁴⁴

Numune tarlalarında ürün verimliliğini yükseltmek adına gübre kullanımına büyük önem verilmiştir. Örneğin Adana Numune Tarlalarında suni gübre kullanılarak verimliliği yükseltmek için deneme ekimleri yapılmıştır. Kimyevi gübrelerle ekim yapılan tarlalarda ürün verimliliğini Adana Ziraat Müdürü yerinde incelemiştir. İncelemeler neticesinde klor potas ile gübrelenmiş pamukların mahsulünün nitrit potas ile gübrelenen mahsulden daha fazla olduğu görülmüştür. Kimyevi gübrenin kullanıldığı tarlalarda alınan koza numunelerinin kalitesinde de bariz bir fark olduğu görülmektedir. Bu sonucun alınması üzerine ahali gübre almak için Ziraat Müdürlüğü'ne müracaat etmeye başlamıştır.²⁴⁵

Numune tarlalarında tarımsal faaliyetlerin elverişli koşullarda yürütülebilmesi için sulama olanaklarının erişilebilir olmalarına dikkat edilmiştir. Ancak işlerin kötüye gitmeye başladığı kurak zamanlarda da numune tarlalarındaki faaliyetlerde bir değişime gidilmiştir. Suriye Numune Tarlası örneğinde görüldüğü üzere vaktiyle numune tarlasına dönüştürülen alanın daimî suyu bulunmamasından dolayı arazinin numune fidanlığına dönüştürülmesine karar verilmiştir.²⁴⁶

Şam civarında nümûne tarlası ittihâz olunmak üzere mübâyâ'a olunup suyu olmamasından dolayı nümûne fidanlığına tahvili mukarrer bulunan arâzide hafr etdirilen kuyudan kâfi miktârda su çıktığı beyânıyla ebniyesinin ta'miriyle müstahdemîn ve hayvanât ve sâirenin ikâme ve muhâfazasına kâfi dereceye isâl i için dokuz bin dört yüz yirmi gurusun sarfı Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâret-i Celîlesi'nden istizân edilmiş ise de tarlanın devletçe mübâyâ'asıyla ebniyesi inşâ olunalıdan şimdiye kadar ne istifâde olunduğunun ve arâzî-i mezkûrenin nümûne fidanlığına tahvili halinde ahâlîce bir ma'lûmât ve tecrübe-i

²⁴⁴ BOA. ŞD., 2691-24-23-1,2, 1 Muharrem 1316/22 Mayıs 1898.

²⁴⁵ Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası, 4. Sene, S. 26, 30 Nisan 1329/13 Mayıs 1913.

²⁴⁶ BOA. ŞD., 2691-24-26-1,2, 21 Ramazan 1314/23 Şubat 1897.

*zâide hâsıl olup olmayacağını ve bu âna kadar görülen muvaffakiyete nazaran bundan böyle ciddî bir sûrette idâresiyle te'mîn-i maksada hizmet edilip edilmeyeceğinin...*²⁴⁷

Suriye'de Şam civarında kurulan numune tarlasının binalarında gerekli görülen tadilatın yapılması ve yatırımların gerçekleşmesinden sonra arazide patlıcan, hıyar, domates ve mısır darısı gibi sebze ve hububat ekilmesi ile erik, elma, armut, ayva ve diğer meyve ağaçlarının dikilmesi sayesinde önemli bir gelir elde edilmesi beklenmektedir.²⁴⁸ Şan Numune Tarlası'nda olduğu gibi Konya Numune Tarlası'nda da su ihtiyacının karşılanabilmesi için su yolu inşa edilmesi ve havuz masraflarının karşılanması yoluna gidilmiştir.²⁴⁹ Şam Numune Tarlası'nda yapılan deneme ekimleri için 1911 yılının Kasım ayında bir dönüm arazide ekilmek üzere Polonya'dan tohumluk buğday getirilmiştir. Yapılan ekim işlemi sonucunda 1/10-15 oranında verim alınmıştır. Alınan verimin yüksekliği ve ürünün kaliteli olmasından dolayı bu tohumluk buğdaylar seçilmiş ve saklanmıştır.²⁵⁰

3.3. NUMUNE ÇİFTLİKLERİNİN İŞLEYİŞİNDE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

Numune çiftliklerinin Osmanlı coğrafyasında yaygınlaştırılması için girişilen faaliyetler gerçekten de geniş kapsamlı bir reform hareketi büyüklüğündeydi. Osmanlı merkezi idaresinin kontrol altında tutmaya çalıştığı ve yerel idarecilerinin eliyle reform programını uyguladığı taşrada modern numune çiftliklerinin kurulması çok çeşitli sorunlar yumağıyla baş etmeyi gerekli kılmıştır. Bürokratik zorluklar, finansal engeller ve bölge ahalisinin yarattığı engeller başlıkları altında toplayabileceğimiz bu sıkıntılar, bazı bölgelerde numune çiftliklerinin kurulmasını geciktirmiş, bazı bölgelerdeyse projelerin rafa kalkmasına neden olmuştur. Numune çiftlikleri gibi oldukça geniş bir faaliyet alanını içine alan müesseseler kuruldukları bölgelerde tarımsal faaliyetlerin modernize edilmesi ve toplumsal yapıda gözle görülebilen değişimler yarattığı gerçeğinden meseleye bakıldığında yereldeki mütegalibenin menfaatleriyle ters düşen birtakım sonuçlar doğuracağı için belli ölçülerde dirençle karşılaşmıştır. Her şeyden önce burada ilk akla gelen husus Tanzimat döneminden itibaren yerelde girişilen merkezileştirme çabalarının uzantısı olan reform çabalarının her zaman birtakım

²⁴⁷ BOA. ŞD., 2691-24-31-1,2/2 Muharrem 1316/23 Mayıs 1898.

²⁴⁸ BOA. ŞD., 2691-24-31-1,2/2 Muharrem 1316/23 Mayıs 1898.

²⁴⁹ BOA. ŞD., 2691-24-37-1,2, 6 Cemaziyülahir 1315/2 Kasım 1897.

²⁵⁰ Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası, Dördüncü Sene, S. 26, 30 Nisan 1329/13 Mayıs 1913.

engellerle karşılaştığı gerçeğidir. Numune çiftliklerinin kuruluş sürecinde ve faaliyetleri sırasında karşılaştığı bu tür sıkıntıların da bu kapsamda değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Numune çiftliklerinin Osmanlı taşrasında yaygınlaştırılması tarım reformunun önemli bir yönünü teşkil etmekteydi. Osmanlı merkezi idaresi taşrada bu yönde cereyan eden faaliyetleri yakından takip etmiştir. Numune çiftliklerinin taşrada tesis edilmesi sürecinde yerel idarenin karşılaştığı en karmaşık sorunlardan biri bölge ahalisinin istimlak sürecinde yarattığı zorluklar olmuştur. Zor Sancağı'nda kurulması planlanan numune çiftliği konusunda yapılan yazışmalardan takip edilebildiği kadarıyla Meclis-i Umûmî-i Livâ tarafından alınan karar gereğince bazı mahallerin istimlak edilmesi gerekliliği uygun görülmüştür.

Numune çiftliği için tahsis edilen 82.600 kuruş meblağın verimli bir şekilde harcanabilmesi için istimlak süreci hassas bir şekilde yürütülmüştür. Çiftlik için ilk başlarda kasaba merkezinde düşünülen arazinin verimsiz olması nedeniyle “yeni köprü” civarındaki tarlaların istimlak edilmesi gündeme gelmiş, Osmaniye Mahallesi İmamı Molla Ali adlı şahsa ait olan 50 dönümlük arazinin satın alınması istenmiştir.²⁵¹ Alınan karar üzerine vilayet encümeni azasından Muhammed Said ve Başkâtip Abdurrahman efendiler ile tapu kaleminden bir memur eşliğinde keşif yapılmıştır.²⁵² Yapılan çalışma sonucunda köprübaşında bulunan 50 dönümlük arazinin Molla Ali adına kayıtlı olmayıp bu şahsın oğlu Muhammed Zekeriyya ile Deyrli Salih bin Hacı Süleyman adlarına kayıtlı olduğu anlaşılmış, kendileriyle yapılan pazarlıkta da tarlanın değer kıymetinin birkaç misli para talebinde bulundukları belirtilmiştir.²⁵³ Bu durumun yarattığı olumsuz hava yerel idarecileri son derece zor bir duruma sokmuştur;

*Kuvve-i inbâtiyyesiyle her dürlü mahsûlâtın zer' ve iktitâfına sâlih ve herkesin matmah-ı enzârı olan bu livâda emr-i zirâat ve harâsetin en âdî bir tarzda devam ve bekâsı ahâlînin iktisâden çekdikleri mezâhimi tezyîdden mâ'adâ bir hâl intâc etmekte ve fevâid ve muhasenâtı meczûm ve müsbet olan yeni usûl zirâate tatbîki ahâlînin hayât-ı zirâ'îyyesine hâdim olacağı bedihî ise de bu livâda ta'rîfât ve telkînât ile aranılan terakkiyâtın husûlû mümkün olamayacağı ve enzâr-ı âmmenin ma'kes olacak her dürlü teşebbüsât-ı fi'liyye gün be-gün tatbîk edilegeldiği bi't-tecrübe sâbit olduğu bedidârdır.*²⁵⁴

²⁵¹ BOA. DH. İ. UM., 11-5-9-26-9-1,2, 12 Safer 1335/8 Aralık 1916.

²⁵² BOA. DH. İ. UM., 11-5-9-26-9-1,2, 5 Kanun-ı evvel 1335/18 Aralık 1916.

²⁵³ BOA. DH. İ. UM., 11-5-9-26-9-1,2, 14 Kanun-ı sani 1335/27 Ocak 1917.

²⁵⁴ BOA. DH. İ. UM., 11-5-9-26-9-1,2, 29 Şaban 1335/20 Haziran 1917.

Vilayet Encümeni'nin 56 numaralı tezkiresinde yer verilen yukarıdaki ifadeler bölge ahalisinin hayati önemdeki bir yatırıma çıkardıkları engeller açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bunun üzerine vilayet encümeni tarafından yazılan tezkirede İdare-i Husûsiyye-i Vilâyet namına söz konusu arazinin istimlak için defter-i hakani memuru, belediye mühendisi ve diğer görevlilerin tahmini bir bedel çıkarmak üzere tarlanın bulunduğu mevkiye gitmeleri istenmiştir. Ancak burada da bürokratik bir engel baş göstermiştir. Umûmî İstimlâk Kararnamesi'ndeki ilgili hükümlere göre söz konusu şahısların bedel tahmininde bulunamayacakları anlaşılmıştır. Bu defa da Nahiye Meclisi'nden Casim Ağa es-Semin ve Muhammed Ağa el-Hamd el-Veys ve Merkez Belediye azasından Semir Efendi'nin de görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır.²⁵⁵ Ancak belgelerin devamına bakıldığında bu tarlaların istimlak edilmesinden vazgeçildiği anlaşılmaktadır. Defter-i Hakani Memuru Salih Subhi ve Ziraat Muallimi Ali Osman ile Encümen Başkâtibi Abdurrahman Behcet imzasıyla mutasarrıflığa yazılan bir resmi yazıda daha geniş bir arazide karar kılındığı anlaşılmıştır. Hazırlanan rapora bakıldığında 587 dönüm den oluşan üç parça arazinin istimlak edilmesi teklif edilmiştir. Sonuç olarak ilk etapta istimlak edilmesi düşünülen 50 dönümlük araziden sahiplerinin yüksek bedel talep etmeleri üzerine vazgeçilmiştir. Oldukça sık rastlanan bu vakalardan anlaşıldığına göre numune çiftliklerinin tesis edilmesi sürecinde ciddi engellerle karşılaşmıştır.

Zor Sancağı'nda numune çiftliğinin tesis edilmesi için gerçekten de birbirinden farklı dinamiklerin yarattığı engellerle baş etmek zorunda kalınmıştır. Zor mutasarrıflığından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda Pazar yeri, saat kulesi ve numune çiftliği için yapılması planlanan istimlak faaliyetleri karşısında mebus efendi ve biraderinin zorbalığı nedeniyle güç duruma düşüldüğü belirtilmiştir.²⁵⁶ Numune çiftliği için istimlak edilen mahallerin miri arazi ve sahipli arazi oldukları, miri arazilere Mebus Nuri Efendi ve biraderi Halid Efendi tarafından birkaç seneden beri tecavüz suretiyle el konulduğu, bu arazilerin istimlak edilmesiyle ellerinden çıkması menfaatlerine mugayir olduğu için istimlak teşebbüsünü akim bırakmak istedikleri ifade edilmiştir. Hükümetin teşebbüsünü akim bırakmak için Halid Efendi, defter-i hakani memurunu tehdit etmiş, Mebus Nuri Efendi de belirlenen hudut hakkında ciddi itirazlarda bulunmuştur. Aynı sorunlarla pazar

²⁵⁵ BOA. DH. İ. UM., 11-5-9-26-9-1,2, 29 Şaban 1335/20 Haziran 1917.

²⁵⁶ BOA. DH. İ. UM., 11-5-9-26-2, 17 Rebî'u'l-âhir 1336/30 Ocak 1918.

yeri için başlatılan girişimlerde de karşılaşmıştır. Burada da Mebus Nuri Efendi kendi arsasını pazar yeri için yapılacak istimlake dâhil etmek için çaba sarf etmiştir. Bölgedeki istimlak faaliyetleri arzu ettiği gibi yapılmayan Mebus Nuri Efendi, mutasarrıfı itibarsızlaştırmaya dönük girişimler başlatmıştır. Muhasan Nahiyesi müdürlüğüne yönelik yapılan bir şikâyetle belediye dairesinin önünü sulamak için halkın zorlamayla görevlendirildiği bildirilmiştir. Kısa zamanda bu şikâyeti yapan kişinin Mebus efendinin kardeşi Halid Efendi ile yakın bir ilişki içinde olduğu anlaşılan el-Iyd karyesi muhtarı Meşhuru'l Ali isminde birinin olduğu ortaya çıkmıştır.

Merkûm Meşhûru'l-Ali'nin ahâlî hakkında birçok mezâlimde bulunduğundan ve kendisini intihâb etmeyenlerden intikam almak sevdâsıyla muhtârlık ücretinde nbaşka darı ve kuzu ve koyun ve yağ ve para ahz etmek ve muhtâr ücreti olarak Meclis-i İdâre-i Livâca takdîr edilen mikdârdan ziyâde ahâliden buğday taleb eylemek sûretiyle vazîfe ve nüfûz-ı me'mûriyetini sû-i istimâl eylediğinden bi'l-bahs hakkında vukû'a gelen şikâyetin üzerine nâhiye müdürü vâsıtasıyla icrâ etdirilen tahkîkât netîcesinde mevâdd-ı mezkûreden bir kısmı sâbit olarak karyeleri ahâlîsinin askerlikden te'cîli için çekilecek telgraftâme ücreti nâmıyla köylüden tahsîl ettirdiği altı yüz gurusun bir kısmını da yed-i ketminde bıraktığı anlaşılmıştır. Seyyîât-ı ahvâlini tahkîkât ile meydana çıkarmasından dolayı müdürden münfa'îl olan merkûm Ali el-meşhûr bir aralık merkez-i livâya gelerek müdür hakkında ba'zı şikâyâtta bulunması üzerine dört ay evvel vukû'undan bahs ettiği ahvâli ne için vaktiyle gelip hükûmete haber vermediği sorulmakla beraber müdür hakkındaki şikâyâtından dolayı ifâdesi alınmak ve hem de kendisine âid mevâd hakkında isticvâbı icrâ edilmek üzere bir yere bırakılmaması için jandarma dâiresine gönderilmiş idi.²⁵⁷

Görüldüğü gibi, el-Iyd karyesi muhtarının halka zulmetmesinin yanında bu tarz hal ve hareketleri yerel mülki idare için de tehlikeli bir noktaya varmıştır. Öyle ki numune çiftliğinin ve merkezi yönetimin bölgedeki yatırımları ciddi bir şekilde aksamıştır. Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi Osmanlı merkezileşmesinin 19. yüzyılda da tesis edilmesi tam anlamıyla hayata geçirilememiştir. Numune çiftlikleri örneğinde karşılaşılan problemler diğer alanlarda yaşanan yönetim zafiyetinden ayrı düşünülememektedir.

Zor mutasarrıfı ile ahaliden bazı isimler arasında yaşanan problemlerin daha ileri boyutlara taşındığı görülmektedir. Mebus Nuri Efendi'nin teşvikiyle çiftçilik ile uğraşan Yakub, Muhammed Ali ve rüfekasının imzasıyla merkezi birimlere gönderilen şikâyetlerde Zor mutasarrıfına yönelik suçlamalarda bulunulmuştur. Zor mutasarrıfının kanuna aykırı bir şekilde istimlaklerde bulunduğu ve ahaliye zulmettiği yönündeki şikâyetlerden sonra mutasarrıf da Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı yazıda kendini savunmuştur. Mebus Nuri Efendi'nin kulüplerde, meclislerde ve ahalinin de

²⁵⁷ BOA. DH. İ. UM., 11-5-9-26-2, 17 Rebî'u'l-âhir 1336/30 Ocak 1918.

kahvehanelerdeki suçlamalarına karşın kendisinin görevi müddetince yaptığı yararlı faaliyetlerle savunmasını oluşturmuştur;

*Zor Meb'ûsu Nuri Efendi mücerred vicdânî mes'ûliyetden kurtulmak için hüsn-i niyyet ve yorulmak bilmez bir azim ve gayretle kendi memleketinde çalışan bir mutasarrıf hakkında nezaretlerde rüesâ-yı devâir odalarında klüplerde ve Meclis-i Meb'ûsân salonlarında isnâdât ve tasnî'âtta bulunacağına bedel, rûfekâsıyla yek-âheng çalışarak sekiz ay zarfında fukarânın ahâlî ve aşâirin ağniyâ ihtikâr ve teğallübünden kurtarılması, bilâ-tefrik herkesde hükümet kapısının bilâ-vâsıta cümleye açık olduğu kanâatinin istihsâlî merkez-i livâda nümûne çiftliği ve mülhakâtda nümûne tarlaları ihdâsı ve az zaman içinde te'sîsât ve memleketçe ismi bilinmeyen tohum ve fidanlar zer'ıyyâtının ikmâli, nüfûz ve adâlet-i hükûmetin te'sîriyle bi'l-cümle urbân ve aşâir tarafından teberru'an damızlık olarak gönderilmiş olan her cins ve ırktan yüz elliye mütecâviz hayvânât-ı ganemiyye, bakariyye ve feresiyye ile hara teşkîli, yarışlar ve müsâbakalar icrâsı, merkez ve mülhakâtda pazar mahalleri ihdâsı, merkez-i livâda sâ'at kulesi inşâsı, bir milyon üç yüz bin gurus üzerine müesses olan bûdce-i husûsiyye-i livânın kânûnun bahşetdiği menâbi'den bi'l-istifâde dört buçuk beş milyona çıkarılması, senelerden beri yapılamayan Aşara Nümûne ve Elbukemal mektepleri inşââtının ikmâli...*²⁵⁸

Zor Mutasarrıfı Abdülkadir Bey'in karşılaştığı bu örgütlü yıpratma ve karalama kampanyasına neyse ki karşı duran bazı isimler çıkmıştır. Eşraftan Eşrâfdan Abbas Abdülvahid, Şâhir Huzâ', Eşrâfdan Fazıl, Eşrâfdan Abdülaziz, Eşrâfdan Muhammed, Eşrâfdan Cüd'ân gibi isimlerin imzasıyla Meclis-i Mebusan Riyaseti ve Dâhiliye Nezareti gibi makamlara gönderilen telgraflarda Zor Mutasarrıfı'nın idaresi altındaki livada numune çiftliği ve tarlası, pazar mahalleri ile yolların genişletilmesi, saat kulesi inşası ve frengi ve sair bulaşıcı hastalıklarla mücadele gibi hizmetlerde bulunduğu, bölge ahalisinin iyi ve kötüyü ayıramayacak bir cehalet içinde oldukları şeklinde bilgiler yer almıştır.²⁵⁹ Elbette Mebus Nuri Efendi de bu girişimler karşısında boş durmamış ve Dâhiliye Nezareti ve Sadaret'e bir telgraf göndermiş ve bazı kişilerin teşvikiyle mutasarrıfın lehine telgraf yazdırıldığı ve bu durumun da ahalide tefrika yarattığı iddiasında bulunmuştur. Aynı şekilde belediye azaları ve müftü de payitahta göndermiş oldukları telgraflarda Mebus Nuri Efendi'nin iddialarını desteklemişlerdir. Gönderilen telgrafa göre; mutasarrıf Abdülkadir Bey'in nüfuz ve tehdidi altında bulunan çevrelere istediği gibi cevaplar yazdırmaktadır.²⁶⁰ Zor Mutasarrıfı Abdülkadir Bey'e yönelik Mebus Nuri Efendi'nin başlattığı örgütlü yıpratma kampanyası giderek ciddi bir hal almaya başlamıştır. Zor Müftüsü Muhammed ve Meclis-i Umumi azalarının imzalarıyla Dâhiliye Nezareti, Harbiye Nezareti ve Umum Jandarma Kumandanlığına gönderilen telgraflarla mutasarrıfı

²⁵⁸ BOA. DH. İ. UM., 11-5-9-26-26, 24 Kânûn-ı Sâni 1334/24 Ocak 1918.

²⁵⁹ BOA. DH. İ. UM., 11-5-9-26-54-1,3/28 Kânûn-ı Sâni 1334/28 Ocak 1918.

²⁶⁰ BOA. İ. UM., 11-5-9-26-56-3, 10 Şubat 1334/10 Şubat 1918.

yeni yeni suçlamalarla isnat etmişlerdir.²⁶¹ Sadaret makamına da yollanan şikâyet telgrafında da mutasarrıf hakkında oldukça ciddi suçlamalarda bulunulmuştur;

*Mutasarrıfımız Abdülkadir Bey'in buraya vürûduyla beraber askerî âilelerine ve evlâd-ı şühedâyâ âid binlerce lira kıymetindeki arâzî ve emlâki kânûna muhâlif istimlâk ve tahrîb etmiş ameliyât ve hedmiyâtta istihdâm ettiği mahbûsların bir kısmı firarla bir kısmı hedmiyât esnâsında enkâz altında kalıp telef olmuş ahâlî üzerine kânûnsuz rûsûm tarh ve tahsil ettirmiş, hristiyanlara âid mebânîyi bi'l-fi'l umûmhâne ittihâz, merkez-i livâda bulunan cevâmî '-i şerîfenin hedmine teşebbüs sûretiyle mukaddesât-ı dîniyyeyi tecâvüz ve fukarâ ve asker ailelerine âid yüz binlerce livâ merkezindeki hâne ve çarşı hedmini tasavvur etmekde bulunmuşdur.*²⁶²

Bölgedeki yatırımlar için yapılan istimlaklerde yolsuzluk yapıldığı ve şehit ailelerinin ellerindeki topraklara el konulduğu şeklindeki iddiaların merkezi idarede yankı bulması kolay olmuştur. Aynı telgrafın farklı tarihlerde Ziraat ve Maarif nezaretlerine de yollanmış olması mutasarrıf aleyhine başlatılan kampanyanın boyutları hakkında bir fikir vermektedir. Aynı zevat tarafından Meşihat-ı Aliyye-i İslamiye makamına yollanan telgrafta da

Zor'daki Keldani Katolik mektebine âid olup mutasarrıfımız Abdülkadir Bey tarafından bi'l-fi'l umûmhâne ittihâz kılınan ma'bede mücâvir hânelerimiz kapıları namusumuzu muhâfaza için diğer sokakda açdığımız hâlde mutasarrıfbey men ' ve kapıların umûmhâne tarafında kalmasını emr etmiş ve bu sûretle namusumuzu lekedâr etmiştir

Şeklinde ifadeler kullanılarak mutasarrıf Abdülkadir Bey zor durumda bırakılmak istenmiştir.²⁶³ Merkezi idaredeki dairelere düzenli olarak yollanan telgraflar neticesinde uzun süren tahkikatlar başlatılmış ve nihayetinde de Mutasarrıf Abdülkadir Bey görev değişikliğiyle başka bir mahalde görevlendirilmiştir.

Yerel idarecilerin taşra mütegalibesi ve eşraf karşısında aciz duruma düşmelerine örnek bir hadise olarak verilebilecek bu mevzunun benzerine başka bölgelerde de rastlamak olasıdır. II. Meşrutiyet Dönemi'nin Dâhiliye Nazırı Talat Paşa tarafından Serez'e mutasarrıf olarak gönderilen Hüseyin Kazım Kadri'nin yaşadığı olayda da Zor mutasarrıfının yaşadığı tecrübeye yakın ayrıntılar bulunmaktadır. Hüseyin Kazım Kadri Serez'e atandıktan sonra Ziraat Müdürü Nesip Bey'in yanına gelerek livadaki meradan ayrılacak bir bölgede ziraat ameliyat mektebi yapılacağı haberini vermiştir. Vali İbrahim Bey'in gelmesinden önce bölgeye gidip okulun tesis edileceği bölgeyi belirlemek için çalışmalara başladıkları sırada beş altı adam gelerek hayvanlarının otladığı merada okul

²⁶¹ BOA. DH. İ. UM., 11-5-9-26-60-7, 10 Nisan 1334/10 Nisan 1918.

²⁶² BOA. DH. İ. UM., 11-5-9-26-62-1,2, 19 Kânûn-ı Sâni sene 1334/19 Ocak 1918.

²⁶³ BOA. DH. İ. UM., 11-5-9-26-65-1, 25 Kânûn-ı Sâni 1334/ 25 Ocak 1918.

yaptırmayacaklarını ifade etmişlerdir. Hüseyin Kazım Kadri ise 20 bin dönüm arazide sadece 40 dönümlük bir yere okul yaptırılacağı için bu tepkiye pek anlam verememiştir. Ancak bu şahıslar bölgedeki ahaliyi örgütleyip ziraat ameliyat mektebinin inşaatında çalışan işçilere saldırıp inşaata zarar verince Hüseyin Kazım Kadri cebri önlemlerle söz konusu adamları yakalatıp Merkez Karakol Kumandanı Ali Çavuş'a kızılılık sopalarını hazırlatarak bu kişileri umuma açık bir mahalde falakadan geçirmeyi planladıysa da önde gelen kişilerin araya girmeleriyle bu planından vazgeçmiştir. Ancak bu yolla da ziraat ameliyat mektebinin tesisinin önünde bir engel de kalmamıştır.²⁶⁴

Numune çiftlik ve tarlalarının işleyişinde karşılan sorun ve sıkıntıların bir diğeri de personelin yolsuzluk derecesinde disiplinsizlikler sergilemeleriydi. Halep Ziraat Numune Tarlası Müdürü Melkon Efendi için açılan soruşturma bu tarz bir sıkıntıyı işaret ediyordu. Şûrâ-yı Devlet İstînâf Mahkemesi'nden verilen hükmün istinafça da onaylanması üzerine Halep Ziraat Numune Tarlası sabık müdürü Melkon Efendi'ye bir maaş miktarı nakit ceza uygulanmıştır.²⁶⁵ Benzer suçlamalarla yargılanan Konya Nümûne Tarlası Müdür-ı sâbıkı Muhyiddin Efendi de zimmetine geçirdiği paranın bir kısmından dolayı mahkûmiyetine karar verilmiş, ancak başka suçlamalardan beraat etmesinden dolayı Şûrâ-yı Devlet İstînâf Mahkemesi'ne yapılan itirazlar kabul edilmemiştir.²⁶⁶ Bu tür sıkıntıların numune çiftlik ve tarlaları yöneticilerinin yetersiz maaş almalarıyla da ilgili olabileceği ihtimali akılda tutulmalıdır. Zira Adana'da açılan ziraat mektebinde muallimlik yapan Belediye Kâtibi Ethem Efendi'nin yerine Numune Tarlası Müdürü Emin Efendi'nin görevlendirilmesi gündeme geldiğinde Emin Efendi maaşının yetersizliğinden yakınacaktır.²⁶⁷ Zira numune çiftlik ve tarlalarında yöneticilik yapanların aynı zamanda bölgelerinde bulunan çeşitli kademedeki mekteplerde müfredatta bulunan ziraat derslerine girmek suretiyle muallimlik de ettikleri yaygın bir uygulamaydı. 23 Şubat 1908 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre; Sivas İdâdîsi Zirâat mu'allimliğini vekâleten ifâ etmekde bulunan Osman Nuri Efendi'nin ziraat muallimliğine asaleten atanmasını içeren dilekçesine verilen cevapta

²⁶⁴ Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım: İstanbul, Trabzon, Selanik, Suriye*, haz. İsmail Kara, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000), 117.

²⁶⁵ BOA. DH. MKT., 2202-92-1, 3 Muharrem 1317/14 Mayıs 1899.

²⁶⁶ BOA. DH. MTV., 49-2-8-1, 22 Kânûn-ı Evvel 1328/10 Ocak 1913.

²⁶⁷ BOA. MF. MKT., 618-10-2, 19 Zilhicce 1319/29 Mart 1902.

Mekteb-i mezkûr zirâat dersi mu'allimliği Vilâyet-i müşârun-ileyhânın fî 12 Teşrîn-i Sâni sene [1]323 târîhli telgraftnâmesi üzerine Vilâyet Zirâat Müfettişi ve Nümûne Tarlası Müdürü Cemal Efendi'nin ta'yîn kılınmış olduğu bi'l-mürâcaa kayden anlaşılmış olmağla keyfiyetin ol vechile cevâben emr u iş'âr buyurulması bâbında emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir

Şeklindeki ifadeler kullanılmış ve söz konusu talep reddedilmiştir.²⁶⁸ Daha önce de belirtildiği gibi numune çiftliklerindeki yönetsel zafiyetler işlerin aksamasına ve bu kurumlardan arzu edilen verimin alınamamasına yol açmıştır. Irak havalisinde Amare bölgesinde tesis edilen numune tarlasının kötü idare yüzünden tahrip olmasından dolayı ortaya çıkan zarar Hazine-i Hassa Nezareti'ne bildirilmiştir;

*tarlanın uğradığı zirâat me'mûru Tahsin Efendi tarafından iddiâ edilmiş ve hakikat de me'mûr-ı mûmâ-ileyh tarafından sebebiyet verildiği ahîren istihbâr kılınmış olan tahrîbât sebebiyle mebhûs tarlanın bidâyet-i te'sisinden iddiâ-yı tahrîbât târîhine kadar ba'zı demirbaş edevâtıyla Bağdad, Musul, Basra, Süleymaniye ve buradan celb ve tedârük olunan eşcâr ve tohumluk esmânıyla me'mûr-ı mahsûs ve müstahdemîn-i sâiresi maâşâtı için cem'an yirmi sekiz bin kûsûr gurus sarf edilmiş olmasına mukâbil buralarca tâ kadîmden beri umûm fellâhânla bostancılar tarafından usûl-i zer'ıyyesi ma'lûm ve mu'tâd olan soğan, marul, domates, kavun ve hıyar gibi vücûda getirildiği hâsılât esmânından ancak üç bin kûsûr gurus vâridât alınarak gayr ez-demirbaş masârîfât-ı vâkı'anın kısm-ı mütebâkîsi ma'a't-te'essüf zâyi' ve ber-havâ olmuş idi.*²⁶⁹

Ortaya çıkan bu zarardan dolayı Tahsin Efendi'nin kontratı feshedilmiştir.

Finansal zorluklar ve bütçe meseleleri de numune çiftliklerinin tesis edilerek çeşitli bölgelerde yaygınlaştırılmasının önünde bir engel olmuştur. Adapazarı ve civarında zatürre ve sıtma gibi hastalıkların bulaşıcı hale gelmesinden dolayı bölgede okaliptüs ağacı dikimi ve bataklıkların kurutulması için önlemler alınması zaruri hale gelmiş bunun için de bölgede bir numune tarlasının tesis edilmesi teklifi yapılmıştır. Ancak o yılın bütçesinin ziraate ayrılan miktarının numune tarlası kurulmasına müsait olmadığı anlaşılmıştır.²⁷⁰ Benzer bir durumla Halep'te de karşılaşmıştır. Vilayet dâhilinde kurulması planlanan ziraat mektebi ile demirhane ve numune tarlasının masraflarının senelik bütçeden karşılanamadığı için Ziraat Bankası'nın yıllık beş bin lirayı aşan temetü'atından karşılanmasına karar verilmiştir.²⁷¹

Osmanlı Devleti'nin geniş topraklarında kurulan numune çiftlik ve tarlalarının verimli bir şekilde işletilebilmesi konusunda zaman zaman coğrafi nedenlerden kaynaklanan sorunlarla da karşılaşmıştır. Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti'nce Sadaret'e yazılan

²⁶⁸ BOA. MF. MKT., 1048-14-1-1,2/20 Muharrem 1326/23 Şubat 1908.

²⁶⁹ BOA. ML. EEM., 637-47-12, 11 Kânûn-ı Evvel 1323/24 Aralık 1907.

²⁷⁰ BOA. DH. MKT., 2801-55-1, 13 Rebî'u'l-evvel 1327/4 Nisan 1909.

²⁷¹ BOA. DH. MKT., 2845-96-1, 27 Cemazeyilevvel 1327/16 Haziran 1909.

tezkirede Suriye Vilayeti'nde kurulması için bazı çalışmalar başlatılan numune tarlasından bir türlü istenen verimin alınamaması ile alakalı bazı bilgilere yer verilmiştir. Bu numune tarlası için arazi alımında 21714 kuruş ve binalar için de 45150 kuruş masraf yapılmasına rağmen söz konusu bölgenin susuz olması nedeniyle bazı sorunlar baş göstermiştir. Söz konusu tarlanın alınması sürecinde Suriye Vilayeti Ziraat Müfettişi Klavas Efendi'nin yanlış yönlendirmeleri neticesinde susuz bir bölgede yetersiz genişlikte bir tarlanın alınmış olması beraberinde bir sorunlar yumağını getirecektir.²⁷² Nezaretin bu soruna bulduğu çözüm, söz konusu numune tarlasının lağvedilerek tahsisatının ve alet ve edevatının Edirne Vilayeti'nde sanayi mektebine bağlı olan numune çiftliğine yollanması şeklinde olmuştur. Kaldı ki Suriye Vilayeti'nde yeterince çiftlik olması da ahaliye yeni metot ziraat tekniklerinin öğretilmesini gereksiz kılmaktadır. Zira Suriye Vilayeti'nde yaşayan ahali, "kavaid-i cedide-i ziraat"e hâkim bir durumdaydı.²⁷³

Sadaret tarafından Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti'ne yollanan cevabi yazıda Suriye Vilayeti'nde kurulmaya çalışılan numune tarlası için bir arazi satın alındığı ve gerekli olan binaların inşa edilmesine rağmen bu arazinin yeterince geniş olmadığı ve civarda bulunan suyun da yetersiz ve istenen özellikte olmamasından dolayı beklenen faydanın elde edilemediği konusunda nezaretin görüşleri uygun görülmüştür. Civardaki çiftliklerden de su temin etmek 12 günde bir defa ve altı saatten ziyade mümkün olmadığından mezkûr numune tarlasının kapatılarak bu zararın yetkililerden tazmin edilerek alet ve edevatın da Edirne Vilayeti'nde Mekteb-i Sanayi'ye bağlı olarak açılan numune çiftliğine yollanması istenmiştir.²⁷⁴ Suriye Vilayeti'nde oldukça fazla sayıda çiftliğin bulunmasının o civardaki halkın ziraat konusunda yeni teknik ve metotlara hâkim oldukları şeklinde yorumlanmasından sonra belgede geçen numune tarlasının kapatılmasında bir sakınca görülmemiştir. Kapatılan numune tarlası için ayrılan tahsisatın da Edirne Vilayeti'nde sanayi mektebi bünyesinde açılmış olan numune çiftliğinin bu okuldan ayrılarak müstakil hale getirilmesinde kullanılacağı anlaşılmaktadır.²⁷⁵

²⁷² BOA. A. MKT. MHM., 727-3-5, 16 Şevval 1310/ 3 Mayıs 1893.

²⁷³ BOA. A. MKT. MHM., 727-3-5, 16 Şevval 1310/ 3 Mayıs 1893.

²⁷⁴ BOA. A. MKT. MHM., 727-3-4, 24 Şevval 1310/11 Mayıs 1893.

²⁷⁵ BOA. A. MKT. MHM., 727-3-4, 24 Şevval 1310/11 Mayıs 1893.

Numune çiftlik ve tarlalarının kurulmasındaki önemli engellerin başında kuraklık unsurunun gelmekte olduğu anlaşılmaktadır. İzmit'te de kurulması planlanan bir numune tarlası için düşünülen ve Meclis-i Maliye azasından Rıza Efendi'ye ait olan arazinin istimlak edilmesi sürecinde bölgedeki su kaynaklarının yaz aylarında kuruduğu gerekçesiyle vazgeçilmiştir.²⁷⁶

Numune tarlalarının kurulması yönünde yapılan planlamalar zaman zaman aksaklıklarla sonuçlanmıştır. Erzurum Vilayeti örneğinde de görülebileceği gibi, bölgede kurulması istenen ziraat numune tarlası için bir arazi satın alınmış ve müstemilatı için gerekli alet ve edevatın alınmış olmasına karşın arazinin istenen genişlikte olmayışı ve elverişsizliği üzerine numune tarlasının kurulmasından vazgeçilmediyse de eksikliklerin giderilmesinden sonra faaliyete geçirilmesi talep edilmiştir. . Bunun üzerine Erzurum Vilayeti 'ne yollanan yazıda daha önce söz konusu eksikliklerin giderilmesi istenmesine karşın bu yönde bir girişimde bulunulmadığı belirtilmiş ve bir an önce harekete geçilmesi talep edilmiştir.²⁷⁷ Erzurum'da bir numune tarlasının tesis edilmesi için arazi bedeli olarak ayrılan 20 bin kuruşun 1640 kuruşu ile 79 dönüm arazi satın alınmıştır. Bu arazinin bir numune tarlası için yeterli genişlikte olmayışı Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti'nin harekete geçirmiştir. Çözüm olarak da civarda yaşayan halka ait olan arazilerin istimlak yoluyla ya da rızaları ile satın alınarak numune tarlasına eklenmesi düşünülmüştür.²⁷⁸

Osmanlı devlet adamlarını taşradaki tarımsal yatırımlarının önündeki en ciddi engellerin başında gelen bölge ahalisinin direnci birçok örnekte gözlenebilmektedir. Suriye'de Selimiye bölgesinde kurulmak istenen bir ziraat mektebinin inşaatı için gerekli olan taş, kireç ve kum gibi inşaat malzemelerinin daha önce Selimiye ahalisi tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır. Ancak daha sonra söz konusu malzemelerin taşınması ve teslimi konusunda Selimiye ahalisinin bazı çevrelerin etkisinde kalarak iş birliğine gitmemeleri inşaatın gecikmesine yol açmıştır. Konuyla alakalı yapılan tahrirat suretinde yer verilen ifadeler durumu özetler niteliktedir:

Ândan beri müşârun-ileyh Nâzım Beyefendi tarafından öteden beri maârifin ta'mîmi ve zirâatin ıslâh ve tevsî'i hakkındaki teşebbüsâtına her ân itirâzda bulunup akim bırakmağa cehd ve gayret eylemekdedirler. Hattâ Selimiyelilerin evvelce taş ve kireci meccânen i'tâsına müte'ahhid oldukları hâlde mu'ahharan

²⁷⁶ BOA. A. MKT. MHM., 727-3-9, 13 Zilkade 1310/ 29 Mayıs 1893.

²⁷⁷ BOA. A. MKT. MHM., 727-3-21, 11 Şaban 1311/17 Şubat 1894.

²⁷⁸ BOA. A. MKT. MHM., 727-3-21, 4 Şaban 1311/10 Şubat 1894.

va'dlerinden nükûl eylemeleri hep müteğallibenin ve terakkî düşmanlarının eser-i ifsâdîdır ve bu kere dahi mektebin te'sisine mâni' olmak hiç olmazsa küşâdını te'hîre uğratmak niyyet-i ibliskârâneleriyle hiç inşâât işleriyle iştiğal etmemiş sâlifü'l-arz tâlibi icâd ve mutasarrıfın üzerine taslît etdiler.²⁷⁹

Yereldeki mülki amirlerin durumu teftiş amacıyla bölgeye vardıkları gün birtakım yalın ayak güruh hükümet dairesine hücum ederek çarşıdaki hububat mağazalarını yağmaya kalkışmışlardır. Liva Mutasarrıfı Nazım Bey'in bu kalkışmayı bastırmak için yoğun önlemler almak zorunda kalması söz konusu mektebin inşaatını akim bırakmıştır.

Numune çiftlik ve tarlalarının idaresinden kaynaklanan sorunlar da bu noktada ele alınması gereken bir konudur. Irak coğrafyasında Amâre'de tesis edilen numune tarlasının kötü idare yüzünden tahrip olması ve harcanan paranın da zayi oluşu bir soruşturmaya konu olmuştur. Numune tarlasındaki demirbaş eşya ile tohumluk soğan, marul, domates, kavun ve hıyar gibi ürünlerin hasadının yapılamamasından dolayı ortaya çıkan zarar soruşturulmuştur. Amâre Arâzî-i Seniyye Komisyonu Reisi imzasıyla Hazîne-i Hâssa Nezâreti'ne yollanan dilekçede şu ifadeler yer verilmiştir,²⁸⁰

... tarlanın bidâyet-i te'sisinden iddiâ-yı tahrîbât târihine kadar ba'zı demirbaş edevâtıyla Bağdad, Musul, Basra, Süleymaniye ve buradan celb ve tedârük olunan eşcâr ve tohumluk esmânıyla me'mûr-ı mahsûs ve müstahdemîn-i sâiresi maâşâtı için cem'an yirmi sekiz bin kûsûr gurus sarf edilmiş olmasına mukâbil buralarca tâ kadîmden beri umûm fellâhânla bostancılar tarafından usûl-i zer'ıyyesi ma'lûm ve mu'tâd olan soğan, marul, domates, kavun ve hıyar gibi vücûda getirildiği hâsîlât esmânından ancak üç bin kûsûr gurus vâridât alınarak gayr ez-demirbaş masârîfât-ı vâkı'anın kısm-ı mütebâkîsi ma'a't-te'essüf zâyî' ve ber-havâ olmuş idi. Geçen sene tercübenin mebd'e'i olduğuna ve araya da iddiâ-yı tahrîbât girdiğine ve bu bâbdaki maksad-ı âlîye göre buralarca böyle bir mü'essesenin lüzûmuna mebnî dahi bir takım demirbaş eşyâ ve iki bin iki yüz kûsûr hurma fisilleri ve tohumluk ile eşcâr-ı mütenevvi'a-i sâire müceddeden mübâyâ'a olunmakdan nâşî umûm masârîfât bunun için bidâyet-i emrde me'zûniyet dahi i'tâ buyurulan elli bin kûsûr gurus olduğu hâlde geçen ve bu sene içinde istihsâl edilebilen vâridât-ı umûmiyye yedi bin kûsûr gurus bâlîğ olmu ve ol mikdâr masârîfa nisbetle bu mikdâr vâridât husûlû menâfi'-i hazîneye muvâfık olmadığı gibi bu iki senelik tecrübeye dahi mezkûr hıyân ve emsâli sebze ile lâ-şey kabilinden olarak bir mikdâr pamuk ve mısır buğdayı yetiştirilip bundan başka fellâhâna bildiklerinden fazla hiçbir şey ta'lîm edilmemiş ve buna ilâveten me'mûr-ı mûmâ-ileyh ile fellâhân arasında ale'd-devâm zuhûr eden ihtilâfât ve şikâyet üzerine mahalline i'zâm edilen me'mûr-ı mahsûsa ma'rîfetiyle icrâ kılınan tahkîkâtta dahi mûmâ-ileyhin teseyyüb ve adem-i dikkati ile fellâhân-ı merkûmeyi ba'zı güne harekâtıyla müteneffir ve müteşekkî etmesinden nâşî...

Komisyon Reisi'nin imzasıyla gönderilen telgrafta numune tarlasında görevli memurların sui idaresinden dolayı gerektiği gibi istifade edilemediği ve bu uğurda sarf edilen paranın boşa gittiğinin altı çizilmiştir.²⁸¹

²⁷⁹ BOA. DH. İD., 99-32-9, 26 Teşrin-i evvel 1326/8 Kasım 1910.

²⁸⁰ BOA. ML. EEM., 637-47-12, 11 Kanun-ı evvel 1323/24 Aralık 1907.

²⁸¹ BOA. ML. EEM., 637-47-12, 11 Kanun-ı evvel 1323/24 Aralık 1907.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. II. ABDÜLHAMİT VE II. MEŞRUTİYET DÖNEMLERİNDE TARIMSAL MODERNLEŞME: NUMUNE ÇİFTLİKLERİNDE KURUMSAL İŞLEYİŞ

4.1.1. Numune Çiftlikleri Bünyesinde Yapılan Faaliyetler

Daha önce de değinildiği gibi numune çiftliklerinin tek işlevi bazı tarımsal ürünlerin ekiminin ve hasadının yapılması değildi. Numune çiftliklerinin süthaneden, kuluçkahaneye, at bakım haralarından fidan yetiştirme merkezlerine hatta ipekböcekçiliğine kadar oldukça geniş bir yelpazede faaliyet sahası olduğu görülmektedir. Numune çiftliklerinde sözü edilen faaliyetlerin sürdürülebilmesi için ciddi bir inşaat ve yatırım süreci yaşanmıştır. Osmanlı yöneticileri, bu konularda ilerlemenin sağlanabilmesi adına yoğun bir çalışma temposu içine girmişlerdir. Ankara numune ağıl ve tarlasının eksiklerinin tamamlanarak Ziraat Ameliyat Mektebi'ne çevrilmesi ve mektep dâhilinde bir süthanenin açılmasına ilişkin yapılan yazışma, çiftlik içinde tarımsal faaliyetlere ek olarak sütçülük de yapılmak istendiğini göstermektedir. Ankara Valisi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne yollanan bir mazbatada yer verilen şu ifadeler numune çiftliği çatısı altında bir süthane açılmasının gerekliliğini ortaya koymuştur:²⁸²

Dâhil-i vilâyetde takriben bir buçuk milyonu mütecâviz sağılır hayvan mevcûd iken bunların südünden lâyıkiyla istifâde edilemediği ve Rumili'den gelmiş olan bir iki şahıs tarafından cüz'î mikdârda i 'mâl olunan taze salamura peynirinin beher kıyyesi sekiz guruşa satılmakdan nâşî i 'mâlât ve sarfîyât bir dâire-i mahdûdeyi tecâvüz edemediği gibi südden alınan kaymağı terâküm etdirip ba 'dehû tulumlar derûnunda çılkayarak istihsâl eyledikleri sâde yağı ise ale'l-ekser humsu nisbetinde tuz olmak üzere dokuz on guruşa satılmakda ve bunun da ayrıntı tamâmen tefrîk ve tathîr olunmadığından az zaman sonra ekşiyip acımakda olduğu cihetle sarf ve istihlâke mecbûr olan ahâlî mutazarrır olmakdan olduğu gibi rağbet-i hâriciyyeyi kazanamamakda idüğü ve senevî küllî mikdâr peynir ve yağ i 'mâl ve ihrâc ederek bu yüzden büyük istifâde edemediklerinden istifâde edememekde oldukları bi't-tahkîk anlaşıldığından salamura kaşar Edam Flenk ve sair peynirler ile südden kaymak çıkarılarak bundan yağ yapmak usûllerini mu 'ayyen günlerde erbâbına irâe etmek ve bu sûretle çiftlik vâridâtının tezâyüdü esbâbı istikmâl olunmak üzere...

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi'nden Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti'ne yollanan resmi yazıda vilayet dâhilinde yaklaşık olarak 1,5 milyonu aşkın sağılır hayvan bulunmasına rağmen süt ve peynircilik gibi üretim alanlarında istenen verimliliğin yakalanamadığından bahsedilmiştir. Diğer yandan, salamura ve kaşar, sair peynir çeşitleri, kaymak ve yağ yapmak usullerinin öğrenilmesiyle çiftlik varidatının arttırılacağı nedeniyle Bank-ı Osmani'ye 60 bin kuruşluk tutarın teslim edildiği bildirilmiştir.²⁸³

²⁸² BOA. DH. MKT., 993-62-3, 15 Cemaziyülevvel 1323/18 Temmuz 1905.

²⁸³ BOA. DH. MKT., 993-62-1, 1 Cemazüyelevvel 1323/4 Temmuz 1905.

Bununla birlikte süthanenin kurulabilmesi için gerekli olan alet ve edevatı gösteren tablo ek olarak sunularak gerekli alımların yapılacağı bildirilmiştir.

Tablo 7: Ankara Nümûne Ağıl ve Çiftliği'nde te'sîs olunacak südhâneye mahsûs âlât ve edevât

Kaynak: BOA. DH. MKT., 993-62-2, 27 Haziran 1321/10 Temmuz 1905.

Aded	
1	Südden kaymak istihsâline mahsûs Le Feld'in (?) kuvve-i ani'l-merkeziyye (santrifüj) makinesi
1	Südü teshîn için çifte cidârlı bakır kazan
1	Kaymakdan veya yoğurtdan yağ çıkarmağa mahsûs kırk litre isti'âbında Danimarka yayığı
4	Süd nakline mahsûs yirmi beşer litre isti'âbında kap
1	Yağın ayranını tefrika ve tuzlamağa mahsûs makine (malaksör)
3	Yağ için kalıb
4	Edam ve Flemenk peynirlerine mahsûs kalıb
2	Basküllü peynir baskısı
20	Berây-ı teşvîk ve teshîl-i müstahikkîn zürre'a tevzî'i îcâb eden bâlâda mezkûr kırk litrelik Danimarka yayığı

Numune çiftliğinde bir süthanenin kurulacak olması ilk kez karşılaşılan bir durum değildir. Ne var ki yazışmanın devamı takip edildiğinde başka vilayetlerde de benzer bir uygulamaya gidildiği görülmektedir. Dâhiliye Nezareti tarafından Ankara Vilayeti'ne gönderilen yazıda yer verilen;

Selanik ve Bursa Hamidî Zirâat Ameliyat Mekteblerinde olduğu gibi idârede bir südhâne te'sisi tabîi bulunduğu bi'l-muhâbere Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâret-i Celîlesi'nden cevâben gelen 23 Kânûn-ı Sâni sene [1]323 târîhli ve seksen numaralı tezkirede izbâr kılınmıştır

Şeklindeki ifadelerden de anlaşıldığı gibi söz konusu uygulama hali hazırda başka vilayetlerde hayata geçirilmiştir.²⁸⁴

Numune çiftliklerinde yürütülen diğer bir faaliyet olan ipek böcekçiliği için bazı önlemler almak gerekmiştir. İpek böcekçiliğinin önemli unsurlarından biri olan dut ağacının yetiştirilmesi için fidanlıklar tesis edilmiştir. Suriye Arazi Komisyonu'na bağlı *Bisan Çiftliği*'nde ipek böceği yetiştirebilmek için daha önce bir fidanlık tesis edilmiş, ancak, bu fidanlığın ihtiyacı karşılayamaması üzerine mevcut dört bin fidanın aşılattırılarak on bin hedefine erişebilmek adına mezkûr bahçenin genişletilmesi gerekmiştir. Bunun için gerekli olan 10-15 bin kuruş tahsisatın elde edilebilmesi için Hazine-i Hassa ile iletişim kurulmuştur.²⁸⁵

Numune çiftliklerinde verimli tarım yöntemlerinin denenebilmesi için Osmanlı çiftçisinin ilk defa tanışacağı ürün ve cinslerin tohumları yurt dışından getirtilerek ekim işlemleri başlatılmıştır. İlk olarak numune çiftliklerinde ekimi denendikten sonra çiftçilere dağıtılmak üzere getirtilen tohumların gümrük ve ödeme işlemleri konusunda Osmanlı devlet adamları yoğun bir mesai harcamışlardır. Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin Hariciye Nezareti ile kurduğu muhaberede Numune çiftlik ve tarlalarında ekilmek ve çiftçilere dağıtılmak üzere 500 kilogram tohumluk darı ile şeker ve cinvanto cinslerinden biner kilogram mısırın dökülmeyecek ve zayi olmayacak, hava rutubetten etkilenmeyecek bir şekilde muhafazalı sandıklarla getirtilmesi hususu üzerinde durulmuştur. Peşte'ede mukim Edmon Meonter ile Napoli civarında mukim Mösyö Damman'ın aracılığıyla sipariş edilmek istenen ürünler için Dersaadet'te Ziraat Bankası ve Ziraat İdaresi Müdüriyet-i Umumiyesi'nin devreye girmesi talep edilmiştir.

*Napoli civarında Sancovani Nedociyo'da mukim mösyö Damman ve şürekâsına Müdüriyet-i müşârun-ileyhâdan başka başka iş'âr ve sipâriş olunmuş ve zikr olunan tohumların irsâliyle faturalarının Saltanat-ı Seniyye şehbenderlerine i'tâsında kendilerine te'diye ve i'tâ olunmak üzere Peşte'de Mösyö Edmon Monter'e sipâriş olunan darı ile mısırların mecmû'-i esmânî olan dokuz yüz frankı hâvî Peşte'de mukîm Saltanat-ı Seniyye şehbenderi nâmına Bank-ı Osmani'den ve Sancovani Nedociyo'daki Mösyö Damman ve şürekâsına sipâriş edilen mısırın bedeli bulunan sekiz yüz yetmiş beş frankı muhtevî Napoli'de mukîm Saltanat-ı Seniyye şehbenderi nâmına Kredi Llyon Bankası'ndan alınan iki kût'a çek mezkûr şehbenderlere gönderilmek üzere Müdüriyet-i müşârun-ileyhâ ifâdesiyle leffen takdîm kılınmıştır.*²⁸⁶

²⁸⁴ BOA. DH. MKT., 993-62-5, 12 Muharrem 1326/15 Şubat 1908.

²⁸⁵ BOA. HH. İ. 89-86-1, 25 Şaban 1312/21 Şubat 1895.

²⁸⁶ BOA. HH. İ. 89-86-1, 25 Şaban 1312/21 Şubat 1895.

Benzer bir çabaya Bursa Numune Çiftliği ile Ankara Numune Tarlası için Avrupa'dan getirilen makinaların gümrük resminden muaf tutulması konusunda karşılaşılmaktadır. Şûrâ-yı Devlet Tanzîmât Dâiresi üyelerinin imzalarını içeren resmi yazıda, ziraat alet ve edevatının gümrük resminden istisnasına dair olan nizamnamede meyve-sebze kurutma makinalarına dair bir hükmün bulunmamasına istinaden Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti'nde bu duruma yönelik bir müphem durum yaşandığı belirtilmiş ve sonuç olarak da mezkûr makinaların ziraat aletleri sınıfına girdiklerinden dolayı gümrük resminden muaf sayılmaları gerektiği yorumuna yer verilmiştir.²⁸⁷ Konunun iletildiği sadaret makamında Sadrazam ve Yâver-i ekrem sıfatıyla Ahmed Cevad Paşa,

Bursa Nümûne Çiftliği ile Ankara Nümûne Tarlası'na mahsûs olarak Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâret-i Behiyyesince ber-mantûk-ı irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî Avrupa'dan celb etdirilen iki aded makine menâfi'-i umûmiyyeye müte'allik eşyâ ve edevâtdan olmasıyla

Yorumunda bulunarak söz konusu aletlerin kamu yararına getirileceği için gümrükten muaf olmaları gerektiğini belirtmiştir.²⁸⁸

Osmanlı Devleti'nin farklı coğrafyalarında kurulan numune çiftlik ve tarlaları arasında bünyesinde barındırdığı müstemilatın çeşitliliği ve faaliyetlerinin yoğunluğu bakımından ilk başta geleni Ankara numune çiftliği ve tarlasıydı. Ankara Numune Tarlası için satın alınması lazım gelen çayırın ve iki çift koşu öküzünün ve Selanik Ziraat Ameliyat Mektebi'ne ait üç çift öküzün satın alınması satın alınması kabil olmadığından mezkûr tarla civarında bulunan 35 dönüm çayır ve Eskişehir civarında Beylikahırı Karyesi'nde bulunan Rumili cinsinden iki çift öküzün alınması lazım geldiği Şura-yı Devlet maliye Dairesi'ne bildirilmiştir.²⁸⁹

Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâret-i Celîlesi'nden bi'l-vürûd Şûrâ-yı Devlet'e havâle olunan tezkire üzerine Maliye Dâiresi'nden tanzîm ve leffen arz u takdîm kılınan mazbatada Ankara Nümûne Tarlası hayvânâtı için alınan otuz beş dönüm mikdârı çayırın bedeli olan dokuz yüz ve iki çift koşu hayvanı esmânı bulunan üç bin yüz yirmi iki buçuk ve Selanik Zirâat Ameliyât Mektebi'ne alınan üç çift hayvânı bahâsı olan üç bin iki yüz on üç gurus tahsîsât-ı müte'allikalarından tesviye olunmuş olduğundan mu'âmele-i mahsûbiyyesinin icrâsı husûsunun Nezâret-i müşârun-ileyhâya havâlesi luzûmu gösterilmiş olmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-sünûh ve sudûr buyurulur ise mantûk-ı âlîsi infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı, efendim.

²⁸⁷ BOA. İ. RSM., 3-24-1, 1 Rebiülahir 1312/ 2 Ekim 1894.

²⁸⁸ BOA. İ. RSM., 3-24-2, 15 Rebiülahir 1312/ 16 Ekim 1894.

²⁸⁹ BOA. İ. OM., 6-54-1, 26 Zilhicce 1317/ 7 Mayıs 1899.

Sadrazam Halil Rıfat Paşa tarafından değerlendirilen mazbata, uygun görülerek söz konusu alımların yapılması için tahsisat gönderilmiştir.²⁹⁰

Selanik Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi'ne merbut Numune Çiftliği'nde bir kuluçkahane ve bir güvercinlik ihdas edilmesi ve mevcut kümeslerin de tamir edilmesi için yapılan keşif sonucunda 18430 kuruş tahsisata gerek duyulduğu anlaşılmıştır. Bu konu ile ilgili detaylı bir yazı Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı tarafından Sadaret makamına ariza olarak sunulmuştur.²⁹¹ Kuluçkahane ve güvercinlik gibi müstemilatlar ile numune çiftliğinin çok boyutlu bir işleve sahip olması amaçlanmıştır. Bu örnekten yola çıkılarak tarım ve hayvancılığın yan alanlarında da numune çiftliklerinden yararlanılma yoluna gidildiği ileri sürülebilir.

Irak havalisinde Amare Arazi Komisyonu tarafından numune tarlasında deneyim elde etmek amacıyla iri taneli on kıyye mısır buğdayının satın alınması için girişimde bulunulması, Osmanlı tarım reformunun Anadolu topraklarını aşarak Orta Doğu'daki sınırlara taşındığını göstermektedir. Komisyon üyelerinin imzalarıyla Hazine-i Hassa'ya gönderilen yazıyla yeni tohumların ekimiyle bölgede tecrübe kazanılacağı özellikle vurgulanmıştır.²⁹² Irak topraklarında yeni tarım metodlarının benimsenmesi için Amare Numune Tarlası'nda ekilmek üzere Amerika ve yerli pamuk tohumundan on kıyye talep edilmiş olup Adana Ziraat Müfettişliği ile iletişime geçilmiştir. Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne Nezâreti ile yapılan muhaberede

Adana Zirâat Müfettişliğiyle bi'l-muhâbere celb olunan Amerika ve Ada'nın yerli pamuk tohumundan on kıyye mikdârı berây-ı tezrî' me'mûrîn-i mezkûreye tevdi' ve irsâl olunmuşdu. Bu kere cevâben vârid olan tahrîrâtta sâlifü'l-arz pamuk tohumunun nümûne tarlasında vesâyâ-yı fenniyye dâiresinde ihzâr etdirilen mahallerde tezrî' edildiğinden ileride hâsıl olacak netîcesinin bildirileceği beyân kılınmış...

Ifadelerine yer verilmiştir.²⁹³ Diğer yandan, Aydın Emlak-i Hümayun Müdüriyeti'nin tahriratıyla da Amerikan pamuk tohumu getirtilerek ekimi yapılarak neticenin de bildirilmesi istenmiştir.²⁹⁴ Daha önce de belirtildiği gibi, Osmanlı coğrafyasının son derece geniş sınırları içinde bölgesel ve coğrafi şartlara elverişli ürünlerin ekilmesi için çalışmalara ağırlık verilmiştir. Irak havalisinde numune tarlası olarak kullanılan Ümmü'r-

²⁹⁰ BOA. İ. OM., 6-54-3, 11 Muharrem 1318/ 11 Mayıs 1900.

²⁹¹ BOA. İ. OM., 13-12-1, 25 Rebiülahir 1326/27 Mayıs 1908.

²⁹² BOA. ML. EEM., 584-73-1, 25 Kanun-ı evvel 1322/7 Ocak 1907.

²⁹³ BOA. ML. EEM., 593-63-1, 22 Muharrem 1325/7 Mart 1907.

²⁹⁴ BOA. ML. EEM., 596-70-1, 6 Safer 1325/21 Mart 1907.

Rîş Adası'na Bağdat Komisyonundan getirtilen hurma fidanlarının dikiminin tamamlandığını gösteren belge bu noktada bir fikir vermektedir. Araz-i Seniye Komisyonu tarafından Hazine-i Hassa Nezareti'ne yollanan mazbatada bu işle ilgili gelişmelerin neticesinde aha sonra bildirileceği bilgisi yer almıştır. 800 adet Zühdü hurması fidanı gönderildikten sonra ekimi tamamlanmış olup alınacak netice doğrultusunda hareket edilecektir.²⁹⁵ Aşağı yukarı iki hafta sonra Amare Arazi Komisyonu üyelerinin imzalarıyla gönderilen mazbatada 360 adet hurma fidanının dikiminin gerçekleştiği ifade edilmiştir.²⁹⁶ Bu coğrafyada denenen tarım ürünlerinin çeşidinin bol miktarda olduğu görülmüştür. İzmir'den yollanan mısır tohumlarının ulaştığı bilgisi de şu ifadelerle belirtilmiştir:

*Ümmü'r-Rîş Nümüne Tarlası'nda ve usûlü dâiresinde zer' etdirildiği ve neşv ü nemâsı netîcesinden ba'dehû ma'lûmât i'tâ olunacağı Zirâat me'mûru tarafından beyân ve izbâr kılınmış olmağla berây-ı ma'lûmât arz u beyân-ı keyfiyete mücâseret olunur.*²⁹⁷

Osmanlı Devleti'nin tarım için son derece verimli Balkan coğrafyası için de tarımsal birtakım düzenlemelere gidildiği görülmektedir. Yanya Kasabası'na yarım saat mesafede ve göl kenarında bulunan Topçu Tarlası adıyla bilinen arazinin bir kısmının numune dutluk yapılmak amacıyla miri araziye ayrılması kalan kısmının da müzayede usulüyle elden çıkarılması için Yanya Valisi Mustafa Zihni imzasıyla Maliye Nezareti'ne gönderilmek üzere bir mazbata hazırlanmıştır.

*...toprağının sûret-i teşekkülü ve kuvve-i inbâtiyyesi dutluk te'sisine muvâfık ve müsâ'id olduğu anlaşılan Topçu Tarlası nâmıyla ma'rûf arâzîden yüz dönüm mikdârının tefrîkiyle bir dutluk te'sisi halinde ahâlinin istifâde-i külliyyesini te'mîn eden ipekçilik san'atının te'sîs ve intişârı ve bu münâsebetle servet-i mahalliyyenin tekâsür ve tezâyüdü maksadı hâsıl olacağından...*²⁹⁸

Yanya bölgesinin toprak özellikleri ve iklim şartları dikkate alınarak girişilen bu tasarruf sonucunda bölgenin iktisadi kalkınmasına katkı sunulması amaçlanmıştır. Meclis-i İdare-i Vilayet tarafından yapılan tahkik neticesinde miri çiftliklerden olup istifade olunamayan veyahut istifadesi pek sınırlı bulunan mezkûr tarladan 100 dönüm kadar alanın dut bahçesine çevrilmesi için gerekli yazışmalar yapılmıştır. Bu projenin tamamlanabilmesi için de masraf tablosu çıkarılmıştır. Oldukça ayrıntılı hazırlandığı görülen tabloya göre

²⁹⁵ BOA. ML. EEM., 598-94-1, 3 Rebiülevvel 1325/16 Nisan 1907.

²⁹⁶ BOA. ML. EEM., 603-10-1/21 Rebiülevvel 1325/4 Mayıs 1907.

²⁹⁷ BOA. ML. EEM., 607-28-1, 14 Rebiülahir 1323/27 Mayıs 1907.

²⁹⁸ BOA. ML. EEM., 927-18-1, 27 Cemaziyülevvel 1328/6 Haziran 1910.

Topçu Tarlası adıyla bilinen arazinin 100 dönüm kadarının tefrik edilerek dikim sahasına dönüştürülmesi için gerekli olan kalemler sıralanmıştır.

Tablo 8: Yanya Vilayeti’nde Topçu Tarlası’nda tesis edilecek dutluk için harcama kalemleri

Kaynak: BOA. ML. EEM., 927-18-2, 8 Mayıs 1326/21 Mayıs 1910.

İcmâl	Yekûn	Beher dönümün Masrafı	Mikdâr-ı dönüm	
Guruş	Guruş	Guruş	Aded	
	5.500	55	100	Çift ile iki üç def’a icrâ edilecek hafriyât masrafı
	1.000	10	100	Tırmıklama masrafı
	2.500	Beher metresi: 2	Metre yekûnü: 1250	Arâzînin etrâf-ı erba‘asına muhâfaza için hendek hafrı
	4.400	Beheri için: 1	Fidan: 4.400 aded	Fidanların gars için açılacak çukur masrafı
	2.200		1	Fidanları sulamak için top bedeliyle vaz‘iyye masrafı
	800		Fidan: 4.400 aded	Fidanların garsiyyesi
	3.000	Birinci sene masrafı		Çapalamak ve sâir neccâr masrafı
19.200	19.200			
	4.500	Beheri için: 45 guruş	100	İkinci sene çift ile üç def’a icrâ edilecek hafri masrafı
	2.000			Çapalama ameliyâtı için
	3.000			Sulama ameliyâtı için
	1.100			Aşı

10.600	10.600			İkinci masrafı
8.000	8.000			Üçüncü sene hafr ve çapalama ve muhâfaza ve sâire masârıfı
8.000	8.000			Dördüncü sene hafr ve çapalama ve muhâfaza ve sâire masrafı
45.800				

Hazırlanan mazbatada arazini yalnızca dutluğa hasredilmesiyle yetinilmeyeceği, aynı zamanda bostan ekilmek üzere her dönümü için 40 kuruş ücret mukabilinde icara verildiği halde yıllık dört bin kuruş raddesinde gelir elde edileceği belirtilmiştir.²⁹⁹ Bu ayrıntıdan anlaşılabileceği üzere tarımsal gelişmelerle alakalı Osmanlı taşra bürokrasisi çeşitli plan ve projeler üretirken aynı zamanda bir şekilde kendini amorti eden yatırımlara yönelmeyi tercih etmişlerdir. Maliye Nezareti'nin konuya yaklaşımı ise bürokratik engellerin aşılamadığını göstermektedir. Maliye Nezareti'ne göre,

Emlâkin Hazîne-i Hâssa uhdesinde bulunduğu zaman idâre nâmına te'sîs edilen dutluk ve fidanlık ve bāğ ve bostanlardan olunan istifâde pek mahdûd olduğu tecârib-i adîde ile sâbit ve ale'l-husûs emlâk-i emîriyye için bûdcede mevzû ' tahsîsât kırk beş bin gurus sarfiyla bir dutluk te'sîsine gayr-ı müsâ'id olduğundan ve ahâlîyi koza yetiştirmeğe teşvik için bir nümüne dutluğu ihdâsına lüzûm var ise ta'alluku i'tibârıyla Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâret-i Celîlesince teşebbüs edilmesi lâzım geleceğinden emlâk-i emîriyyeden olan mârrü'l-beyân tarlanın bi'l-müzâyede değer bedeliyle elden çıkarılması ve dutluk te'sîsi için de Nezâret-i müşârun-ileyhâya mürâcaat edilmesi...

Daha doğru olacaktır.³⁰⁰ Dolayısıyla söz konusu arazinin müzayede yoluyla satılıp kalan arazinin ne şekilde değerlendirileceği konusunda Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti ile iletişime geçilmesi tavsiye olunmuştur.

Numune çiftliklerinin kurulduğu araziler daha evvel miri arazilerden seçilebileceği gibi, şahıslara ait mülk toprakların istimlak edilmeleriyle de numune çiftlikleri için arazi temin etme yoluna gidilmiştir. Çeşitli sebeplerle kapatılan ya da faaliyetlerine son verilen numune çiftliklerinin arazilerin eski sahipleri hak talep ederek zarara uğradıkları gerekçesiyle esk topraklarını geri istemişlerdir. Halep'te Ebukalkal bölgesinde yaşayan

²⁹⁹ BOA. ML. EEM., 927-18-1, 27 Cemaziyülevvel 1328/6 Haziran 1910.

³⁰⁰ BOA. ML. EEM., 927-18-3, 13 Cemaziyülahır 1328/ 22 Haziran 1910.

Hasan er-Rebî'in yed-i ziraatindeyken vaktiyle numune tarlasına ilave edilen arazinin iadesine dair verilen dilekçe bu durumu örneklemektedir.

Âcizleri arâzî-i müdevverenin Ebukalkal Şubesi sâkinlerindenim. Nân ve ni'metle yaşamış idim. Arâzî-i âcizanem umûm misilli hiç hükmünde bir meblağ-ı cüz'î mukâbilinde hakan-ı sâbık zamanında benden alındığı sırada arâzînin sâir emsâlim misilli zirâat ve felâhatla yedimde kalmak te'âmül-i kadîm icâbındandır. Vaktiyle emlâk-i seniyye bir nümüne çiftliği yapmış idi. O nümüne çiftliği ahîren lağv olundu. Nümüne bağçesi hâlâ cânib-i Hazîne'den icâreye verilir. Yalnız ânın kenarında olan on şümbül³⁰¹ be-dâr isti'âb eder tarlamin nümüne ve Sâcir ve İbrahim elinde bendenize emsâlim misilli iâdesi lâzım gelir. Beş sene icâreye verilmeğe başlandı. Bu da benim mağdûriyetimi müstelzim oluyor ve emlâk-ı müdevverenin kâffesi öşür ve ücret-i arzîyle çiftçilere veriliyor. Ben de emsâlim misilli öşür ve ücret-i arzî vereceğim.³⁰²

Bu konuda yapılan yoğun yazışma trafiği sonucunda Halep Vilayet Meclisi,

Sâhib-i arzuhâl tarafından talep edilmekte olan otuz sekiz dönüm arâzînin senevî beş bin guruş vâridât getirdiği Emlâk-i Emîriyye Müdüriyeti'nin bâlâdaki derkenârı müfâdından anlaşılmasına binâen müsted'î meclise celb ve keyfiyet kendisine tebliğ ve senevî beş bin guruş bedel-i icâr ile istîcâra râğb olduğu hâlde her kaç seneliğini arzu ederse kendisine icâr edileceği merkûma tefhîm kılınmış...

Şeklinde bir çözüm yoluna gitmesine rağmen mezkûr şahıs teklifi kabul etmemiştir.³⁰³ Ortaya çıkan yeni gelişmelerle konu içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Bu defa bölgede eşraf kimliğiyle öne çıkan bazı kimselerin de mezkûr araziye talip olmaları üzerine Maliye Nezareti devreye girmiş ve hazırlanan müzekkereye göre *mebhûs arâzî hâsılâtından ber-sâbık a 'şâr ve ücret-i arz istîfa kılınmak üzere zürrâ'-ı kadîmî yedinde ibkâsı muvâfık görülerek ol vechile icâbı icrâ kılınmış olduğu* bildirilmiştir.³⁰⁴

Numune çiftliklerinde yeni tarım yöntemlerinin denenmesi ile tarımsal faaliyetlerin iktisadi yönünü pekiştirmeye dönük bir hamle idi. Genellikle de Selanik, Ankara ve Hüdavendigâr numune çiftliklerinin pilot olarak seçildiği ilk tarımsal uygulamalar verimliliği arttırmak ve ilk aşamada yeni yöntemlerin çiftçilere tanıtılmasına yönelikti. İpek böcekçiliği, tavuk üretim merkezleri ve at yetiştirme gibi faaliyetlerin yanında arıcılık da geliştirilmeye çalışılan bir sektördü. Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'nin hazırlamış olduğu bir mazbata yer alan;

terakkiyât-ı zirâ 'iyyeye bir zamîme-i cedîde olmak üzere sanâyi-i zirâ 'iyyenin aksâm-ı mühimmesinden biri olup fevâid-i külliyyesi derkâr bulunan arıcılık san'atının memâlik-i şâhânede dahi Avrupa'da vâsıl olduğu derece-i terakkîye isâli te'mîn edilmek için şimdilik Selanik ve Hudavendigâr Nümüne Çiftliklerine ve Ankara Nümüne Tarlası'na mahsûs olmak ve getirdilecek modellerine tevfiқан ileride zirâat müfettişleri

³⁰¹ Şümbül: 110 kiloluk tahıl ölçüğü.

³⁰² BOA. ML. EEM., 1068-18-1-1-2, 25 Eylül 1328/8 Ekim 1912.

³⁰³ BOA. ML. EEM., 1068-18-1-1-2, 29 Teşrin-i evvel 1328/ 11 Kasım 1912.

³⁰⁴ BOA. ML. EEM., 1068-18-1-7, 1 Mart 1330/14 Mart 1914.

muâvenât ve ta'rîfâtıyla dâhilen bi'l-i-'mâl erbâb-ı merâka tevzî' kılınmak üzere Avrupa'dan muhtelif nev'inden ve ihtirâ'ât-ı cedîdeden ma'a teferru'ât dörder takım arı kovanı celbi...

Şeklindeki ifadeler arıcılık faaliyetlerinin tarımsal kalkınmada kritik bir sektör olduğu vurgulanmıştır.³⁰⁵ Numune çiftliklerinde yapılması planlanan faaliyetlerden bir diğeri de kök boyası tohumun ekilmesine başlanmasıydı. Ticari bir ürün olduğu anlaşıldığından numune çiftliklerinde ekilmesi ve tecrübe edinmek üzere yaygınlaştırılması için Tuna Vilayeti Meclis-i Umûmîsi üyelerinin imzalarıyla hazırlanan tezkirede

Vilâyât-ı sâirede ve ez-cümle Bosna kıt'asında kök boyası yetiştirilerek hayli temettü' ve ticâret edilmekte olduğundan buralarda dahi zer' etdirilmek üzere mezkûr boyanın tohumundan bir mikdâr şeyin celbi Ruscuk Kazâsı'ndan Meclis-i Umûmî'ye irsâl kılınan mazbatanın bir bendinde istid'â olunmuş olmaktan nâşî iktizâsı miyâne-i âcizânemizde lede'l-mütâla'a bunun nümûne çiftliğinde zer' ve tecrübesi mukarrer bulunduğundan matlûb vechile istifâde olunacağı anlaşıldığı şeklindeki ifadeler yer almıştır.³⁰⁶

Numune çiftliklerinin bulundukları bölgelerde yaygın bir şekilde sürdürülen tarımsal faaliyetlere uygun bir şekilde yatırımların yapıldığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Seydiköy Numune Çiftliği'nde Bağcılık ve aşı imalatı mektebinin tesis edilmesi için yapılan yazışma önem taşımaktadır. Vilayet dâhilinde bulunan Amerikan asma fidanlıklarının bir kat daha ıslah edilmesi ve genişletilmesi için uzman bağcıların yetiştirilmesi elzem görülmüştür. Bağcı ve aşı ustalarının yetiştirilebilmesi için numune çiftliği dâhilinde bir Bağcılık ve Aşı Ameliyyat Mektebi'nin kurulması elzem görülmüştür.³⁰⁷ Bu nedenle mezkûr numune çiftliğinde 100 dönümlük bir numune bağı tesis edilmesi ve çubuklarının her sene usulü dairesinde muayene edilmesi ile tarımsal hastalıkların tedavi edilmesi için masrafların yarısının Düyün-ı umumiye Dairesi ve diğer yarısının da Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti tarafından karşılanması Aydın Valisi tarafından talep edilmiştir.³⁰⁸

4.1.1.1. Yetiştirilen ürünler

Tarımsal çeşitliliği arttırmak ve iktisadi değeri yüksek ürünlerin ekimini yaygınlaştırmak maksadıyla faaliyetlerine hız verilen numune çiftliklerinde önemli bir aşama kaydedildiği görülmüştür. Yeni ürünlerin ekiminin denenmesinin yanı sıra ekilen tohumlardan bol miktarda ürün elde edilmiş ve süt ürünlerinin üretiminde de artış gözlenmiştir. Ürün

³⁰⁵ BOA. ŞD.; 519-18-1-1, 2, 25 Şaban 1312/21 Şubat 1895.

³⁰⁶ BOA. ŞD.; 2078-40-2-1,2, 20 Receb 1287/16 Ekim 1870.

³⁰⁷ BOA. ŞD.; 1414-12-2-1, 29 Cemaziyelahir 1319/13 Ekim 1901.

³⁰⁸ BOA. ŞD.; 1414-12-2-1, 29 Cemaziyelahir 1319/13 Ekim 1901.

miktarındaki artışın gelire dönüştürülmesi için Sadaret Mektubi Kalemi'nden Şura-yı Devlet'e sevk edilen bir tezkirede,

Zirâat Mektepleri 'ne merbût Nümûne Çiftlik ve Tarlalarında hâsıl olan her nev' sebze ve yumûrta ve piliç ve tavuk ve sût ve mütenevvi' peynir ve tereyağı ve yoğurt misilli mahsûlâtın kıymet ve mikdârca dún olmağla beraber iddiâhâr ve terâküm etdirilmesi tâzeliklerinin zevâlini ve çürüyüp telef olmak veya açılıp bozulmak gibi ahvâli mûcib olabilmesine mebnî müzâyedeten satılması mümkün olamayacağından...

Ifadeleri yer almıştır. Mektep heyet-i idarelerinin belirleyeceği rayiç bedeller üzerinden yapılacak satışlardan gelir elde edilmesi planlanmıştır. Esasen, numune çiftliklerinde hayvan satışlarının öteden beri yapıldığı şu ifadelerden anlaşılmaktadır:

*...hubûbât ile koyun ve öküz ve inek ve esb ve kısarak gibi hayvânât müzâyede sûretiyle Nümûne Çiftliklerinde tâbî' bulundukları Zirâat Mektepleri Hey'et-i İdâreleri ve Nümûne Tarlalarında mecâlis-i idâre veyahud belediye ma'rifetiyle fûrûht etdirilmekte ise de her nev' sebze ve yumûrta ve piliç ve tavuk ve sût ve mütenevvi' peynir ve tereyağı ve yoğurt misilli mahsûlât kıymet ve mikdârca dún olmalarıyla beraber iddiâhâr ve terâküm etdirilmesi tâzeliklerinin zevâli ve çürüyüp telef olmak veya açılıp bozulmak gibi ahvâli mûcib olabilmesine mebnî bunların müzâyedeten satılması mümkün olamayıp çiftliklerde Mektep Hey'et-i İdârelerinin revâyic-i hâzıraya tevfiikan takdir ettikleri kıymet üzerinden hey'et-i mezkûre ve nümûne tarlalarında mahalleri mecâlis-i belediyyesinden alınacak râyic mazbatalarına tatbikan müdürleri ma'rifetiyle vakitleri geldikçe perâkende olarak satdırılmakta...*³⁰⁹

Ziraat mekteplerine merbut numune çiftlik ve tarlalarında yetiştirilen buğday, arpa ve yulaf gibi ürünlerle birlikte koyun, öküz ve inek gibi hayvanlar da ziraat mektepleri heyet-i idareleri ve numune tarlalarında meclis idare ve yahud belediye ma'rifetiyle satılmakta idi. Ancak miktar bakımından az olan sebze, yumurta, tavuk, sût ve peynir gibi ürünler ise tazeliklerinin kısa zamanda geçmesi ve çürüyüp telef olmalarından dolayı

*mekteb-i heyet-i idârelerinin revâyic-i hâzıraya tevfiikan takdir ettikleri kıymet üzerinden heyet-i mezkûre ve numûne tarlalarında mahalleri meclis-i belediyyesinden alınacak râyic mazbatalarına tatbiken müdürleri ma'rifetleriyle vakitleri geçtikçe perakende olarak satdırılmakta olmasına ve şu muamele-i mahsulât-ı ma'rûzanın teleften vikâyesi zımında umûr-ı lâzime-i zarûriyeden bulunmasına mebnî buna devam olunmasına şayân-ı müsaade-i aliyye-i cenâb-ı sadaret-penâhileri ziraat heyet-i fenniyesi riyaseti ifadesiyle arz ve istidaa olunmuştur.*³¹⁰

Numune çiftliklerinde tarımsal çeşitliliğin arttırılması konusundaki çalışmalar kısa zamanda sonuç vermeye başlamıştır. Çiftliklerin bulundukları bölgelerin coğrafi şartlarına uygun ürünlerin seçilmesine azami ölçüde dikkat edilmiştir. Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti tarafından muamelesi yapılan bir satın almadan anlaşıldığına göre;

Memâlik-i şâhânedede teşebbüs olunan ıslâhât ve terakkiyât-ı zirâ'iyye cümlesinden olarak gerek bazı vilâyât-ı şâhânedede müesses olan Nümûne Çiftlik ve Tarlalarında zer' olunmak ve gerek li-ecli'z-zer' ahâlîye de tevzî' kılınmak üzere yirmişer kîle Mısır ve İtalya ve Rumili pirinci'

³⁰⁹ BOA. BEO., 993-74470-1, 15 Receb 1315/10 Aralık 1897.

³¹⁰ BOA. ŞD. 524-16, 2 Safer 1315/3 Temmuz 1897.

Nin masraflarının ödenmesi için Ziraat Bankası'ndan tahsisat kullanılması uygun görülmüştür.³¹¹ Daha önce de değinildiği gibi, numune çiftliklerinde yapılan tarımsal faaliyetler ile Osmanlı çiftçisinin iktisadi tarıma yönelmesi için gerekli şartların oluşturulması amaçlanmıştır. Bunun gerçekleştirilebilmesi için de tarımsal ürünlerin yanında hayvancılığın da bilimsel ve yeni tekniklerin kullanıldığı yöntemlerle gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bürokratik yazışmalardan izlenebildiği kadarıyla, çiftlik hayvanlarının da çeşitlendirilmek istendiği görülmektedir. Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesi tarafından hazırlanan mazbatada yer alan ifadeler bu anlamda önemli işlere girildiğini ortaya koymaktadır:

*Halkalı'da kâin Zirâat Mektebi'ne merbût Nümûne Çiftliği'nde talebeye usûl-i cedîde üzere her dürlü ameliyât irâesiyle beraber ahâlîye de nümûne-nümâ-yı terakkî olacak teceddüdât-ı zirâ'îyye gösterilmesi te'sisindeki maksad-ı âlî icâbından olduğu halde çiftliğin hal-i hâzırı şu maksadın husûlüne te'mine kâfi olmayıp orada mevcûd hayvânât-ı bakariyye hem pek mahdûd hem de mahsûlleri gâyet az olmağla beraber koyun dahi aslâ olmadığından ve henüz bir eşcâr-ı müsmire bağçesi ve oraya nakl olunan mülgâ Orman Mektebi talebesine orman yetiştirilmek usûlü fi'len gösterilmek için bir orman fidanlığı mefkud ve ebniyece de nevâkis meşhûd idüğünden şu nevâkısın ikmâli için İsviçre'nin Bombardıye ve Kırım ve Haleb ve Rumili cinslerinden birer boğa ve süddaden (?) ve merinos cinslerinden onar damızlık koyun ve koç ceb ve mübâya'asına ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmire fidanlarının tedârükü lâzımeden olarak gerçi orman fidanlığı için iktizâ eden eşcar-ı gayr-ı müsmire fidanlarının tedârükü yolunda vukû' bulacak masrafın karşılığı var ise de zikr olunan ineklerin celb ve mübâya'ası için masârıf-ı nakliyye dahi dâhil olmak üzere elli dört bin beş yüz ve koyun ve koçlar için kezâlik masârıf-ı nakliyye ile beraber altmış sekiz bin beş yüz ve eşcâr-ı müsmire fidanları celb ve gars olunmak için on sekiz bin beş yüz elli ve kâide-i kadîme-i zirâatin tadrîcen usûl-i cedîdeye tahviline ibtidâr edilmek için...*³¹²

Halep'te ilk defa ekimi yapılan bazı ürünlerin ne şekilde sonuç verdikleri hakkında Halep Ziraat Mektebi Müdürü'nün yayınladığı bir raporda dikkat çekici bilgiler yer almaktadır. İki sıralı yaş arpa ekimi başlığıyla verilen bölümde iki sıralı beyaz arpanın tohum makinesi yardımıyla hiçbir tohum tanesi bile zayi edilmeden yapılan ekim işleminden sonra bütün bir kış mevsiminin mutedil bir şekilde devam ettiği, fakat buğdayda olduğu gibi şubat ayının başlarından itibaren devam eden kuraklık sebebiyle 30-35 santim yüksekliğinde iken rutubet eksikliğinden dolayı başaklar kısa kalmakta ve hasat zamanı da ancak talebeler tarafından kökünden sökülme suretiyle toplanabilmiştir.³¹³ Aynı şekilde patates ziraatinin de öğrencilere tatbik ettirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Sebze bahçesinde ekilen 40 kilo patates, yetiştirilmesi esnasında lazım olan usul-i terbiye ile iki defa çapalama ameliyesi icrasında dahi kusur edilmeyerek mükemmel surette icra

³¹¹ BOA. İ. OM., 2-13-1, 12 Rebiülevvel 1312/13 Eylül 1894.

³¹² BOA. İ. OM., 2-44-1, 4 Şaban 1312/31 Ocak 1895.

³¹³ "Halep Ziraat Mektebinde Tecarib-i Ziraiye", Ticaret ve Ziraat Nezaret-i Mecmuası, 4, Sene, 31 Ağustos 1329/13 Eylül 1913.

edilmiştir. Ancak henüz filizler yeşil iken yanık hastalığı zuhur edildiği muayene ile anlaşarak kökünden sökülmüş ve güneşte kurutularak çürümesine mâni olunmak düşünülmüş, ise de işbu hastalık mantarları yine tahribatını icra ederek önemli bir kısmı telef olmuştur.³¹⁴ Halep Ziraat Mektebi Numune Tarlalarında ekimi yapılan bir diğer ürün de Amerikan pamuğu idi. Pamuk ziraatı ile ilgili şu hususlara dikkat çekilmiştir:

*Üç dönüm arazi ayrılarak pamuk ekimine elverişli bir surette derin pulluklarla muhtelif mevsimlerde üç defa toprağın terbiyesine itina edilerek Martın 15'inde 155 kilo pamuk tohumu muntazam surette ekilmiş ve birinci çapada örülmüş ise de mart ve nisan aylarında yağmur yapmadığı gibi, mayıs aylarında nadiren yağmur yağdığı için pamuklar kemalen kurumuştur.*³¹⁵

Adana Vilayeti'nde ise ekilen Louisiana isimli pamuk cinsinden ise iyi verim alındığı görülmektedir. Amerika'dan getirilen çapa makinasının geç gelmesi üzerine pamuk tarlalarında büyüyen yabancı otlar işçiler tarafından temizlenmiştir.³¹⁶ Görüldüğü gibi, Halep vilayeti'nde ekilen Amerikan pamuğundan eksik verim alınmış olmasına rağmen, Adana Vilayeti'nde ise toprağın türü ve iyi bakımı sayesinde iyi verim alınabilmektedir. Bu noktada denilebilir ki, numune ve tecrübe tarlalarının Osmanlı tarımı açısından yarattığı en önemli fayda, tarım topraklarının tanınması ve hangi ürünlerin ekimi için faydalı olunacağını önceden tahmin edilebilir olmasıdır.

Halep'te numune çiftlik ve tarlalarında yapılan deneme maksatlı tarımı içeren raporun dikkat çeken bir yönü de Halep fıstığı denilen ürünün ekim koşullarının yer aldığı kısımdır. Vilayetin en mümtaz mahsullerinden biri olarak tanıtılan fıstığın yalnızca şehir havalisindeki birkaç bahçe ile bazı kazaların bağ ve bostanları etrafında yetiştirilen ağaçlardan alınan hasıllattan ibaret olduğu vurgulanmıştır. Merkez vilayette istihsal edilen fıstık mahsulü yalnız merkez vilayetle Beyrut ve Şam gibi bir iki vilayette üretilmektedir. Rumkale ve Antep kazalarıyla cüz'i miktarda Kilis Kazası'nda yetiştirilen mahsul ise Amerika'ya kadar ihraç olunmakta, piyasada oldukça mühim rağbet görmektedir. *Fıstık mahsulünün derece-i rağbet ve ehemmiyeti henüz mahsul*

³¹⁴ "Halep Ziraat Mektebinde Tecarib-i Ziraiye", *Ticaret ve Ziraat Nezaret-i Mecmuası*, 4. Sene, 31 Ağustos 1329/13 Eylül 1913.

³¹⁵ "Halep Ziraat Mektebinde Tecarib-i Ziraiye", *Ticaret ve Ziraat Nezaret-i Mecmuası*, 4. Sene, 31 Ağustos 1329/13 Eylül 1913.

³¹⁶ *Ticaret ve Ziraat Nezaret-i Mecmuası*, 1. Sene, 30 Eylül 1330/13 Ekim 1914, S. 41, s. 330.

*çiçekte iken ahali-i ticaret tarafından kaza bahçeleri geşt-ü güzar olunarak zürraa para tevzi'i ve mahsulün kendilerine fûruhatını taht-ı te'mine almaları tespit edilmiştir.*³¹⁷

İsviçre'nin Bombardiye, Kırım, Halep ve Rumeli cinslerinden boğaların satın alınması ve buna ek olarak inek ve koyun cinslerinin çeşitlendirilmesi için alınan önlemlere bir örnek olan bu belge Osmanlı devlet adamlarının tarımsal reformlar konusundaki kararlılığını göstermektedir. Halkalı Ziraat Mektebi Numune Çiftliği için süt veren altı baş inek satın alınmasını içeren belgede de yöneticilerin aynı kaygılarla hareket ettiklerine dair ipuçları bulmak mümkündür.

*Halkalı Zirâat Mektebi'ne merbût Nümûne Çiftliği için iştirâsına lüzûm görünen südlü iyi cins altı re's inek ancak Kırkkilise dâhilinde küşâd olunacak Balçık Panayırı'ndan ehven fiâtla bulunabileceklerinden bahisle bunların oradan pazarlık sûretiyle ve gönderilecek baytar ve zirâat me'mûrları ma'rifetiyle mübâyâ'ası istîzân olunmuş ve mezkûr panayırdan alınacak ineklerin en a'lâsı nihâyet biner guruşla iştirâ olunabileceği...*³¹⁸

Benzer örneklerden yola çıkılarak bu durumu daha da somutlaştırabilmek mümkündür. Ankara arpası ile kuseyr pirinci ve okaliptüs ağacı tohumlarının ekilmek üzere numune çiftlik ve tarlalarına gönderilmesi hususunda yapılan yazışmada detaylı bilgiler yer almaktadır. Buna göre Avrupa'da bira imalatında kullanılan ve değeri yüksek olan Ankara arpasının Edirne ve Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetinin çeşitli bölgelerinde ekiminin denenmesiyle elde edilecek olumlu sonuca göre hareket edilmesi istenmiştir. Bu mahallere gönderilmek üzere biner kilodan iki bin kilo Ankara arpasının nakliye masrafları dâhil olmak üzere gereken tahsisatın oluşturulması talep edilmiştir.³¹⁹ Belgede geçen,

Ciyâdet-i havayı müstelzim olan okaliptüs nâm şecer-i nâfiin tohumundan her taraftan istenilmekde olmasına mebnî ecnâs-ı muhtelifesi tohumlarından beş kıyyesinin celb ve mübâyâ'ası zımında sarfı lâzım gelen iki bin beş yüz ve mukaddemâ Avrupa'dan bi'l-celb Nümûne Çiftlik ve Tarlalarında zer' ve teksîr etdirilen hubûbât-ı mütenevvi'a tohumlarının zirâati ta'mîm edilmek üzere iktizâ eden mahallere sevk ve irsâli...

Ifadeleri yeni ağaç türlerinin numune çiftlikleri yoluyla yaygınlaştırılması planlanmıştır.³²⁰

³¹⁷ “Halep Ziraat Mektebinde Tecarib-i Ziraiye”, *Ticaret ve Ziraat Nezaret-i Mecmuası*, 4. Sene, 31 Ağustos 1329/13 Eylül 1913.

³¹⁸ BOA. İ. OM., 5-15-1, 5 Rebiülahir 1316/23 Ağustos 1898.

³¹⁹ BOA. İ. OM., 3-30-2, 13 Şaban 1313/28 Ocak 1896.

³²⁰ BOA. İ. OM., 3-30-2, 13 Şaban 1313/28 Ocak 1896.

Numune çiftliklerinde ilk defa denenen tarım yöntemlerinden ne tür sonuçlar alındığı konusunda çiftlik idareleri tarafından raporlar hazırlanmıştır. Kastamonu Numune Çiftliği Müdürlüğü tarafından yayınlanan bir raporda, buğday ekimi konusunda bazı bilgiler yer almaktadır. Kışlık ekim için Çankırı'dan getirtilen bir buğday çeşidinin tarlalara ekildiği ve kalbur makinesinden geçirilerek birinci, ikinci ve âlâ cinslerin ekiminin yapılması sonucunda alınan verim tarlaların toprak yapısına göre değişiklik göstermişse de genel olarak çiftçilerin memnun oldukları rapor edilmiştir.³²¹ Milli, kumlu toprakta pullukla üç defa sürülmesi, şartıyla 1'e 17, kıraç mahallerde üç defa sürülmesi durumunda ise 1'e 8'den 12'ye kadar hasılat verildiği tecrübe edilmiştir.³²² Benzer bir deneme ekimi yulaf için de yapılmıştır. Rapora göre geçen sene sonbaharın kurak geçmesinden dolayı ekilemeyen ilkbaharda ekimi yapılan macar yulafı, arpaya nazaran daha ziyade hasılat vermiştir. Görüldüğü gibi, numune çiftliklerinde yapılan deneme ekimleri ile elde edilen sonuçlara göre hareket edilerek Osmanlı çiftçisinin daha fazla hasılat elde etmesine çalışılmıştır.

4.1.1.2. Numune çiftliklerinin fiziksel yapısı, müstemilat ve yapı özellikleri

Osmanlı Devleti'nin modern eğitim kurumları arasında sayılan Halkalı Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği her bakımdan eğitimdeki modernleşmeden izler taşımaktaydı. Bu kurumlar dâhilinde yapılan eğitim faaliyetlerine ek olarak binaların fiziksel özellikleri de eğitim ihtiyaçlarına cevap veren bir nitelik taşımıştır. Halkalı Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği için planlanan tadilatlar için yapılan yazışmalardan yola çıkılarak Osmanlı Devleti'nde bir numune çiftliğinin hangi bölümlerden oluştuğu ve binaların hangi fiziksel özelliklere sahip oldukları kolayca anlaşılabilmektedir. Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'nden havale edilen tezkirede beyan olunduğu üzere Mühendis Hurşit Efendi ve Pretaromoz Kalfa tarafından yapılan keşif neticesinde tamirâtı elzem bulunan bazı mahallerin ve binaların masrafları çıkarılmıştır.³²³ Son yaşanan fırtınadan dolayı çatılarda kırılan Marsilya kiremitlerinin çinko ile değiştirilmesini ön gören keşif varakasında binaların bölümleri, "ahır üzerleri", "samanlık üzerleri" ve "makine mahalli ebniyesi

³²¹ "Kastamonu Ziraat Çiftlik Mektebi'nde Tecarüb-i Ziraiye, *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, 3. Sene 30 Teşrin-i Sani 1328/13 Aralık 1912.

³²² "Kastamonu Ziraat Çiftlik Mektebi'nde Tecarüb-i Ziraiye, *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, 3. Sene 30 Teşrin-i Sani 1328/13 Aralık 1912.

³²³ BOA. ŞD.; 524-66-1-(1-15), 21 Ağustos 1313/2 Eylül 1897.

üzerleri” şeklinde sıralanması numune çiftliğindeki hayvancılık faaliyetlerine işaret etmektedir. Aynı şekilde mektep dâhilinde bir kimyahane dershanesinin yer alması eğitim içeriği hakkında bir fikir vermektedir. Kayıtlarda yer verilen *südhane ittisâlindeki anbar mahallinin kum, kireç ve ketenli harç ile badana tılası* ifadeleri son dönemde numune çiftliklerine eklenen süthane yapılarının yaygın hale geldiğini göstermektedir. Numune çiftliği dâhilinde bakıma alınacak olan süthane için oldukça ayrıntılı bir rapor hazırlandığı görülmektedir. Süthanede yapılacak bakım ile alakalı yapılacak olan işlerin sıralandığı raporun ilgili kısımlarına bakmak bu açıdan faydalı olacaktır;

Süd âlâtı vaz’ına mahsûs olmak üzere vechi çıralı çamdan doğramacıkârî ma’a çam kanadlı derûnu iki sıra raflı üzeri pasalıktan tavan ve etrâf-ı selâsesi zarlı tahtı kalasdan döşemeli dolab inşâsı...

Filyoz beçeme latasından kirişli tahtı kalas yaprağı beçemesinden bilâ-sıva südhâne havlu mahalli üzerine tavan inşâsı...

Mezkûr südhânenin döşemeleri üzerlerinden icâbı vechile duvarlar delinerek etrâfı tuğladan on iki santim arzında gömlekli vechi hâlis harcla sıvalı Malta taşından ağızlıkları derûnu saçdan cereyân-ı hava için delikli olarak kapaklı menfez mahalleri inşâsı.

Mezkûr südhânenin köşe mahalli hâricinde lağım müntehâsına ma’a hafriyye etrâfı cedid taş hâlis harcla duvarlı mezkûr duvar üzerine on altı santim palasında iki buçuk metre tûlunda putrel demirinden üç sıra kirişli üzerine cedid kapak ferşli çukur inşâsı.³²⁴

Diğer yandan, hayvan hastanesinin tadilatı ile ilgili yer alan ifadeler, aynı zamanda veteriner hizmetinin numune çiftliklerinde var olduğunu kanıtlamaktadır.

Koyun hastahânesinin icâb eden mahalleri etrâfı meşeden çatma söğeli çideneden neccârî fevki yuvarlak demire ta’lik olunmak ve tahtı mağazalı süzme kepekli derûnu kum, kireç, hâlis harcla sıva ve hârici derzli tarafeyni matlûb rengde badanalı kârgîr duvarlar inşâsı...³²⁵

Halkalı Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği tadilatında dikkat çeken önemli hususlardan biri de kullanılan malzemenin dikkatle ve özenle seçilmiş olmasıdır. İmparatorluk coğrafyasının dört bir yanından getirtilen malzemelerle inşa edilen bölümlerin işlevsel ve sağlam olmasına dikkat edilmiştir.

Sinob beşliği küt’asından baba ve göğüslemeli yirmi santim palasında altı santim cisminde Filyoz beçemesinden üstün ve mayalı on iki santim palasında dört santim cisminde Filyoz beçeme latasından mertekli üzeri Çatalzeytin tahtasından kaplı kendi cinsinden kapak basdırmalı Marsilya kiremidi pûşîdeli ma’a boya kitâbe saçaklı sakf inşâsı...³²⁶

³²⁴ BOA. ŞD.; 524-66-1-(1-15), 21 Ağustos 1313/2 Eylül 1897.

³²⁵ BOA. ŞD.; 524-66-1-(1-15), 21 Ağustos 1313/2 Eylül 1897.

³²⁶ BOA. ŞD.; 524-66-1-(1-15), 21 Ağustos 1313/2 Eylül 1897.

Ifadesinin ortaya koyduğu bu gerçeklik Osmanlı devlet adamlarının zirai eğitimi ciddiyeyle yürüttüklerini göstermektedir.

Çamaşırhane ve mektep matbahı (mutfak) bölümlerinin *tavan kirişlemeleri tahtlarına kalas yaprağından baskı şişeli tavan inşâsı* başlığı altında yapılan hesaplamalar sonucunda 1.529 kuruş masraf çıkarılmıştır.

İnek ahır için de detaylı bir tadilata girildiği anlaşılmaktadır.

*Ma'a hafriyye cedid taş dere kumu kireçli harcla memzûc on altı santim palasında altı santim cisminde meşeden ma'a püştvân iki sıra üç kat hatıllı kapı üzerleri kerpiç tuğlasından tolos kemerli zeminden mürtefi' kısmının tarafeyni harc-ı mezkûrle derz ve badana tılâsı, etrâfi çam kirişinden tesviyeli çatma söğе çıralı hatıllıktan etrâfi beş santim palasında çatma ve vasatı serenli ve bir sıra kapılı vasatı iki buçuk santim cisminde limeli ve şişe açmal olarak tahtı lama demirinden üzeri müteharrik ve bâlâsı lama demirine asma kapılı ahır derûnuna kârgîr bölme duvarı inşâsı...*³²⁷ Diğer yandan, *Bârgîr ahır derûnundaki hayvanın tefrikiçün mevcûd ahşab bölmelerinin tam kalasdan noksânı ilâve kılınarak ta'mîrâtı masârıfı...*

ve *Öküz ahırının derûnunda iki yemlik beynindeki şimendöfer mahallinin kısmen mevcûd rıhtımı üzerini İngiliz çimentosundan beton inşâsı...* şeklindeki ifadeler, numune çiftliği dahilindeki ahır bölümünün farklı cinsteki çiftlik hayvanını içerecek şekilde dizayn edilmiştir.³²⁸ Ahır ve ağıllardan oluşan çiftlik dâhilindeki hayvan barınma bölümlerindeki çeşitlilik dikkat çekmektedir; *Mezkûr ağıl vechindeki pencere mahallerine etrâfi sekiz santim palasında beş santim cisminde Bartın hatıllığından çatma ve derûnu çideneden lambalı ve şişeli beheri ikişer aded demir çengel ile ma'a müstemilât kepenek inşâsı...*³²⁹ Bu bilgilere ek olarak kümes ve güvercinlik bölümlerinin de tesviye edilmeleri ile ilgili bilgiler ayrıca numune çiftliklerinde yürütülen başka bir faaliyet türünü göstermektedir.

Tablo 9: Halkalı Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği'nde yapılacak olan tadilat

Kaynak: BOA. ŞD:, 524-66-1-(1-15), 21 Ağustos 1313/2 Eylül 1897.

Guruş	Santim	
16.898	62	Kimyahâne derûnunda icrâ etdirilen inşâât masârıfı
19.686	74	Südhâne derûnunda icrâ etdirilen inşâât masârıfı
2.279	34	Zahîre anbarı fevkindeki dâiree inşâât masârıfı

³²⁷ BOA. ŞD:, 524-66-1-(1-15), 21 Ağustos 1313/2 Eylül 1897.

³²⁸ BOA. ŞD:, 524-66-1-(1-15), 21 Ağustos 1313/2 Eylül 1897.

³²⁹ BOA. ŞD:, 524-66-1-(1-15), 21 Ağustos 1313/2 Eylül 1897.

6.229	93	Matbah derûnunda icrâ etdirilen inşâât masarîfî
53.224	50	İnek ahırî derûnunda icrâ etdirilen inşâât masarîfî
7.998	88	Ağnâm ağılı derûnunda icrâ etdirilen inşâât masarîfî
57.221	58	Kümes ve güğercinlik derûnunda icrâ etdirilen inşâât masarîfî

Halkalı Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği'nde yapılacak olan tadilat için Mühendis Hurşid Efendi ve Pretaramoz Kalfa ve Nâfia Nezâret-i Celîlesi'nden ta'yîn buyurulan Cevdet Bey'in hazırlamış oldukları keşif defterinde masraflar tablo şeklinde gösterilmiştir. Halkalı Ziraat Mektebi binalar ve müştemilatının tadilatı için aynı dönemde hazırlanan raporlara bakıldığında da Halkalı Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği'nin iç içe geçtiği ortaya çıkmaktadır. Ziraat mektebinden ayrı bir birim olarak değerlendirilmeyen numune çiftliğinin eksiklikleri ile ziraat mektebinde yapılacak eklemeler aynı keşif raporlarında yer almıştır.³³⁰ Halkalı Ziraat Mektebi'nin mutfak ve zahire ambarı ile numune çiftliğinin bir bölümü olan süthanenin aynı raporda yer alması bu durumu göstermektedir. Benzer şekilde ahır, ağnâm ağılı, kümes ve güvercinlikte yapılacak olan tadilatı gösteren belge de başka numune çiftliklerinin bu bölümlere sahip olduğu bilindiğinden Halkalı Ziraat Mektebi'nin numune çiftliği ile iç içe geçtiğini göstermektedir.

Selanik Hamidi Ziraat Ameliyyat Mektebi'ne merbut Numune Çiftliği'nde yapılan bazı tadilatlar için hazırlanan yazışmalardan anlaşıldığına göre, numune çiftliklerinde kuluçkahane ve güvercinlik bölümleri de bulunmaktaydı. Ayrıca kümeslerin tamir edilmesi için bir mesai harcanmış olması numune çiftliklerinin fiziksel yapısı konusunda değerli bilgiler sunmaktadır.³³¹ Arşiv belgelerindeki yazışmalar incelendiğinde Osmanlı Devleti'nde kurulan numune çiftliklerinin birbirinin kopyası olmadığı anlaşılmaktadır. Bölgesel ve coğrafi koşulların şekillendirdiği işlevler de dikkate alındığında numune çiftliklerinin kapsadıkları müştemilatın değişiklik arz ettiği görülmektedir. Selanik Numune Çiftliği'nde yapılacak tadilat işlemleri ile ilgili yazışmadan anlaşıldığına göre bu çiftlik dâhilinde kümes hayvancılığı yaygın bir şekilde yapılabilmektedir. Buna yakın

³³⁰ BOA. ŞD., 524-66-1-(1-5), 19 Şaban 1315/13 Ocak 1898.

³³¹ BOA. ŞD., 536/37-1-1,2, 13 Ceziyülevvel 1324/5 Temmuz 1906.

bir faaliyet alanı olan güvercin yetiştiriciliği için de güvercinlik inşa edilmesi bu gerçeği yansıtmaktadır.³³²

Numune çiftliklerinin inşaatında dönemin en kaliteli malzemesinin kullanılması istenmiş, ancak bazı durumlarda bütçe yetersizlikleri buna engel olabilmıştır. Söz gelimi Selanik Numune Çiftliği'nin binaları için Frenk kiremidi denilen bir malzemenin kullanılması istenmiş, ancak daha sonra yerli kiremitte karar kılınarak masraf bir miktar azaltılmak istenmiştir. Bir diğer konu da diğer bütün Osmanlı resmi ve vakıf kurumlarında olduğu gibi numune çiftliklerinde de ön binaların tepesine bir kitabe yerleştirilmesi geleneği idi.

Bir de mekteb havlusu gezinti mahallerine çamurdan vikāye maksadıyla yapılan kaldırım ve ferş edilen kum için iki bin elli ve ebniye etrâfına çinkodan i'mâl etdirilen oluk ve havlunun ortasındaki havuzun etrâfına konulan mermerlerle mekteb kapısı üzerine vaz' olunmak üzere bâlâsında tuğrâ-yı garrâ-yı hümayûn-ı cenâb-ı pâdişâhî ve zîrine mektebin târîh-i te'sîsini mutazammın tertîb etdirilen târîh mahkûk olduğu hâlde mübâya'a olunan taşın...

Şeklindeki ifadelerin de ortaya koymuş olduğu üzere numune çiftliğinin yapılış tarihi ve kimliği hakkında bir işaret belirtme yoluna gidilmiştir.³³³

Numune çiftlik inşaatlarının keşif raporları incelendiğinde açıkça görülmektedir ki inşaat ve tadilat çalışmalarının her aşaması en ince ayrıntısına kadar daha önceden planlanan usul dâhilinde ilerlemiştir. Hüdavendigar Numune Çiftliği binaları için yapılan inşaat için şu ifadeler kullanılmıştır:

Mezkûr duvarlar üzerine Acemler nâm mevki' taşından tarafeyni tesviyeli 20 santimetre sihanındapapuş keşîde olunarak mezkûr taşlar üzerine kum ve kireçden mürekkeb hâlis harc ve kerpiç tuğlasından hatıllı pencere tabanlarına mezkûr taşdan yonma olarak taban keşîdesi üzerlerine mezkûr taşlardan söğе dikilerek bâlâları mezkûr taşdan kemer çataklı beş kıyyelik yuvarlak demirden ma'a parmaklık kum ve süzme kireç ile tarafeyni sıvalı ma'a müstemilât doğramacıkârî cam çarçuveli mezkûr duvarlar üzerine 20 santimetre arz ve sihanında alt ve üst taban keşîdeli mezkûr meşe ağacından sütun ikâmesiyle ve kebîr köşeleri som yonulmuş taşdan etrâf-ı erba'a alt katın gövde duvarları inşâ olunmuşdur.³³⁴

Görülmektedir ki, numune çiftliklerinin inşa edilen binaları gelişigüzel bir yapıdan öte planlı ve kaliteli bölümlerden oluşturulmuştur; *Bodrum duvarları üzerine meşe ağacından taban keşîde olunmuş üzerleri orta obanından kirişli baş tavan tahtasından tarafeyni lambalı kaplı olarak alt katın döşeme inşâsı...*³³⁵

³³² BOA. ŞD., 539/12-1-1,2, 21 Zilhicce 1325/25 Ocak 1908.

³³³ BOA. ŞD., 1189-26-3-1,2, 31 Temmuz 1305/12 Ağustos 1889.

³³⁴ BOA. ŞD., 1191/3-1, 23 Ağustos 1306/4 Eylül 1890.

³³⁵ BOA. ŞD., 1191/3-1, 23 Ağustos 1306/4 Eylül 1890.

4.1.1.3. Teşkilat yapısı ve yöneticileri

Numune çiftliklerinin kurulması ve işletilmesinde birçok uzman ismin deneyimlerinden yararlanılmıştır. Genellikle ziraat mektebi mezunu bir müdür ve muavininin idaresine verilen çiftlik ve taralalarda yerli ve yabancı isimler, Osmanlı Devleti'nin tarımsal gelişiminde öncü roller oynayarak Osmanlı çiftçisinin belli bir seviye yakalamasında büyük yararlılıklar göstermiştir. Anadolu Şimendifer Şirketi'nde ziraat müfettişi iken mukavelesi biten Mösyö Herman'ın Ziraat Mektebi, numune tarla ve çiftliklerde ziraat müfettişi olarak tayin edilmesine dair mukavelenin imzalanması Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti'ne takdim edilmiştir. Görev yaptığı kurumdaki mukavelesi bitecek olan Mösyö Herman'ın memleketi olan Almanya'ya dönecek olması tarım bürokrasisini alarma geçirmiştir. Zira Mösyö Herman, ziraate vukufu hasebiyle terakki-i ziraat emrinde önemli hizmetler yapabilme potansiyeli taşımaktadır. Bu nedenle, üç sene müddetle 600 frank maaş bağlanarak ziraat mektebi ve numune çiftlik ve tarlalarında müfettiş olarak görevlendirilmesi uygun görülmüştür.³³⁶

Numune çiftlik ve tarlalarında görevlendirilen yabancı uzmanlar Mösyö Herman ile sınırlı değildi. Zira Hüdavendigâr Vilayeti'nde tesis edilecek numune çiftliği müdür muavinliği için İngiltere Hariciye Nezareti'nden tavsiye olunan bazı şahısların isimleri ve diğer bilgileri Tercüme Odası'na bildirilmiştir. Londra Sefareti'nden gelen tahrirata göre,

*Zevât-ı mûmâ-ileyhin biri Salisbury Vilâyeti dâhilinde Derventon (?) Zirâat Mektebi fenn-i zirâat mu'allim muâvini Mösyö Malden, diğeri Seluğ dâhilinde Holmesbi Südcülük Mektepleri Müfettişi Mösyö Brok Hevent (?), üçüncüsü dahi Empetil (?) dâhilinde Molden'de mukîm Mösyö Sydney İstreet'dir.*³³⁷

Yurt dışından getirtilen uzmanlar yalnızca numune çiftliklerinin uygulamalı eğitimlerinde görev almamışlar, aynı zamanda ziraat bürokrasisinde de bulunmuştur. Hüdavendigâr Vilayeti'nde hara ve numune çiftlikleri için umur-ı nafia müşaviri sıfatıyla Almanya Devleti tarafından seçilen Baron Roter'ın Dersaadet'e gelerek göreve başlamasını içeren dilekçesi bu durumu örneklemektedir. Almanya Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne yollanan takrirde;

Sene-i sâbika Teşrîn-i Sâni'si'nde Hudâvendigâr Vilâyet-i Celîlesi'nde hara ve nümûne çiftlikleri gibi ba'zı müessesât-ı nâfiyanın ihdâsı husûsunda Zirâat ve Umûr-ı Nâfia müşâvirî sıfatıyla Vilâyet-i müşârun-ileyhâ

³³⁶ BOA. Y. MTV., 178-138-1, 25 Muharrem 1316/15 Haziran 1898.

³³⁷ BOA. HR. TO., 63-71-1-1,2, 13 Cemaziyelahir 1306/14 Şubat 1889.

*valisine mu'âvenet için Almanya'dan vukûf ve ma'lûmât-ı mahsûsa erbâbından bir zâtı celb etmek arzusunda olduğunu Almanya Sefâreti'ne bildirmişdi*³³⁸

Şeklindeki ifadelerden de anlaşıldığı gibi, Osmanlı devlet adamları tarımsal kalkınma ve modernleşme için yurt dışındaki yetişmiş iş gücünden yararlanma yoluna sıkça başvurmuşlardır.

Yabancı uzmanların hangi kanallarla Osmanlı Devleti'nin ziraat bürokrasisinde görev aldıkları konusuna da eğilmek gerekmektedir. Bazen, Avrupa'daki Osmanlı sefaretlerinin girişimleriyle bu isimler görevlendirilebilirken bazen de Osmanlı üst bürokrasisinden bazı isimlerin tavsiyeleriyle de çeşitli görevlendirmeler yapılmıştır. Adana Vilayeti Ziraat Müfettişliği ile numune çiftliğine müdür tayin edilen Simon'un Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesi Reisi Hacı Akif Efendi'nin tavsiyesi üzerine tayin edildiğine ilişkin belge bu durumu örneklemesinin yanında, bu tür görevlendirmelerde bazı sıkıntıların da yaşanabildiğini ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı dönemlerde yaşanan önemli sorunlardan birisi de gayrimüslim unsurların yıkıcı faaliyetlerde bulunmaları idi. Sözü edilen belgeden de anlaşıldığına göre, Simon adlı şahsın Yunan milliyetçisi bir zat olduğu ve Devlet-i Aliyye aleyhine evrak-ı muzırna neşrettiği öğrenilmiştir. Dolayısıyla Simon'un hangi kanallarla Adana Numune Çiftliği'nde görev almış olabileceği konusu sorgulanmıştır.³³⁹

*Kendisi an-aslin Adana ahâlisinden ve tüccârdan Simon oğlu Kozma Efendi'nin oğlu olup Belçika Jambelo Zirâat Mektebi'nde fenn-i zirâati tahsîl ederek Dersaadet'e gelmiş olduğundan bahisle Hey'et-i Fenniyye'ye mülâzemeten devâmını Zirâat Bank Müdür-i Umûmîsi Cemâl Bey'e verdiği istid'ânâme ile istid'â etmiş ve Zirâat Hey'et-i Fenniyyesi Reîsi Aram Efendi tarafından yazılan derkenârda gösterilmiş olduğu ve şifâhen dahi beyân edildiği vechile merkûmun yedindeki diploması bi'l-mu'âyene meâline nazaran tahsîli yolunda görülüp ve is'âf-ı istid'âsı da Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi Reisi Hâcî Âkîf Efendi tarafından tavsiye olunmasına mebnî hâliye Martı'nda Cemâl Bey tarafından merkûmun mülazemeti kabûl edilmiş ve Zirâat İdâresi'nin Zirâat Bank Müdüriyet-i Umûmiyyesi'nden tefrîkiyla doğrudan doğruya Nezâret-i kemterîye iltihâkından sonra inhilâl eden Zirâat Müfettişliği Vekâleti'ne ya merkûm Simon'un veyahud diğer mülâzım Herant ve Mazadoryan efendilerden birinin tayini mûmâ-ileyh Aram Efendi tarafından bâ-müzekkere beyân olunarak kıdemi cihetiyle evvelen teklîf olunan Herant Efendi vekâlet-i mezkûreyi kabûl etmemesinden ve Simon ise diğer mülâzımdan kıdemi bulunmakla beraber diploması mündericâtı da yolunda görülüp mûmâ-ileyh Aram Efendi dahi Simon'un diğerlerinden ehliyetli idüğünü ve Adana'nın yerlisinden ve pederi Meclis-i İdâre-i Vilâyet a'zâsından bulunması cihetiyle vazîfesince mazhar-ı teshîlât olacağını beyân ve tasdik eylemiştir.*³⁴⁰

³³⁸ BOA. HR: TO., 143-111-1-1,2, 26 Zilhicce 1305/3 Eylül 1888.

³³⁹ BOA. Y. MTV., 89-137-1, 23 Receb 1311/30 Ocak 1894.

³⁴⁰ BOA. Y. MTV., 89-137-1, 23 Receb 1311/30 Ocak 1894.

Söz konusu şahsın ne şekilde atandığının sorgulandığı belge, aynı zamanda Osmanlı idari birimlerinde kariyer ilerlemesinin de sübjektif şartlara bağlı olduğunu göstermektedir. Simon'un alanı ile ilgili önemli bir okuldan mezun olması ve Adana'nın yerlilerinden biri olması kolayca önemli pozisyonlara atanmasını mümkün kılmıştır.

4.2. MODERN TARIM ALETLERİ VE TOHUM TEMİNİ

Osmanlı Devleti'nde tarımsal modernleşmenin önemli ayaklarından biri de çiftçinin yeni ürünlerle tanıştırılmasıydı. Osmanlı çiftçisinin yüzyıllarca devam eden geleneksel yöntemlere bağlılığı, tarımın ticarileşmesinin önünde bir engel olarak duruyordu. Ürün rekoltesinin yükseltilmesi ve nitelikli ürün türlerinin ekiminin yaygınlaştırılmasında numune çiftlikleri merkezi bir rol oynamıştır. Yurt dışından çeşitli ülkelerden getirilen ürünlerin ekimi ilk olarak numune çiftliklerinde yapılmıştır. Bu noktada üzerinde durulması gereken bir ayrıntı, yeni ürünlerin ekiminden sonra hasat zamanının bizzat dönemin padişahı tarafından takip edilmiş olmasıdır. Amerika'dan getirtilip bir miktarının Edirne Numune Çiftliği'nde ekildiği hububatın mevsimine göre hasat zamanında bir numunesinin Dersaadet'e gönderileceği bildirilmiştir.³⁴¹

II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında ivme kazanan tarımsal modernleşme süreci, yerli üretimin yurt dışından getirtilen ürünlerle desteklenmesi ile pekiştirilmiştir. Diyarbakır Vilayeti'nde ipekçiliği teşvik etmek için Duyun-ı Umumiye İdaresi tarafından yetiştirilen dut fidanlarının yeterli olmaması nedeniyle Beyrut'tan fidanlar getirtilerek çiftçilere dağıtılması ve fidan yetiştirmek üzere Diyarbakır'da bir numune çiftliğinin açılmasını öngören arşiv belgesi, tarımsal reformların taşrada uygulanmak istendiğini göstermektedir. Diyarbakır Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne yollanan telgrafta Duyun-ı Umumiye tarafından çiftçilere dağıtılan fidanların 2200 adet olduğu ve bu rakamın da yetersiz olduğu için bazı mahallerde çiftçilerin zarar gördükleri ifade edilmiştir. Daha önce Beyrut'tan getirtilen 100 bin fidanın köylülere dağıtıldığı ve ahalinin de Sultan-Halife'ye müteşekkik olduğu vurgulandıktan sonra, Duyun-ı Umumiye'nin fidan yetiştirme görevine son verdiği ve Hüdavendigâr ile Beyrut vilayetlerinden on kiyye tohum istenildiği aktarılmıştır.³⁴²

³⁴¹ BOA. Y. PRK. UM., 6-58-1, 1 Rebiülahir 1301/30 Ocak 1884.

³⁴² BOA. DH. MKT., 1065-26-1, 15 Mart 1322/28 Mart 1906.

Osmanlı Devleti'nin tarımsal modernleşme gündemine bakıldığında numune çiftlikleri ile beraber bir yandan modern alet ve yöntemlerin kullanılmasını yaygınlaştırılırken biryandan da tarımsal ürün çeşitliliğinin artırılması yoluna gidilmiştir. Japonya'dan çay fidanları getirtilerek iklim koşullarının elverişli olduğu bölgelerde ekimi yapılmak istenmiştir. Doğal olarak bu iş için de numune çiftlikleri ilk akla gelen kurumlar olmuştur.³⁴³ Bunun yanı sıra, yurt dışından ülkeye getirtilen yeni ürünlerin tohumları Osmanlı çiftçisine ulaştırılmıştır. Osmanlı devlet elitleri ülkedeki çiftçilerin yeni ürünlerle tanışmasını iktisadi, katma değeri yüksek olan ürünlere yönelmelerini sağlayarak devletin mali kalkınmasını da hızlandırmayı düşünmüşlerdir. Amerika'dan getirtilip numune çiftliklerinde ekilmek üzere vilayetlere gönderilmiş olan tohumların isteyen çiftçilere verileceğine ilişkin belgeden yola çıkılarak bu yönde bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Ticaret ve Nafia Nazırı Hasan Tevfik imzasıyla Mektubi Odası'na gönderilen resmi yazıda, daha önce Amerika'dan getirtilip ekilen bazı ürünlerin hasadından sonra Sadaret'e yollanan numunelerden bahsedilmiştir. Mısır ve arpa ürünlerine ait olduğu anlaşılan tohumlar, Sivas, Hüdavendigâr, Edirne, Ankara, Adana ve Trabzon vilayetlerine yollanmıştır.³⁴⁴

Yeni ürünlerin ekimi için yalnızca bu ürünlerin fidan ve tohumlarının ülkeye getirtilmesi yeterli olmayıp aynı zamanda teknolojik aletlerle modern tarımın yapılması da gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında yoğun bir eğitim programına da başlanması zaruriydi. Vilayet Meclisi kararıyla Londra'dan satın alınarak Vidin'e getirtilen orak makinalarının kullanılmasını öğretmek üzere numune çiftliğinde bu iş için tecrübe edinmiş bir muallimin Vidin'e yollanmasını içeren resmi yazıdan da anlaşıldığı gibi, numune çiftlikleri tarımsal eğitim noktasında da merkezi bir rol kazanmıştır. Vidin'de tarlalara açılan yolların dar olması ve ithal edilen orak makinasının da büyük hacimli olması sorun teşkil etmiştir. Bu koşullarda orak makinasından ne şekilde yararlanılacağı konusunda tecrübelerine başvurulacak bir ziraat mualliminin numune çiftliklerinden gönderilmesine çözüm yolu olarak bakılmıştır.³⁴⁵

³⁴³ BEO, 501/37541, 12 Teşrin-i evvel 1310/24 Ekim 1894.

³⁴⁴ BOA. Y. MTV., 70-33-1, 8 Rebiülahir 1310/30 Ekim 1892.

³⁴⁵ C. İKTS. 37/1815, 29 Cemaziyülevvel 1290/25 Temmuz 1873.

Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ile birlikte modern tarım aletlerinin ülkeye getirilmesinde bir artış yaşandığı görülmektedir. Tarımda makineleşmenin beraberinde ürün verimliliğini de getireceği için bu konuda kamuoyunun genel bir fikre sahip olduğu görülmektedir. 1892 yılında bir mecmuada geçen şu ifadeler tarımda makineleşmenin nasıl algılandığı ile ilgili bir fikir vermektedir:

*Zamanımız usul-i ziraatini nazar-ı tetkik ve itibara alırsak toprakların eskisi gibi birtakım müşkile ile ziraat olunmayup makinalardan istifade edilmekte olduğunu görürüz ki bu makineler ianesiyle bir adam on adamın göreceği işi başlı başına hâsıl ediyor.*³⁴⁶

Numune çiftliklerinin yaygınlaştırılmasıyla beraber çiftçi sınıfının yeni ve modern tarım aletleriyle tanışması sağlanmıştır. Bu dönemde tarımsal verimliliğin arttırılması için modern tekniklerin yanı sıra, son teknoloji tarım aletlerinin de kullanılması gerekmektedir. Ne var ki dönemin arşiv belgelerinde tarımsal aletlerin yurt dışından ithal edilmesini ön gören oldukça fazla sayıda yazışma örneği mevcuttur. Selanik Vilayet İdare Meclisi tarafından hazırlanan bir mazbatada

Avrupa'da müstebân olacağı vechile Avrupa'da müsta'mel olan zirâat makinelerinden birer nümüne ile sûret-i istimâlini irâe ve ta'rîf için fenn-i zirâate vâkıf bir me'mûr-ı mahsûs celbi ve gerek Avrupa'dan ve gerek memâlik-i mahrûsenin sâir cihetlerinden her nev' hubûbât ve nebâtât tohumlarından birer mikdâr getirilmesi...

Şeklindeki ifadelerle bölgedeki tarımsal modernleşme perspektifi doğrultusunda adımlar atılmıştır.³⁴⁷

19. yüzyılın sonlarına doğru tarımsal modernleşme hamlelerinin giderek somut görünümler kazanmaya başladığı görülmektedir. Bu dönemde, daha önce çiftçilerin ilk kez tanıştıkları tarımsal aletler ülkeye hızlı bir giriş yapmıştır. Ankara ve Hüdavendigâr numune çiftliklerinde kullanılmak üzere meyve kurutma makinalarının masraflarının temin edilmesi ve kurutulan meyvelerden bir miktar numune gönderilmesini içeren mazbata Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti'ne yollanmıştır. Yapılan yazışmada, numune çiftlikleri için Avrupa'dan getirtilecek birer takım makinaların sekizer binden on altı bin kuruşun suret-i tesviyesi zımnında Ticaret ve Nafia Nezaret-i Celilesi'ne tebliğ edilmiştir.³⁴⁸ Her ne kadar bu tarz yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla modern tarımsal aletlerin Avrupa'dan ithal edildiği yönünde genel bir kanı oluşsa da yerelde üretimi

³⁴⁶ Ali Nusret, "Ziraat ile Fünun", *Maarif*, No. 64, 10 Eylül 1308/ 22 Eylül 1892.

³⁴⁷ BOA. DH. MKT., 1343-100-1, 13 Rebiülahir 1301/11 Şubat 1884.

³⁴⁸ BOA. A. MKT. MHM., 727-24-1-1,2, 2 Ramazan 1312/27 Şubat 1895.

yapılan bazı aletlere de rastlanmaktadır. Amatör çiftçilerin karşılaştıkları bazı sorunların pratik çözümü amacıyla geliştirdikleri basit düzeydeki aletlerin yaygınlaştırılması ya da kullanışlı olmaları durumunda seri üretimlerinin gerçekleşmesini içeren belgeler de bulunmaktadır. Sivas ahalisinden Tatıl Efendi'nin geliştirmiş olduğu bir tarım aletinin ilk olarak bulunduğu bölgede denenip sonucuna bakılması ve yararlı olması durumunda üretimine başlanması şeklindeki yazışma döneme dair oldukça ilginç bir gündemi işaret etmektedir. Asador Pehlivanian imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen resmi yazıda Sivas Numune Tarlası'nda denenmek üzere bu aletlerden bahsedilmektedir.³⁴⁹ Amatör bir çiftçi tarafından geliştirilen ve numune tarlasında denenilen bu tarımsal aletin akıbeti ile ilgili bir sonuca erişilemese de söz konusu örnek döneme dair bir fikir vermeye yetmektedir.

Sözü edilen dönemde yeni ziraat aletleriyle tanışanlar sadece Osmanlı çiftçileri değillerdi. Aynı zamanda bürokratik elitler de ilk kez adını duydukları tarım aletlerinin yurt dışından getirtilmesi sırasında gereken muamelelerin hangi esaslara göre yapılacağı konusunda karışıklık yaşamışlardır. Resmi yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla ziraat alet ve edevatının ithalatında gümrük vergileri sıfırlanmasına rağmen sebze kurutma makinası ve sakız tulumbasının bu kapsama alınmamasından doğan kafa karışıklığı, devlet kademelerinde uzun bir yazışma silsilesinin yapılmasına neden olmuştur. Halkalı Ziraat Mektebi ile Ankara Numune Çiftliği'nde kullanılma üzere Muratyan Efendi tarafından Avrupa'dan ithal edilen mezkûr aletlerin gümrük vergisinden muaf edilip edilmeyeceği konusunda yaşanan fikir ayrılığı sonucunda Rûsûmât Emîni imzasıyla Şûrâ-yı Devlet Tanzîmât Dâiresi'ne bir yazı yazılmıştır;

Mezkûr sebze kurutmağa mahsûs âlât ile Sakız tulumbasının 31 Kânûn-ı Sâni sene 1316 târîhli tezkire-i samîyye ile irsâl buyurulan defter mücebince muâfiyeti icâb eden âlât-ı cedîde-i zirâ'îyye miyânında dâhil olmadığı gibi resm-i gümrükden istisnâsına dâir de emr-i mahsûs bulunmadığı cihetle resmden istisnâen mu'âmele icrâ olunamamış olduğuna ve mukaddemâ Haleb Vilayeti arâzîsinin icâbâtından olarak istimâle lüzûm gösterilen pervazlı ve çarparlı su tulumbalarının zirâatin teshîh ve terakkîsi zımında üç sene müddetle gümrük resminden afvı husûsuna şeref-müte'allik buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî makâm-ı âlî-i sadâret-penâhîlerinden 10 Mayıs sene 1315 târîhli buyuruldu-i sâmi ile tebliğ buyurulmuş idüğüne ve mezkûr Sakız tulumbasıyla sebze kurutmağa mahsûs âlâtın Nümüne Çiftliği'nde istimâl ve fevâid ve muhasenâtı tecrübe edileceğine nazaran bunların ve emsâlinin resm-i gümrükden istisnâ ve adem-i istisnâsı emrinde olunacak mu'âmelenin inbâsı husûsuna müsâ'ade-i aliyye-i âsaf-i efhamîleri şâyân buyurulmak bâbında ve her hâlde emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.³⁵⁰

³⁴⁹ BOA. DH. MKT., 1924-55-1, 21 Receb 1309/20 Şubat 1892.

³⁵⁰ BOA. ŞD., 532-6-1-1,1, 3 Şaban 1320/5 Kasım 1902.

Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti de konuya müdahil olarak Şura-yı Devlet kararı emsali olarak meyve kurutma aleti ve sakız tulumbasının da gümrük resminden hariç tutulması kararının Rûsûmât Emânet-i Celîlesi'ne tebliğ buyurulmasını talep etmiştir.³⁵¹ Numune çiftlikleri ve ziraat mekteplerindeki tarımsal faaliyetlerin verimliliğini arttırmak maksadıyla bütçe kalemlerinde gerekli düzenlemeler genellikle sorunsuz bir şekilde tamamlanabilmiştir. Selanik Hamidiye Ziraat Ameliyyat Mektebi ile numune çiftliğindeki ziraat faaliyetleri için gerekli olan muhtelif tohum ve bazı aletlerin satın alınabilmesi için yapılan yazışma bu duruma güzel bir örnek oluşturmaktadır. Zikrolunan mektep ve çiftliğin terakkisine hizmet edecek olan tohum ve tarım aletlerinin karşılığı olarak 13871 kuruşluk tutarın mezkûr mektebin Bank-ı Osmani'de mevcut bulunan akçesinden karşılanması için gerekli talimatın verilmesi istenmiştir.³⁵²

Konya ve Ankara numune çiftlikleri için satın alınan harman makinaları ve at koşulmadan petrol ile hareket edebilen motorların satın alınmasını içeren yazışma oldukça öğreticidir. Daha önce Konya Vilayeti ile Ankara Numune Çiftliği için satın alınıp iadesi yapılan harman makinaları için ayrılan paranın Almanya'da Lansing Fabrikası'ndan getirtilen küçük harman makinası ve beş adet petrol ile müteharrik motorun satın alınması için kullanılmasına karar verilmiştir. Burada dikkatleri çeken ayrıntı, Almanya'da üretilen ve petrol gücüyle çalışan motorların ithal edilerek numune çiftliklerinde kullanılmasıdır. Bu durum, kol gücüne dayalı tarımsal üretim yapısının dönüşmesine zemin hazırlayacak erken sayılabilecek bir dönemde atılan ilk adımları göstermektedir.³⁵³ Satın alınan bu ürünlerin sadece numune çiftliklerinde kullanılmadığı, ayrıca köylünün hasadını kaldırmasında da bu araçlardan yararlanabileceği de anlaşılmaktadır. *Konya mülhakatına ve mahall-i sairede üç ay işletilmesi ve çiftçilerin senelik mahsulatını ücretsiz bir şekilde döğüp savurmak üzere üçer ay müddetle istihdam edilmesi gereken beş nefer makinist ile beş nefer yardımcının maaşlarıyla ihtiyaç duyulacak olan petrol ve makinaların tamirâtı gibi konularda harcanmak üzere bir tahsisatın belirlenmesi için de girişimde bulunulmuştur.*³⁵⁴

³⁵¹ BOA. ŞD., 532-6-1-1,2, 5 Şaban 1320/7 Kasım 1902.

³⁵² BOA. ŞD., 532-59-1-1,2, 6 Rebiülevvel 1321/2 Haziran 1903.

³⁵³ BOA. ŞD., 534-78-1-1,2, 19 Rebiülevvel 1323/24 Mayıs 1905.

³⁵⁴ BOA. ŞD., 534-78-1-1,2, 19 Rebiülevvel 1323/24 Mayıs 1905.

Selanik Hamidi Ziraat Ameliyyat Mektebi'ne merbut olarak tesis edilen numune çiftliğinde bir kuluçkahane ve bir güvercinlik inşa edilmesi konusunda Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti'ne yollanan mazbatandan anlaşıldığına göre, numune çiftlikleri müstakil çiftlikler olarak tesis edilebildikleri gibi, ziraat mekteplerinin bir şubesi olarak da faaliyet göstermişlerdir. Belgede yer alan bilgilere göre Selanik numune çiftliği dâhilinde mevcut olan kümeslerin tamir edilmesi ile yeni kuluçkahanelerin inşası için 11200 kuruşluk meblağın yetersizliğine vurgu yapılarak eksik olan tutarın mezkûr çiftliğin hasılatından karşılanması yönünde bir çözüme gidilmiştir.³⁵⁵

Numune çiftlik ve tarlalarının ihtiyaçları için bulunan çözüm önerilerine bakıldığında her zaman için Avrupa usulü yöntemlerin işe koşulmadığı görülmektedir. Sivas Vilayeti Numune Tarlası arazisinin şehre uzaklığı sebebiyle yeni usul ziraat için gereken gübrenin taşınması bir problem teşkil etmiştir. Sorunun aşılabilmesi adına mezkûr tarla civarında yolcu ve hayvanların konaklayabilecekleri bir han inşa edilmesine ilişkin yapılan teklif oldukça dikkat çekicidir. Bu yapının inşa edilmesi için gerekli olan paranın ne şekilde elde edildiği de aynı şekilde üzerinde durulmayı hak etmektedir. Daha önce mezkûr tarla için kurulması planlanan, ancak daha sonra vazgeçilen tarla kimyahanesi alet ve edevatı için ayrılan paraya ek olarak tarla hasılatı da kullanılmıştır. Şimdilik lüzumu olmadığı için tarla kimyahanesinden vazgeçilerek gübre elde etmeye yönelik olarak bir han inşa edilmesi Ticaret ve Nafia Nezareti'nin Ziraat Bankası İdaresi'ne sunduğu bir çözüm olmuştur.³⁵⁶

Numune çiftliklerinin Osmanlı Devleti'nde umulan işlevlerinin başında yeni tarımsal ürün ve bitki türlerinin yetiştirilmesine öncülük yapması idi. İklim koşulları ve coğrafi şartları elverişli olmasına rağmen henüz ekimi yapılmamış bazı ürünlerin denenmesi için numune çiftlikleri muazzam bir önem taşımaktaydı. Tarımın kapitalist ticaret koşullarına uyum sağladığı Batı Anadolu'da çeşitli tarımsal illetlerin yol açtığı gelir kayıplarının önüne geçmek için numune çiftliklerinin öncü rol oynadıkları bazı çözüm önerileri üzerinde durulmuştur. Aydın Vilayeti'ndde floksera hastalığının yaygınlık kazanmasıyla harap olan bağların yeniden canlandırılması için Amerika asma fidanlarından bir milyon adedin getirtilerek İzmir Karşıyaka ve Manisa'da birer Amerika asma fidanlığı tesis

³⁵⁵ BOA. ŞD., 536-37-1-1,2, 13 Ceziyülevvel 1324/5 Temmuz 1906.

³⁵⁶ BOA. ŞD., 1197-14-1, 24 Rebiülahir 1310/15 Kasım 1892.

edilmesi bu konuda verilebilecek örnekler arasındadır. Daha önce Urla'da bu tarz bir fidanlığın tesis edilmesiyle olumlu sonuçlar elde edilmesine rağmen yetiştirilen fidanların yetersiz olması yerel idarecileri çözüm arayışına itmiştir.³⁵⁷ Alana hakim idarecilerin Rkonuya yaklaşımı olumlu olmakla birlikte gerekli olan tahsisatın belirlenmesinde pratik çözümler üretilmiştir;

*Banka İdâre-i Umûmiyyesi'ne lede'l-havâle Aydın Vilâyeti'nde hâsıl olan kuru üzümün beher kantarından bâ-irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî yirmişer para hesâbıyla mukaddemâ istîfa olunduğu hâlde ahîren istîfâsından sarf-ı nazar edilen floksere i'ânesinden istihsâl olunup Zirâat İdâresi nâm ve hesâbına sarf olunmaküzere İzmir Zirâat Bankası Şubesi'nde emâneten mevcûd ve mahfûz olan mebâliğin floksere hakkında icrâsı mutasavver olan ba'zı tedâbîrin ittihâzına kadar hiçbir tarafa sarf olunmaması Şûrâ-yı Devlet Tanzimât Dâiresince kararlaştırılmıştır.*³⁵⁸

Görüldüğü gibi, daha önce tesis edilmiş olan Urla Fidanlığı'na ek olarak Karşıyaka ve Manisa'da da kurulan fidanlıklarla çiftçinin ihtiyaç duyduğu bir milyon adet fidan sayısına ulaşılacak istenmiştir.³⁵⁹ Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti'nden gönderilen müzekkerede de;

Aydın Vilâyeti'nde floksereadan harâb olan bağların Amerika asma çubuklarıyla tecdid ve ihyâsı için ashâbının bu çubuklara olan ihtiyâclarının def'i te'mîn olunmak üzere Seydiköyü'nde te'sisi muktezâ-yı irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhîden bulunan Nümûne Çiftliği arâzisinde de bir Amerika asma fidanlığı te'sisi zımında...

Görüşleri yer almış ve Karşıyaka, Urla ve Manisa'ya ek olarak Seydiköyü'nde de bir fidanlığın kurulması öngörülmüştür.³⁶⁰

Numune çiftliklerinde ilk kez kullanılan tarımsal aletler ile Osmanlı çiftçileri yeni teknolojik aletlerle karşılaşmakla kalmıyor, aynı zamanda yeni yetişecek genç çiftçiler kuşağının tarımsal modernleşmeye uygun bir üretim sürecine de hız kazandırıyordu. Ancak bu süreç beraberinde birtakım zorlukları da getiriyordu. Osmanlı tarımsal hayatına kazandırılan yeni alet ve edevatın ne şekilde kullanılacağı meselesi başlı başına bir sorundu. Tuna Vilayeti Meclis-i Umûmîsi üyelerinin imzalarıyla hazırlanan layihada Viyana'dan ithal edilen ve kazalara dağıtılan orak makinasını Rusçuk Kazası'nda kullanabilen bir çiftçi olmadığından, ilkbahardan sonra bu soruna bir çözüm bulunulması istenmiştir.³⁶¹ Rusçuk'a getirilen orak makinalarının nasıl kullanılacağıının

³⁵⁷ BOA. ŞD., 1210-5-1-1,2, 27 Zilhicce 1314/29 Mayıs 1897.

³⁵⁸ BOA. ŞD., 1210-5-1-1,2, 27 Zilhicce 1314/29 Mayıs 1897.

³⁵⁹ BOA. ŞD., 1210-5-2-1-2, 22 Muharrem 1315/23 Haziran 1897.

³⁶⁰ BOA. ŞD., 1210-5-5-1,2, 12 Safer 1315/13 Temmuz 1897.

³⁶¹ BOA. ŞD., 2078-37-2-1,2, 20 Receb 1287/16 Ekim 1870.

bilinmemesinden dolayı, bu alet ile daha önce haşır neşir olan kimselerin numune çiftliğinde görevlendirilmesinde karar verilmiştir. Şûrâ-yı Devlet'in müzekkeresine göre Rusçuk'a celp olunan orak makinalarının suret-i istimali bilinmediğinden ilkbahardan sonra numune çiftliğine her kazadan dörder çiftçinin geleceği belirtilmiştir.³⁶² Tuna Vilayeti'nin merkezinde olduğu bir diğer gelişme de Londra'dan satın alınan 33 adet atla çekilir çayır ve ekin biçme makinasından ne şekilde yararlanılacağına ilişkindi. Her kazadan bir çiftçiye kullanımı öğretilerek makinaların bu çiftçilerin beraberinde ikamet ettikleri kazalara gönderilmelerine ilişkin Tuna Vilayet Meclisi, Bab-ı Ali'ye bir mazbata sunmuştur;

*Vilâyet dâhilinde kâin kırk sekiz kazâdan mevki' ve arazileri ekseriyet üzere düzlük bulunmasından nâşi makine seyr u hareketine kabil bulunun Neş ve Leskofça ve Şehirköyü ve Sofya ve Köstendil ve Dubniçe ve Vidin ve Rahova ve Lom ve Adliye ve Berkofça ve Turnova ve Selvi ve Lofça ve Ruscuk ve Hezargrad ve Silistre ve Zıstovi ve Niğbolu ve Plevne ve Cuma ve Şumnu ve Tutrakan ve Varna ve Pazarcık ve Balçık ve Mankalya ve Prevadi ve Tolçi (Tulca) ve Hırsova ve Köstence ve Babadağı ve Mecidiye kazalarıçün cem'an otuzüç aded orak makinesinin iş'ârât-ı mahallîyye vechile esmâni menâfi' sandıklarından verilmek üzere Londra'dan bi'l-mübâyâ 'a merkez-i vilâyete celb olunup ve her kazânın ahâlî-i zürrâ 'ından birer âdem dahi buraya getirdilip sûret-i istimâlleri Nümûne Çiftliği'nde kendilerine irâe ve ta'lîm olunduktan sonra ânlara teslîmen yerlerine gönderilmesi ve mahallerince sâir ehl-i kurâyâ dahi bunlar tarafından irâe ve ta'lîm kılınması ve mezkûr makineler sandıkların mâlî bulunduğu müddetce biçecekleri mahsûlâtıdan hâsıl olacak ücret bi't-tab' sandıklara âid olacağı misilli mu'ahharan ahâlî-i kurâ ve ashâb-ı çiftlikât işbu makineleri sûret-i istimâllerini ve menfa'atlerini öğrenip iştirâsına tâlib olacakları umûr-ı meczûmeden bulunduğundan ol vakit işbu âdemlerin celb ve i'âdeleriçün vukû' bulacak masârif dahi mezkûr makinelerin sandıklara mâl oldukları fiât üzerine zam olunarak o bedel ile satılıp istîfâ kılınmak üzere şimdilik sandıkların güzêşesi sülûsünden tesviye olunması...*³⁶³

Osmanlı Devleti'nde idari reformların uygulamaya ilk konulduğu yerlerden biri olan Tuna Vilayeti'nin tarım reformlarda da öne çıktığı görülmektedir. Tuna Vilayeti Meclisi Umûmîsi üyelerinin imzalarıyla hazırlanan mazbatada Bosna civarında kök boyası yetiştirmek suretiyle oldukça önemli bir gelir elde edildiğine binaen Rusçuk Kazası'nda da kök boyası yetiştirilmesinin yararlı olacağı belirtilmiştir. Numune çiftliğinde ekilip yetiştirilme tecrübesi kazanılan kök boyasının ekilmesi için yetkili otoritelerden izin talep edilmiştir.³⁶⁴ Konunun görüşüldüğü Şûrâ-yı Devlet'te hazırlanan müzekkerede de ticari değeri anlaşılan kök boyasının tohumunun temin edilmesi istenmiştir.³⁶⁵

Daha önce de belirtildiği gibi, numune çiftliklerinin Osmanlı tarımsal reform hareketindeki belki de en önemli rolü, ilk defa ekimi yapılacak bazı ürünlerin

³⁶² BOA. ŞD., 2078-37-1-1,2, 24 Zilkade 1287/ 15 Şubat 1871.

³⁶³ BOA. YB., 4-9-74-1,2,3,4, 6 Receb 1285/23 Ekim 1868.

³⁶⁴ BOA. ŞD., 2078-40-2-1,2, 20 Receb 1287/16 Ekim 1870.

³⁶⁵ BOA. ŞD., 2078-40-1-1,2, 24 Zilhicce 1287/ 17 Mart 1871.

denenmesine ön ayak olmağı. Tarımın giderek kapitalist ekonomiye eklemlendiğı bir ortamda Osmanlı devlet erkânı da iktisadi değeri olan ürünlerin ekimini teşvik etmeye çalışmıştır. Macar çiftçiler tarafından padişaha takdim edilen bazı tohumlar ekilmesi için Hüdavendigâr Numune Çiftliği'ne gönderilmiştir. Hüdavendigâr Vilayeti'ne yollanan tohumlar ekildikten sonra elde edilen mahsulattan numuneler payitahta ulaştırılmıştır.³⁶⁶ Bu dönemde yurt dışından çok çeşitli ürünlerin tohumları getirilerek ülke sathında dağıtılmış ve tarımda ürün çeşitliliğı sağlanmaya çalışılmıştır. Hangi ürünün ne tür bir iklim ve toprak özelliğı gerektirdiğı konusu ise birçok defa deneme yanılma yöntemi ile aşılmaya çalışılmıştır. Bu süreçte dünyanın uzak bölgelerinden bazı tohumların Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine getirtildiğı anlaşılmaktadır. Ticâret ve Nâfia Nâzırı tarafından hazırlanan ir tezkerede daha önce Amerika'dan getirtilip numune çiftliklerinde ekilmek üzere bazı vilayet merkezlerine gönderilmiş olan tohumların mahsullerinden bir miktarının arz ve takdimi hakkında gönderilmiş olan irade-i seniyyeye cevaben, söz konusu tohumların Selanik, Hüdavendigâr, Edirne, Adana ve Sivas vilayetlerine gönderildiğini belirterek hasat mevsiminde bu mahsullerin gönderileceğini ifade etmiştir.³⁶⁷

4.3. BÜTÇE VE FİNANSAL MESELELER

Numune çiftliklerinin tesis edilmesi ve faaliyetlerinin yürütülebilmesi için gerekli olan finansal kaynakların ve bu kurumların bütçeleri için düzenleyici bir yasal mevzuattan söz etmek mümkün değildir. Ancak merkezi ve hususi bütçelerden sağlanan parasal kaynaklarla numune çiftliklerinin finanse edildiğı bilinmektedir. Osmanlı tarım bürokrasisinin numune çiftlikleri için aldığı karar ve önlemlerde her zaman için kaynak yaratma noktasında pratik çözümlere gittiğı görülmektedir. Genellikle bu çözüm yöntemleri de ilgili vilayetlerin bir sonraki yılın bütçelerine ek tahsisatlar koyup işlerin yürütülmesi yoluna gidilmiştir. Konya'daki zirai müesseselerin masraflarının tesviyesi ve

Zirâat Ameliyat Mektebi masârıf-ı inşâiyyesi için Vilâyet'in üç yüz otuz iki senesi âdi ve fevka'l-âde bûdcelerine mevzi' tahsîsâtın adem-i kifâyetinden bahisle fazla-i vâridât karşılık gösterilerek bûdceye tahsîsât-ı munzamme istihsâline Encümen karârıyla Konya Vilâyeti'nden lüzûm gösterilmiş ve bu husûsâ dâir tanzim olunan irâde-i seniyye lâyihası

³⁶⁶ BOA. Y. MTV., 57-68-1, 27 Cemaziyülevvel 1309/29 Aralık 1891.

³⁶⁷ BOA. Y. MTV., 70-33-1, 8 Rebiülahir 1310/30 Ekim 1892.

Ndan da anlaşılabilirceği gibi yerel mülki idareciler pratik çözümlere giderek finansal kaynak yaratmışlardır.³⁶⁸ Ancak numune çiftlikleri için yapılan satın almalarda her zaman için merkezi ve hususi bütçelerdeki tahsisatlardan yararlanılmamıştır. Zaman zaman finansman kaynaklarında bazı farklılaşmalar da gözlenebilmektedir. Genellikle vilayet bütçelerinin ziraat ile alakalı olan maddelerine yapılan eklemelerle yeni harcama kalemleri oluşturulmuştur.

Tablo 10: Bazı vilayetlerin tarımsal harcama kalemleri³⁶⁹

Kaynak: BOA. DH. UMVM., 24-23-2, 14 Muharrem 1334/22 Kasım 1915.

Hudâvendigâr Vilâyeti	Büdcenin altıncı faslında "Âlât-ı zirâ'îyye bedelât-ı icânı"	Haleb Vilâyeti	Büdcenin 6. Fasil, 2. Mâdde: Hâsılât-ı müteferrika
Konya Vilâyeti	Büdcenin 9. Fasil 7. Mâdde: Satılan eşyâ bedeli	Van Vilâyeti	Büdcenin 7. Fasil: Zirâat depo hâsılâtı
Erzurum Vilâyeti	Büdcenin 5. Fasil, 6. Mâdde: Satılan eşyâ bedeli Büdcenin 7. Fasil, 1 mâdde: Hâsılât-ı müteferrika	Mamuretülaziz Vilâyeti	Büdcenin 5. Fasil, 2. Mâdde: Hâsılât-ı müteferrika 5. Fasil, 6. Mâdde: Satılan eşyâ bedeli
Sivas Vilâyeti	Büdcenin 7. Fasil, 6. Mâdde: "Hâsılât-ı müteferrika", "Fûrûht olunan hayvânât" kaydıyla mukayyedir.	Kastamonu Vilâyeti	Büdcenin 6. Fasil, 3. Mâdde: Hâsılât-ı müteferrika
Diyarbakir Vilâyeti	Büdcenin 9. Fasil, 1. Mâdde: "Hâsılât-ı müteferrika"	Urfa Sancağı	Büdcenin 5. Fasil, 6. Mâdde: Satılan eşyâ bedeli 7. Fasil, Hâsılât-ı müteferrika
Suriye Vilâyeti	Büdcenin 5. Fasil, 2. Mâdde: Hâsılât-ı müteferrika 5. Fasil, 6. Mâdde: Satılan eşyâ bedeli	Canik Sancağı	Büdcenin 5. Fasil, 5 Mâdde: Satılan eşyâ bedeli 6. Fasil, Hâsılât-ı müteferrika

³⁶⁸ BOA. DH. UMVM., 24-23-2, 14 Muharrem 1334/22 Kasım 1915.

³⁶⁹ BOA. DH. İD., 99-32-74-1, 2, 20 Rebiülahir 1333/7 Mart 1915.

Osmanlı Devleti'nde ipek böcekçiliğini geliştirip iktisadi kalkınmaya katkı sunmak amacıyla daha önce Bursa'da kurulmuş bulunan *Harîr Dâru't-ta'limi*'ne ek olarak Selanik, Antakya ve Amasya'da tesis olunan harîr dâru't-ta'limleriyle Adana, Halep, Konya Mumune Çiftlikleri ve Selanik Numune Çiftliği'nde tesis olunacak numune dutluklarının masraflarını gösteren ayrıntılı bir tablo hazırlanmıştır.

Tablo 11: Bazı harîr dâru't-ta'limleri için gerekli olan mesarifat

Kaynak: BOA. ŞD., 354-46-1-1,2, 23 Zilkade 1311/28 Mayıs 1894.

Masarîfât-ı ibtidâiyye Guruş	Masârîfât-ı dâime-i seneviyye Guruş	
		Selanik'de te'sîs kılınacak harîr dâru't-ta'limi
3.300		Harîr dârü't-ta'liminin mefrûşât masarîfî
3.300		Altı aded mikroskop esmânî, fi 550 guruşdan
500		Yaprak kesmeğe mahsûs âlet
60		İki aded a'zamî mîzânü'l-harâre, 3 guruşdan
20		İki aded asgarî mîzânü'l-harâre, 10 guruş
150		Bir aded Sûsûr'ün (?) mîzânü'r-rutûbesi
60		On aded camdan ma'mûl kâse
150		Bir aded harîr tohumu uyandırmağa mahsûs dolab
500		Koza derûnunda bulunan böcekleri telef etmeğe mahsûs kazgan ma'a dolab
25		Bir kâğıd zımbası
150		On aded havan
30		İki yüz aded kebîr mikroskop camı

60		Dört yüz ince ve küçük mikroskop camı
450		On beş adet üçer metre tül ve birer metre arzında raf
200		Beş adet masa
700		Âlât ve edevât-ı mezkûrenin nakli masrafı
	4.000	Hidmetine mukâbil olarak mahalli zirâat müfettişine i'tâsı lâzım gelen ücret
	6.000	Muâvin maâşâtı, şehri beş yüz guruşdan
	900	Üç mâh müddetle çalışdırılacak iki amele ücrete, şehri yüz elli guruşdan
	900	Üç mâh müddetle çalışdırılacak bir ipekçi ücreti şehri üç yüz guruşdan
	5.000	Dutluk ve ebniye icâresi
	2.500	Dâru't-ta'limin masârıf-ı müteferrika-i seneviyyesi
9.355	19.300	Yekûn
		Antakya'da te'sîs kılınacak harîr dâru't-ta'limi
3.000		Dârü't-ta'limin mefrûşât masârıfı
6.355		Âlât ve edevât esmâni ile sâire (Selanik dâru't-ta'limi masârîfât-ı ibtidâiyyesinde müfredâdı muharrerdir.)
	4.000	Hidmetine mukâbil mahalli zirâat müfettişine i'tâsı lâzım gelen ücret
	6.000	Muâvin maâşâtı
	900	Üç mâh müddetle istihdâm edilecek iki amele ücreti, şehri yüz ellişer guruşdan
	900	Üç mâh müddetli istihdâm edilecek bir ipekçi ücreti, şehri üç yüz guruşdan

	2.500	Dâru't-ta'limin masârif-ı müteferrika-i seneviyyesi
9.355	9.355	
		Amasya'da te'sîs kılınacak harîr dâru't-ta'limi
5.000		Dutluk ihdâsı için iştirâsı lâzım gelen on dönüm arâzî esmânı
5.000		Dutluk ihdâsı masârıfı
30.000		Dâru't-ta'limin masârif-ı inşâiyyesi
3.000		Dâru't-ta'limin masârif-ı tefrîşîyyesi
6.355		Âlât ü edevât esmânı ve sâire, müfredâtı muharrerdir.
	4.000	Mahalli zirâat müfettişine verilecek hidmet mukâbili ücret
	6.000	Muâvin maâşâtı
	900	Üç ay istihdâm kılınacak bir ipekçi ücrete, şehri üç yüz guruşdan
	1.800	Bir sene istihdâm kılınacak bir yanaşma ücreti, şehri yüz elli guruşdan
	450	Üç ay istihdâm kılınacak bir amele ücreti, şehri yüz elli guruşdan
	2.500	Masârif-ı müteferrika-i seneviyye
49355	15.650	Yekûn
		Adana ve Haleb ve Konya Nümûne Çiftlikleriyle Selanik Zirâat Ameliyât Mektebi Çiftliği'nde küşâd olunacak Nümûne dutlukların masârıfı
20.000		Dört nümûne dutluklarının masârif-ı te'sîsiyyeleri, beheri beş bin guruşdan
	8.000	Dört nümûne dutlukların masârif-ı dâime-i seneviyyesi, beheri iki bin guruşdan
20.000	8.000	Yekûn

		İcmâl
Masârifât-ı İbtidâiyye	Masârifât-ı Dâime	
9.355	19.300	Selanik'de te'sîs kılınacak harîr dâru't-ta'liminin masârif-ı ibtidâiyye ve dâimesi
9.355	19.300	Antakya'da te'sîs kılınacak harîr dâru't-ta'liminin masârif-ı ibtidâiyye ve dâimesi
49.355	15.650	Amasya'da te'sîs kılınacak harîr dâru't-ta'liminin masârif-ı ibtidâiyye ve dâimesi
20.000	8.000	Adana ve Haleb ve Konya ve Selanik Ameliyât Mektebi'nde küşâd edilecek nümûne dutluklar.
88.065	62.250	Yekûn-i umûmî

Osmanlı Devleti'nde ipekçilik sanatının geliştirilmesi maksadıyla girişilen bu yatırım için gereken finansal kaynağın yaratılması elbette kolay olmamıştır. Osmanlı mülkiye bürokratlarının konuya yaklaşımı olumlu olsa da bu çaptaki bir harcamanın bir çırpıda karşılanabilmesi mümkün değildi. Bu nedenle, merkezi dairelerdeki karar alıcıların bir şekilde ikna edilmeleri gerekiyordu. Maliye Nazırı'nın Maliye Nezareti Meclisi'ne sunduğu tezkirede, söz konusu harîr dâru't-ta'limleri ile numune dutlukları için gerekli olan 88065 kuruş ve buna ek olarak 62250 kuruş tutarındaki meblağın

Deutsche Bank istikrâzına mukâbil Düyûn-ı Umûmiyye İdâresi ma'rifetiyle cibâyet olunan harîr a'sârından tesviyesi Hazînece bilinecek mevâddan bulunduğu Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâret-i Aliyyesi'nden mukaddemâ vârid olan tezkirede iş'âr olunması...

Şeklinde halledilmesini talep etmiştir. Dahası Maliye Nazırı,

Bursa'da küşâd edilen dâru't-ta'lim harîr a'sârı Düyûn-ı Umûmiyye'ye âid vilâyât-ı şâhâne şâkirdânına mahsûs olmayıp diğer vilâyât-ı şâhânen mürâcaat eden talebenin dahi meccânen bundan istifâde eylemekte olmasına ve harîr müsâbakat imtihânlarında bulundurulacak hey'et-i mümeyyize harcırâhı karşılığı olan mebâliğ tasarruf edilerek ânınla Hudâvendigar Vilâyeti'nden satın alınacak dut fidanlarının ipekçiliği geride kalan vilâyât-ı şâhânen talep vukû' buldukça bilâ-tefrîk tevzî' ve irsâl olunarak harîr a'sârı Düyûn-ı Umûmiyye'ye âid olsun olmasın bi'l-cümle vilâyât-ı şâhâne erbâb-ı mürâcaatı istifâde edebileceğine binâen zikr olunan harîr dâru't-ta'limleriyle dut fidanlıkları için ihtiyârı lâzım gelen masârifâ Hükûmet-i Seniyye bûdcesi müsâ'id olmadığı takdîrde ihtiyâcât-ı mübreme-i memlekete şimdilik mezkûr Bursa Dâru't-ta'limi'nin kifâyet edeceği...

Şeklindeki ifadelerle de söz konusu yatırımların yalnızca yapılacakları bölgeyle sınırlı olmayan bir yarar sağlayacağı görüşüyle de teklifini temellendirmeye çalışmıştır.³⁷⁰ Diğer yandan,

Bursa Harîr Dâru't-ta 'lîmi'nin te 'sîsiyle ipek böceği tohumunun ıslâh-ı cinsi ve tezâyüd-i mikdârı yolundaki teşebbüsât netâyicinden olmak üzere sene-i âhîrede mebâlîğ-i mezkûre dâhil-i memâlikde kaldıktan başka Rusya ve mahâll-i sâireye vukû ' bulan ihrâcâtıdan on bin lirayı mütecâviz fazla-i temettü ' husûle

Gelmiş ve yazının devamında şu ifadeler yer almıştır;

*Bursa'daki harîr dâru't-ta 'lîminde vilâyât-ı sâire-i şâhâne şâkirdânı dahi ta 'lîm edildiği ve hey'et-i mümeyyize harcırâhı karşılığı olan mebâlîğ bi't-tasarruf karşılık ittihâz ile ânınla Hudâvendigâr Vilâyeti'nden satın alınacak dut fidanlarının ipekçiliği geride kalan vilâyât-ı şâhâne taleb vukû ' buldukça irsâl ile bi'l-cümle vilâyât-ı şâhâne erbâb-ı mürâcaatının istifâde edebilecekleri idarece ityân ile maksad-ı terakkînin bu sûretle de refte refte husûlüne imkân gösterilmesine nazaran ya bûdce ile ifâ-yı mumale ile mezkûr harîr dâru't-ta 'lîmleriyle nümûne dutluklarının teşkîlinden sarf-ı nazar olunması veyahud Deutsche Bank istikrâzına karşılık olarak...*³⁷¹

Osmanlı Devleti'nin çeşitli kentleri özelinde incelenen bu örnek olaydan çıkılarak yapılacak bir değerlendirmede Osmanlı idarecilerinin tarımsal reformların kendini amorti eden bir ticari faaliyet alanı olarak değerlendirdiklerini de göstermektedir. Sözü edilen örnekte de görüldüğü gibi Bursa'daki harîr dâru't-ta 'lîme ek olarak Selanik, Antakya ve Amasya'da birer harîr dâru't-ta 'lîmi kurulmasıyla Adana, Konya ve Selanik numune çiftlikleri dâhilinde birer numune dutluğu tesis edilmesi için ortaya konulan argümanlar olumlu değerlendirilerek vukû ' bulacak masârîf-ı ibtidâiyye ve dâimesiçün sarfı lâzım gelen mebâlîğe me 'zûniyet verilmesi hususunda mazbata hazırlanmıştır.³⁷²

Daha evvel de bahsedildiği gibi, zaman zaman vilayet bütçelerinde yapılan tadilatlarla yeni harcama kalemleri eklenmek suretiyle numune çiftliklerinin giderlerini karşılayacak finansmanlar yaratılmaya çalışılmıştır. Konya Valiliği'nin 1335 senesi adi ve fevkalade bütçelerinde yapılan tadilatlar bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bazı müesseselerin maaş ve masraflarının ödenebilmesi için vilayet bütçesinin bazı fasıl ve maddeleri arasında münakale yapılması yoluyla kaynak yaratma yoluna gidilmiştir. Buna göre, vilayetin 1335 senesi bütçesinin

dokuzuncu faslının ikinci mâddesinde muharrer mekâtib-i ibtidâiyye masârîfı tahsisâtından sekiz bin guruşun yedinci faslın birinci müfettişler maâşı mâddesine ve iki yüz bin guruşun da onuncu faslın dördüncü dâru'l-mu 'allimât masârîf-ı dâimesi mâddesine ve fevka'l-âde bûdcenin on dördüncü faslında

³⁷⁰ BOA. ŞD., 354-46-1-1,2, 23 Zilkade 1311/28 Mayıs 1894.

³⁷¹ BOA. ŞD., 354-46-1-1,2, 23 Zilkade 1311/28 Mayıs 1894.

³⁷² BOA. ŞD., 354-46-4-1-2, 19 Zilhicce 1311/3 Temmuz 1894.

muharrem memleket hastahâneleri tahsisâtından dört yüz bin guruş âdî bûdcenin on beşinci faslının ikinci Nümûne Tarlası masârıf-ı dâimesi mâddesine ve beş yüz bin guruşun da kezâlik âdî bûdcenin on dokuzuncu faslının ikinci hastahâneler masârıf-ı dâimesi mâddesine nakl ve ilâvesi

Uygun görülmüştür.³⁷³

Tablo 12: Konya Vilayeti 1335 senesi bütçesinde ön görülen tadilatı gösteren cetvel

Kaynak: BOA. DH. UMVM., 24-29-1, 20 Muharrem 1337/26 Ekim 1918.

Zammı gelen Muhassasat	lâzım	Âdî bûdce	
Guruş	Fasıl	Madde	
8.000	7	1	Müfettişler maâşâtı
200.000	10	4	Dâru'l-mu'allimât masârıf-ı dâimesi
400.000	15	2	Nümûne tarlası masârıf-ı dâimesi
500.000	19	2	Hastahâneler masârıf-ı umûmiyyesi
1.108.000			

Konya Vilayeti tarafından düzenlenen bütçe cetveli Dâhiliye Nezareti tarafından Sadarete sunulmuş ve söz konusu değişikliklerin uygun görüldüğü irade-i seniyye Konya Vilayeti'ne gönderilmiştir. Vilayet bütçelerinde yapılan tadilatlar yoluyla numune çiftlik ve tarlalarının masraflarının ödenmesi her zaman için işlevsel bir yöntem olmamıştır. Zaman zaman da vilayet bütçelerine tahsisat ilaveleri yapılması gündeme gelen çözüm yolları arasındadır. Eskişehir livası 1335 senesi adi bütçesinin mefruşat, emlak ve akar mesarif fasıllarına fevkalade bütçesinin de numune tarlası için arazi satın alınması için ek tahsisat konulması talep edilmiştir.³⁷⁴

³⁷³ BOA. DH. UMVM., 24-29-1, 20 Muharrem 1337/26 Ekim 1918.

³⁷⁴ BOA. DH. UMVM., 29-11-1, 24 Cemaziyelevvel 1338/14 Şubat 1920.

Numune çiftlikleri ve tarlalarının masraflarının karşılanmasında her zaman için aynı yöntemin uygulandığını söylemek mümkün değildir. Zaman zaman da tahsisat ilaveleriyle kaynak bulma yoluna gidildiğine şahit olunabilir. Eskişehir Livası 1335 senesi adi bütçesinin mefruşat ve emlak ve akar masrafları fasıllarına ek tahsisat konularak numune tarlası için arazi satın alınması bu duruma örnek uygulamalardan biridir.

Eskişehir Livâsı'nın [bin] üç yüz otuz beş senesi âdî muvâzene-i husûsiyyesinin üçüncü faslının ikinci "mefrûşât" mâddesine on [bir] bin sekiz yüz altmış altı ve yirmi dördüncü "emlâk ve akâr masârîfî" faslına sekiz bin yüz otuz dört ve fevka'l-âde muvâzene-i husûsiyyede "Nümûne Tarlası bedel-i mübâyâ'ası" nâmıyla yeniden açılacak fasla yüz otuz bin guruş tahsîsât ilâvesine me'zûniyet verilmiştir.³⁷⁵

Benzer bir şekilde Edirne Vilayeti'nde de

Edirne Nümûne Çiftliği me'mûrîn ve amele-i dâime ve muvakkate ücûrâtının sene nihâyetine kadar te'mîni için Vilâyet'in sene-i hâliyye fevka'l-âde bûdcesinin dördüncü faslından elli bin guruşun bi't-tenzîl âdî bûdcenin on sekizinci faslının birinci mâddesine nakl

Edilmesi hususunda gerekli izinler verilmiştir.³⁷⁶

Osmanlı yöneticilerinin tarımsal reformlar için kaynak çeşitliliğine giderek masrafları karşıladıkları bilinen bir gerçektir. İlgili vilayetlerin bütçelerinde kalemler arasında geçişler yaparak kaynak yaratılabildiği gibi, zaman zaman da fevkalade bütçelere eklemeler yapılmıştır. Ziraat Bankası'ndan sağlanan finansmanlar ise numune çiftliklerine yapılan büyük yatırımlar için kullanılmıştır. Ankara'da tesis edilecek numune tarlasıyla ağıllık için gereken 79 bin kuruşun Ziraat Bankası tarafından karşılanması konusu Ticaret ve Nafia nezareti tarafından iş'ar kılınmıştır.³⁷⁷ Konya'daki numune tarlası binalarının inşaatlarının tamamlanması konusunda da ortaya çıkan bütçe sorunları Ziraat Bankası'ndan sağlanan finansman ile çözüme kavuşturulmuştur.

Vilâyetle cereyân eden muhâbere netîcesinde ebniye inşââtının itmâmı ve arâzînin tevsi'î lüzûmu tahakkuk etmiş ve umûr-ı zirâat için Zirâat Bankası'ndan tefrîk olunan mebâligi hâvî şeref-vârid olan tezkire-i sâmiyyeye melfûf defterde zikr oluna ntarlanın nevâkıs-ı inşâiyyesinin ikmâli için yirmi üç bin ve arâzînin tevsi'îyle hadd-i matlûba isâli zımnında dahi otuz yedi bin guruş dâhil bulunmuş olduğundan bahisle meblağ-ı mezbûr ol vechile sarf olunmak üzere usûl-ı müttehaze vechile Zirâat Bankası'ndan i'tâsı husûsunun Ticâret ve Nâfia Nezâreti'ne tavsiyesi ve Nezâret'e de ma'lûmât i'tâsı lüzûmu dermiyân kılınmıştır.³⁷⁸

³⁷⁵ BOA. DH. UMVM., 29-11-2, 30 Receb 1338/19 Nisan 1920.

³⁷⁶ BOA. İ. DUİT., 128-70-1, 2 Rebiülahir 1338/25 Aralık 1919.

³⁷⁷ BOA. İ. OM., 2-49-1, 24 Şaban 1312/20 Şubat 1895.

³⁷⁸ BOA. İ. OM., 3-19-1, 20 Receb 1313/6 Ocak 1896.

Numune çiftliklerinde önemli bir gider kalemi olarak maaşlar öne çıkmaktadır. Numune tarlası müdür ve idarecileri ile ziraat mekteplerinde muallim olarak görev yapanların maaş işlemleri de büyük bir titizlikle ele alınmıştır. İpek yarışmasına katılmak üzere yerine vekil bırakarak Mamuretülaziz'e gidecek olan Sivas İdadisi Ziraat Şubesi Muallimi ve Numune Tarlası Müdürü Ahmed Efendi'ye tam maaş verilmesinin uygun olmadığını içeren resmî belge, Sivas Vilayeti Maarif Müdürlüğü tarafından düzenlenmiştir. Maarif Nezareti yerine Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti'nden görüş alınarak alınan bu karar, Ziraat eğitimi ve numune çiftlik ve tarlalarındaki faaliyetlerin Maarif Nezareti'nin görev alanının dışında olduğunu göstermektedir.³⁷⁹ Tıpkı bunun gibi, ziraat eğitiminde görev alanların emeklilik, ölüm ve diğer hallerinden doğan özlük hakları ile ilgili işlemler de titizlikle yürütülmüştür. Aynı isimler üzerinden gidilecek olursa, Halep İdadisi Ziraat Şubesi Muallimi ve Numune Tarlası Müdürü Hamdi Efendi ile zevcesi vefat ettiğinden yetimlerine birikmiş hisse-i maarif bakayasını tahsilatı ödenmiştir. Bu durumla ilgili ise Maarif Nezareti'nin devreye girdiği görülmektedir. Hamdi Efendi'nin Halep İdadisi'ndeki görevinden doğan bu hakları için Halep Maarif Müdürlüğü'nün başlattığı tahriratta şu ifadeler yer almıştır:

Haleb İdâdisi dâhilinde mukaddemâ küşâd olup mu'ahharan lağv edilen Zirâat Şubesi mu'allimliklerinde 26 Teşrîn-i Sâni sene [1]316 târîhinden 21 Nisan sene [1]319 târîhine kadar iki yüz seksen gurusu maâşla istihdâm olunan Hamdi Efendi'nin haremiyle beraber bir günde sârî hastalıktan vefât ederek üç çocuk yetim bırakmış ve bu yetimler pederlerinin maâşât-ı müterâkimesinin i'tâsını istid'â ve istirhâm etmekde bulunmuşlarsa da Mâl Sandığı'nda olan havâlenâmeye mahsûben para almak imkânı bulunamadığından maâşât-ı müterâkimelerinin sene-i hâliyye Maârif Hisse-i İânesi'nden i'tâsına müsâ'ade buyurulması Haleb Maârif Müdüriyeti'nin işbu şukkasında inhâ olunuyor.³⁸⁰

Numune çiftliklerinin gelir ve gider kalemlerinin yer aldığı örnek bir bütçenin incelenmesi bu konuda somut veriler ortaya koyacağı için konumuz açısından ufuk açıcı olacaktır. Selanik Ziraat Ameliyyat Mektebi ve Numune Çiftliği'nin 1325 senesi gelir ve gider kalemlerini gösteren tablo şu şekildedir;

Tablo 13: Selanik Zirâat Ameliyât Mektebi ve Nümûne Çiftliği'nin 1325 senesi vâridât ve masârifâtını mübeyyin muvâzene cedvelidir.

Kaynak: BOA. TFR. İ. M. 24-2328-5-1,2, 28 Cemaziyelahir 1327/17 Temmuz 1909.

Nev'-i vâridât	[1]325 senesi	Mart'dan Mayıs nihâyetine	Haziran'dan Şubat	Numara
----------------	---------------	------------------------------	-------------------	--------

³⁷⁹ BOA. MF. MKT., 802-39-1-1,2, 6 Rebiülevvel 1322/21 Mayıs 1904.

³⁸⁰ BOA. MF. MKT., 102-43-1-1,2, 17 Rebiülahir 1323/30 Mayıs 1907.

	Vâridât-ı muhammenesi		kadar tahsîl olunan		gâyetine kadar tahsîli icâb eden		
	Guruş	Para	Guruş	Para	Guruş	Para	
Çiftlik hâsılât	118440		14464	18	103975	22	1
Vâridât-ı gayr-ı mukarrere	18000		3206	10	14793	30	2
Zirâat Bank Şubesi sülûsân temettü'âtından	255410		50424		204986		
Yekûn	391850		68094	28	323755	12	
Sinîn-i sâbika bakâyâsından tahmîn olunan tahsîli	19079		6655	9	12423	31	
[1]325 senesi Martı'na müdevver mevcûd-ı sandık	231229	5			231229	5	
Cümle-i yekûn	642158	5	74749	37	567408	8	
Nev'-i masârifât	[1]325 senesi Masârifât-ı mütehakkıkası		Mart'dan Mayıs nihâyetine kadar te'diye olunan		Haziran'dan Şubat gâyetine kadar te'diyesi icâb eden		Numara
	Guruş	Para	Guruş	Para	Guruş	Para	
Maâşât	70200		10686	10	59513	30	1
Masârifât	65721		10660		55061		2
Me'kûlât, melbûsât e masârifât-ı sâire	239538	36	37016	32	202522	4	3
Yekûn	375459	36	58363	2	317096	34	
Fazla-i vâridât	266698	9			266698	9	
Cümle-i yekûn	342158	5	58363	2	583795	3	

Osmanlı Devleti'nde tarımsal modernizasyonun en önemli ayağını teşkil eden numune tarla ve çiftliklerinin verimli bir şekilde işleyebilmesi için geniş çaplı bir yatırım programı uygulanmıştır. Söz konusu yatırımların taşra vilayetlerinde etkili bir şekilde uygulanabilmesi için doğal olarak büyük bir finansmana ihtiyaç duyulmuştur. Yapılan harcama kalemlerine bakıldığında geniş bir çeşitlilik ile karşılaşılmaktadır. İnşaat

masraflarına ek olarak tohum, malzeme ve hayvan alımı yapılan harcamaların önemli bir yönünü teşkil etmiştir. Adana Vilayeti'nde numune tarlasının güçlendirilmesi için toprak seddin masraflarının karşılanmasına ilişkin yapılan yazışmada bu durum anlaşılabilmektedir.

Seyhan Nehri'nin feyezânından muhâfazasıçün nümüne tarlasına toprakbir seddin inşâsı lüzûm-ı kat'î tahtında görüldüğünden ve lede'l-keşf bunun Mecîdî on dokuz guruş hesâbıyla on bir bin dört yüz guruşla vücûda geleceği anlaşıldığından bahisle icrâ-yı icâbî Adana Vilâyeti'nden iş'âr ve tarlanın ilk ve son bahar hubûbâtıyla masârîf-ı mühimme ihtiyâr olunarak vücûda getirilen fidanlıklarının feyezân-ı mîyâhdan muhâfazalarını kâfil bulunan mezkûr seddin mevsim-i feyezândan mukaddem inşâsına mübâşeret veyahud şimdilik ihtiyât hendekleri hafır etdirilmesi lüzûmu mezkûr tarla müdürîyeti tarafından izbâr kılınmış ve bir gûnâ hasâr ve ziyâna ve ileride fazla masraf ihtiyârına mahal kalmamak için zikr olunan seddin bir ân evvel inşâsı...

Şûrâ-yı Devlet Maliye Dâiresi üyelerinin mühürlerini taşıyan tezkirede masrafların karşılanması için bir kaynak arayışı görülmektedir. Ancak bu defa farklı bir yola gidilerek numune tarlasının kendi gelirlerinden yararlanılmıştır; *masârîf-ı inşâiyyesi olan on bir bin dört yüz guruşun mezkûr tarlanın üç yüz yirmi senesiyle andan evvelki seneler hâsılâtından tesviyesi ve mu'âmele-i müteferri'asının icrâsı husûsâtının Nezâret-i müşârun-ileyhâya havâlesi lüzûmu gösterilmiş olmağla...*³⁸¹ Açıkça görülmektedir ki numune çiftliklerinin merkezi idare tarafından bütçe tahsisatları ile desteklenmesinin yanında en önemli gelir kalemlerinden biri de kendi üretimlerinin satılmasıyla elde edilen hasılatlar idi. Numune çiftlikleri ve tarlalarının önemli bir gelir ürettiğine yönelik örneklerden birinden yola çıkılacak olursa, Bozöyük'te maarif masraflarının karşılanması amacıyla inşa edilmekteyken evkaf hukukunun ihlali endişesiyle inşası durdurulan zahire ambarının bulunduğu arsanın 30 sene önce kabristan olduğu, daha sonra ise belediye bahçesi ve numune tarlası yaptırılarak akar olarak kullanıldığına ilişkin resmi belgenin ortaya koyduğu gerçekliğe değinmek yerinde olacaktır.³⁸² Aslına bakılırsa numune çiftliklerinde üretilen ürünlerin satılmasıyla elde edilen gelirin ne şekilde değerlendirileceği konusunda ilk başlarda kesin bir kural olmadığı için belirsiz bir durum ortaya çıkmıştır. Ancak bu konunun gündeme gelmesiyle yöneticiler bir karara varmışlardır. Numune çiftlik ve tarlaları mahsulatının ahaliye tevzi' edilmesinin caiz olmayacağına ilişkin bir belgede ürün fazlasının satılarak bedelinin irad kaydedilmesi uygun görülmüştür.³⁸³ Diğer yandan, 1312 yılına ait bir belgede numune çiftlikleri ve

³⁸¹ BOA. İ. OM., 10-35-2, 8 Rebiülahir 1323/12 Haziran 1905.

³⁸² BOA. MF. İBT., 407-71-1, 25 Teşrin-i sani 1328/8 Aralık 1912.

³⁸³ BOA. BEO., 1067-79982-1, 18 Şaban 1315/12 Ocak 1898.

tarlalarından elde edilen gelirlerin Ziraat Bankası'na kaydedildiği bilgisi yer almaktadır. Belgede geçen;

Nümûne Çiftlik ve Tarlaları hâsılâtı Zirâat Bankası'na irâd kayd olunagelmekde ise de mezkûr tarla ve çiftliklerin ebniye ve hayvânâtca olan nevâkısının ikmâl ve terakkiyât-ı matlûbenin istihsâliçün Zirâat Ameliyât Mekteblerine merbût Nümûne Çiftlikleri Nizâmnâmesi'nin mâdde-i mahsûsa mücebince hâsılât-ı mezbûrenin teshilen li'l-maslaha ba'demâ Zirâat İdâresi'ne terki...

Şeklindeki ifadelerden anlaşıldığına göre, numune çiftliklerinin hasılatından elde edilen gelirlerin bir kısmı da inşaat ve diğer masraflar için kullanılmaktadır.³⁸⁴

Tarımsal reformun finansal olarak desteklendiği yöntemlerden birini de gümrük muafiyetleri teşkil ediyordu. Numune çiftlik ve tarlaları için yurt dışından yoğun olarak sipariş edilen alet-edevat ve tohum gibi ürünlerin ülkeye girişinden gümrük vergileri alınmıyor, bu kalemlere gümrük muafiyetleri uygulanıyordu. Örneğine sıklıkla rastladığımız bu tür dış alımların en yaygın olanı tarımsal aletler idi. Halep Numune Tarlası için Avrupa'dan sipariş olunan tulumba ve teferruatından gümrük resmi alınmamasına ilişkin yazışma bu durumu örneklemektedir.³⁸⁵ Rûsûmât Emîni Vekîli sıfatıyla muhasebe kalemine yazılan yazıda yer alan şu ifadeler;

Haleb Zirâat Nümûne Tarlası levâzımından olup Orman ve Maâdin ve Zirâat Nezâret-i Aliyyesince bi'l-mübâyâ'a İskenderun'a gönderilmiş olan bir aded su tulumbasının bilâ-resm imrârı lüzûmu İskenderun Kazâsı Kâimmakâmılığı'ndan bildirilmiş ise de mezkûr tulumba ol bâbdaki nizâmnâmede münderic âlât ve edevât-ı zirâ'îyye hâricinde bulunduğu cihetle resm-i gümrük mukâbili sened alınarak imrârına ruhsat verildiğinden bahisle muktezâsı İskenderun Rûsûmât Nezâreti'nden bâ-tahrîrât istifsâr olunmuş...

Ziraat aletlerinin hangilerinin gümrük resminden muaf tutulacağı konusunda zaman zaman bazı kafa karışıklıklarının yaşandığını göstermektedir. Bu konuda oldukça fazla sayıdaki belge bu durumu gözler önüne sermektedir. Tekirdağ'dan satın alınan ve bazı vilayetlere ve numune çiftliklerine gönderilen 100 kilo kuş yeminin gümrük vergisinden muaf tutulması ile ilgili belgede ayrıca bu tür ürünlerin bundan böyle gümrükten muaf tutulmasının bir kural haline getirilmesi gerektiği belirtilmiştir.³⁸⁶ Numune çiftlikleri için satın alınan alet edevat ve tohum gibi ürünlerin gümrük resminden muaf tutulması hususunda yapılan yazışmalar, bir bakıma aynı işlemlerin her bir satın alma için tekrar edilmesini gerekli kılmıştır. Bu durum, numune çiftlik ve tarlaları için yapılacak ithalat konusunda bir mevzuat eksikliğinden kaynaklanmaktaydı. Halkalı Ziraat Mektebi ve

³⁸⁴ BOA. ŞD., 1203-1-1-1,2, 22 Cemaziyülahir 1312/21 Aralık 1894.

³⁸⁵ BOA. İ. RSM., 7-26-1, 5 Muharrem 1315/6 Haziran 1897.

³⁸⁶ BOA. ŞD., 521-16-1-1,2, 27 Rebiülahir 1313/17 Ekim 1895.

Numune Çiftliği örneğinde de görülebileceği, yapılan satın alımlarla ilgili detaylı bilgiler paylaşılarak gümrük muafiyeti elde edilmeye çalışılmıştır;

*Halkalı Zirâat Mekteb-i Âlîsiyle Ankara Nümûne Çiftliği'ne muktezî olup Muratyan Efendi ma'rifetiyle Avrupa'dan celb etdirilen sebze kurutmağa mahsûs âlât ile Sakız tulumbasının bilâ-resm imrârına muhâlefet edilmekte olduğu haber verilmiş ve şimdiye kadar zikr olunan mekteb ve çiftlikle emsâlleri için o gibi âlât ve edevât celb edildikçe bilâ-resm imrârı hakkında vukû' bulan arz u iş'âr üzerine irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî istihsâl edilmekte olup mevzû '-ı bahs olan âlât ve tulumbanın dahi emsâli misilli gümrükden muâfiyeti hakkında taraf-ı sâmi-i sadâret-penâhîlerine mürâcaat edildiğinden bahisle...*³⁸⁷

İfadeleri yapılan satın almanın ayrıntılı bir içeriğini içermektedir. Diğer yandan, numune çiftlikleri için yurt dışından getirtilen ürünlerin gümrük resminden muaf tutulması, bu kurumlara sağlanan vergi kolaylıklarının sadece bir örneği idi. Vilayat-ı Şahane'de bulunan numune çiftlikleri binaları ve arazisi vergi ve öşürden istisna tutulması da uygulamalardan bir diğeri idi.

*Sivas Nümûne Çiftliği için Zirâat Bankası nâmına ahâliden mübâyâ'a olunun tarlanın emlâk-i emîriyye idâdına geçmiş ve bu bâbda Ticâret ve Nâfia Nezâret-i Aliyyesi'nden keşide olunan 29 Ağustos sene [1]307 târîhli telgrafta mücebince öşrü dahi mültezimi tarafından istifâ olunmakda bulunmuş olduğuna mebnî zikr olunan tarla ile derûnuna inşâ edilen ebniye kıymetlerinden vergi alınıp alınmayacağı Sivas Defterdarlığı'ndan istifsâr olunması üzerine bi'l-muhâbere Nezâret-i müşârun-ileyhâdan alınan 9 Haziran sene [1]308 târîh ve bir numaralı tezkire-i cevâbiyyede Zirâat Mekteblerine merbût bulunan Nümûne Çiftlikleriyle ba'zı vilâyât-ı şâhânede başkaca te'sîs olunan Nümûne Tarlaları Zirâat Bankası tarafından mübâyâ'a edildiği ve bi't-tab' emlâk-i emîriyye idâdına geçtiği cihetle hem ebniyelerinin vergiden ve hem de arâzisinin öşürden muâfiyeti lüzûmu derkâr olunduğu...*³⁸⁸

Numune çiftliklerine uygulanan vergi muafiyetlerinin geniş bir kapsama sahip olduğu görülmektedir. Selanik Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi'ne dâhil olan numune çiftliği ile sair çiftliklerde bulunan demirbaş hayvanat-ı ehliyenin vergiden istisnası ile alakalı belgede de görülebileceği gibi, *Selanik Defterdarlığı, numune çiftlikleri hayvanatının işbu resimden istisnasını münasip görmektedir.*³⁸⁹ Benzer bir şekilde, Edirne Sanayi Mektebi'ne merbut numune çiftliğinin ekilemeyen tarlaları için öşür vergisinin ödenmesi konusunda da,

zirâ'at irâe edilmek üzere kâmilten zirâat ve felâhat edilmekte ve başkaca maksad-ı ticâret gözedilmemekde olduğu gibi yetiştirilen sun'î çayırklar dahi şu maksad-ı esâsiye göre yapılmakta ve sene-i hâliyyeden i'tibâren mü'essesât-ı zirâ'îyye hâsılâtı muvâzene-i umûmiyye idhâl edilip tahakkuk eden mikdârı da kâmilten Mâl sandıklarına teslim kılınmakta olmasına binâen bunlardan öşür aranılmasına lüzûm kalmadığı ve husûle gelen giyâhdan dahi öşür istifâsına mahal olmadığı dermiyân kılınması...

³⁸⁷ BOA. ŞD.; 532-6-1-1,1, 3 Şaban 1320/5 Kasım 1902.

³⁸⁸ BOA. ŞD., 342-55-1-1-2, 6 Rebiülevvel 1310/28 Eylül 1892.

³⁸⁹ BOA. ŞD., 423-19-1-1,2, 12 Muharrem 1322/29 Mart 1904.

Şeklinde bir muamele uygun görülmüştür.³⁹⁰

4.4. ZİRAAT DEPOLARI VE YAPILAN DİĞER YATIRIMLAR

19. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde tarımsal faaliyetlerin modernizasyonu ve hayvancılığın geliştirilmesinin iktisadi kalkınma açısından taşıdığı muazzam değerin farkına varılmıştır. Bu açıdan bakıldığında imparatorluk coğrafyasında tarım ve hayvancılık alanında çok ciddi bir bütçenin vilayetlere tahsis edilmesi anlaşılır bir durumdur. Ziraat mektepleri, numune tarlaları, numune çiftlikleri ve damızlık hayvan depolarının art arda tesis edilmesi bu alanda bir seferberlik başlatıldığının habercisidir. Osmanlı vilayetlerinin coğrafi şartları dikkate alınarak yapılan yatırımlar genellikle merkezi idare ile taşra yönetimleri arasında uzun haberleşmelerin ardından gerçekleşme olanağı bulmuştur.

Numune çiftlik ve tarlalarının kurulduğu bölgelerde icra edilen faaliyetlerin pratik sonuçlar almaya dönük olduğu görülmektedir. Karesi Mutasarrıfı, Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı yazıda bölgenin tarıma pek elverişli olduğundan bahisle zirâatin eski usullerle icra edildiği, bu nedenle bölgedeki tarımsal faaliyetlerden verim alınamadığını ifade etmiştir. Bunun önüne geçmek için ziraat usullerinin ıslah edilmesi ve yeni alet ve edevatın istimal edilmesi için bazı önlemler alınmasının zaruri olduğunu beyan etmiştir. Balıkesir'de bir numune tarlası ve ufak bir hara kurulması ile ziraat alet ve edevatı için de bir depo inşa edilmesi bölgenin öncelikli ihtiyaçları arasındadır.³⁹¹ Balıkesir'de daha önce tesis edilen bir numune tarlasına ek olarak bölge koşullarına uygun bir şekilde iyi cins boğa ve aygırlar yetiştirmek üzere bir hara ve ziraat alet ve edevatı için de bir depo inşa edilmesi, Karesi Mutasarrıfı'nın Dâhiliye Nezareti'ne yolladığı resmi yazıdan anlaşılmaktadır. Bölgedeki münasip mahallerde ormanlar yetiştirmek üzere bir fidanlık ihdası için beş bin kuruşluk bir tahsisata ihtiyaç duyulmuştur.³⁹² Dâhiliye Nezareti'nin bu taleplere yaklaşımı olumlu olmuştur. Balıkesir'de numune tarlası, âlât ve edevat deposu ve ufak bir hara ile fidanlık ihdası lüzumuna binaen 2500 kuruş nispetinde bir bütçe tahsis edilmiştir.³⁹³

³⁹⁰ BOA. ŞD., 439-100-1, 6 Cemaziyelahir 1327/25 Haziran 1909.

³⁹¹ BOA. DH. İD., 99-32-1, 14 Temmuz 1326/27 Temmuz 1910.

³⁹² BOA. DH. İD., 99-32-1, 24 Temmuz 1326/6 Ağustos 1910.

³⁹³ BOA. DH. İD., 99-32-6, 25 Eylül 1326/8 Ekim 1910.

Ziraat depoları için yüklü miktarda bir bütçenin ayrılmış olması devlet yetkililerinin tarımsal alet envanterine ne düzeyde ilgili olduklarını ortaya koymuştur. Sivas ziraat aletleri deposunun 1911 senesi ağustos ayının başlarında hesap edilen bütçesi yaklaşık 44.301 kuruş olarak belirlenmiştir. Bu tutarın önemli bir miktarı ziraat aletleri bedeli iken geri kalan meblağ da yayık, tırmık ve arı kovanı için ayrılan bütçeyi ifade etmiştir.³⁹⁴

Numune çiftliklerinin ülke sathında yaygınlaştırılması sürecinde yapılması gereken işlerden biri de ziraat muallimlerinin atanması ile alakalı bürokratik işleyişi sağlayabilmektir. Numune çiftliklerinde yeni usul ziraat alet ve edevatının çiftçilere tanıtılması ve yeni tekniklerin öğretilmesi konusunda görev alacak muallimlerin görevlendirilmesi için hem bütçeye yeni kalemler eklenmiş hem de maaş işlemleri için yeni düzenlemeler yapılmıştır. Ankara Valisi imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne yapılan başvuruda Kayseri, Kırşehir ve Yozgat sancakları örneğine benzer bir biçimde Çorum Sancağı'na da bir ziraat mualliminin tayin edilmesi talep edilmiştir.³⁹⁵ Yazıda yer alan ifadelerden anlaşıldığına göre, Kayseri ve Kırşehir'de birer ziraat muallimliği ve Yozgat Sancağı'nda da bir ziraat memurluğu ihdas edilmesinden sonra Çorum Sancağı'nda da yeni usul ziraat usullerini öğretecek bir ziraat mualliminin görevlendirilmesi istenmiştir. Ancak 1327 yılı bütçesinde buna uygun bir tahsisat bulunmadığı için mezkûr işlemin bir sonraki yıla bırakılması kararlaştırılmıştır.³⁹⁶ Öyle anlaşıyor ki imparatorluk genelinde girilen zirai modernleşme seferberliği sürecine uygun bir bütçe düzenlemesine gidilmesi gecikmiştir. Ziraat teşkilatının yenilendiği bu dönemde yerel idarelere yeni kadroların ihdas edilmesi için bütçe tahsisatlarında yapılacak değişiklikler için yoğun bir yazışma trafiği gözlenmektedir. Aynı dönemde İstanbul Vilayeti'nde ziraat teşkilatının tatbik ve icrasında yaşanan aksamaların tespit edilebilmesi için bir ziraat müfettişliği kadrosunun ihdas edilmesi kararı alınmıştır. Bu kadro için de maaş ve diğer masraflarının karşılanması hususunda bütçeye ek yapılması istenmiştir.³⁹⁷ İstanbul Vilayeti Tahrirat Kalemi'nin başlattığı yazışmalar takip edildiğinde Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti'nin konuyu Dâhiliye Nezareti'ne taşıyarak bir çözüm bulmaya çalıştığı görülmektedir.

³⁹⁴ *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, 3. Sene 31 Mart 1328/ 13 Nisan 1912, S. 17, s. 127.

³⁹⁵ BOA. DH. İD., 99-32-12, 11 Muharrem 1329/12 Ocak 1911.

³⁹⁶ BOA. DH. İD., 99-32-15, 9 Nisan 1327/22 Nisan 1911.

³⁹⁷ BOA. DH. İD., 99-32-17, 4 Haziran 1327/17 Haziran 1911.

İstanbul Vilayeti'nde istihdamı lazım gelen memurin-i ziraiye için 1328 senesi bütçesine gerekli olan tahsisatın eklenmesi kararı alınarak mezkûr soruna çare bulunmuştur.³⁹⁸

Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinden gelen ve ziraat depoları kurulmasını içeren taleplerin merkezi dairelerce ele alınış şekline bakıldığında bütçe meselelerinin öne çıktığı görülmektedir. Mamuretülaziz Vilayeti'ne yollanan resmi yazıdan anlaşıldığına göre vilayet dâhilinde daha önce açılmış olan numune fidanlığı ve âlât ve edevât-ı cedîde-i zirâ'iyye deposuna ek olarak talep edilen ziraat mektebinin ihdas edilmesi iki nedene dayanarak reddediliyor. İlk olarak mezkûr senenin bütçesinde böyle bir tahsisat olmayışı gösterilirken ikinci neden olarak da yeterli sayıda ziraat mualliminin henüz yetiştirilememesi ifade edilmiştir.³⁹⁹

Erzurum Vilayeti tarafından hazırlanan layihada ziraat ve hayvancılık alanında yapılan değerlendirmeler ve ilgili nezaretlerin bu değerlendirmelere yaklaşımından yola çıkılarak Osmanlı merkezi idaresinin taşradaki zirai faaliyetler konusundaki duruşunu ortaya koymak mümkündür. Erzurum Vilayeti'nin ahval-i ziraiyesi hakkında tanzim edilen layihada Erzurum'un diğer vilayetlerle kıyaslandığında daha ehemmiyetli bir konumda bulunduğundan bu nispette daha fazla baytar ve atanması ve mühim kazalara birer baytar atanarak Erzincan'da serum üretim merkezi açılması talep edilmiştir. Bölgenin Rusya ile sınır olmasından dolayı çiftlik hayvanları arasında çeşitli hastalıkların yaygın bir şekilde görüldüğü aktarılmıştır. Ziraat ve tarımın bölgede geliştirilmesi için *âlât-ı fenniyyenin* Avrupa'dan getirtilerek ziraat deposunun teşkil edilmesi ve Erzincan'da bir serum dâru'l-istihzârı tesis edilmesi elzem görülmüştür.⁴⁰⁰ Erzurum Vilayeti Valisi Mehmed Emin imzasıyla hazırlanan layiha, Erzurum özelinde meseleye yaklaşmakla kalmıyor, aynı zamanda Osmanlı ekonomisi için de bazı tespitler içeriyordu:

*Osmanlılar umûmun hak ve menfaatlerinden, fikir ve heyecanlarından kuvvet almak cihetiyle her millete ebedî bir istikbâl va'd eden bu inkılâbın ve haritalara, târihlere, hürriyetlere, istiklâllere hâkim bulunmak hasebiyle her kavim için hayf ve endişeye sezâ olmak lâzım gelen bu kânûnun dehşetini takdîr edemeyerek bi'l-cümle ihtiyâcat-ı millîyye ve şahsiyyemiz için Avrupa'nın esâret-i iktisâdiyyesi altına düşdük ve her zaman her bir ırkının zekâ-yı sînâat ve medeniyetine menba'-i ilhâm ve sermâye-i inkişâf olmuş ve ihtiyâc-ı râhat ve necâtını te'mîn eylemiş olan zengin bir toprağın üzerinde bizim bugün işgâl ettiğimiz mevki'-i hakîr pek yazık ki açlıktan ölmek zarûretiyle iştigal eylemekte bulunduğumuz sefîl bir çiftçiliktir.*⁴⁰¹

³⁹⁸ BOA. DH. İD., 99-32-20, 15 Haziran 1327/28 Haziran 1911.

³⁹⁹ BOA. DH. İD., 99-32-23, 8 Ağustos 1327/21 Ağustos 1911.

⁴⁰⁰ BOA. DH. İD. 99-32-29, 4 Şubat 1327/17 Şubat 1912.

⁴⁰¹ BOA. DH. İD. 99-32-33-1,2,3,4,5,6,7,8, 30 Teşrin-i sani 1327/13 Aralık 1911.

Erzurum Valisi Mehmed Emin'in Erzurum özelinde yapmış olduğu bazı tespitler tarımın Osmanlı ekonomisi için hayati önemde olduğunu içselleştirdiğini belgelemektedir.

Bu listeden istidlâl olunacağı vech ile Erzurum'un bir küçük sancağının pek az bir zaman zarfında gâib ettiği 30.222 sağlam kol bugün Rusya toprağında çalışıyor. 15.111 delikanlının alın terleri bugün bir ecnebi toprağına hayât veriyor. Eğer bunların nisfi müteehhil iseler 7.555 âile erkeksiz kalmış oluyor. Eğer bunların nisfi yılda birer evlâd yetiştirmek lâzım gelse vatanın bir sancağı 3.777 evlâddan mahrûm bırakılıyor. Eğer bu 7.555 çiftçi topraklarını zer' etmek ile iştigal edebilseler –her çift için yüz dönüm hesâbıyla- 7.555.500 dönüm arâzî harâset edilerek –beher dönüm için üç kilo tohum i'tibârıyla- 251.834 kîle tohumdan bire on fazlasıyla 2.518.340 kîle mahsûlât-ı mütenevvi 'a yetiştirilmek ve bunun tefâvüt-i fiât hadd-i mutavassıtı on gurus olmak sûretiyle ahâlîye te'mîn edeceği 251.834 lira olacağı misilli bundan hazîne-i devletin alacağı öşür de 314.479 lira olmak icâb ediyor ki bugün memleket bundan cüdâdır. Bu vatan-cüdâların avdet edebilenlerinin bir kısm-ı mühimminin ise polad gibi sağlam olan bünyeleri frengî illetleriyle zehirlenerek yetişmiş ve yetişecek neslimizi çürütüp tahrîb eylemekte bulunuyor.⁴⁰²

Layihada yer alan çarpıcı ifadeler ortaya koymaktadır ki Erzurum Vilayeti Valisi konuya oldukça ilgili olup görev yaptığı bölgedeki tarımsal yatırımların pekiştirilmesini amaçlamaktadır. Konumuz açısından burada önemli olan nokta, Erzurum'da bulunan numune çiftliği ile alakalı yapılan taleplerdir. Çiftlikte öğrenim gören talebe miktarı ile talebenin öğrenim gördüğü süre konusunda (müddet-i tahsîliyyesi) Erzurum Valisinin bazı tespitleri olmuştur. Her sene 12 öglencinin kabul edildiği çiftlikteki öğrenim süresi iki yıl olduğuna göre ancak her sene 12 mezun verilecek olmasının mütevazı bir rakam sayılacağından bu konuda bazı önlemler alınarak çiftliğin kapasitesinin 20'ye yükseltilmesi istenmiştir.⁴⁰³ Ancak köylülerin de iki seneden fazla bir süreliğine çocuklarını uzağa göndermek istemeyecekleri de bu konuda önlemler alınmasına engel teşkil etmiştir.

Erzurum Vilayeti tarafından hazırlanan layihanın merkezi dairelerde görüşülmesinden sonra Ziraat Müdüriyet-i Umumiyesi Heyeti bir mazbata hazırlamıştır. Erzurum Vilayeti'nde ziraat ve hayvancılık alanında yapılan yatırımların yer aldığı mazbata incelendiğinde şaşırtıcı derecede yatırımın yapılmış olduğu görülmektedir. Mazbatanın hazırlandığı zamana kadar vilayet dâhilinde 17 ziraat müdürü, 31 ziraat memuru ve 48 ziraat mualliminin tayin edildiği ifade edilmiş, Erzurum Numune Çiftliği'nde öğrenim gören talebin sayısının da 20'ye çıktığı tespiti yapılmıştır. Çiftliğin içinde bulunan binaların tamirâtı, âlât-ı fenniyyenin satın alınması ve sağmal hayvanların sayısının artırılması da yapılan işler arasındadır. Diğer yandan çiftlikte eğitim gören talebenin

⁴⁰² BOA. DH. İD. 99-32-33-1,2,3,4,5,6,7,8, 30 Teşrin-i sani 1327/13 Aralık 1911.

⁴⁰³ BOA. DH. İD. 99-32-33-1,2,3,4,5,6,7,8, 30 Teşrin-i sani 1327/13 Aralık 1911.

sayısının arttırılması ve bölgede ipekçilik faaliyetlerinin yaygınlaştırılması için gerekli önlemlerin alınacağı ifade edilmiştir.⁴⁰⁴ Erzurum Vilayeti örneğinde ziraat ve hayvancılık alanında numune çiftliğini de içine alan yatırımların bulunduğu tablonun burada zikredilmesi konunun daha iyi anlaşılabilmesi için ufuk açıcı olacaktır.

Tablo 14: Erzurum Vilayeti Numune Çiftliği Giderleri

Kaynak: BOA. DH. İD., 99-32-30, 5 Şubat 1327/18 Şubat 1912.

Tahsisât- 1 seneviyye Guruş	Tahsisât-ı şehriyye			İzâhât	Mâdde	Fasıl
	Yekûn Guruş	Müfredât Guruş	Aded			
				Zirâat me'mûrları		3
				Maâşât	3	
27000	225	750	3	Zirâat mu'allimleri		
				Nümûne ve tecrübe çiftlik ve tarlalarıyla fidanlıkları Erzurum Zirâat Çiftlik Mektebi Maâşât		21
960	80	10	8	Talebe, mevcûd on iki talebenin yirmiye iblâğı için alınacak sekiz efendinin harçlığı		
				Erzincan Harîr Dâru't-tahsîli Maâş		21

⁴⁰⁴ BOA. DH. İD. 99-32-31,9 Şubat 1327/22 Şubat 1912.

	1200		1	Müdür		
	25		1	Hademe		
17400	145		2	Yekûn		
45360				Cümle yekûn		
				İkinci Bâb-Vilâyât masârifât		
	2400	800	3	Levâzım		4
	3000	1000	3	İcâre	2	
	450	150	3	Mefrûşât	3	
	1800	600	3	Tenvîr ve teshîn	4	
7650	7650			Kırtasiye ve müteferrika	5	
				Üçüncü Bâb Masârif-ı umûmiyye-i mütenevvi'a		5
4500	4500	1500	3	Harcırah ve yevmiyye	1	
				Teşvîk ve tedâvî masrafı		7
13000	13000			Me'mûrîn-i zirâ'iyye tarafından ahâlîye ta'lîm ve ta'mîm olunmak üzere iki takım âlât-ı zirâ'iyye esmânı	4	
25150				Nakl		

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılı zirai modernleşme çağı olarak okumak mümkündür. Devlet adamlarının bu alanda sarf ettikleri çabaya bakıldığında tarımsal verimliliğin artırılması için ciddi bir seferberlik başlatılmıştır. Ancak doğaldır ki, bu alanda yapılan bazı yatırımlardan her zaman için istenen sonuç alınamamış, ortaya konulan çaba ve enerji yeni dokunuşlar ve finansal yatırımları gerekli kılmıştır. Suriye Vilayeti'nde vali ve mebusların imzalarıyla Dâhiliye Nezareti'ne yollanan bir layihada daha önce Şam-ı Şerif'te kurulmuş olan numune tarlasından istenen verimin hiçbir şekilde alınamadığından bahsedilmiştir. Bölgeye gönderilmiş olan ziraat memurlarının müktesebat-ı fenniye ve ameliyesi sınırlı olduğundan ziraatın ilerlemesi noktasında yapabildikleri tek hizmetin bazı alet ve edevatın temin edilmesinde ibaret olmuştur. Bu gerçekten yola çıkılarak hazırlanan layihada yer alan şu ifadeler dikkat çekmektedir:⁴⁰⁵

Asıl maksad ise vilâyetin en mühim ve kıymetdâr olan bu menâbi '-i servet-i tabîiyyesinden ahâlinin icâbât-ı hâzıra-i fenniyye ve iktisâdiyye derecesinde istifâde edebilmeleri için her yerin ne gibi nebâtât ve hubûbât ve eşcâr yetiştirmeğe kâbiliyet ve isti 'dâdı var ise ânları yine fen dâiresinde zer' ve gars ve terbiye etdirerek zürâ'a az emekle çok mahsûl aldirmek tarîkini öğredip terakkî-i zirâat ve tezyid-i servet esbâb-ı sahîhasının istikmâlidir ki bu da Avrupa zirâat mekâtib-i âliyyesinden neş'et edip birçok ameliyât ve tatbîkâtta bulunarak fenn-i zirâat ile bi'l-cümle şua bâtının ameliyâtında ve arâzînin isti 'dâd ve kâbiliyeti ile toprağın suver-i tahlîliyyesinde ve mahsûlât ve mağrûsâtın usûl-i terbiyesinde kesb-i mümârese ve ihtisâs eylemiş olan iki mühendisin vilâyetin her tarafını gezip görerek ve arâzînin kuvâ-yı inbâtîyyesiyle kâbiliyât-ı mevki 'iyyesini tecrübe ederek tanzîm edecekleri rapor ve programlar dâiresinde ahâlîye tarz-ı cedîdde bir müddet tatbîkât-ı zirâ 'iyyede bulunmalarına mütevakıf görünüyor.

Vilayet dâhilindeki ziraat eğitiminin daha nitelikli bir hale getirilmesi ve dolayısıyla

Zirâata yeniden hayât vererek fen dâiresinde zirâatın ne demek olduğu ve tezyîd-i servetin ne gibi vesâil ile kâbil olabileceğini ahâlîimize faaliyetle tefhîm ve irâe edecek ve dolayısıyla Hazîne-i Celîle için dahi terakkî-i vâridât yüzünden pek mühim bir menfaat-i iktisâdiyye te 'mîn eyleyecek

İki mühendisin daha vilayette görevlendirilmesi talebi dile getirilmiştir.⁴⁰⁶ Diğer yandan, Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin konuya yaklaşımı ise yerel idarelerin inisiyatif almaları yönünde olmuştur. Şam civarında daha önce tesis edilmiş olan numune tarlasının satılarak muntazam bir numune tarlası ile bir ziraat mektebinin açılması şeklinde nezarete iletilen talep, *İdâre-i Husûsiyye-i Vilâyât Kânûnu* uyarınca numune çiftlikleri ve numune tarlalarının idaresi ve müceddeden numune tarlaları ve fidanlıkların tesis edilmesi vilayet idarelerine bırakıldığından hareketle bu tür konularda vilayetlerin kendi kararlarını almalarının daha doğru olacağı vurgulanmıştır.⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ BOA. DH. İD., 99-32-36-1, 3 Safer 1330/23 Ocak 1912.

⁴⁰⁶ BOA. DH. İD., 99-32-36-1, 3 Safer 1330/23 Ocak 1912.

⁴⁰⁷ BOA. DH. İD., 99-32-37-1, 16 Receb 1330, 1 Temmuz 1912.

Berat Sancağı dâhilindeki Biyofçe Numune Çiftliği'nde de bir numune tarlası tesis edilmesi için satın alınması lazım gelen alet ve edevatın cinsi, numune tarlalarında yapılan tarım yönteminde bir modernleşme emaresini işaret etmektedir.⁴⁰⁸

*Berât Sancağı dahilinde kâin Müzakiye (Mujakiye) nevâhî-i cesîmesi arâzîsinin vüs'atine ve kuvve-i inbâtiyyesinin kemâline mebnî pek geri kalmış olan emr-i zirâatin usûl-i cedîde vechile ıslâhını umûm ahâlîye irâe ve ta'lîme ve mahsûlât-ı zer'îyyenin tenvî' ve teksîrine hizmet etmek üzere nevâhî-i mezkûre vasatında her hafta Pazar kurulan ve bu cihetle umûm ahâlinin gözü önünde bulunan Biyokşa Çiftliği'nin Vilâyet Zirâat müfettişi tarafından intihâb olunacak mahallinde bir nümûne tarlası te'sisi için icabeden âlât ve edevât-ı zirâ'îyye ile ba'zı tohumlar Nezâretce tedârük ve i'tâ olunmak üzere...*⁴⁰⁹

Tablo 15: Berat sancağı dâhilindeki Biyofçe çiftliğinde numune tarlası tesisi için gereken zirai alet ve edevatı

Kaynak: BOA. İ. OM., 7-35-1, 3 Şaban 1319/15 Kasım 1901.

Kuruş	Cinsi	Adet
400	Rodsak sabanı	1
1.300	Baraban pulluğu	1
1.000	Tırmık	1
1.000	Merdâne	1
4.000	Kalbur makinesi	2

Numune çiftliklerinin oldukça geniş bir yelpazeye yayılan işlevlerinden biri de süt üretimi ile alakalıydı. Ankara Vilayeti'nde bulunan numune çiftliğinde bir süthane tesis edilmesine ilişkin yapılan yazışmada bölgede süte dayalı üretimin yaygınlaştırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Vilayet dâhilinde yaklaşık bir buçuk milyonu aşan sağmal hayvan bulunmasına rağmen peynir ve yağ imalatı iyi bilinmediğinden dolayı süten layıkıyla istifade edilememektedir. Numune çiftliğinde bir süthane tesis edilmesi durumunda bölgede süte dayalı gıda üretimine verimlilik kazandırılacağı belirtilmiştir.

⁴⁰⁸ BOA. İ. OM., 7-35-1, 3 Şaban 1319/15 Kasım 1901.

⁴⁰⁹ BOA. İ. OM., 7-35-1, 3 Şaban 1319/15 Kasım 1901.

Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti'ne vilayet tarafından gönderilen resmi yazıda numune ağılı ve tarlasının eksiklerinin de belirtilmesiyle konu merkezi yönetime aktarılmıştır. Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti, Selanik ve Bursa Hamidi Ziraat Ameliyat mekteplerinde olduğu gibi Ankara Numune Çiftliği'nde de bir süthane tesis edilmesini olumlu değerlendirmiştir.⁴¹⁰ Ankara civarındaki çiftçilerin süt üretimi konusundaki eksiklerini ifade eden Ankara Valisi'nin kullandığı ifadeler genel olarak numune çiftliklerinin işlevsel önemde olduğunu ortaya koymaktadır:

*... tulumlar derûnunda çalkayarak istihsâl eyledikleri sâde yağı ise ale'l-ekser humsu nisbetinde tuz olmak üzere dokuz on guruşa satılmakta ve bunun da ayrıntı tamâmen tefrîk ve tathîr olunmadığından az zaman sonra ekşiyip acımakta olduğu cihetle sarf ve istihlâke mecbûr olan ahâlî mutazarrır olmakdan olduğu gibi rağbet-i hâriciyyeyi kazanamamakda idüğü ve senevî küllî mikdâr peynir ve yağ i 'mâl ve ihrâc ederek bu yüzden büyük istifâde görecek olan ashâb-ı mevâşî ve zürrâ' peynir i 'mâlini bilmediklerinden ve yağı lâyıkıyla tasfiye edemediklerinden istifâde edememekde oldukları bi't-tahkik anlaşıldığından...*⁴¹¹

Görüldüğü gibi, numune çiftlikleri modern ziraat tekniklerinin Osmanlı çiftçilerine benimsetmesinin yanında kuruldukları bölgelerdeki iktisadi hayata yön verme ve canlandırma işlevi de taşımıştır. Numune çiftliklerinin yaygınlaştırılması ve taşradaki çiftçilerin yeni tarım aletleriyle tanıştırmak için de geniş ölçekli bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. Öncelikle vilayetlere yeni temin edilen alet ve edevatın korunacağı depoların tesis edilmesi için gerekli olan bütün işlemlerde inisiyatifin taşra idarelerine bırakıldığı belirtilmişti. Diğer bir konu da bu depolara satın alınacak ziraat aletler için ödemelerin ne şekilde yapılacağı ve nakliyesinin hangi yolla yapılacağı konusunda yaşanan kafa karışıklığıydı. Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne göre,

*Vilâyât Husûsî bûdcelerine âlât-ı zirâ 'iyye depoları için her sene münâsib mikdâr tahsîsât kayd olunarak bunun hesâb-ı câriye nakli sûretiyle sarfı yani satılan âlât bedelâtının îrâd kayd edilmesinin vehle-i ûlâda te'min-i maksada kâfi olacağı hâtıra gelebilir ise de asıl matlûb olan cihet sermâyelerin bir senede birkaç def'a devr edilerek âlât-ı cedidenin sür'atle ta'min-i istimâlinde ibâret olması elverişli bir yol olacaktır.*⁴¹²

Kastamonu Vilayeti Numune Çiftliği için satın alınan ziraat alet ve edevatı için de benzer bir ödeme yöntemi izlenmiştir. Ticaret ve Ziraat Nezareti tahsisatından temin edilen finansman hususi bütçeye kayıt edilerek Ziraat Bankası'na teslim edilmiştir.⁴¹³

Benzer bir sorun da yurt dışından getirtilen tarım aletlerinin ilgili yerlere ulaştırılmasında yaşanan lojistik ile alakalı sorunlarda yaşanıyordu. Diyarbakır Ziraat Deposu için sipariş

⁴¹⁰ BOA. DH. MKT., 993-62-4, 2 Muharrem 1326/ 5 Şubat 1908.

⁴¹¹ BOA. DH. MKT., 993-62-3, 15 Cemaziyülevvel 1323/18 Temmuz 1905.

⁴¹² BOA. DH. İD., 99-32-71-1, 11 Şaban 1332/5 Temmuz 1914.

⁴¹³ BOA. DH. İD., 99-32-73-1, 27 Zilhicce 1332/16 Kasım 1914.

edilen ve kumpanyalar tarafından Beyrut Limanı'na indirilen alet ve edevatın Diyarbakır'a ulaştırılması kolay olmamıştır. Aletlerin taşınması için yapılacak olan ödemenin Diyarbakır Ziraat Müdüriyeti mutemedi tarafından Beyrut Ziraat Müdüriyeti'ne para gönderilmesi ve ödemenin bu yolla tamamlanması için harcanan süre zarfında Beyrut Limanı'nda uzun bir süre bekleyen bazı aletlerin kırılıp dökülmesi gibi durumlarla karşılaşmıştır.⁴¹⁴ Soruna müdahil olan Dâhiliye Nezareti'nin Beyrut Valiliği'ne yolladığı yazıda, *Vilâyet-i Aliyyeleri Muhâsebe-i Husûsiyyesi'ne irsâl olunması ve sarfiyât-ı muvakkate kaydının o suretle kapadılması münâsib olacağı* belirtilmiş ve ziraat aletlerinin limanda bekletilmeden Diyarbakır'a ulaştırılması sağlanmıştır.⁴¹⁵ Bu yazışmadan anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı taşrasında tesis edilen numune çiftlikleri ve tarlalarında kullanılmak üzere satın alınan tarımsal aletlerin nakliyesi ve finansmanı gibi meselelerde merkezi idare için düzenleyici otorite olma rolünü zaman zaman yerel idarelere bırakmıştır. Yapılacak iş ve işlemlerin daha hızlı ilerleyebilmesi adına alınan bu önlemler ziraat alanında modernleşme hamlelerini kolaylaştırıcı bir etkide bulunmuştur.

Dönemin Batı dünyasında tarımsal üretimde yaygın bir şekilde kullanılan teknolojik aletlerin Osmanlı çiftçisinin kullanımına sunulması için ilk denemeler numune çiftliklerinde yapılmıştır. Halkalı Ziraat Mektebi'ne bağlı numune çiftliği için lokomobil hariç* olmak üzere bir harman makinası, Adana Numune Tarlası için de bir lokomobil ile birlikte harman makinası satın alınmasına dair yazışmanın da gösterdiği gibi, Osmanlı ricalisi de dönemin ruhuna uygun bir şekilde tarımı modernite ile buluşturmaya çalışmışlardır;

Meâlinde; mektebe merbût çiftlikde müddet-i medîde istimâl edilmesinden dolayı gayr-ı kâbil-i ta'mîr bir hâle gelmiş olan harman makinesinin yerine sâbıkı vechile Ruston Proctor Fabrikası ma'mûlâtından bir metre otuz yedi santimetre genişliğinden ve saman yapan bir mücedded makinenin teferru'âtıyla beraber mübâyâ'ası Halkalı Zirâat Mekteb-i Âlisi ve tarladan harman makinesi bulunmamasından dolayı hâsılât ziyâ'a uğramakda olduğu cihetle harman makinesi mübâyâ'ası iktisâden istifâde ile beraber ahâlîye nümüne-i imtisâl olacağından bahisle aynı makineden lokomobiliyle ma'an bir adedinin tarlaya isbâli dahi Adana Nümüne Tarlası Müdüriyetlerinden iş'âr olunmuş ve mezkûr çiftlik ve tarla için yeniden öyle birer makinenin celb ve mübâyâ'ası elzem ve Zirâat İdâresi'nin sene-i hâliyye muvâzene-i umûmiyyesinde de bunlar için âlât ve edevât-ı zirâ'iyye nâmıyla yüz on beş bin gurus dâhil olup Halkalı Zirâat Mektebi'ne âid olan makinenin lokomobil hâric olmak üzere ma'a teferru'ât bedeli Dersaadet'de teslim olunmak şartıyla hadd-i a'zamî olara kırk üç bin ve Adana Nümüne Tarlası için alınacak ma'a lokomobil makinenin

⁴¹⁴ BOA. DH. İD., 99-32-69-1, 30 Receb 1332/24 Haziran 1914.

⁴¹⁵ BOA. DH. İD., 99-32-68-1, 15 Şaban 1332/9 Temmuz 1914.

* Herhangi bir enerji kaynağına bağlı olmadan, tarım alanlarında harman makinalarını çalıştırmak üzere kullanılan ve istenilen yere çekilebilecek dört tekerlekli patlamalı motor.

*teferru'âtıyla beraber bedeli dahi altmış beş bin guruşu tecâvüz etmeyeceğine ve her ne kadar işbu makinelerin ba'de'l-münâkasa takarrur edecek bedeller ile mübâya'ası husûsunun...*⁴¹⁶

Dönemin Sadrazamı tarafından bu mazbatanın değerlendirilmesinden sonra *Âmedî-i Dîvân-ı Hümayûn*'a yazılan tezkerede Halkalı Ziraat Mektebi'ne merbut numune çiftliği için tamiri mümkün olmayan harman makinasının yerine lokomobil hariç olmak üzere bir adet makine için 43 bin ve Adana Numune Tarlası için de lokomobil ve teferruatıyla birlikte bir adet harman makinası için 65 bin kuruşluk tahsisatın aktarılması istenmiştir.⁴¹⁷

4.5. NUMUNE ÇİFTLİKLERİNİN ZİRAİ EĞİTİMDEKİ ÖNEMİ

19. yüzyılın dünya ölçeğinde öne çıkan gelişmelerden biri olan tarım devrimi, Osmanlı Devleti'nde zirai eğitim yoluyla bir alt yapıya kavuşturulmaya çalışılmıştır. İmparatorluk genelinde kurulan ziraat mektepleri ve sivil mülkiye mekteplerinde uygulanan eğitim müfredatlarına ziraat derslerinin eklenmesi yoluna gidilmiştir. İdadi düzeyinde ve yüksek mektepler seviyesinde verilen ziraat eğitiminin sürdürecektir. İdadi düzeyinde ve yüksek mektepler seviyesinde verilen ziraat eğitiminin sürdürecektir. Her şeyden önce, Kıta Avrupa'sında yeni yeni oluşmaya başlayan tarımsal modernleşmenin müktesebatına hâkim bir elit kesimin yetişmesi için belirli bir sürenin geçmesi gerekmiştir. Numune çiftlikleri ve numune tarlalarının bu anlamdaki katkıları zikretmeye değerdir. Bu kurumlarda tarımsal modernleşmeyi pratiğe döken görevlilerin zaman zaman ziraat mektepleri ve idadilerde ziraat derslerini vermek üzere görevlendirilmesi bu gerçeği işaret etmektedir. Halep İdadisi dâhilinde açılması kararlaştırılan ziraat şubesinde verilmesi planlanan bazı derslere Halep Numune Tarlası Müdür Muavini Ahmed Hamdi Efendi'nin girme talebi bu duruma örnek verilebilecek mahiyettedir. Ahmed Hamdi Efendi'nin İdadi Mektebi'ndeki ziraat derslerine girme isteğini içeren vilayete yazmış olduğu arzuhalde yer verdiği ifadeler bir açıdan çok önemlidir;

*Umûm mekâtib-i idâdiyye-i mülkiyyede zirâat sınıfları açılarak zirâat derslerinin kırâet ve tadrîs etdirilmesi hakkında geçen üç yüz on altı senesinde şeref-sâdır olan irâde-i isâbet-âde-i cenâb-ı hilâfât-penâhî mantûk-ı âlîsine Vilâyet-i Celîleleri Mekteb-i İdâdî-i Mülkîsine icâb eden sınıflar teşkîl olunmuş ve velâdet-i pür-meymenet-i cenâb-ı pâdişâhiye şeref-müsâdif rûz-ı firûzda resm-i küşâdı icrâ buyurulmuş idi.*⁴¹⁸

⁴¹⁶ BOA. İ. OM., 12-23-1, 19 Cemaziyülevvel 1325/30 Haziran 1907.

⁴¹⁷ BOA. İ. OM., 12-23-3, 16 Cemaziyülahir 1325/27 Temmuz 1907.

⁴¹⁸ BOA. MF. MKT., 681-39-1, 24 Teşrin-i evvel 1318/6 Kasım 1902.

Osmanlı Maarif Vekâleti bürokratlarının almış oldukları karar gereğince idadi mekteplerinde ziraat derslerinin verilecek olmasından tarımsal modernleşme programının ciddiyle sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

Sivas İdâdî Mektebi Zirâat Şubesi mu'allimlerinden Ahmed Hamdi Efendi'nin me'mûriyet-i asliyyesi olan Nümûne Tarlası Müdürlüğü'nden dolayı mensûb olduğu Orman ve Zirâat Nezâret-i Celîlesi'nin iş'ârı üzerine Mamuretülaziz Vilâyeti'nde icrâ edilecek harîr müsâbakasında bulunmak üzere hareket ettiği ve intizâm-ı tedsîsâta hâlel gelmemek için mûmâ-ileyhin dersleri vekâleten îfâ etdirildiği

Gereğiyle kendisine yarım maaş verileceğinin münasip olacağını bildiren resmi yazıdan anlaşıldığına göre, Sivas İdadisi'ndeki ziraat şubesinde de numune tarlası görevlileri derslerin öğretilmesi görevini üstlenmişlerdir.⁴¹⁹

Mekatib-i idadiye'de tesis edilmiş olan ziraat şubelerinde derslere girecek donanımlı öğretmenler konusunda yaşanan yoksunluk Anadolu'nun ücra vilayetlerinde açılan numune çiftlik ve tarlalarının personeli ile giderilmek istenmiştir. Konya İdadisi'nde ziraat şubesi muallimliği için Maarif Nezareti bürokratları, Halkalı Ziraat Mektebi mezunlarından bir zatın uygun olacağını bildirmişlerdir.⁴²⁰ Ancak, bölgede Halkalı Ziraat Mektebi mezunlarından kimse bulunmadığı için Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti söz konusu dersler için en uygun adayın Konya Numune Tarlası Müdürü Cevdet Efendi'nin aylık 820 kuruş maaşla tayin edilmesinin uygun olacağını bildirmiştir.⁴²¹

Hicri 1316 yılından itibaren Mekatib-i idadiye genelinde açılan ziraat şubelerinin ders programının oldukça tatmin edici olduğu görülmektedir. Erzurum İdadi Mektebi'nde açılan ikinci sınıf ziraat şubesindeki derslerin muallimliklerine atanan numune tarlası müdür muavini Şükrü, coğrafya-yı zirai muallimliğine depo ve anbar memuru Mustafa ve mubasırılığa da Zakir efendilerin tayin edildiğini gösteren belgede aynı zamanda idadiler dâhilinde tesis edilen ziraat şubelerindeki ders programlarını da içermektedir.

Tablo 16: 1 Kânûn-ı Sâni sene 1318 tarihinde küşâd edilen Zirâat Şubesi birinci senesi ders programı.

Kaynak: BOA. MF. MKT., 798-7-1, Eylül 1319/ Eylül 1903.

Esâmî-i mu'allimîn	Esâmî-i dürûs	
--------------------	---------------	--

⁴¹⁹ BOA. MF. MKT., 802-39-2, 29 Rebiülahir 1322/13 Temmuz 1904.

⁴²⁰ BOA. MF. MKT., 706-35-2, 8 Nisan 1319/21 Nisan 1903.

⁴²¹ BOA. MF. MKT., 706-35-3/29 Rebiülevvel 1321/25 Haziran 1903.

Hüsameddin Efendi	Mevâlîd	
Hüsameddin Efendi	Usûl-i defterî	
Hüsameddin Efendi	Ameliyât-ı zirâ'îyye	Fî 9 Nisan sene [1]319 târîhinden i'tibâren Nümûne Tarlası Müdür Muâvini Şükrü Efendi'ye tevdi' edilmiştir.
Hüsameddin Efendi	Hendese-i zirâ'îyye	Fî 1 Eylül sene [1]319 târîhinde İdâdî me'zûnlarından debboy e anbar me'mûru Mustafa Efendi'ye verilmiştir. Ve fî 14 Teşrîn-i Evvel sene [1]319 târîhinde program-ı cedîd mücebince mezkûr ders çıkarılmışdır.
	Coğrafya-yı zirâ'î	Fî 1 Kânûn-ı Sâni sene [1]318 târîhinden fî 14 Teşrîn-i Evvel sene [1]319 târîhine kadar Zirâat Mu'allimi Hüsameddin Efendi tarafından tedris olunarak bi'l-âhire fî 14 Teşrîn-i Evvel sene [1]319 târîhinden i'tibâren Anbar ve Debboy Me'mûru Mustafa Efendi'ye verilmiştir.
Mekteb Mubassır Şevki Efendi	Mubassır vekîli	Fî 1 Kânûn-ı Sâni sene [1]318'den ilâ fî 13 Kânûn-ı Evvel sene [1]319 kadar icrâ-yı vekâlet etmiştir.

Tablo 17: 11 Eylül 1319 tarihinde teşkil edilen Zirâat Şubesi İkinci Senesi ders programı.

Kaynak: BOA. MF. MKT., 798-7-1, Eylül 1319/ Eylül 1903

Esâmî-i mu'allimîn	Esâmî-i dürûs	
	Fenn-i zirâat	
	Hikmet ve kimyânın zirâate tatbîki	
	Nebâtât-ı zirâ'îyye	
	Hayvânât-ı zirâ'îyye	Fî 14 Teşrîn-i Evvel sene [1]319 târîhinde bâ-emr-i nezâret-penâhî ikinci sene programından çıkarılmışdır.

Debboy ve Anbar Me'mûru Mustafa Efendi	Hendese-i zirâ'îyye	Târihinde Mustafa Efendi'ye tevdi' edilmiştir ve fî 14 Teşrîn-i Evvel sene [1]319 târihinde programdan çıkarılmışdır.
Nümûne Tarlası Müdür Muâvini Şükrü Efendi	Ameliyât-ı zirâ'îyye	
Hüsameddin Efendi	Usûl-i defterî	
Zâkir Efendi	Mubassır	Rüşdiye'den me'zûn
Halkalı Zirâat Mektebi me'zûnlarından Hüsameddin Efendi	Mevâlîd-i selâse Usûl-i defterî Fenn-i zirâat Hikmet ve kimyânın zirâate tatbîki Nebâtât-ı zirâ'îyye	Ameliyat-ı zirâ'îyye Coğrafya-yı zirâ'î

Erzurum Vilayeti Maarif Müdüriyetinin hazırlamış olduğu arizada adları geçen muallimlerin bazıları Halkalı Ziraat Mektebi'nden mezun iken büyük bir çoğunluğu da numune tarlası idareci ve memurlarından oluşmaktaydı. Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye Mekâtib-i İdâdiyye İdâresi de tabloda yer alan muallimlerin maaşları konusunda bilgilendirme yaparak kesin kararını vermiştir.⁴²² Numune çiftlikleri ve tarlalarının idare kadrosunun ziraat eğitiminde giderek sistemin belkemiğine dönüştüğü görülmektedir. Modern ziraat tekniklerine vakıf olan bu personelin Mekatib-i idadiyenin ziraat şubelerindeki dersler için muallim olarak görevlendirilmeleri, hatta bu iş için özellikle tercih edilmeleri oldukça dikkat çekicidir. Sivas İdadisi'nde de ziraat dersleri için daha önce Sivas İdadisi mezunu Osman Nuri Efendi teklif edildiyse de Sivas Vilayeti'nin bu teklifi Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından olumsuz karşılanarak bu iş için Vilâyet

⁴²² BOA. MF. MKT., 798-7-1, 19 Kanun-ı sani 1319/1 Şubat 1904.

Zirâat Müfettişı ve Nümûne Tarlası Müdürü Cemal Efendi'nin ta'yîn kılınmış olduğu bildirilmiştir.⁴²³

Numune Çiftliklerinin idare ve öğretim kadrosunda kimlerin hangi işlerle görevlendirildikleri konusunda fikir vermesi açısından Selanik Ziraat Ameliyyat Mektebi ve Numune Çiftliği'nin 1325 yılına ait maaş tablosuna bakmak faydalı olacaktır.

Tablo 18: Selanik Ziraat Ameliyyat Mektebi ve Numune Çiftliği 1325 Yılı Maaş Tablosu.

Kaynak: BOA. TFR. İ. M. 24-2328-5-1,2, 28 Cemaziyelahir 1327/17 Temmuz 1909.

Esâmî-i maâşât	[1]325 senesi masârîfât-ı mütihakka		[1]325 senesi Mayıs nihâyetine kadar te'diyât		[1]325 senesi Haziran İbtidâsından Masrûfat olup mâl sandığından verilmesi lâzım gelen		Şehrî
	Guruş	Akçe	Guruş	Akçe	Guruş	Akçe	
Müdür Suâd Bey	24000		2986	10	21013	30	2000
Müdür Muâvini İhsan Efendi	13200		2200		11000		1100
Muhâsebeci İbrahim Efendi	6000		1000		5000		500
Muhâsebeci Refiki Hamid Efendi	3600		600		3000		300
Mu'allim Ali Osman Efendi	7200		1200		6000		600
Mu'allim Ali Haydar Efendi	7200		1200		6000		600
Mu'allim Fâzıl Efendi	6000		1000		5000		500
Mu'allim Muâvini Hasan Efendi, zamm-i maâşına	300		50		250		25
Mubassır-ı Sâni Ali Efendi, zamm-ı maâşına	300		50		250		25

⁴²³ BOA. MF. MKT., 1048-14-1-1,2, 21 Muharrem 1326/24 Şubat 1908.

Ser-mubassır Arif Efendi	2400		400		2000		200
Yekûn	70200		10686	10	59513	30	

Tabloda da görülebileceği gibi, altı muallim ve iki “mubassır”^a ek olarak müdür ve müdür yardımcısı ile birlikte Selanik Ziraat Ameliyyat Mektebi ve Numune Çiftliği’nde toplamda 10 kişi görev almıştır. Söz konusu okulda ve numune çiftliğinde öğrenim gören öğrenci sayısı ile ilgili elimizde kesin veriler olmamasına rağmen, hoca ve idare kadrosuna bakıldığında bu tarz okulların orta büyüklükte bir eğitim kurumu oldukları tespiti yapılabilmektedir.

Osmanlı Devleti’nde tarımın modernleşmesi için alınan önlemlerden biri de Tanzimat dönemiyle başlayan bir uygulama olan yurt dışına öğrenci göndermek idi. Ziraat mektepleri ve numune çiftliklerinde muallimlik yapmak üzere sultani, mülkiye ve Darüşşafaka mektepleri mezunlarından Fransa ve Almanya’ya öğrenci gönderileceğini içeren arz tezkeresi Sadrazam Kâmil Paşa’nın mührüyle hazırlanmıştır.

Zirâat ve felâhatın terakkîsi için ba‘zı vilâyât-ı şâhânedeki küşâd olunan ve daha küşâdı mutasavver bulunan Zirâat Mektepleriyle Nümûne Çiftlik ve Tarlalarında mu‘allimlik ve müdürlük etmek üzere Mekteb-i Sultânî ile Mülkiye Mektebi’nden ve Dâru’s-şafaka me‘zûnlarından on dört nefer talebenin ber-mûceb-i irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî Fransa ve Almanya mekteblerine gönderilmek üzere...

Ifadeleri de göstermektedir ki Kıta Avrupa’sında tarım alanında görülen gelişmeler ve teknik anlamdaki yenilikler yakından takip edilmek istenmiştir.⁴²⁴ Avrupa’ya gönderilmek üzere seçilecek öğrenciler bir sınava alınmışlardır. Türkçe, Fransızca, ilm-i hendese, ilm-i hesap, ilm-i kimya, ilm-i hikmet, ilm-i nebatat ve tabakat-ül arz, gibi derslerden sınava giren adayların isimleri ve mezun olduklarını gösteren tablo farklı okullarda eğitim gören kişilerin ziraat eğitiminde uzmanlaşmak istediklerini akla getirmektedir.

* Mubassır: Kelime manasıyla görüp gözeten anlamına gelen mubassır, mekteplerde talebenin inzibat işleriyle meşgul olan memurlara verilen isimdir. Bkz. Yurdal Demirel, “Bayburt’ta Modern Bir Eğitim Kurumu: Bayburt Rüşdiyesi”, *ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 73, (2017): 43-64.

⁴²⁴ BOA. Y. A. HUS., 244-46-1, 15 Recep 1308/24 Şubat 1891.

Tablo 19: Fenn-i zirâat tahsîli için Fransa ve Almanya'ya gönderilmek üzere imtihan olan talebenin isimleri ve mezun oldukları okullar.

Kaynak: BOA. Y. A. HUS., 244-46-2, 15 Recep 1308/24 Şubat 1891.

Me'zûn oldukları Mekâtibin esâmîsi	Talebenin esâmîsi
Mekteb-i Sultânî'den me'zûn	Nesib Efendi
Mekteb-i Mülkiye'den mezun	İsmail Rıfkı Efendi
Mekteb-i Sultânî'den me'zûn	Elmasyan Efendi
Mekteb-i Mülkiye'den me'zûn	Karnik Efendi
Mekteb-i Mülkiye'den me'zûn	İlyas Behcet Efendi
Mekteb-i Sultânî'den me'zûn	Cemil Efendi
Mekteb-i Mülkiye'den me'zûn	Suâd Efendi
Mekteb-i Mülkiye'den me'zûn	İsmail Hakkı Efendi
Mekteb-i Mülkiye'den me'zûn	Halil Hilmi Efendi
Mekteb-i Mülkiye'den me'zûn	Yervand Efendi
Dâru's-şafaka'dan me'zûn	Ahmed Efendi
Mekteb-i Sultânî'den me'zûn	Avadisyan Efendi
Dâru's-şafaka'dan me'zûn	Ahmed Hamdi Efendi
Mekteb-i Mülkiye'den me'zûn	Timo Leon Efendi

Tabloda da görülebileceği gibi farklı etnik unsurlardan adayların da yer aldığı toplam 14 öğrenci sınava girmek için başvuru yapmıştır.

Zirâat ve felâhatın terakkîsi için ba'zı vilâlat-ı şâhânedeki küşâd olunan ve daha küşâdı mutasavver bulunan zirâat mektebleriyle nümûne çiftlik ve tarlalarında mu'allimlik ve müdürlük etmek üzere Mekteb-i Sultânî ile Mülkiye Mektebi'nden ve Dâru's-şafaka me'zûnlarından on nefer talebenin müsâbakat imtihânlarının icrâsıyla Fransa'nın cihât-ı muhtelifesinde kâin ma'lûmü'l-esâmî Ameliyât Mekteblerine i'zâmı ve harcırâhlarıyla senevî icâb eden mekâtib ücretinin Zirâat Bankasınca tasarruf edilecek karşılıktan tesviyesi hakkında sebk eden iş'âr ve Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâca verilen karâr üzerine...

Yapılan sınav sonucunda seçilen 10 adayın yarısı Fransa ve diğer yarısı da Almanya'ya gönderilmesine karar verilmiştir. Ticaret ve Nafia Nazırı'nın riyasetinde toplanan komisyonun diğer üyeleri arasında Zirâat Bankası Müdür-i Umûmîsi atûfetlü Mikail ve Mekteb-i Mülkiye Müdürü sa'âdetlü Abdurrahman efendiler hazerâtıyla Mekteb-i Tıbbiyye Ders Nâzırı sa'âdetlü Ahmed Paşa ve Zirâat ve İstatistik Müdür-i Umûmîsi sa'âdetlü Nuri ve Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne Ulûm-ı Riyâziyye Hocası Kâimmakâm

izzetlü Hasan ve Nezâret-i âcizî Tıbb-ı Baytarî Müfettişi izzetlü Mehmed Ali Beyler ve Merkez Zirâat Müfettişi izzetlü Ağton Efendi gibi isimler yer almıştır.⁴²⁵ Yapılan seçme sınavı sonucunda beş öğrencinin başarılı olduğuna kanaat getirilmiştir.⁴²⁶

Fransa'da kâin Labros (Le Broc) ve Avinyon Zirâat Ameliyât Mekteblerine i'zâm kılınmış olan beş nefer talebenin tevsî'-i ma'lûmâtları için mekâtib-i âliyyeye nakilleri istid'âsında olup bunların Grand Jovan ve Monpenye (?) nâm zirâat mekâtib-i âliyyesine nakl ve idhlâllerine Fransa Zirâat Nezâretince muvâfakat hâsıl olduğu Paris Sefâret-i Seniyyesi'nden bildirildiğinden bahisle talebe-i mûmâ-ileyhimin ameliyât-ı zirâ'iyeye âid tahsillerinin kâfi olduğu...

Ifadelerinde yer alan okullar, söz konusu dönemde Fransa'nın önemli ziraat mektepleri arasında yer alıyordu. Osmanlı Devleti'nde eğitimin modernleştirilmesinde Tanzimat döneminden itibaren denenen bir yöntem olan yurt dışına öğrenci gönderme geleneği zirai eğitim konusunda da dikkate alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin modernleşmesinde merkezi bir rol atfedilen Kıta Avrupa'sı ülkelerinden Fransa ve Almanya'daki ziraat mekteplerindeki modern yöntem ve tekniklerin Osmanlı coğrafyasında yaygınlaştırılması için öğrenci gönderme faaliyeti Osmanlı yönetici elitlerinin kararlılığını göstermektedir.

⁴²⁵ BOA. Y. A. HUS., 244-46-3/15 Receb 1308/24 Şubat 1891.

⁴²⁶ BOA. Y. A. HUS., 265-154-1, 24 Rebiülevvel 1310/16 Ekim 1892.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin zirai modernleşme hamleleri Tanzimat Dönemi'nde devlet elitlerinin iktisadi kalkınma ve kırsal yaşıntının canlandırılması amacına matuftu. Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde devlet ve toplum hayatının önemli bir parçası olan tarımsal hayat, köylülüğün sürdürülebilmesi ve devletin vergi sisteminin iskeletini oluşturması açısından hayati bir önemdeydi. Kuruluş devrinin iktisat anlayışını ortaya koyan iâşe sistemi her şeyden önce Osmanlı tebaasının geçiminin sağlanmasına dönük bir devlet politikasıydı. Bu sistem dâhilinde tarım ürünlerinin ihraç edilmesi olabildiğince sınırlı tutuluyordu. Diğer taraftan tımar sistemi ile üretimin devamlılığı çeşitli önlemlerle sağlanmakla birlikte toprağın boş kalması önleniyor ve devlet hazinesi de önemli bir gelir kalemi olan öşür vergisi sayesinde güçlü tutuluyordu. Ancak 15 ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı coğrafyasında yaşanan kuraklık ve sosyal huzursuzluklar nedeniyle toprak sistemi de ciddi bir sorun ile karşı karşıya kalmıştır. Celali isyanları ve büyük kaçgun adı verilen köylerin boşalması gibi hadiseler sonucunda Osmanlı Devleti'nde tarımsal üretim ve verimlilik sekteye uğramıştır. Diğer taraftan Osmanlı nüfusunun artması da tarımsal ürün verimliliğinin bir şekilde arttırılmasını zorunlu kılıyordu. Bu yıllarda Osmanlı topraklarında tarımsal üretimi ilgilendiren en büyük gelişme bazı önde gelen zümrelerin geniş topraklara sahip olmaya başlamalarıdır. Osmanlı tarih yazımında çiftlik olarak bilinen bir uygulama olan ve genellikle bir çift öküzün sürebildiği genişlikteki bir toprak büyüklüğünü ifade eden adlandırma 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı üretim literatürüne damga vurmaya başlayacaktır. Ancak ilerleyen dönemlerde Osmanlı üretici ailelerinin 60 ila 150 dönüm arasında değişen büyüklükteki çiftliklere sahip olmaya başladıkları görülecektir. Osmanlı devlet adamlarının korumaya çalışacakları bu düzen her şeyden önce tarımsal verimliliği arttırmasının yanında tarımın ticarileşmesi yönünde de önemli bir yol açıyordu.

Toprak mülkiyetinin özel kişilerce kontrolü anlamına gelen bu uygulama, devletin belirli hizmetler karşılığında bazı devlet görevlilerine verdiği topraklar için geçerli olduğu kadar ilerleyen dönemlerde satın alınma yoluyla da miri toprakların hızla tarıma açıldığı görülmektedir. Ne var ki Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı ekonomisinin kapitalist düzene eklemlenmeye başladığı bu süreçte tarımsal toprak mülkiyetinin de hızla yaygınlaştığı bir gerçektir. Avrupa'da Yedi Yıl Savaşları ve Napolyon Savaşları'nın yaşandığı döneme tekabül eden Osmanlı tarımsal modernleşmesi, devlet hazinesine ciddi katkılar ile

sonuçlanmıştır. Özellikle pamuk ihracatının yükselmesiyle beraber, korumacı Osmanlı ekonomi anlayışının da dönüşmeye başladığı görülmektedir.

19. yüzyıla gelindiğindeyse Avrupa’da görülen tarımsal gelişmeler kimi tarihçilere göre tarım devrimi olarak görülmüştür. Dönemin Avrupası’nda tarım uygulamalarındaki değişim, Amerika’dan ithal ürünlerinin gelmesi ve teknolojik ilerleme gibi hususlar, tarımsal gelişmenin bariz bir şekilde ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Avrupa genelinde ölçü birimlerinde sağlanan standardizasyon ve ürün çeşitliliğinin ticari olanaklar sayesinde farklı pazarlarda yer değiştiriyor olması bir tarım devrimi olarak değerlendirilmiştir. İlk olarak Fransa’da başlayan ziraat eğitimi 1879 yılına gelindiğinde bir kanun yoluyla yaygınlaştırılmak istenmiştir. Aşağı yukarı diğer Avrupa devletleri ile paralel bir şekilde Osmanlı Devleti’nde de zirai eğitim olanakları geliştirilmeye çalışılmış ve tarımsal alt yapının modernleştirilmesi için yeni bir çiftçi tipinin yaratılması amaçlanmıştır.

Osmanlı Devleti’nde tarımı modernleştirme programının kökeninde yatan en önemli husus köylerin boşalmasıyla birlikte kent nüfusunun beslenebilmesi için tarımsal kesime büyük bir yük binmesi olmuştur. Tarımsal verimliliğin yükseltilmesi ve çiftliklerin büyütülmesi bu sorunun ortadan kaldırılması için girişilen reform programlarının temelinde ziraat eğitiminin yaygınlaştırılması yer alıyordu. Tarıma dayalı bir sermaye sınıfının yaratılabilmesi için 1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunnamesi’nin daha da geliştirilmesi gerekiyordu. Mülkiyet hakları ile birlikte toprak üzerindeki veraset haklarının belirginleşmeye başkaması beraberinde bir sermaye sınıfının da doğmasını getirmiştir. Esasen tarımsal yatırımların son derece maliyetli olmasından dolayı bu alandaki yatırımlar uzun dönemler boyunca devlet tarafından yapılıyordu. Bu durumun değişmeye başlaması için uzun bir zaman beklemek gerekmiştir.

Tanzimat Dönemi’nin devlet adamları her şeyden önce mevcut sorunların ortadan kaldırılabilmesi için geniş bir tarım bürokrasisinin yaratılmasını gerçekleştirmek istemişlerdir. 1843 yılında Maliye Nezareti’ne bağlı olarak kurulan, ancak daha sonraki dönemlerde Ticaret Nezareti’ne bağlanacak olan Ziraat Meclisi’nin temel görevi ziraat yatırımlarının belirlenerek bu alanda bir alt yapı oluşturmak şeklindeydi. İltizam sisteminin kaldırılarak muhassıllık sisteminin oluşturulması da tarımsal alanda atılan adımlardan biridir. Muhassıllık meclisleri eliyle vergilerin toplanması sayesinde vergi

kayıplarının önüne geçilebilmesinin yanında, çiftçilerin üzerindeki aşırı vergi yükü de hafifletilmek istenmiştir. 1858 yılında Meclis-i Meabir çatısı altında 1863 yılında üç kişilik Ziraat Fırkası kurulmuştur. Tarımın geliştirilmesi ve ticari ürünlerin ekiminin yaygınlaştırılması da bu kurulun görevleri arasında sayılacaktı. Ancak yine de bu dönemde bir nezaret şeklinde tarımsal bürokrasinin örgütlenemediği görülmektedir. 1868 yılına gelindiğindeyse Şura-yı Devlet'in çatısı altında Nafia Dairesi kurulmuştur.

Tanzimat Dönemi'nin zirai modernleşme programı Meşrutiyet Dönemi'ne de miras kalmıştır. Bu dönemde ekonomiyi geliştirmek ve kapsamlı bir programın parçası olarak 1876 yılında İstanbul ve taşra vilayetlerinde Ticaret ve Ziraat Cemiyetleri'nin kurulması gündeme gelmiştir. Bu cemiyetler bulundukları bölgelerde tarım ile alakalı meselelerde kararlar almak üzere haftalık toplantılar düzenleyecektir.

Tanzimat Dönemi'nin başlarından itibaren Osmanlı çiftçisinin moden tarım teknik ve yöntemleriyle tanışmaya başladığı söylenebilir. Diğer yandan da teknolojik alet ve motorlar da Osmanlı tarımına dâhil olmaya başlamıştır. Klasik dönemde ağaçtan yapılmış orak, tırpan ve çaba gibi tarımsal aletler tarımsal hayatı belirlerken yüzyılın ortalarından itibaren pulluk kullanılmaya başlamıştır. Bunun yanında tohum serpmeye ve ayıklama yöntemlerinde de yaşanan modernleşme bariz bir verim artışı sonucunu doğurmuştur. Bu dönemde yeni tarım aletlerinin ithal edilmesinin önündeki engellerin ortadan kaldırılarak bu alandaki ilerlemenin önü açılmak istenmiştir. Tarlaların kolayca sürülmesi ile birlikte tarımsal alanlarda da bir genişleme yaşanmıştır. Bu gelişmelerin bütün Osmanlı coğrafyasında aynı hızla yaşandığını söylemek ise mümkün değildir. Genellikle merkezi vilayetlerde hızlı bir şekilde yaşanan bu dönüşüm iç bölgelerde yavaş seyretmiştir.

Osmanlı Devleti'nde modern ziraat eğitiminin başlaması Tanzimat döneminin ilk yıllarına rastlasa da bu adımın köklü sonuçlar doğurduğunu söylemek ise mümkün değildir. 1847 yılında Yeşilköy'de hizmete giren Ayamama Çiftliğine bağlı bir ziraat mektebi açılmış olmasına rağmen uzman hoca kadrosunun yokluğundan dolayı bu okulun faaliyetlerine kısa bir süre içerisinde son verdiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde gerçek anlamda bir ziraat mektebinin teşekkül etmesi için kabaca 20 yıl beklemek gerekmiştir. 1879 yılındaki gazete haberlerinden anlaşıldığı kadarıyla kuruluşu kâğıt üzerinde gerçekleşen ancak 1891 yılında binalarının inşaatının bitmesinin ardından faaliyetlerine başlayan

Halkalı Ziraat Mektebi, Osmanlı Devleti'nde başlayan modern ziraat eğitiminin ilk örneği olarak kayıtlara geçmiştir.

Tanzimat Dönemi'nde modern ziraat eğitiminin bir ayağını da numune çiftlikleri oluşturmaktadır. İlk başlarda ziraat mekteplerine bağlı birer uygulama tarlası veya çiftliği olarak tasarlanan bu kurumlar daha sonra müstakil birer uygulama ekolü haline gelmiştir. Yoğun olarak uygulamalı eğitimin verildiği bu kurumlara genellikle çiftçilerin çocukları kaydedilmekteydi. Diğer yandan, numune çiftliklerinin uzman eğitimcilerin görev yaptıkları birer eğitim yuvası oldukları söylenebileceği gibi, bu kurumların daha ziyade birer uygulama merkezleri oldukları tespiti daha gerçekçi görülmektedir. Avrupa'dan getirtilen modern alet ve motorlar ile tohum ve fidan gibi unsurlar Osmanlı çiftçisi ile tanıştırmadan önce numune tarlalarında uygulama olanağı elde ediyordu. Dolayısıyla numune çiftliklerinin yeni tarımsal yöntem ve ürünlerin ilk olarak denendiği merkezler görünümündeydi. Her şeyden önce, Osmanlı Devleti'nin çiftçi zümresine ulaşabilmesinin en kolay yolu bu uygulama merkezlerini taşraya yaymaktan geçiyordu.

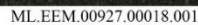
Yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı coğrafyasının neredeyse en ücra vilayetine kadar önemli merkezlere numune çiftlikleri açılmış vaziyetteydi. Doğal olarak bu denli geniş kapsamlı bir eğitim hamlesinin zor tarafları da söz konusuydu. Oldukça fazla sayıdaki numune çiftliğinin binalarının inşa edilmesi ve tefriş edilmesi gibi hususlar geniş ölçekli bir bütçe aktarımını zaruri kılıyordu. Bununla birlikte, diğer bürokratik engeller ve yerel sınırlılıklar da düşünüldüğünde bu reform programının gerçeğe aktarılmasının ne denli zor olduğu anlaşılabilir. Yerel ölçekte ortaya çıkan sorunlar genellikle henüz merkezleşmenin tam anlamıyla yerleşmediği bir dönemin ürünü olarak görülebileceği gibi, yüzyıllar süren bir toplumsal yapı ve üretim alışkanlıklarının da bu sınırlılıklarda pay sahibi olduğu görülebilir. Bütçe konusunda ortaya çıkan sorunların yanında bürokratik işlerin her zaman için hızlı akıp yürümemesi de yasal boşluklardan kaynaklanmaktaydı. Osmanlı arşiv kayıtlarında yapılan detaylı taramalar sonucunda numune çiftliklerinin işleyişiyle ilgili kapsayıcı bir nizamname veya talimatname tespit edilemediği için bu kurumların nasıl bir işleyiş sergilediği konusunda kesin yargılarda bulunmak mümkün değildir. Ayrıca, bu kurumların işleyişinde yerel idarecilerle merkezi elitler arasındaki uzun yazışmaların bir nedeni de bu gerçeğe dayanmaktaydı. Numune

iftliklerindeki işlerin yürütülmesi ve finansal konularda içine düşülen boşluk ve anşmazlıklar büyük ölçüde yasal düzenlemelerin yokluğundan kaynaklanmaktaydı.

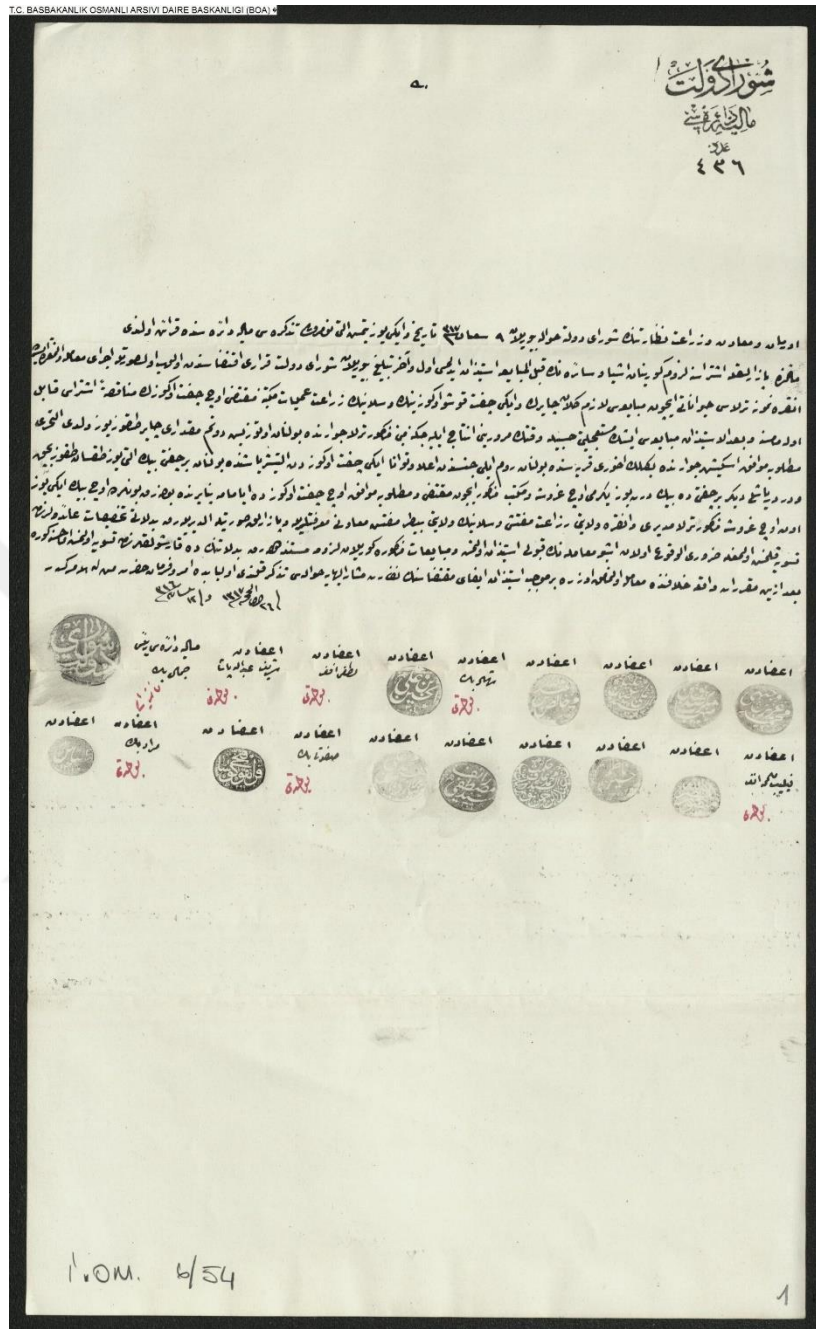
Ancak yukarıda ifade edilen eksikliklere rağmen numune iftliklerinin son derece önemli bir işleve sahip oldukları görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin tarımsal modernleşmesinin lokomotif i şeklinde bir tanımlama abartı olmayacaktır. Osmanlı çiftçisinin ilk defa tanışacağı tarımsal yöntem ve metotlara ek olarak yeni tohumlar ve ürünlerin ekim sahası bulması numune iftliklerinin sağladığı alan sayesinde mümkün olmuştur. Osmanlı ekonomisinin en önemli kalemlerinden biri olan tarımsal üretimin yaygınlaştırılması ve verimliliğin arttırılması gibi konularda numune iftliklerinin sağladığı birikim Cumhuriyet Türkiye'sine de tevarüs etmiştir.

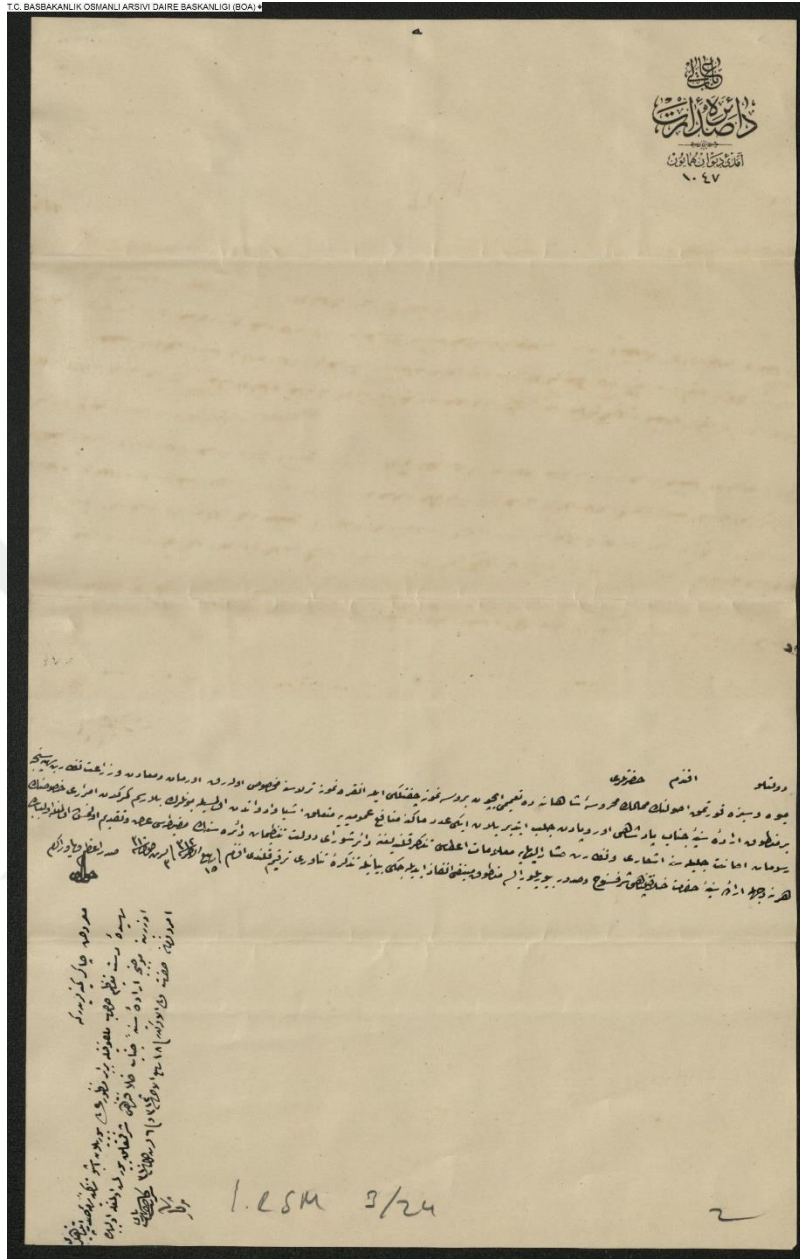
EK-1*

164

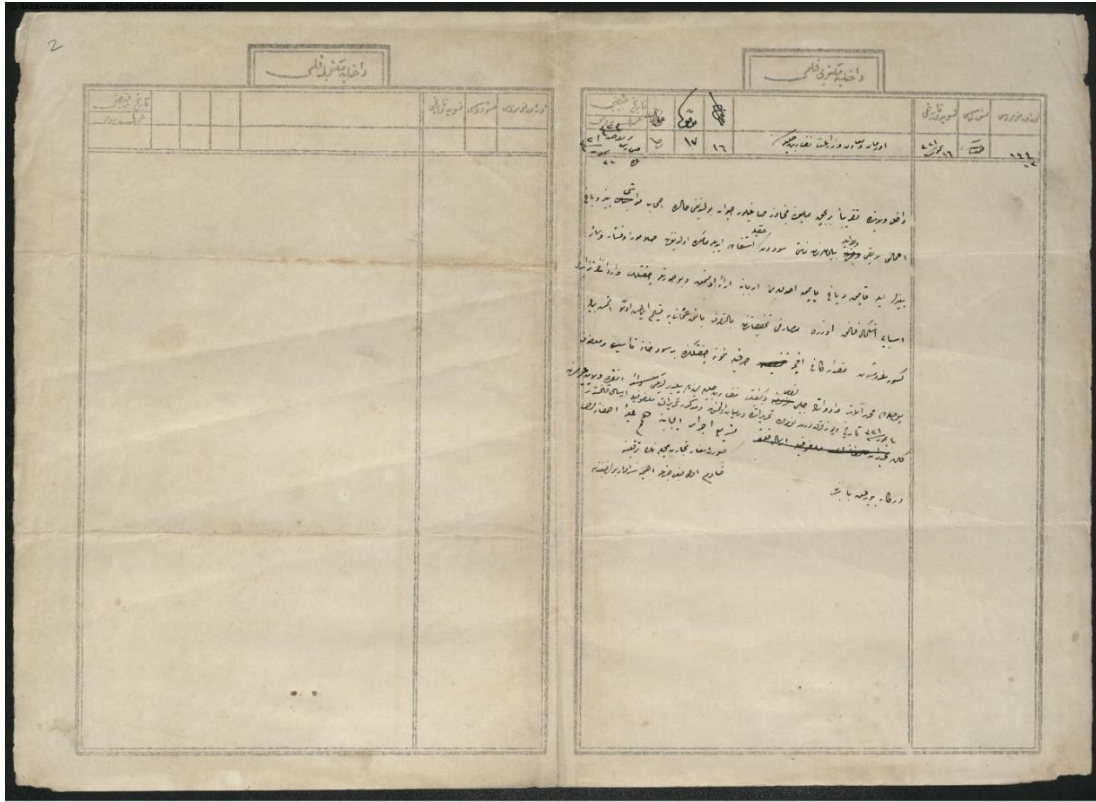

* Ankara Numune Tarlası için alınan çayır vesairenin mahsup muamelesinin yapılması.

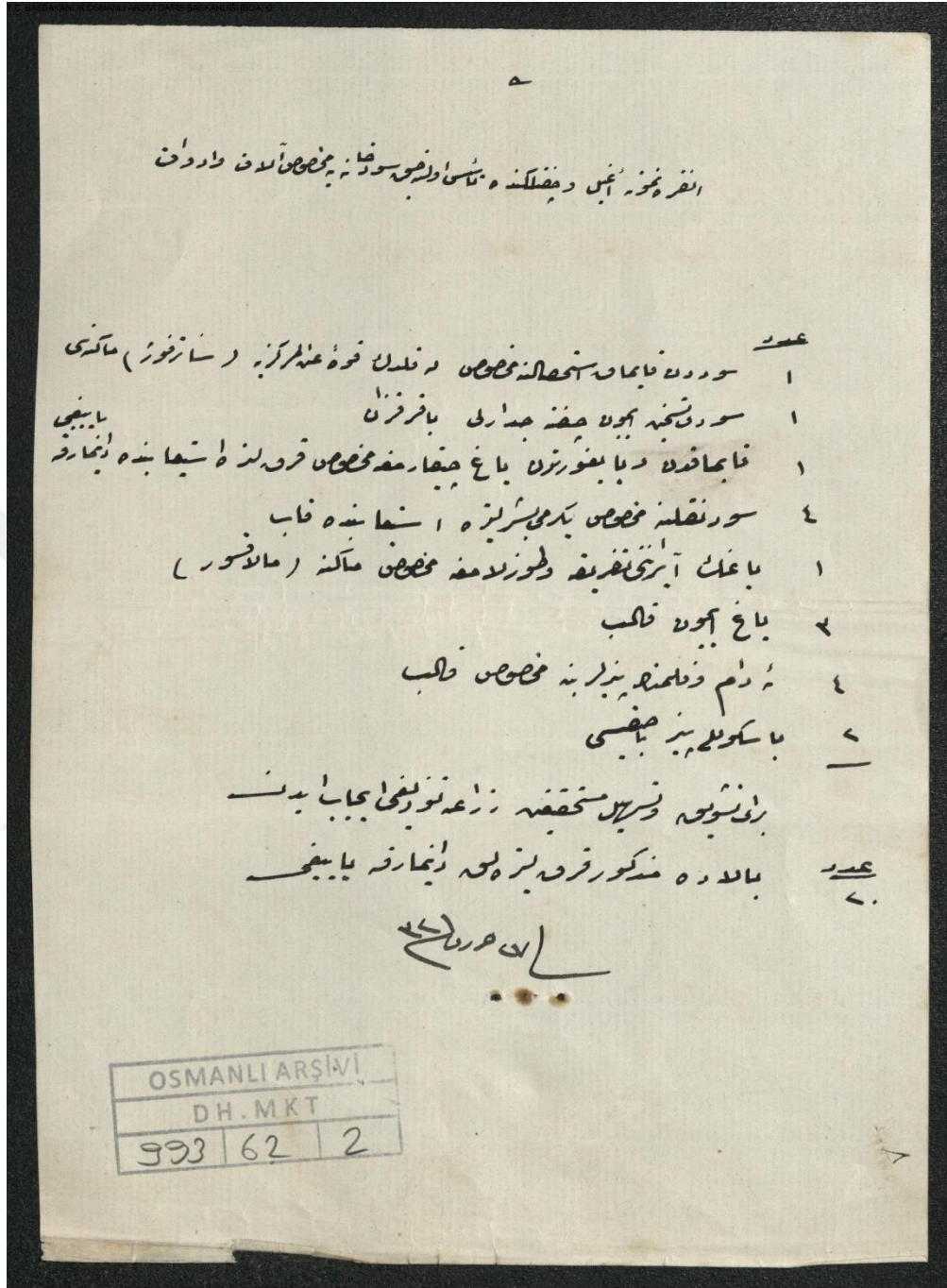
İ.RSM.00003.00024.002

* Bursa Numune Çiftliği ile Ankara Numune Tarlası'na mahsus olarak Avrupa'dan getirilen makinelerden gümrük resmi alınmaması.

DH.MKT.00993.00062.001

* Ankara Numune Ağıl ve tarlasının eksikleri tamamlanarak Ziraat Ameliyyat Mektebi'ne çevrilmesi ve bir süthänenin açılması.

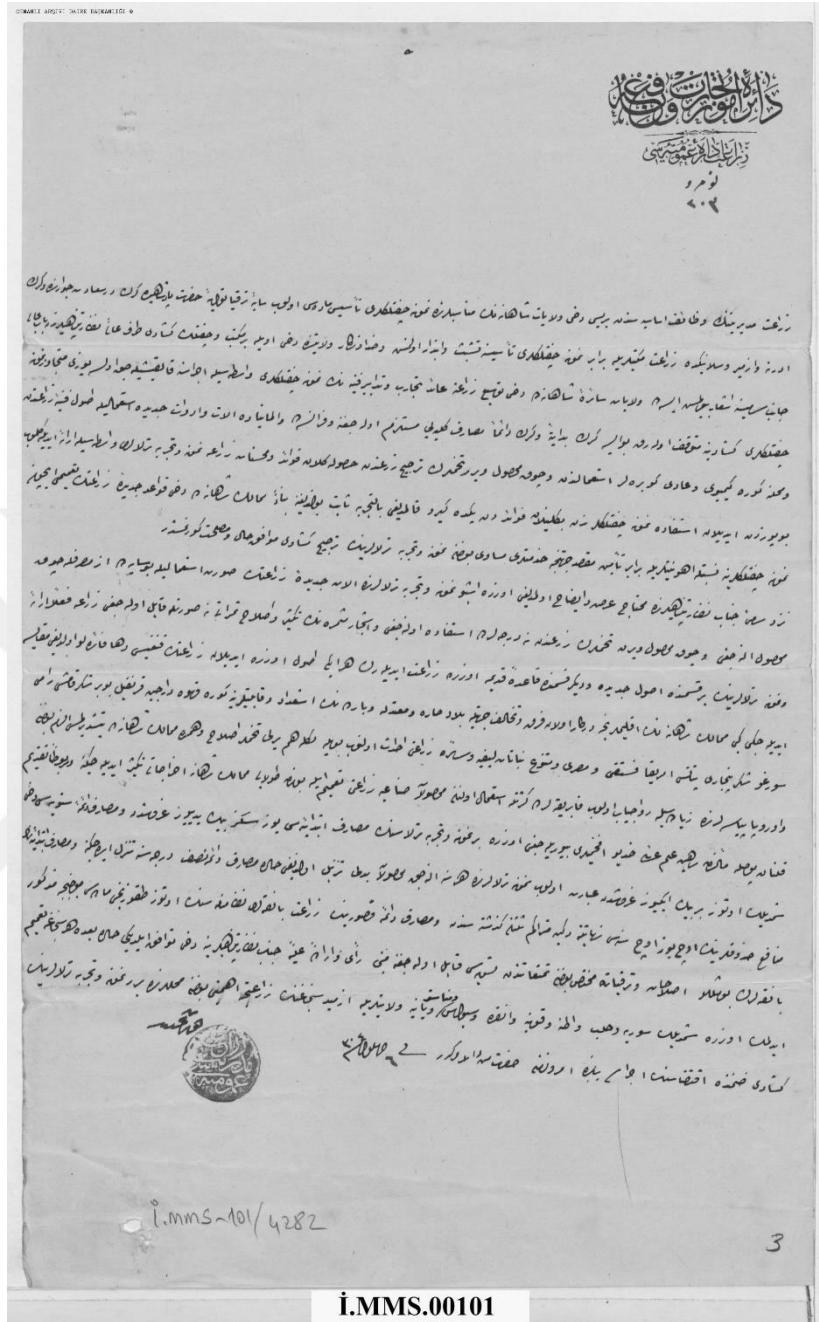

DH.MKT.00993.00062.002

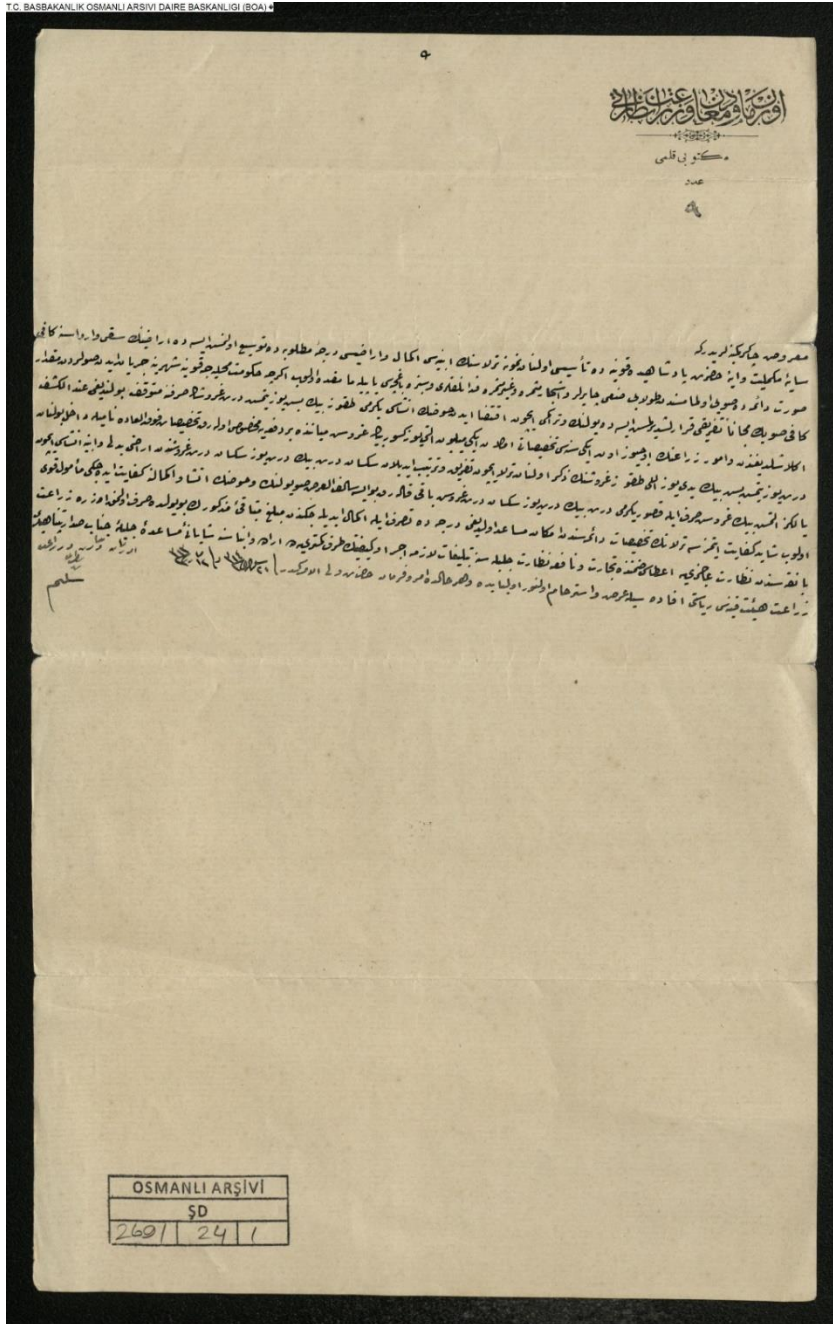
* Ankara Numune Ağıl ve tarlasının eksikleri tamamlanarak Ziraat Ameliyyat Mektebi'ne çevrilmesi ve bir süthanenin açılması.

171

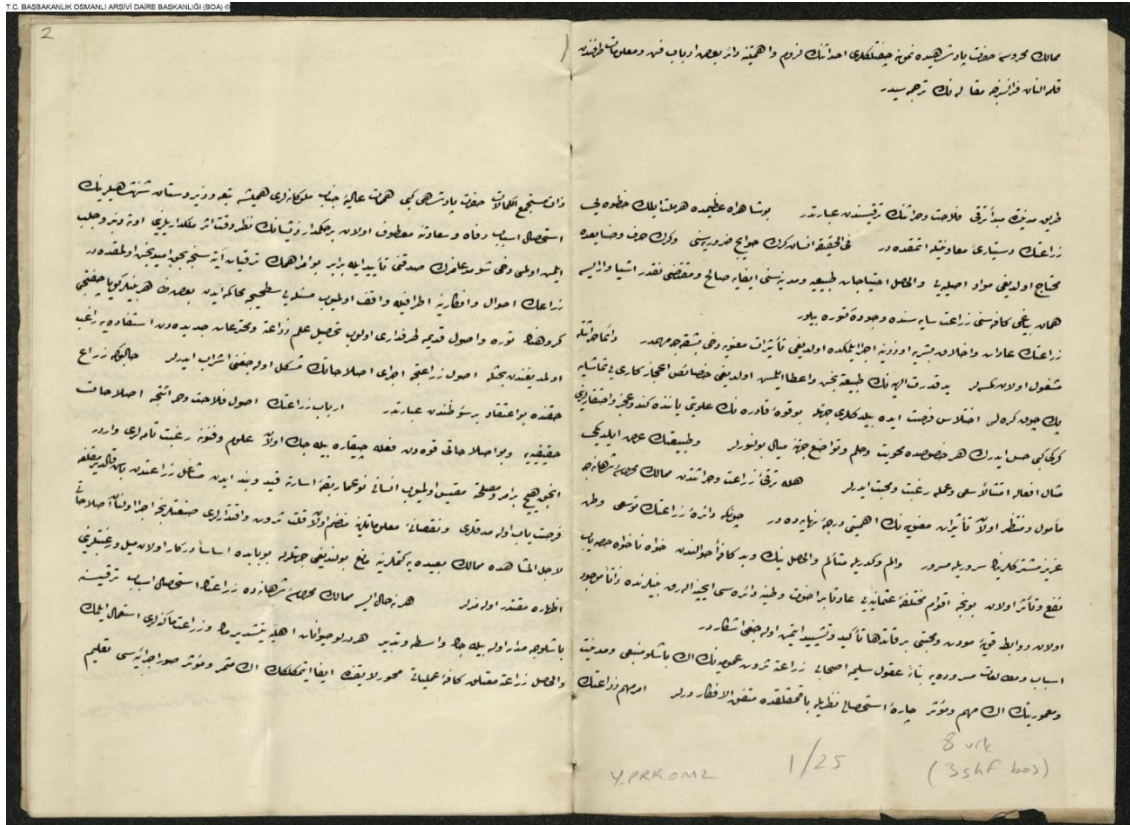

* Bazı vilayat ve İzmir Sancağı'nda birer numune ve tecrübe tarlası yapılması.

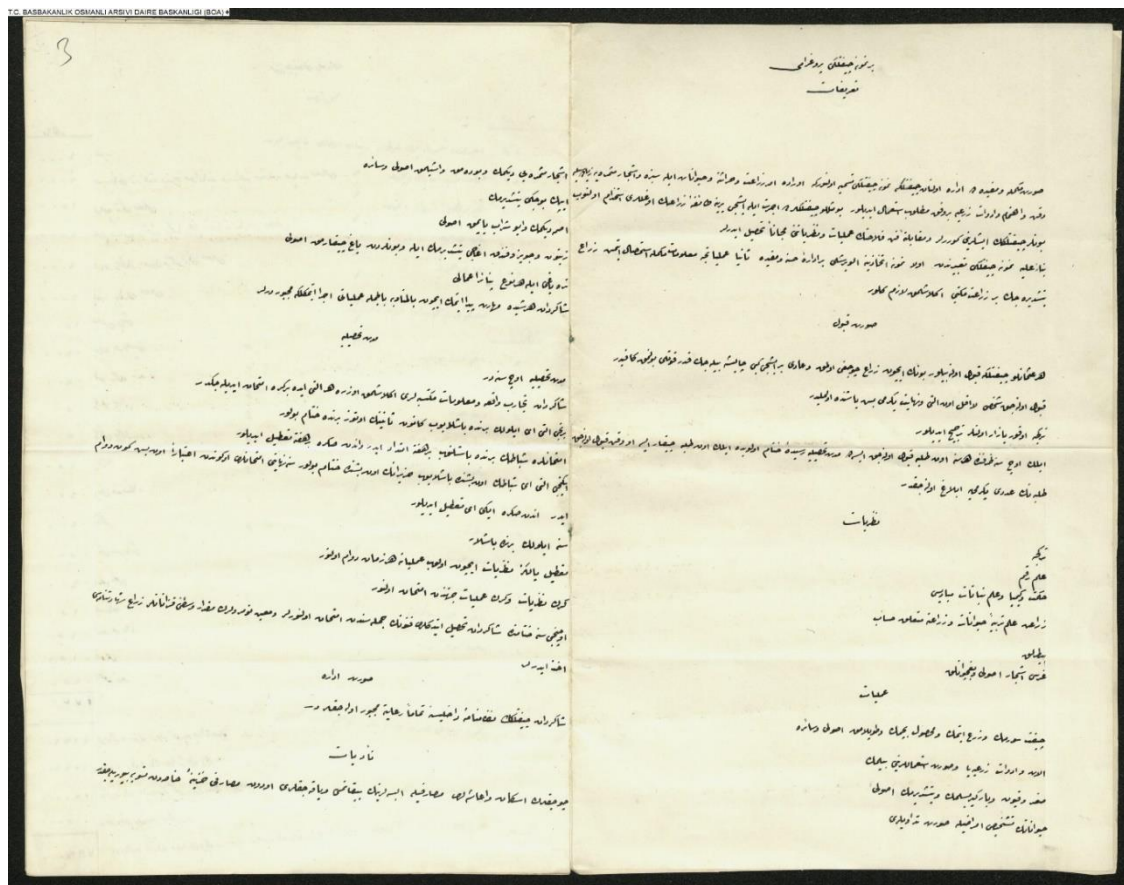
ŞD.02691.00024.001

* Seydiköyünde tesisi istenilen numune çiftliği hakkında işar ve karardan bahisle bu babdaki işarın nazar-ı dikkate alınmak üzere buna dair olan mazbatanın gönderildiği.

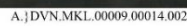

Y.PRK.OMZ.00001.00025.001

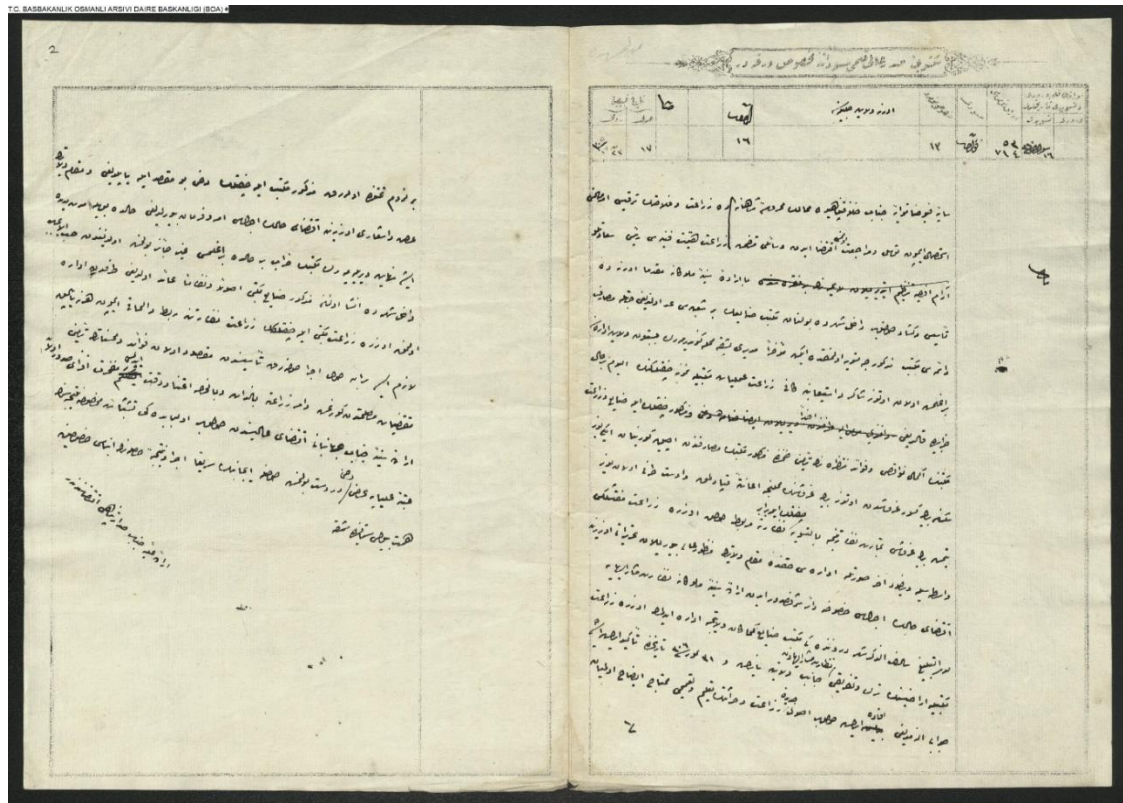
* Numune çiftliklerinin lüzumu hakkındaki Fransızca makalenin tercümesi.

* Talebe yetiştirilmek üzere kurulacak numune çiftliğine alınacak talebe ders programı vesaire hakkında taslak.

179

A.1.MKT.MHM.00727.00003.001

* Edirne, Manastır, Ankara, Halep, Suriye, Sivas, İzmir, İzmid, Erzurum ve Adana vilayetlerinde ziraat numune çiftlikleri tesisi noksanlarının ikmali ve bunlar için gerekli masrafın temini.

مناسرا آفیر دوبرسنده «آرموده» اسمند بر سبائال بوعاسی
سیدر. مالک غنایه ده بهشتی منظر ساحلارک. قصبه لرك
آمانانه تصادق اولونماز.

طرابلس غرب ایچون بر فسانه نقل
اولونور: کومروک قربنده کی باب البحرک
آشکند بر حلقه وارایش، بو حلقه بر کره
باسان یدی کره باصمه محکوم اولور ایش .
هر فسانه و خرافه تک بر حکمت صدوری،
بر فلسفه ایجاد ی وارد. بو فسانه کده سبب
ایجادنی تحلیل ایده جک اولور سق، مشا.
هرامه مستدا سوبلیم، طرابلس غرب،
منظره لطیفه سیاه زائرفنی بر قاج کره جذب
ایده جک درجه ده لطیف اولماسدن کناهادر.
طرابلس غربی بر کره کوروبده طانی بر
خاطره ایله، بر حس مجلوییت و منتسویت
ایله مفارقت ایش و اوراپه عودت هوسنی
اظهار و نمی ایش بر کیمه تصور ایدهیم.
شیدنی اعین که بنسله برار میلیونلرجه عثمانی بو
مقدس قطعه قارشی بر انجذاب مخصوص حس ایدیسورلر؟
بو میلیونلرجه خلقت متحد آمالری

ایله دولش صنعی بر لیانه و ریختملره مالک اولدینی
آثار باقیه دن آکلاشیلیور.

طرابلس سواحلك مصراطه لیانیدن سوکرا
اولان قسمی بتغازی سواحله و سیرت کورفرینه قدر
هان سکندن خالی ده نیله جک درجه ده واسع چولارک
ساحله قدر امتداد ایدن بر ذیلدن عبارتدر. بوراده کی
قری یک سیره ک وساحل دن اوت سنده، واحسندن ماعدا
قسمی غیر مسکوندر. بتغازی سواحله قری و قصبات
تکرار کسب کشف ایده، و باشلیجه سی بتغازی،
درنه و طبرق اولقی نوزده بر قاج لیان مشهور او.
لور. درنه لیانی موقع طبیعی حیدیه مستعدترقی
و تجارتگاه بر لیان اولدندن بشتا ساحل دن یاریم ساعت

مناسرا آفیر دوبرسنده جنس بر عرب آفیری
ایده دن عرق مخصوص، قورولنی نسبتده چوکندر،
فعالدر، ذکندر، جسوردر. هجرتک تا برنجی عصرنده
اسلامی قبول ایدن اهالی هان عمومیتله
مالکی المذهبدر. فقط بو اختلاف مذهب
هیچ بر وقت مقام خلافتدن مربوطیتی اخلاص
ایده جک بر عامل تشکیل ایتهمشدر. خلق
عمومیتله «سیدی عبدالسلام» دیکاری بو.
یوک مرابطه قارشی حرمت فوق العاده
بساهرلر، حتی آتک نامنه قسم ایده لر.
سید عبدالسلامک ظلمتین شهرنده بولونان
غایت مزین تره سی زیارتگاه عمومیدر. طراد
بلس غربک هر طرفنده مختلف طرقتاره
مفسوب «زاویه» دییان تکبزه ده بولونور.

مناسرا نوره حیثیتلیکنده مأمورین اداره هانسی
قدر اوزاقده اولان شهری دخی منظره طبیعی جهندن
سوک درجه لطیفدر. شهر داخاندن میذولجه بر سو

طرابلس غربک جهت شرقه سنده کی
ایکی یوز الی کیلومترو قدر ساحل معبور
و مسکوندر. بوراده تاجوره، طایبه، خنس، ظلمتین
کی بر قاج لیان بولونور، بورادن آرزوچی اهمیت
اخر اجات وقوعه کایر. فقط ولایتک

* Manastır Numune Çiftliği'nde Me'murin İdarehanesi, Şehbal, 1 Teşrin-i sani 1327.

و مسكوند. بوراده ناجوره، طایبه، خمس، ظلتین
کی بر قاج لیان بولونور، بورادن آز چوق اهریل
آخر اجات وقعه کایر، فقط ولایتک
اک بونوک و ایشاک لیانی طرابلس
غریبدر. بورایه بر میلیون نفوسی
متجاوز اولان ولایت سکینه سنک
احتیاجات تلبسه سندن و ساوردن
باشقا صحرای کبیره و اوتیه رینه
قر، قبا ئلک احتیاجات لایسه و تزیینه
لرینه عائد آوروپا معمولات و اشیایی
ادخال و حلتا، حیوانات، فیل دیشی
و ساره اخراج اولونور. لیان، وقایع حاضرده نامی
کوتله زبازد اولان استحکامل الیه محفوظدر.
خمس لیانی قدیم «لپتوس» شهرینک خرابه لری
قرینه دیز. لپتوس، و قتلک پک معمور و آلوم قوملر

قیر اوزاقده اولان شهری دخی منظره طبعیه جهتدن
صوک درجه لطیفدر. شهر داخلدن مبدولجه بر صو
شیمدی اعینم که بخیله برابر میلیونلرجه عثمانی بو
مقدس قطعه، قارشی بر انجذاب مخصوص حس ایدیسورلر؛
بو میلیونلرجه خلق متجدد آمالری
هیچ بر وقت بو مبارک قطعه نی
دشمنه تسلیم ایتدیرمن؛ طرابلس
غریبه آفاق آماجق، باب البحر
اشیکنی بر قاج کردهاها چیکنه بک
نه یوز بیکر سه عثمانی واردد!

قاضی کوی، ۶ تشرین اول ۱۳۲۷

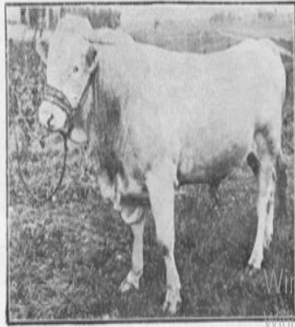
مناسر آفیر ده بوسید نمونه جیفیلینک منظره داخلیسی

جریان ایدر. باغچه لرنده پورتوقال، لیمون، خورما آغاجلرینه
ممالک حاره به مخصوص باشقا بر آناج داهای التحاق
ایدهز: موز آغاجی! آرقاسنده کی قزغین چولک حرارت
نحمل فر ساسیله معکوس بر سربلکی احتوا ایدن پورتوقال،
لیون قوقولریله معطر، موز آغاجلرینک بر متروبی متجاوز طول،
یاریم مترو عرضنده کی جسم بار اقلریله مایه دار اولان بو انچه لرنده صریک
زمزمه سنی دیگه بهرک او هوای معطر ی تنفس ایتک: نه مفرح بر
محیط و منظره بهشتیدر!

بو جنتلر، پارلاق کونشک التاعانی آلتنده برقات داهار و تقدار،
برقات داهانظر فریب کورولن، و بد طبیعتله ایشله نش یکنشق
بر دانته لامنظره سی ارا نه ایدن اومارک ساحلر... عثمانی لولک...

مربع نوری

* Manastır Ahır Deposuyla Numune Çiftliği'nin Manzara-i Dâhilîsi, Şehbal, 1 Teşrin-i sani 1327.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemi

BOA. A. DVN. MKL., 9-14-1-1, 2 Zi'l-hicce 1287/23 Şubat 1871.

BOA. A. DVN. MKL., 53-5-2-1,2,3,4,5,6, 16 Şevval 1329/10 Ekim 1911.

BOA. A. DVN. MKL. 65-41-1-1, 27 Şevval 1336/5 Ağustos 1918.

Yıldız Perakende Maarif Nezareti Maruzatı

BOA. Y. PRK. MF., 1-31-1,2,3,4, 29 Zilhicce 1300/31 Ekim 1883.

Şura-yı Devlet

BOA. ŞD., 458-25-2-1,2, 20/21 Rebî'u'l-evvel 1330/ 9 Mart 1912.

BOA. ŞD., 2115-38-2-1,2, 28 Rebiülevvel 1288/10 Haziran 1871.

BOA. ŞD., 520-46-1-1,2, 27 Safer 1313/19 Ağustos 1895.

BOA. ŞD., 518-37-1-1,2, 27 Cemaziyülahır 1312/26 Aralık 1894.

BOA. ŞD., 2115-38-2-1,2, 28 Rebiülevvel 1288/10 Haziran 1871.

BOA. ŞD. 517-35-1-1,2, 23 Safer 1312/26 Ağustos 1894.

BOA. ŞD., 1210-5-1-1,2, 27 Zilhicce 1314/29 Mayıs 1897.

BOA. ŞD., 1414-12-3-1, 29 Cemaziyülahır 1319/13 Ekim 1901.

BOA. ŞD., 2691-24-48-1,2, 1 Zilkade 1315/24 Mart 1898.

BOA. ŞD., 2086-32-5-1,2, 17 Safer 1289/26 Nisan 1872.

BOA. ŞD., 2428-27-1-1,2, 17 Muharrem 1297/31 Aralık 1879.

BOA. ŞD., 2691-24-23-1,2, 1 Muharrem 1316/22 Mayıs 1898.

BOA. ŞD., 519-18-1-1, 2, 25 Şaban 1312/21 Şubat 1895.

BOA. ŞD., 2078-40-2-1,2, 20 Receb 1287/16 Ekim 1870.

BOA. ŞD., 1414-12-2-1, 29 Cemaziyelahir 1319/13 Ekim 1901.

BOA. ŞD., 1414-12-2-1, 29 Cemaziyelahir 1319/13 Ekim 1901.

BOA. ŞD., 1189-26-1-1,2, 11 Muharrem 1307/7 Eylül 1889.

BOA. ŞD. 524-16, 2 Safer 1315/3 Temmuz 1897.

BOA. ŞD., 524-66-1-(1-5), 19 Şaban 1315/13 Ocak 1898.

BOA. ŞD., 532-59-1-1,2, 6 Rebiülevvel 1321/2 Haziran 1903.

BOA. ŞD., 534-78-1-1,2, 19 Rebiülevvel 1323/24 Mayıs 1905.

BOA. ŞD., 536-37-1-1,2, 13 Ceziyülevvel 1324/5 Temmuz 1906.

BOA. ŞD., 1197-14-1, 24 Rebiülahir 1310/15 Kasım 1892.

BOA. ŞD., 1210-5-1-1,2, 27 Zilhicce 1314/29 Mayıs 1897.

BOA. ŞD., 2078-37-2-1,2, 20 Receb 1287/16 Ekim 1870.

BOA. ŞD., 2078-40-1-1,2, 24 Zilhicce 1287/ 17 Mart 1871.

BOA. ŞD., 354-46-4-1-2, 19 Zilhicce 1311/3 Temmuz 1894.

BOA. ŞD., 423-19-1-1,2, 12 Muharrem 1322/29 Mart 1904.

BOA. ŞD., 439-100-1, 6 Cemaziyülahır 1327/25 Haziran 1909.

BOA. ŞD., 1203-1-1-1,2, 22 Cemaziyülahır 1312/21 Aralık 1894.

BOA. ŞD., 521-16-1-1,2, 27 Rebiülahir 1313/17 Ekim 1895.

BOA. ŞD., 532-6-1-1,1, 3 Şaban 1320/5 Kasım 1902.

BOA. ŞD., 342-55-1-1-2, 6 Rebiülevvel 1310/28 Eylül 1892.

Hazine-i Hassa

BOA. HH., 74-57-1, 26 Receb 1306/28 Mart 1889.

Dâhiliye İdare-i Umumiye

BOA. DH. İ. UM., 11-5-9-26-9-1,2, 12 Safer 1335/8 Aralık 1916.
Yıldız Perakende Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti Maruzatı
BOA. Y. PRK. OMZ., 1-25- (1,2,3,4,5,6,7,8), 29 Zilhicce 1305/6 Eylül 1888.

Dâhiliye Mektubi

BOA. DH. MKT., 2202-92-1, 3 Muharrem 1317/14 Mayıs 1899.
BOA. DH. MKT., 2801-55-1, 13 Rebî'u'l-evvel 1327/4 Nisan 1909.
BOA. DH. MKT., 2845-96-1, ,27 Cemazeyilevvel 1937/16 Haziran 1909.
BOA. DH: MKT., 1241-82-1, 18 Safer 136/22 Mart 1908.
BOA. DH. MKT., 993-62-3, 15 Cemaziyülevvel 1323/18 Temmuz 1905.
BOA. DH. MKT., 1924-55-1, 21 Receb 1309/20 Şubat 1892.
BOA. DH. MKT., 993-62-4, 2 Muharrem 1326/ 5 Şubat 1908.
BOA. DH. MKT., 993-62-3, 15 Cemaziyülevvel 1323/18 Temmuz 1905.
BOA. DH. MKT., 1065-26-1, 15 Mart 1322/28 Mart 1906.
BOA. DH. MKT., 1343-100-1, 13 Rebiülahir 1301/11 Şubat 1884.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemî

BOA. MF. MKT., 618-10-2, 19 Zilhicce 1319/29 Mart 1902.
BOA. MF. MKT., 1048-14-1-1,2/20 Muharrem 1326/23 Şubat 1908.
BOA. MF. MKT., 681-39-1, 24 Teşrin-i evvel 1318/6 Kasım 1902.
BOA. MF. MKT., 802-39-2, 29 Rebiülahir 1322/13 Temmuz 1904.
BOA. MF. MKT., 706-35-2, 8 Nisan 1319/21 Nisan 1903.
BOA. MF. MKT., 706-35-3/29 Rebiülevvel 1321/25 Haziran 1903.
BOA. MF. MKT., 798-7-1, 19 Kanun-ı sani 1319/1 Şubat 1904.
BOA. MF. MKT., 1048-14-1-1,2, 21 Muharrem 1326/24 Şubat 1908.
BOA. MF. MKT., 802-39-1-1,2, 6 Rebiülevvel 1322/21 Mayıs 1904.
BOA. MF. MKT., 102-43-1-1,2, 17 Rebiülahir 1323/30 Mayıs 1907.

Dâhiliye Mütenevvia

BOA. DH. MTV., 49-2-8-1, 22 Kânûn-ı Evvel 1328/10 Ocak 1913.

Maliye Nezareti Maliye Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti

BOA. ML. EEM., 637-47-12, 11 Kânûn-ı Evvel 1323/24 Aralık 1907.
BOA. ML. EEM., 584-73-1, 25 Kanun-ı evvel 1322/7 Ocak 1907.
BOA. ML. EEM., 593-63-1, 22 Muharrem 1325/7 Mart 1907.
BOA. ML. EEM., 596-70-1, 6 Safer 1325/21 Mart 1907.
BOA. ML. EEM., 598-94-1, 3 Rebiülevvel 1325/16 Nisan 1907.
BOA. ML. EEM., 603-10-1/21 Rebiülevvel 1325/4 Mayıs 1907.
BOA. ML. EEM., 607-28-1, 14 Rebiülahir 1323/27 Mayıs 1907.
BOA. ML. EEM., 927-18-3, 13 Cemaziyülahir 1328/ 22 Haziran 1910.
BOA. ML. EEM., 1068-18-1-1-2, 25 Eylül 1328/8 Ekim 1912.

Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı

BOA. A. MKT. MHM., 727-3-5, 16 Şevval 1310/ 3 Mayıs 1893.
BOA. A. MKT. MHM., 487-33-1-1,2, 21 Cemazeyilahir 1302/7 Nisan 1885.
BOA. A. MKT. MHM., 499-28-2, 5 Receb 1306/7 Mart 1889.
BOA. A. MKT. MHM., 272-3-16, 8 Rebiülahir 1311/19 Ekim 1893.
BOA. A. MKT. MHM., 272-3-16, 11 Rebiülahir 1311/21 Ekim 1893.
BOA. A. MKT. MHM., 727-24-1-1,2, 2 Ramazan 1312/27 Şubat 1895.

Dâhiliye İdare

BOA. DH. İD., 99-32-9, 26 Teşrin-i evvel 1326/8 Kasım 1910.
BOA. DH. İD., 8-8-1, 3 Teşrin-i sani 1326/16 Kasım 1910.
BOA. DH. İD., 99-32-74-1, 2, 20 Rebiülahir 1333/7 Mart 1915.

BOA. DH. İD., 99-32-1, 14 Temmuz 1326/27 Temmuz 1910.
BOA. DH. İD., 99-32-1, 24 Temmuz 1326/6 Ağustos 1910.
BOA. DH. İD., 99-32-6, 25 Eylül 1326/8 Ekim 1910.
BOA. DH. İD., 99-32-12, 11 Muharrem 1329/12 Ocak 1911.
BOA. DH. İD., 99-32-15, 9 Nisan 1327/22 Nisan 1911.
BOA. DH. İD., 99-32-17, 4 Haziran 1327/17 Haziran 1911.
BOA. DH. İD., 99-32-20, 15 Haziran 1327/28 Haziran 1911.
BOA. DH. İD., 99-32-23, 8 Ağustos 1327/21 Ağustos 1911.
BOA. DH. İD. 99-32-29, 4 Şubat 1327/17 Şubat 1912.
BOA. DH. İD. 99-32-33-1,2,3,4,5,6,7,8, 30 Teşrin-i sani 1327/13 Aralık 1911.
BOA. DH. İD. 99-32-33-1,2,3,4,5,6,7,8, 30 Teşrin-i sani 1327/13 Aralık 1911.
BOA. DH. İD. 99-32-33-1,2,3,4,5,6,7,8, 30 Teşrin-i sani 1327/13 Aralık 1911.
BOA. DH. İD. 99-32-31,9 Şubat 1327/22 Şubat 1912.
BOA. DH. İD., 99-32-36-1, 3 Safer 1330/23 Ocak 1912.
BOA. DH. İD., 99-32-36-1, 3 Safer 1330/23 Ocak 1912.
BOA. DH. İD., 99-32-37-1, 16 Receb 1330, 1 Temmuz 1912.
BOA. DH. İD., 99-32-71-1, 11 Şaban 1332/5 Temmuz 1914.
BOA. DH. İD., 99-32-73-1, 27 Zilhicce 1332/16 Kasım 1914.
BOA. DH. İD., 99-32-69-1, 30 Receb 1332/24 Haziran 1914.
BOA. DH. İD., 99-32-68-1, 15 Şaban 1332/9 Temmuz 1914.

Hazine-i Hassa İradeler

BOA. HH. İ., 74-57-1, 26 Receb 1306/28 Mart 1889.

BOA. HH. İ. 89-86-1, 25 Şaban 1312/21 Şubat 1895.

İrade Dosya Usulü

BOA. İ. DUİT., 82-48-1, 28 Rebiülahir 1330/16 Nisan 1912.

BOA. İ. DUİT., 128-70-1, 5 Rebiülahir 1338/28 Aralık 1919.

BOA. İ. DUİT., 128-70-1, 2 Rebiülahir 1338/25 Aralık 1919.

İrade Meclis-i Mahsus

BOA. İ. MMS., 101-4282-1, 4 Safer 1306/10 Ekim 1888.

Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi

BOA. DH. MUİ., 20-2-20-1, 25 Teşrin-i evvel 1325/7 Kasım 1909.

İrade Rüşumat

BOA. İ. RSM., 3-24-1, 1 Rebiülahir 1312/ 2 Ekim 1894.

BOA. İ. RSM., 7-26-1, 5 Muharrem 1315/6 Haziran 1897.

İrade Orman ve Maadin

BOA. İ. OM., 6-54-1, 26 Zilhicce 1317/ 7 Mayıs 1899.

BOA. İ. OM., 13-12-1, 25 Rebiülahir 1326/27 Mayıs 1908.

BOA. İ. OM., 2-13-1, 12 Rebiülevvel 1312/13 Eylül 1894.

BOA. İ. OM., 2-44-1, 4 Şaban 1312/31 Ocak 1895.

BOA. İ. OM., 5-15-1, 5 Rebiülahir 1316/23 Ağustos 1898.

BOA. İ. OM., 3-30-2, 13 Şaban 1313/28 Ocak 1896.

BOA. İ. OM., 3-30-2, 13 Şaban 1313/28 Ocak 1896.

BOA. İ. OM., 2-49-1, 24 Şaban 1312/20 Şubat 1895.

BOA. İ. OM., 3-19-1, 20 Receb 1313/6 Ocak 1896.

BOA. İ. OM., 10-35-2, 8 Rebiülahir 1323/12 Haziran 1905.

BOA. İ. OM., 7-35-1, 3 Şaban 1319/15 Kasım 1901.

BOA. İ. OM., 7-35-1, 3 Şaban 1319/15 Kasım 1901.

BOA. İ. OM., 12-23-1, 19 Cemaziyülevvel 1325/30 Haziran 1907.

BOA. İ. OM., 12-23-3, 16 Cemaziyülahir 1325/27 Temmuz 1907.

Babıali İrade

BOA. BEO., 993-74470-1, 15 Receb 1315/10 Aralık 1897.

BOA. BEO., 501/37541, 12 Teşrin-i evvel 1310/24 Ekim 1894.

BOA. BEO., 1067-79982-1, 18 Şaban 1315/12 Ocak 1898.

Yıldız Mütenevvi Maruzat

BOA. Y. MTV., 178-138-1, 25 Muharrem 1316/15 Haziran 1898.

BOA. Y. MTV., 89-137-1, 23 Receb 1311/30 Ocak 1894.

BOA. Y. MTV., 70-33-1, 8 Rebiülahir 1310/30 Ekim 1892.

BOA. Y. MTV., 57-68-1, 27 Cemaziyülevvel 1309/29 Aralık 1891.

BOA. Y. MTV., 70-33-1, 8 Rebiülahir 1310/30 Ekim 1892.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası

BOA. HR. TO., 63-71-1-1,2, 13 Cemaziyelahir 1306/14 Şubat 1889.

BOA. HR: TO., 143-111-1-1,2, 26 Zilhicce 1305/3 Eylül 1888.

Yıldız Umumi

BOA. Y. PRK. UM., 6-58-1, 1 Rebiülahir 1301/30 Ocak 1884.

Cevdet İktisat

C. İKTS. 37/1815, 29 Cemaziyülevvel 1290/25 Temmuz 1873.

Yabancı Arşivler

BOA. YB., 4-9-74-1,2,3,4, 6 Receb 1285/23 Ekim 1868.

Dâhiliye Evrak Odası Kalemi

BOA. DH. UMVM., 24-23-2, 14 Muharrem 1334/22 Kasım 1915.

BOA. DH. UMVM., 24-29-1, 20 Muharrem 1337/26 Ekim 1918.

BOA. DH. UMVM., 29-11-1, 24 Cemaziyelevvel 1338/14 Şubat 1920.

BOA. DH. UMVM., 29-11-2, 30 Receb 1338/19 Nisan 1920.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye

BOA. MF. İBT., 407-71-1, 25 Teşrin-i sani 1328/8 Aralık 1912.

Yıldız Hususi Maruzat

BOA. Y. A. HUS., 244-46-1, 15 Recep 1308/24 Şubat 1891.

BOA. Y. A. HUS., 244-46-3/15 Receb 1308/24 Şubat 1891.

BOA. Y. A. HUS., 265-154-1, 24 Rebiülevvel 1310/16 Ekim 1892.

II. Telif Eserler

Ahmad, Feroz. *İttihatçılıktan Kemalizme*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.

Aksoy, Suat. *100 Soruda Türkiye’de Toprak Meselesi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1971.

Akyıldız, Ali. *Tanzimat dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi, M.Ö. 1000-M.S. 2007*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2017.

Aysu, Abdullah. *Osmanlı’da Tarım Politikaları*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2020.

Baskıcı, Murat. “Osmanlı Tarımında Makineleşme 1870-1914”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 58/1. (2003), 29-53.

Berkes, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yay. Ha. Ahmet Kuyaş. İstanbul. Yapı Kredi Kültür Yayınları, 2012.

Bozkurt, Gülnihal. “Osmanlı Devleti’nde Köle Ticaretinin Önlenmesi İçin Yapılan Çalışmalar.” *XI. Türk Tarih Kongresi* IV. (1994). 1499-1531.

Cardarelli, François. *Encyclopaedia of Scientific Units, Weights and Measures*. Springer, 2003.

- Ceylanlı, Şahin. "Osmanlı Toprak Düzeni Üzerine Bazı Düşünceler." *Sosyoloji Konferansları* 23. (1991), 147-156.
- Charmasson, Thérèse. Michel DuVigneau, Anne-Marie Lelorrain ve Henri Le Naou. *L'enseignement Agricole 150 ans d'histoire* Educagri éditions, 1998.
- Claval, Paul. "European Rural Societies and Landscapes. and the Challenge of Urbanization and Industrialization in the Nineteenth and Twentieth Centuries." *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography* 70/1. 1988. 27-38.
- Coşgel, Metin M. Agricultural Productivity in the Early Ottoman Empire." *Research in Economic History* 24. (2007), 161-187.
- Çadircı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Çadircı, Musa. *Tanzimat Döneminde Türkiye: Ülke Yönetimi*. der. Tülay Ercoşkun. Ankara: İmge Kitabevi, 2017.
- Çadircı, Musa. *Tanzimat Sürecinde Ülke Yönetimi*. Ankara: İmge Kitabevi, 2017.
- Çağman, Ergin. "Dersaadet Birinci Osmanlı Numune-i Terakki-i Ziraat Anonim Şirketi ve Faaliyetleri." *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* V/2. (Aralık 2019), 111-128.
- Çakmak, Diren. *Osmanlı İktisadi Düşüncesinin Evrimi, Societas ve Universitas Gerilimi*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2011.
- Çeşme, Volkan. *Halkalı Ziraat Mektebi*, (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2011.
- Çınar, Aliye. "Modern Batı Düşüncesinde Dilin Kökeni Olarak Ontolojik Farklılık Sorunu." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1. (2007), 193-210.
- Davidson, Jay Brownlee. "History of Farm Machines." *The Palimpsest* 31/3. 1950, 96-112.
- Davison, Roderic H. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform. 1856-1876*, çev. Osman Akınhay. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005.
- Demirel, Yurdal. "Bayburt'ta Modern Bir Eğitim Kurumu: Bayburd Rüşdiyesi." *ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 73. (2017), 43-64.
- Dictionary of Agriculture*. London: A & C Black Publishers, 1990.
- Divitçioğlu, Sencer. *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*. Kırklareli: Sermet Matbaası, 1981.
- Dönmez, Ahmet. *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi Diplomasi ve Reform (1833-1841)*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- El-Haj, Rıfa'at Ali Abou. *Modern Devletin Doğuşu, 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*. çev. Oktay Özel-Cenay Şahin. Ankara: İmge Kitabevi, 2000.
- Ergenç, Özer. "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Anadolu'sunda Tarım Üretiminde Yeni Boyutlar: Muzâra'a ve Murâba'a Sözleşmeleri." *Kebikeç* 23. (2007), 129-139.
- Ergin, Osman. *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla, Türk Maarif Tarihi* 3-4. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Eryılmaz, Bilal. *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2010.
- Faruqi, Suraiya N. "Kırsal Yaşam." *Türkiye Tarihi, Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839C*. 3. Ed. Suraiya Faruqi. Çev. Fethi Aytuna. İstanbul: Kitap Yayınları.
- Faruqi, Suraiya. "Geçim: Ekonomik Kriz ve Kısmi Canlanma." içinde, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*. ed. Halil İnalcık-Donald Quataert. C.2. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.
- Faruqi, Suraiya. *Osmanlı Dünyası'nda Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*. Çev. Gül Çağalı Güven-Özgür Türesay. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

- Faruqi, Suraiya. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. Çev. Ercan Ertürk. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- Genç, Mehmet. "Modern İktisadi Büyüme Karşısında Osmanlı Sistemi ve Ekonomisi." *Türkiye Günlüğü* 119. (Yaz 2014), 5-14.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.
- Güran, Tevfik. "Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler 1839-1876." haz. Hakkı Dursun Yıldız. *150. Yılında Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992, 219-235.
- Güran, Tevfik. "Tanzimat döneminde Tarım Politikası." *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Der. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, 773-785.
- Güran, Tevfik. "Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler, 1839-1876." *150. Yılında Tanzimat*. Yay. Haz. Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Güran, Tevfik. *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998.
- Güran, Tevfik. *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Howard, Douglas A. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. Çev. Tanju Günseren. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2017.
- Hütteroth, Wolf-Dieter. "Ecology of the Ottoman Lands." *The Cambridge History of Turkey 3. The Later Ottoman Empire 1603-1839*. der. Suraiya Feroz. Cambridge. 2006, 18-43.
- İnalçık, Halil. "Çiftlik." *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1993.
- İnalçık, Halil. "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar." *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*. ed. Çağlar Keyder. Faruk Tabak. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998).
- İnalçık, Halil. "Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings." *Review, Journal of the Fernand Braudel Center*. State University of New York. Binghamton, N. Y., 3/4, (1979), 69-99.
- İnalçık, Halil. *Seçme Eserleri II: Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I. Klasik Dönem (1302-16-6), Siyasal Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- İnan, Hurricihan İslamoğlu. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Kadıoğlu, Sevtap. "Osmanlı Döneminde Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve Tedrisat-ı Ziraiye Nizamnamesi." *Kutadgubilig, Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi* 8. (Ekim 2005). 239-257.
- Kadri, Hüseyin Kazım. *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım: İstanbul, Trabzon, Selanik, Suriye*. haz. İsmail Kara. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000).
- Karaca, Çağlar. "Malthus' un Nüfus Teorisinin Biyoloji-İdeoloji Ekseninde Eleştirisi." *Dört Öge* 22. (2022), 631-650.
- Karademir, Zafer. "Statüleri ve Mahiyetleri Açısından Osmanlı Ekonomisinde Büyük Çiftlikler (18. Yüzyıl)." *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* IV, (Aralık 2018), 15-43.
- Karademir, Zafer. *Osmanlı Yeni Çağı'nda Tarımsal Gelişim: Ziraat, Hasılat, Ticaret*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2023.

- Kasaba, Reşat. *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi Ondokuzuncu Yüzyıl*. İstanbul: Belge Yayınları, 1993.
- Kasaba, Reşat. *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi-On Dokuzuncu Yüzyıl*. çev. Kudret Emiroğlu. İstanbul: Belge Yayınları, 1993.
- Keleş, Adem. *XIX. Yüzyılda Osmanlı Tarımının Modernleşmesi ve Tarımı Geliştirmek İçin Uygulanan Teşvik Politikaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2008.
- Keleş, Erdoğan. "II. Abdülhamid Devrinde Aydın Vilayetinde Sanat ve Meslek Okulları." *History Studies* 5/ 2. (March 2013), 199-241.
- Keskin, Nuray Ertürk. *Türkiye’de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi*. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2009.
- Keskin, Özkan. "Osmanlı İmparatorluğu’nda Modern Ziraat Eğitiminin Yaygınlaştırılması: Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi." *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 28. (2010), 87-106.
- Keyder, Çağlar. Faruk Tabak. "Giriş." *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Kızılkaya, Oktay -Tolga Akay. *II. Abdülhamid’in Tarımsal Kalkınma Hamlesi (Konya Ovası Sulama Projesi)*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2014.
- Kurt, Burcu. "Osmanlı Zirai Modernleşmesine Bir Örnek: İzmid Numune Tarlası Teşebbüsü." *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*. Edt. Haluk Selvi. M. Bilal Çelik. Ali Yeşildal. Kocaeli, 2016, 713-719.
- McGowan, Bruce. "Ayanlar Çağı, 1699-1812." *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi C.2. 1600-1914*. Edt. Halil İnalcık-Donald Quataert. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006.
- Mesut Küçükkalay. "Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi." *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2. (1997), 55.
- Mingay, G. E. "The Size of Farms in the Eighteenth Century." *The Economic History Review* 14/3. (1962), 469-488.
- Moiseyev, Piotr P. "Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat Döneminde Tarımın ve Köylülüğün Durumu." *XI. Türk Tarih Kongresi* 5-9. Eylül 1990, C. 4, Ankara.
- Moral, Eugene. *Türkiye ve Reformları*. İstanbul: Süre Yayınları, 1984.
- Nurten Kiriş, Yılmaz. "Avrupa ve Türk Aydınlanması Üzerine Bir Değerlendirme." *Tabula Rasa: Felsefe &Teori* 2, (Eylül 2018), 59-70.
- Orbay, Kayhan. "Osmanlı İmparatorluğu’nda Tarımsal Üretkenlik Üzerine Tetkikat ve Notlar." *Belleten* 81/ 292. (2017), 787-856.
- Önsoy, Rifat. "Tanzimat Döneminde İktisadi Düşüncenin Teşekkülü." *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, Bildiriler*. Ankara, 13-14 Mart 1985, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.
- Önsoy, Rifat. *Tanzimat dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988.
- Öz, Mehmet. "XV-XVI. Yüzyıllar Anadolu’sunda Tarım ve Tarım Ürünleri." *Kebikeç* 23. (2007), 111-128.
- Özlü, Zeynel. Abdullah Kara, "20. Yüzyıl Başlarında Aydın Vilayeti’nde Kurulan Bir Mektep: Seydiköy Ziraat Mektebi." *Doçent Doktor Numan Durak Aksoy Anısına Hayatı, Eserleri ve Armağanı*. (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü, 2017.

- Pamuk, Şevket. *Osmanlı'dan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Quataert, Donald. *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*. çev. Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Quataert, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Quataert, Donald. *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*. Çev. Sabri Tekay. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2017.
- Rubin, Paul H. ve Tilman Klumpp. "Property Rights and Capitalism." *Oxford Handbook of Capitalism*.
- Russel, Darrell A. ve Gerald G. Williams. "History of Chemical Fertilizer Development." *Soil Science Society of America Journal* 41/2. 1977, 693-742.
- Ruttan, Vernon W. "Structural Retardation and the Modernization of French Agriculture: A Skeptical View." *The Journal of Economic History* 38/3. 1978, 714-719.
- Sakaoğlu, Necdet. *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Sarıkaya, Makbule. "Ziraat Mektepleri." *Kafdağı* 2/1. (2017), 24-37.
- Sayar, Ahmet Güner. *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması (Klasik dönemden II. Abdülhamid'e)*. İstanbul: Der Yayınları, 1986.
- Schilcher, Linda. "Geç Osmanlı Suriyesi'nde Tahıl Ekonomisi ve Büyük Ölçekli Ticarileşme Sorunu." *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*. ed. Çağlar Keyder. Faruk Tabak. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Shaw, Stanford J. -Ezel Kural Shaw. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye. C. 2. Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975*. Çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: E Yayınları, 2003.
- Suceska, Avdo. "Malikâne: Osmanlı İmparatorluğu'nda Miri Toprakların Yaşam Boyu Tasarruf Hakkı." çev. Murat Özyüksel. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 41/1-4.
- Temizer, Nihal Cihan. "19. Yüzyılda Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarım Politikalarının Muhasebe Defterleri Üzerinden Değerlendirilmesi." *Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi* 22. (2022), 79-96.
- Thompson, F. M. L. "The Second Agricultural Revolution, 1815-1880." *Economic History Review, Economic History Society* 21/1. 1968, 62-77.
- Timur, Taner. *Türk Siyasi Tarihi, Siyasal Sistemin Evrimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış. Birinci Köy ve ziraat Kalkınma Kongresi Yayını*. İstanbul, 1938.
- Vurgun, Ahmet. "II. Abdülhamid Döneminde Zirai Eğitim Hamlesi: Hüdavendigâr Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi ve Numune Çiftliği (1891-1909)." *Selçuk Türkiyat* 51. (Nisan 2021), 83-114.
- Wallerstein, Immanuel. Hale Dedeli. Reşat Kasaba. "Osmanlı İmparatorluğunun Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme Süreci." *Toplum ve Bilim* 23, (Güz 1983).
- Weber, Eugen. *Köylülerden Fransızlara: Fransa Kırsalının Modernleşmesi 1870-1914*. (çev. Çağdaş Sümer). Ankara: Heretik Basın Yayın, 1976.

- Yıldırım, Mehmet Ali. “Halkalı Ziraat Mektebi’nin Açılış Sürecine Dair Bazı Mülâhazalar ve Amasyan Efendi’nin Layihası.” *Tarih Araştırmaları Dergisi* 32/53. (2013), 265-302.
- Yıldırım, Mehmet Ali. “Osmanlı’da İlk Çağdaş Zirai Eğitim Kurumu: Ziraat Mektebi (1847-1851).” *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 24. (2008), 223-240.
- Yıldız, Özgür. “Halkalı Ziraat Mektebi’nin Tarihçesi.” *The Journal of Academic Social Science Studies JASSS* 5/4. (August 2012), 293-306.

III. Süreli Yayınlar

Maarif

Mecmua-i Edebiyye

Resimli Gazete

Şehbal

Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası,

ÖZGEÇMİŞ

1. KİŞİSEL BİLGİLER			
Adı Soyadı	: ÖZEN SÖYLER		
Unvanı	:		
ORCID	:0000-0002-1130-3221		
Doğum tarihi	:		
Doğum yeri	:		
E mail	:		
2. ÖĞRENİM BİLGİLERİ			
Derece	Alan	Üniversite	Yıl
Lisans			
Yüksek lisans			
3. YABANCI DİL BİLGİSİ			
1-)			
2-)			
3-)			
4. MESLEKİ DENEYİM VE ÜYELİKLER			
1-)			
2-)			
3-)			
5. YAYINLAR VE ÖDÜLLER			
1-)			
2-)			
3-)			